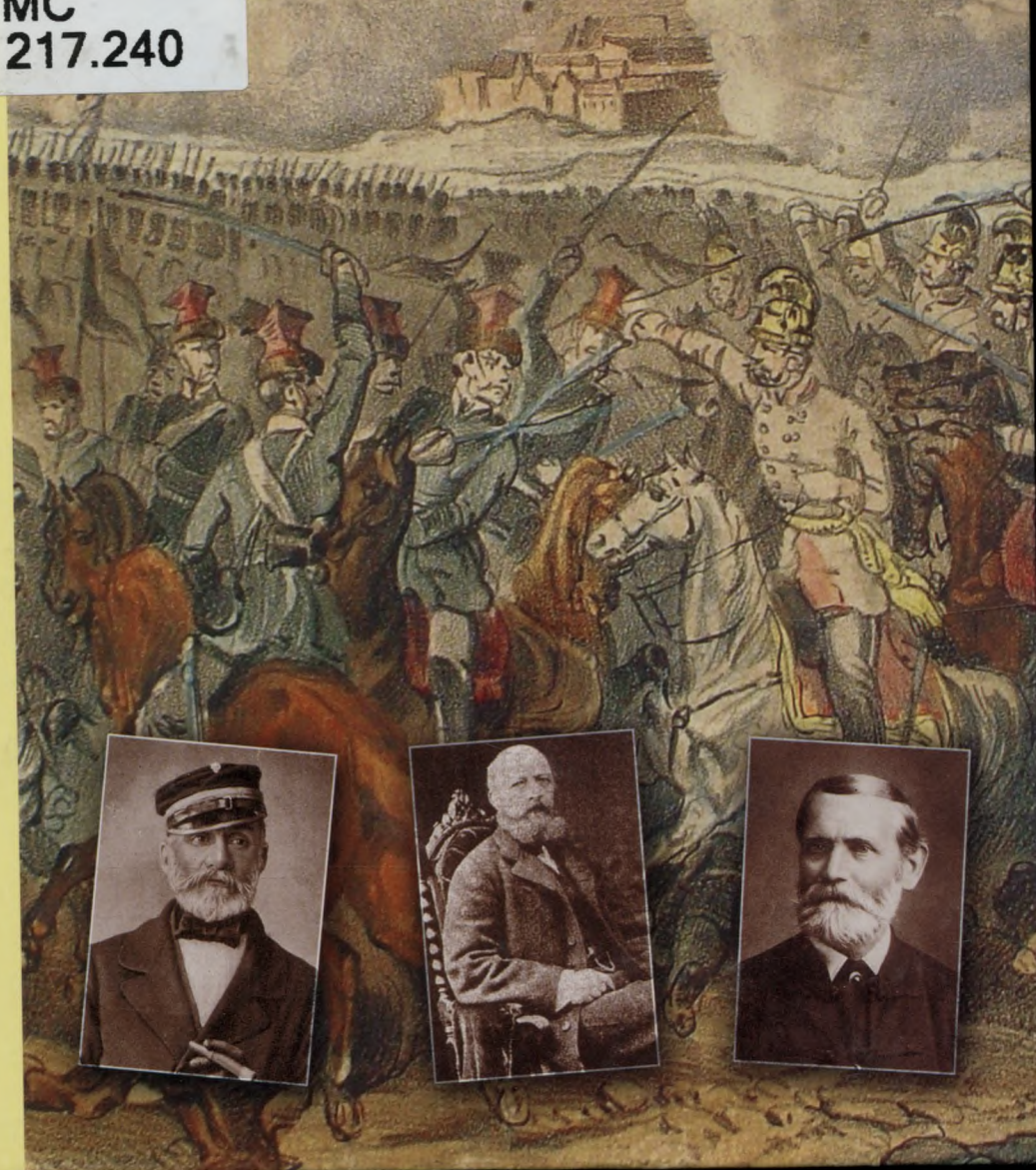

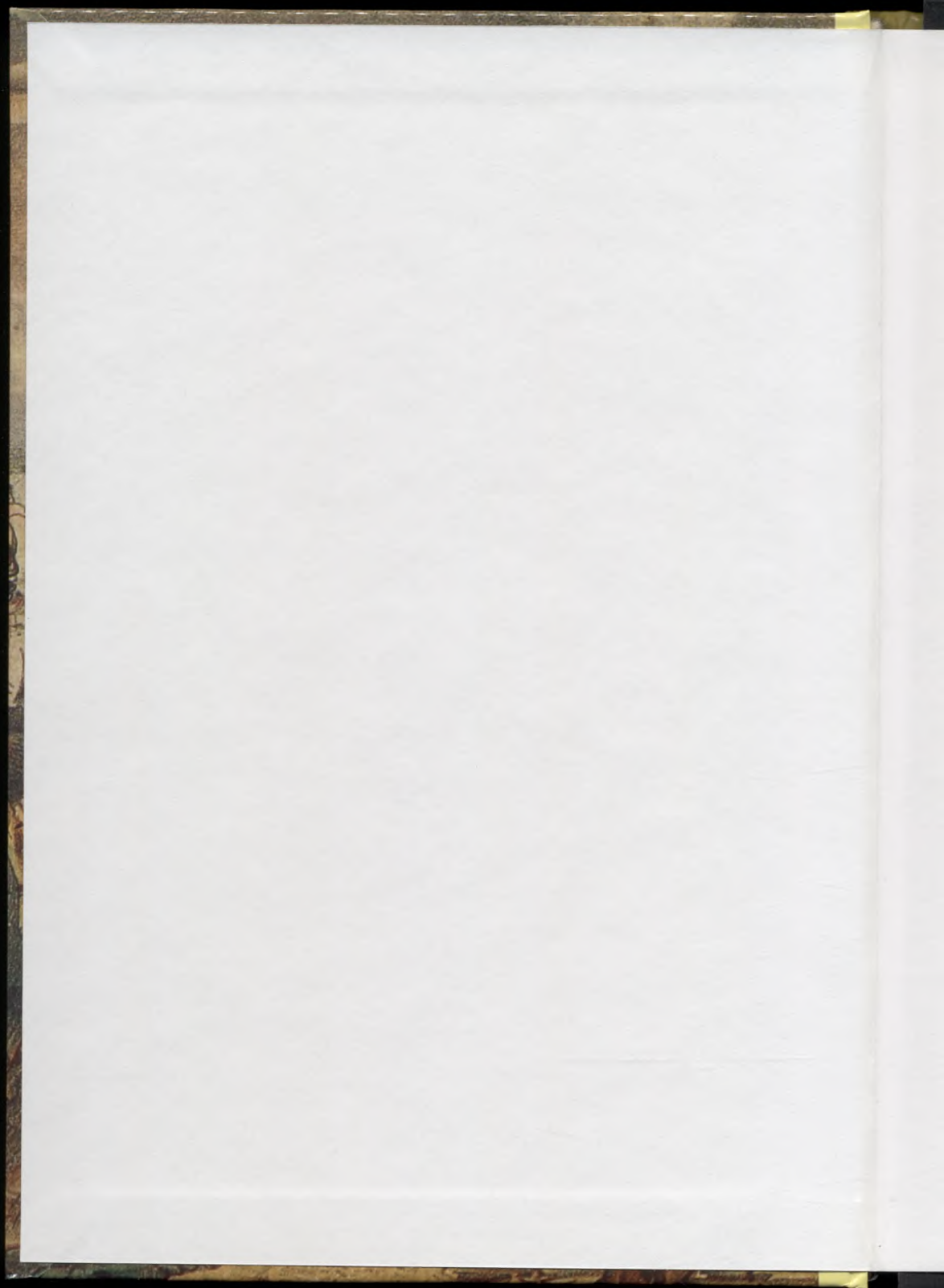
KOVÁCS ISTVÁN

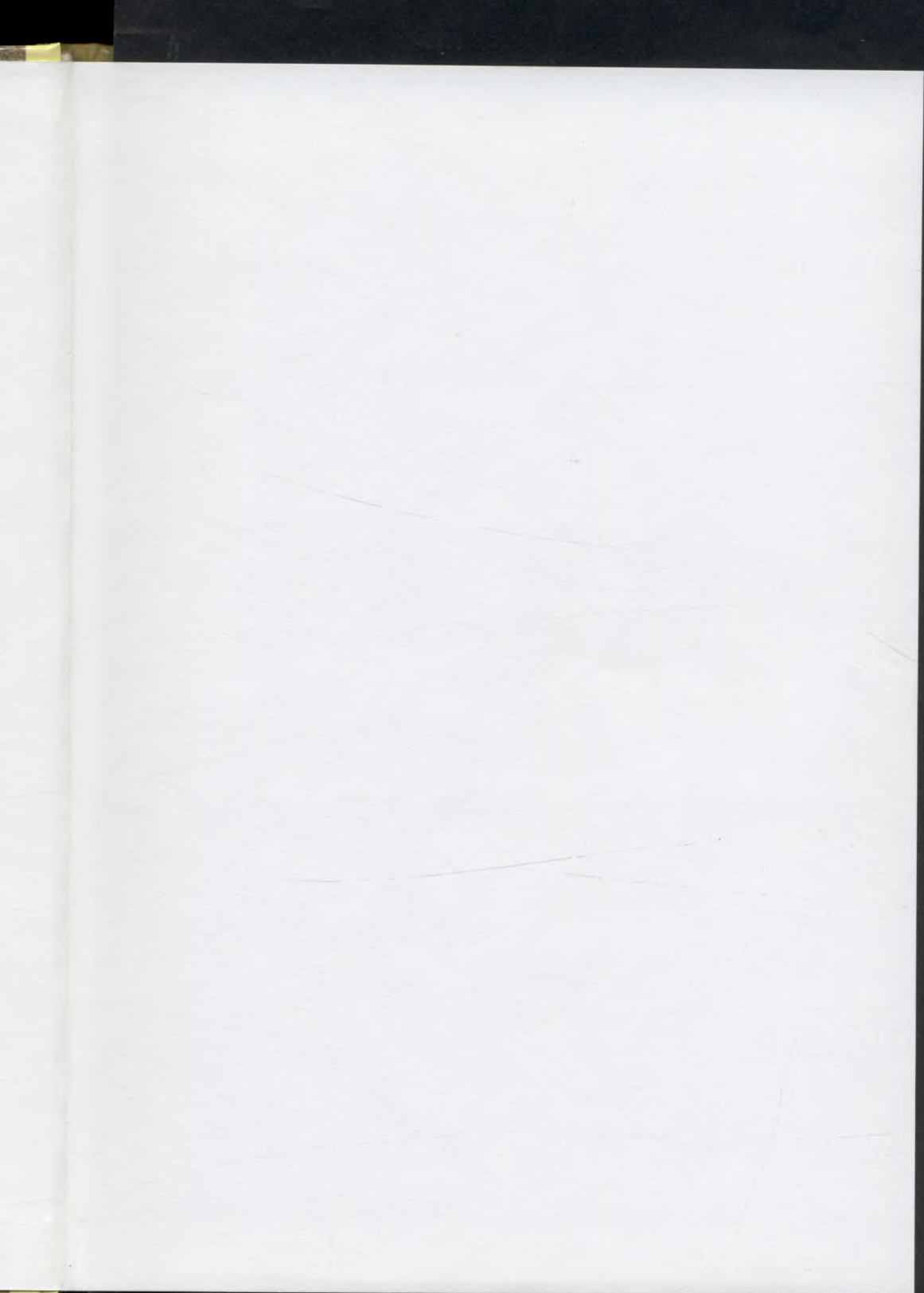
„Egy a lengyel a magyarral”

A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei

MC
217.240

KOVÁCS ISTVÁN
„EGY A LENGYEL A MAGYARRAL”

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1215 EAST 58TH STREET

CHICAGO, ILL.

KOVÁCS ISTVÁN

„EGY A LENGYEL A MAGYARRAL”

A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei

Történelmi esszék

Harmadik, javított kiadás

**MAGYAR
NAPLÓ**

Budapest, 2014

A könyv megjelenését
a Nemzetközi Visegrádi Alap támogatta

•
• Visegrad Fund
• •

*A szerző köszönetet mond
az OSZK Kézirattárának,
az MTA Történettudományi Intézetének
és Hermann Róbertnek a kötet képanyagáért*

© Kovács István, 2014

© Magyar Napló, 2014

MC 217.240

2016

ISBN 978-615-5465-02-4

*Talpra nép! A Táttra megett,
Védni a magyart siessünk,
Menjünk a közellenségre,
Együtt víjjunk, együtt essünk.
Ha mi vállat vállhoz vetünk,
Ketten együtt nem veszhetünk.*

(...)

*Fel hát nép! A Táttra megett
A fehér sas már felszálla.
Egy a lengyel a magyarral,
A világ őt hadd csodálja!
Együtt kell nekünk küzdenünk,
Szabaddá csak így lehetünk.*

Antoni Langie: A lengyel légió dala

(Fordította: Sárosy Gyula)

THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION
PUBLISHED WEEKLY
CHICAGO, ILL., MAY 1, 1919
Vol. 34, No. 19

THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION
PUBLISHED WEEKLY
CHICAGO, ILL., MAY 1, 1919
Vol. 34, No. 19

THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION
PUBLISHED WEEKLY
CHICAGO, ILL., MAY 1, 1919
Vol. 34, No. 19

THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION
PUBLISHED WEEKLY
CHICAGO, ILL., MAY 1, 1919
Vol. 34, No. 19

THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION
PUBLISHED WEEKLY
CHICAGO, ILL., MAY 1, 1919
Vol. 34, No. 19

THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION
PUBLISHED WEEKLY
CHICAGO, ILL., MAY 1, 1919
Vol. 34, No. 19

THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION
PUBLISHED WEEKLY
CHICAGO, ILL., MAY 1, 1919
Vol. 34, No. 19

AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁG VÁLTOZATAI

Kiket örökített meg Cyprian Kamil Norwid a magyar 1848 lengyel hősei közül

1850. december 10-én a Török Birodalomhoz tartozó szíriai Aleppóban maláriás lázban meghalt Bem József tábornok, aki miután tizenöt hónapja áttért az iszlámra, Murád pasaként volt ismert a lengyel és magyar emigránsok körében, a török hadseregben és az isztambuli konzulátusokon, a követségeken, a diplomáciai és ügynökjelentésekben. Haláláról hűséges kísérfője, az utolsó pillanatig vele maradó, egyébként szintén iszlám hitre tért Józef Tabaczyński dzsidáshadnagy számolt be Józef Wysocki tábornoknak: „Amikor a generális nagyon gyengének érezte magát, megfogta a kezemet és azt mondta: »Kedves Tabaczyński, te sírsz. Köszönöm, hogy odaadón törődtél velem.« Elengedte a kezemet és újra megszólalt: »Lengyelország! Lengyelország! Én már nem támasztalak fel.« Néhány pillanat múlva így folytatta: »Írd meg a nevemben Wysocki tábornoknak, hogy minden félreértésünkre fátylat borítok, s hogy tisztetem őt és kötelességének tartom, hogy miként eddig is tette, szakadatlanul munkálkodjék tovább Lengyelország feltámasztásáért, mert biztosan feltámad, ha nem is egyhamar.« Kossuth kormányzóval is megbékélt.”

Minderről Wysocki honvéd tábornok 1851 januárjában Władysław Zamoyski honvéd ezredesnek is beszámol internálásának színhelyén, Kütahiában kelt levelében. Wysocki és Zamoyski között ekkor már kimondatlan rivalizálás folyt azért, hogy ki legyen a lengyel emigráció katonai vezetője. A magyarországi lengyel légió parancsnoka Wysocki tábornok volt, de a légiót a befolyásos nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező Zamoyski ezredes mentette ki 1849 augusztusában a forradalmi Magyarországgal ellenséges Szerb Fejedelemségen keresztül Törökországba. És ő volt az, aki a menekültek továbbutazását Európába a ké-

sőbbiek során megszervezte. Törökország – maga mögött érezve Anglia és Franciaország politikai támogatását – a magyar, lengyel és olasz menekülteket nem szolgáltatta ki a háborúval fenyegetőző Ausztriának és Oroszországnak. Abban azonban engedni volt kénytelen, hogy Törökország európai területéről távolítsák el őket. Bemet már mint Murád pasát a Török Birodalom belsejébe, a szíriai Aleppóba helyezték át, míg Wysockira, Dembińskire és több honfitársukra, valamint a magyar emigráció vezetőire átmenetileg internálás várt a kisázsiai Kütahiában.

Władysław Zamoyski mint francia állampolgár szabadon mozgatható Párizs, Brüsszel és London tényleges hatalmat jelentő kormánykörei között. Ebből következően természetesnek vehető, hogy a krími háborúban, amelynek kitörésében annyira reménykedett Bem, Władysław Zamoyski az angol hadsereg tábornokaként harcolt.

A XIX. század legnagyobb lengyel költője, Cyprian Kamil Norwid Bemről – halálának visszhangjaként – poémát írt, amely *Gyászrapszódia Bem emlékének* címmel ma a lengyel költészet szinte minden lengyel által (legalább címében) ismert alkotása. A nyitószakaszban Norwid legendás ókori hadvezérként mutatja be a felravatalozott Bemet:

*Árnyék, mért távolodsz, kezed páncélba törve,
Téded szikrajáték, vonulsz a fáklyakörben.
Babérekardmarkolat, gyertyaláng-szemek lánc,
Száll égboltra a sólyom, s lovad parazsas tánca.*

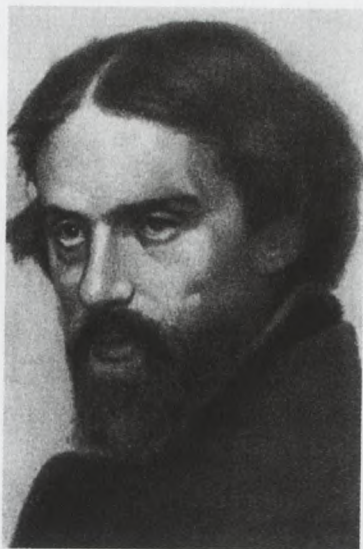
Az utolsó szakaszban már a lengyel hadvezér által felszabadított népek vonulnak nyomában végtelen menetként.

*Ájult városfalak köré gyűrűző körtánc,
Kapun csattanó urnák, csorbul a fejszék éle,
S Jerikó falai ledőlnek, mint a tölgyfák,
S a fény nem penészik meg a nemzetek szemében.*

Tovább – tovább...

1851-től Wysocki és Zamoyski is vágyott arra, hogy a magyar szabadságharcban európai hírnévre szert tett Bem dicsőséges szerepét átvegye, és a maga módján továbbjuttassa. Ez a hallal félbeszakított szerep azonban mindinkább a legendák fényözönébe került, így eleve folytathatatlaná vált.

Hogy Dembiński, Wysocki, Zamoyski mennyire Bem árnyékában maradtak, azt Norwidnak éppen a nekik ajánlott, illetve általuk ihletett versei bizonyítják. Az *Adam szelleme és a botrány* egy nagy felháborodást kiváltó esetnek a költői visszhangja: egy lengyel emigráns a párizsi Szent Magdolna templom bejáratánál botjával

Cyprian Kamil Norwid

val rátámadt a két hónappal azelőtt, 1855 novemberében Isztambulban elhunyt Adam Mickiewicz gyászmiséjére tartó Władysław Zamoyski tábornokra. A groteszk jelenetben magát Krisztusnak képzelő, igazságosztó lengyel számkivetett a történelem kufárját látta és akarta láttatni Zamoyskiban. Igazságtalanul – tegyük hozzá. Norwid ebben a költeményében teremti meg a polgárháború (szó szerint honpolgárháború, honi háború) mintájára a honpolgári gyalázat, honi gyalázat fogalmát, amely mintegy százharminc évvel később a Wojciech Jaruzelski tábornok által 1981 decemberében bevezetett hadiállapot szinonimája lett. Az, hogy ennek a fogalomnak mi az eredete, ma már kevesen tudják Lengyelországban.

Józef Wysockinak ajánlott *Béke* című versét Norwid 1856. március elején írta. Akkor, amikor Párizsban még folytak a krími háborút lezáró béketárgyalások a szövetséges hatalmak és Oroszország között. Wysocki, ahogy a lengyel emigránsok közül szinte mindenki, a lengyel ügy szempontjából nagy reményeket fűzött a békekötéshez. Norwid Ko-

lumbusszal és Grenada 1492-es elfoglalásával kapcsolatos spanyolhoni eseményt hoz fel példának azt érzékelendő, hogy a politikai változásokban bízó lengyeleket ismét csatlódás éri. A történelem menetét jobban meghatározhatja a mindennapi politikai histórián túli esemény, például egy felfedezés, mint egy korszakot lezáró romboló hódítás. A költőnek volt igaza. A béke csak annyiban érintette a lengyel ügyet, hogy az apja, I. Miklós örökébe lépő II. Sándor amnesztiát hirdetett a lengyel politikai foglyoknak, száműzötteknek és emigránsoknak. A cár kegyelmével élni azonban hazafiatlan cselekedetnek számított.

Bem mint Murád pasa

Norwid 1856-ban Dembińskihez is írt verset, pontosabban egy róla készült festmény versírásra ihlette: *[Dembiński tábornok portréjára]*. Dembiński tábornokot Henryk Rodakowski örökítette meg párizsi műtermében, s állította ki a képet 1852-ben a Párizsi Szalonban. A portré valóban költői: a tetteitől, hírnevétől függetlenül elmúlásnak kiszolgáltatott és ennek tudatában lévő embert mutatja be. A Rodin gondolkodójának pózában messzeségbe révedő honvédegyenruhás tábornok ekkor múlt hatvanegy éves. (A festmény ma a krakkói Nemzeti Múzeumban látható.) A vers voltaképpen annak a levélnek volt az utóirata, amelyet Norwid a XIX. század egyik legnagyobb csataképfestőjének, Juliusz Kossaknak küldött. Kossak két öccse, Leon és Władysław részt vettek a magyar szabadságharcban, s erről Norwid bizonyára tudott a vele szoros kapcsolatban álló Juliusz Kossaktól, aki Krakkóban élt, de sokat időzött Párizsban is.

Az idézett versekben Wysocki, Zamoyski és Dembiński köznapi személyek, Bem azonban jelkép. Az emberi tartás jelképe. Norwid őt tartotta a modern lengyel történelem legnagyobb alakjának, aki méltó arra, hogy emlékét nemcsak poemában, hanem drámában is megörökítsék.

A „Lengyelország! Én már nem támasztalak fel”-sóhaj szállóige lett, szinonimája Bemnek. Tabaczyński idézett levelében az utalás a Wysocki tábornokkal történt félreértésre és a Kossuthtal való megbékélésre magyarázatra szorul. Az előbbi magyarországi működésének kezdetét idézi, azt, hogy ellene volt a Wysocki által szervezett légió felállításának, az utóbbi a magyarországi végnapokra és a törökhoni emigráció kezdetére utal. A reménytelenség fogalmát nem ismerő Bem neheztelt Kossuthra, amiért augusztus 11-én leköszönt posztjáról és hazája elhagyására készült. Legszívesebben visszafordította volna őt Aradra. Mivel nem tudta rábeszélni a visszatérésre, maga kelt útra, hogy Göргеivel találkozzék. A világosi fegyverletétel hírére azonban már nem volt mit tennie, visz-

szatért a déli hadsereg Lugoson táborozó maradványához. Felhívására nyolcezer ember követte őt Erdélybe, ahol folytatni akarta a harcot. E sereg maradványa Déva várának árnyékában tette le a fegyvert augusztus 18-án. A legenda szerint Bem, mielőtt török földre lépett volna, tüntetően felmutatott két aranyat... Merthogy akkor is az a két arany volt a zsebében, amikor Magyarországra érkezett...

Bem, Wysocki, Zamoyski, Dembiński, Mickiewicz, Cyprian Kamil Norwid... Ismert nevek, személyek. Kiről a szakmabeliek tudnak, kiről a tágabb közvéle-

Adam Mickiewicz

mény. Egyikükről, másikukról mi, magyarok is tudunk. De vajon csupán őket, a lengyel hadak és a lengyel költészet fővezéreit illeti meg a tisztelet?

A lengyel emigráció demokratikus szárnyának lapja, a *Demokrata Polski* 1858 májusában arról értesítette olvasóit, hogy április 28-án tüdőbajban elhunyt Józef Bryniewicz, aki a galíciai Samborban született, s „1848-ban Magyarországra szökött, hogy a szabadság ügyéért harcoljon.” Sírját a Lengyel Demokrata Társaság Londonban élő tagjainak egy csoportja vette körül. A beszámoló szerint Józef Bryniewicz „számkivetettsége alatt gyakran betegeskedett, egészsége napról napra fogyott a kellemetlen angliai klíma miatt, s állapota hosszú időre ágyhoz kötötte. Ennek ellenére egy pillanatra se rendült meg benne Lengyelország fiainak történelmi elhatározottsága, amellyel a felosztó hatalmak országrablása ellen tiltakozott. És bár vágyott viszontlátni szülőhazáját, de visszatérni oda a cáρ engedélyével nem akart. Inkább úgy végezte be, ahogy a szabadság igazi katonájához, a haza becsületes, kötelességéhez és esküjéhez hű fiához illik.” Az utóbbi mondat utal azokra, akik a trónra lépő II. Sándor cáρ és I. Ferenc József császár amnesztiájával élve hátat fordítottak emigráns társaiknak, ifjúkori eszméiknek, s hazatértek az Orosz Birodalomba vagy Galíciába.

Bem és Bryniewicz sorsában – a közöttük meglévő kor- és rangkülönbség ellenére – sok a hasonlóság a szervezetüket felörlő betegség különleg észlelhető tünetein kívül is. Elsősorban rendíthetetlen jellemük emeli őket egymás mellé, s a tetszhalott haza feltámasztásáért hozandó önzetlen áldozat magától értetődő vállalása. A mindig újjászülető szabadság-eszmény betlehemi csillagát is annak tudatában követték mindketten, hogy a mutatott út a Golgotára vezethet. Mindez persze a szabadságharc megannyi lengyel légionistájáról és honvédjáról elmondható...

Bemet a Bryniewiczhez hasonló korú fiatalok közül sokan árulónak tekintették 1849 szeptemberében azért, mert „ősei hitét elhagyva” felvette a mohamedán vallást. „Mindnyájan fenyegetésnek tartottuk és őszinte megvetéssel utasítottuk el azt az eszmét, hogy törökök legyünk – szögezte le emlékiratában Wysocki tábornok. – Szívesebben

mentünk volna akasztófa alá, minthogy atyáink hitét, amit az anyatejjel szívtunk magunkba, s vele együtt így vagy úgy nemzetiségünket is pusztá félelemből megtagadjuk.” Wysocki persze tudta azt, amit Bryniewiczék meg sem próbáltak érteni: Bem számára a „renegálás” adott esélyt arra, hogy a török tűzérés főparancsnoka lehessen, s a harcot Oroszország ellen e fontos fegyvernem élén folytathassa.

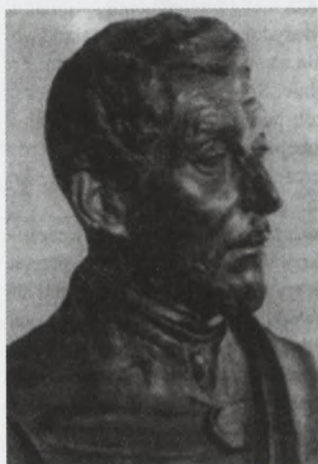
Cyprian Kamil Norwid, Adam Mickiewicz és Juliusz Słowacki mellett Zygmunt Krasiński is a XIX. század jelentős költői között foglal helyet. Ő az, aki amiatt ostorozta honfitársait, mert katolikus hitük felszínes, templomba-járásuk gyakorta a nemzeti hovatartozásuk demonstrálása csupán. Bem döntését mégis megértéssel fogadta, hitehagyását nem tartotta bűnnek. „Bem csak katona volt, és abban a pillanatban, amikor háborúra nyílt ki látás, úgy kapott a félhold után, mint egy frissen öntött ágyú újdonságát kanóca után. Minden néző megérthette ezt a mozdulatot, és úgy foghatta fel, mint egyfajta mámort, amelynek a lőpor és az ágyúfüst a kiváltója” – írta 1851. január végén ő is Zamoyskinak.

Zygmunt Krasiński

Hogy a „válogatós” történelmi emlékezet igazságtalan, azt Józef Bem és Józef Bryniewicz idézett példája is érzékeltetheti. Józef Bryniewicz nevét akár ki is pontozhatjuk. Helyére beírhatnánk fivérét, Antoni Bryniewiczet is, aki szintén részt vett a magyar szabadságharcban, s 1852. december 6-án ugyancsak tüdőbajban halt meg Londonban. Vagy Antoni Kosteckit és Franciszek Maciejowskit, a Magyarországra érkezett lengyelek első hősi halottait, akik Aradvár 1848. december 4-i megrohanáskor estek el. Vagy a ti-

zenkilenc éves Maciej Krowaczowski honvédtüzért, aki tifuszban halt meg 1849. február 2-án. És Lucjan Stobiecki századost, a légió utász-századának parancsnokát, aki a kozákokra rontó lengyel dzsidásokhoz önként csatlakozva Lemesnél halt hősi halált 1849. június 23-án. És... És... A példákat hosszan sorolhatnánk, mivel a magyar szabadságharcban részt vett több mint négyezer lengyel közül több százan haltak hősi halált vagy hunytak el betegségben. Az utóbbiak közül sokan az emigrációban vagy az osztrák hadsereg büntetésből kényszerbesorozott katonáiként.

Władysław Zamoyski

Józef Bem Bem Józsefként ismert Magyarországon, s a tágabb közvélemény egy része szinte magyarnak tartja. Formálója lett újkori történelmünknek is: budai ércszobra az 1956-os forradalom kirobbanásának jelképes színhelye. A fővezéri kudarcai dacára méltányolt Henryk Dembiński magyarországi működését utcanévtábla örökíti meg Budapesten és emlékoszlop Szegeden, Józef Wysocki tábornok alakjára és az általa létrehozott légióra mellszobor emlékeztet a pesti Múzeumkertben és utcanevék, emléktáblák Szolnokon, Jászberényben, Vácott.

Władysław Zamoyski címzetes honvéd ezredes volt. Károly Albert piemonti-szárd király követeként és nagybátyja, Adam Jerzy Czartoryski, a nagy lengyel emigráció legfőbb irányítója küldötteként tárgyalt Kossuthtal, majd amikor a helyzet úgy diktálta, karddal kezében harcolt a szeged–temesvári visszavonulás során. Magyarországra érkezését 1849 júliusában az tette jelentőssé, hogy közvetíteni akart a magyar kormány, valamint a szerb és román felkelők között. Adam Jerzy Czartoryski 1861-ben bekövetkezett halála után hét éven át ő számít a lengyel emigráció vezetőjének. Iratgyűjteménye hat vaskos kötetben jelent meg a XX. század elején. A magyar

eseményekre vonatkozó dokumentumokat az 1848-as magyar külpolitikát és emigrációt kutató Hajnal István ismertette a Hadtörténelmi Közlemények 1925-ös számában. Rövid magyarországi működése ellenére is érdemes az emlékezetünkre – a vállalt közvetítő szerepen túl amiatt is –, mert az ekkor kötött ismeretség következményeként Kossuth nyugat-európai útjainak eredményességéhez nem kis mértékben járult hozzá.

Bemről több monográfia jelent meg magyarul, s napvilágot látott Dembiński emlékirata, ha a közzétevő Danzer F. Alfonsz önkényes változtatásaival is. Kiegészítve a magyarországi működésének első szakaszát feldolgozó monográfiával – (Borus József: *Dembinski fővezérsege és a kápolnai csata*) – s az egészét értékelő tanulmányokkal, képet nyerhetünk szervezői erényeiről és hadvezéri kudarcairól. Wysockinak magam adtam ki emlékiratait *Együtt a szabadságért – 1848–1849* címmel, az életét ismertető bevezető tanulmány kíséretében. A lengyelek magyarországi szereplését szintén én mutattam be 1998-ban „*Mindvégig veletek voltunk...*” *Lengyelek a magyar szabadságharcban* címmel. Ebből megismerhetjük a szabadságharc olyan érdemdús törzstisztjeit, mint többek között az emigrációban tábornokká előléptetett Jerzy Bułharyn ezredest, az ezredessé előléptetett Władysław Tchorznicki alezredest, Tadeusz Idzikowski alezredest, Władysław Poniński alezredest, Seweryn Korzeliński őrnagyot.

A szabadságharc négy lengyel mártírjának: Feliks Sławskinak, Konrad Rulikowskinak, Karol d'Abancourt-nak, Mieczysław Woronieckinek a 2007-ben *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854* címmel megjelent kötet esszétanulmányaiban ugyancsak emléket állítottunk.

A több évtizedes munkám során gyűjtött forrásanyag meglepő gazdagsága döbrentett rá, hogy jóval több lengyel vett részt a magyar szabadságharcban, mint a kortársak és a történészek korábban tartották, akik a Magyarországon harcoló lengyelek létszámát mintegy kétezer főre tették. *A lengyel légio lexikona, 1848–1849* című, 2007-ben napvilágot látott munkámban 2600 lengyel légionista, honvéd és hírszerző,

Juliusz Słowacki

valamint a magyar határon elfogott és a csatlakozási szándéka miatt bebörtönzött lengyel életét dolgoztam fel. A lexikon lengyel kiadásához azóta feltárt anyag már több mint háromezer 1848-as, 1849-es légionista és honvéd bemutatását teszi lehetővé.

Az 1848–49-es magyarországi harctereken át Törökországba – vagy közvetlenül Nyugat-Európába – jutott, majd onnan a nagyvilág országaiba szétszóródott lengyel közösség, az úgynevezett új vagy ifjú emigráció tagjai meghatározó szerepet játszottak a XIX. század második felének hazai és külföldi lengyel politikai

életében, kultúrájában és 1867 után a felosztott lengyel területek, elsősorban Galícia gazdasági életében is. Tevékenységük eredményességéhez magyarországi élményeik és tapasztalataik is hozzájárultak.

Ez utóbbi állítás kapcsán külön fejezetben lehetne ismertetni Mieczysław Adamczyk wrocławai történész 2003-ban lengyelül megjelent – *Idegen iskolák a galíciaiak nevelésében* című – monográfiáját, amely több mint háromezeröttszáz galíciai diák adatait teszi közzé, azokéit, akik Lengyelország első felosztása után, 1774 és az 1860-as évek között magyarországi középiskolákban, elsősorban piarista gimnáziumokban tanultak. Közülük több százan a jobbágysorsot maguk mögött hagyva keltek át a Kárpátokon, s lett alma materük a korponai, kecskeméti, kalocsai, nyitrai, pesti, rózsahegy, selmecbányai, váci, veszprémi, tatai s a lengyel hagyományú podolini piarista iskola. Közülük többen – vagy többeknek fiai, unokái – csatlakoztak a magyar szabadságharchoz. Lengyel szempontból az az igazán lényeges, hogy az

itt végzett és szülőföldjükre visszatért diákok alkották a XIX. században a galíciai értelmiség nem kis hányadát.

Adamczyk könyve is arra ösztönzött, hogy a meghatározó módon a magyar szabadságharcban fogant ifjú emigráció előtörténetét megismertessem, jelentőségét mérlegeljem, s tudatosítsam azt, hogy tagjai, ha nem is voltak oly kiemelkedők, mint az 1830-as úgynevezett nagy emigráció Chopinje, Mickiewiczze, Juliusz Słowackija, Cyprian Kamil Norwidja, a maguk korában és a maguk helyén fontos szerepet játszottak... És nemcsak a lengyelség számára sorsdöntő XIX. század második felének emigrációjában, hanem a szétdarabolt lengyel nemzetet egybeforrasztó kultúra megteremtésében, valamint a részautonómiát kapott Galícia oktatási intézményeiben, politikai és gazdasági életében is.

Józef Wysocki

Ez a kötet a „névtelen” magyarországi lengyel hősök arcképét, jellemét és sorsát szándékozik különféle megközelítéssel és eszközökkel bemutatni. Azokéit, akik ugyan nem lettek ezredek és tábornokok, de nemegyszer tragikus történetük a benne rejlő tanulsággal – közös lengyel sorsot is idézve – méltó az emlékezetre.

LENGYEL TÖRTÉNELEM

Az ország első felosztásától 1848-ig

A lengyel–litván állam első felosztása és a május 3-i alkotmány

Az 1386-ban Nagy Lajos lánya, Hedvig lengyel királynő és Jagelló Ulászló, litván nagyfejedelem házasságával létrejött és az 1569-ben megújított lengyel–litván államközösség, a nemesi Köztársaság, a Rzeczpospolita története a XVIII. század első kétharmadában agoni-zálás. Kezdetre egybeesik azzal, hogy 1697-ben a szász választófejedelmet, II. (Erős) Ágostot választották meg lengyel királlyá és litván nagyfejedelemmé.

A lengyel–litván állam lassú széthullását polgárai közvetlenül nem érezték a saját bőrükön. Az ekkor közel 740 ezer négyzetkilométer területű Rzeczpospolita egyébként is tartományok laza szövetkezése volt, így az adott régiók lakói fontosnak azt tartották, ami a „kis pátriában” történt. „Csak egy dolgod van a szász király alatt, engedj az öveden és növeszd a hasad” – hangzott a XVIII. század középső harmadára jellemző közmondás. Az önző jólét hazafiasan hangoztatott garanciája „az arany szabadság”, vagyis a szabad királyválasztás és a liberum veto megőrzése volt. A liberum veto, a hírhedt *nie pozwolę* – nem engedem – kimondásával élő követ berekesztette a szejmet. Nemcsak a tárgyalat kérdést tette semmissé, hanem az adott országgyűlésen addig hozott érvényes döntéseket is. A nemesi Köztársaság belső politikai rendjének érinthetatlenségére Nagy Péter vállalt 1717-ben garanciát. Ettől kezdve Moszkva jóváhagyása nélkül semmi lényeges nem történhetett a lengyel–litván államban.

III. Ágost 1763-ban bekövetkezett halála után II. Katalin cárnő döntött arról, hogy a lengyel–litván uralkodó az egykori pétervári angol követ, Charles Hunbry Williams titkára, az új-arisztokrata származású Poniatowski Szaniszló legyen. Döntésében az is szerepet játszott, hogy

egy ideig gyengéd szálak fűzték az ifjú, rendkívül művelt és vonzó, de könnyen befolyásolható lengyel arisztokrátaához. Megválasztását tekintélyes hazai hívein, így többek között a Czartoryskiakon kívül a Varsó alatt táborozó százezer fős orosz hadsereg biztosította.

Az új lengyel király pontosan tisztában volt vele, milyen feladatok várnak rá, és mennyire korlátozottak a lehetőségei. Szemére vetett háttératlansága is ebből táplálkozott. A változások alapját az ország kulturális felemelésével, iskolarendszerének megreformálásával, az általános iskolai oktatás bevezetésével lehetett volna megvetni, mert ennek megvalósítása ütközött a legkisebb politikai ellenállásba. Ehhez viszont pénz kellett. A kincstár megtöltésére az nyitott lehetőséget, hogy trónra lépése után a cárnő hozzájárult az ország gazdasági, pénzügyi helyzetének rendezéséhez szükséges bizonyos reformok bevezetéséhez.

Az „aranszabadság” hívei a legcsekélyebb változásokat is soknak tartva s az orosz hadsereg jelenlétével szembeni elégedetlenséget kihasználva mozgalmat indítottak „az ökörnek” gúnyolt új uralkodó trónfosztásáért. A mozgalom zászlaját a nemesi Köztársaság délkeleti szegletében fekvő Bar nevű városkában bontották ki 1768-ban. A király legfőképpen az orosz katonai segítségre számíthatott. Az uralkodó ellen harcoló bari konföderánsok így természetesen az orosz jelenlét ellen, vagyis az ország függetlenségéért is küzdöttek. A reguláris királyi és orosz hadak rendre szétszórták a felkelt nemesi csapatokat. Ezek vezetői nemegyszer a Szepességbe beékelődött lengyel sztarosztaság településeire húzták meg magukat, s szervezték újjá seregeiket.

Mária Terézia, hogy a bari konföderánsok bázisát felszámolja, 1770-ben katonailag megszállta a Szepesség lengyel helységeit. A korszakkal foglalkozó történészek egy része e lépésben látja a lengyel–litván állam felosztásának kezdetét.

Magára az első felosztásra – Poroszország kezdeményezésére – 1772-ben került sor, amelynek következtében a nemesi Köztársaság elveszítette területének egyharmadát. Oroszország 92 ezer négyzetkilométerhez jutott és 1,3 millió alattvalóval gyarapodott, Ausztria 83 ezer négyzetkilométerrel és 2,6 millió lakossal gazdagodott, Poroszország

36 ezer négyzetkilométernyi új területet és félmillió új alattvalót mondhatott magáénak. Gdańskot és Toruńt ugyan nem sikerült megszereznie, de megszűnt a Nyugat- és Kelet-Poroszországot elválasztó korridor, s a Lengyel Királyság gyakorlatilag elveszítette tengeri kijáratát. A felosztó hatalmak azt is kikényszerítették, hogy a megfélemlített és korrumpált lengyel szejm 1773-ban megszavazza az országrablást.

A felosztás okozta sok apránként felrázta a lengyel politikai elitet és a nemesség felelős részét. Létrejött egy kormányként működő állandó tanács, amely az alapokat akarva megvetni, nagyszabású iskolareformba, iskolaépítésbe kezdett és új törvénykönyvet dolgozott ki. Az oktatást az 1773-ben felállított Nemzeti Nevelésügyi Bizottság irányította, amelynek feladatai közé tartozott a tankönyvek íratása is. Ehhez felkészült elméket, tekintélyes tudósokat, literátorokat kellett megnyerni. A korszakot kulturális pezsgés jellemezte. Kiváló írók, költők mutatkoztak be műveikkel, színházak nyitották meg kapuikat a legnagyobb városokban, főúri központokban.

1788-ban a porosz és orosz ellentétet és az orosz–török háborút kihasználva reformszejm kezdte meg a munkát, amely korszerűnek mondható alkotmányt, „kormánytörvénykönyvet” dolgozott ki. A felvilágosodás szellemében fogant s az 1791. május 3-án kihirdetett „alaptörvények” eltörölték a szabad királyválasztást és a liberum vetót, s megvetették annak jogi fundamentumát, hogy a nemesi lengyel–litván állam korszerű polgári-nemesi állammá alakuljon át. Azt is előírták, hogy huszonöt évenként alkotmányozó szejmet kell összehívni, amely a kor követelményeinek megfelelően módosíthatja az alaptörvényeket.

Az „aranyszabadság aláásása” miatt mozgalom indult a nemesség reakciós erőinek körében a régi rend helyreállításáért. Az 1792-ben, Targowicában szövetkezett rendek II. Katalin cárnőhöz fordultak segítségért, aki kikötötte, hogy hivatalosan kérjék a katonai beavatkozást. Ezt követően 1792 májusában százezer fős orosz hadsereg nyomult be a Lengyel Királyságba. Az alkotmányvédő lengyel hadsereggel szemben a harctéren az orosz katonaság billentette a targowicaiak felé a mérleg nyelvét. A koronáját féltő Szaniszló Ágost sietve

csatlakozott a targowicai konföderációhoz. Példáját az alkotmányvédek közül is mind többen követték. A lengyel király II. Katalin cárnő iránt mutatott lojalitása révén a régi rendet ugyan sikerült helyreállítani, de a már egyszer megcsonkított lengyel–litván állam területi ép-ségét nem.

1793. január 23-án Oroszország és Poroszország titkos egyezményt kötött, amelynek értelmében II. Katalin beleegyezett a Berlin által megjelölt lengyel területek Poroszország által történő bekebelezésébe, amennyiben az folytatja a forradalmi Franciaország ellen vívott hábo-rúját. A liberális II. Lipót császár Ausztriája ellene volt a Lengyel Ki-rályság újabb felosztásának és kimaradt belőle. Poroszország ezúttal falánkabbnak bizonyult, mint húsz évvel korábban: 58 ezer négyzet-kilométerhez és több mint egymillió alattvalóhoz jutott, Oroszország 250 ezer négyzetkilométerrel és hárommillió lakossal lett nagyobb és népesebb. A felosztást ezúttal is megszavaztatták a szejmmel, amelyet Grodnóban hívtak össze.

Lengyelország teljes felosztása 1795-ben

John Lukacs céloz arra *Budapest, 1900* című könyvében, hogy a tria-noni békekötés következtében létrejött Magyarország arányaiban olyan, mint Lengyelország az 1793-as második felosztás után. 1920-ban tragikus kérdés volt, hogy az egyharmadára zsugorított Magyarország egyáltalán képes lesz-e létezni. A kevesebb mint egyharmadára cson-kított, de még így is 215 ezer négyzetkilométert számláló Lengyel Ki-rályság vezetői arra a meggyőződésre jutottak, hogy az országnak ebben a torz formában nincs jövője – a kielégíthetetlen étvágyú három szomszéd – a Porosz Királyság, a Habsburg Birodalom és Orosz-ország állkapcsainak satujában.

Az újabb területvesztés felrázta a lengyeleket. Tömegével vonultak emigrációba: a célország Franciaország volt, amely mind a három fel-osztó hatalommal háborúban, illetve konfliktusban állt. Az otthon ma-

radt katonák összeesküvő mozgalmat szerveztek. A szervezkedés eredménye nemcsak a kétszázezer négyzetkilométerre zsugorodott haza, hanem a felosztások előtti ország helyreállítása volt. Ettől kezdve közel ötnegyedszázadon át a meghatározó politikai cél: Lengyelország helyreállítása az 1772-es határok között.

Az újabb felkelés kirobbanását az siettette, hogy az országrablók elrendelték a lengyel hadsereg legütőképesebb alakulatainak a leszerelését. A szabadság zászlaját ezúttal az 1792-es háború emigrációba vonult egyik hőse, Tadeusz Kościuszko emelte föl, aki az amerikai függetlenségi háborút is végigküzdötte. Neve alatt brosúra jelent meg *A lengyelek hibái, melyek függetlenségük kivívását hátráltatják* címmel. Ennek bevezetőjében leszögezi: „Egy függetlenségét követelő nemzetnek feltétlenül bíznia kell a saját erejében. Ha e bizodalomnak híjával van, ha önálló létének megtartását nem a saját erőfeszítése, hanem mások támogatása vagy kegye folytán akarja elérni, bátran megjövendölhető, hogy se boldog, se erényes, se híres nem lesz.” Ehhez hozzáfűzi: „Szeretném, ha Lengyelországnak oly törvénye lenne, mely számkivetésre vagy halálra ítéli azt, aki bár a legbarátságosabb hatalom segítségét is igénybe véve ártja bele magát az ország kormányzásába. A hollandok, svájciak, amerikaiak sohasem volnának számottevő nemzet, ha nem a saját erejükből győztek volna a túlerőn.”

A Kościuszko által 1794. március 24-én Krakkóban kirobbantott és önerővel megvívott szabadságharcot azonban az összehangoltan operáló orosz és porosz haderő az év végére leverte. A vereség következményeként az országot három szomszédja 1795-ben véglegesen felosztotta egymás között.

A XIX. század első fele legjelentősebb prózai művének, a *Soplica emlékiratainak* egyébként konzervatív beállítottságú szerzője, Henryk Rzewuski találóan jegyzi meg: „Nagyatyánk az országgyűléseken megakadályozta, hogy a muszka fenyegetés elhárítása céljából hadak állítására adót vessenek ki: mostanra pedig az összes vagyona, amelynek töredékét se volt hajlandó feláldozni, a muszkáké lett.”

Jellemrajz egy lengyel és egy magyar költő tollából

Julian Ursyn Niemcewicz a lengyel klasszicista költészet kiemelkedő képviselője volt, s *Történelmi dalok* című „beszélye” révén a századforduló egyik legnépszerűbb költője is. III. Ágost országlása idején, 1758-ban született, s franciaországi emigránsként halt meg nyolcvanhárom éves korában. Sorsfordulók láncolatát érte meg. Az 1794-es szabadságharcot Kościuszko segédtisztjeként küzdötte végig, s az október 10-én vívott döntő maciejowicei csatában maga is megsebesült. Visszatekintve mindarra, ami vele és nemzetével történt, ő is csokorba szedte a lengyelség meghatározó jegyeit. Az az érzésünk azonban, mintha velük a magyarokat is jellemezné: „A honszeretet nemzetünk általános jellemzője és erénye, adjuk még ehhez a simulékonysága mellett rendíthetetlen bátorságát, sértődékenysége mellett azt, hogy a rajta esett sérelmet könnyen megbocsájtja, heves vérmérséklete mellett türelmét s azt, hogy mindent kész elviselni, ha legdrágább reményeinkről van szó.

Megannyi ragyogó erényünk mellett hibáinkat se kell palástolnunk; némelyeket talán maga a természet és a régi kormányzat rossz szokásai, másokat pedig a későbbi korok, átélt események, idegen uralmak s a szomszédokkal való hosszú közösködések plántálták belénk. Amellett, hogy dicsőségre és jelentőségre törekszünk, nem vagyunk mentesek az irigységtől, ezért van az, hogy a legkápráztatóbb tehetséget és bőséget se tudjuk vidorul nézni. Minden nemesért, hasznosért és szépért fellobbanó lelkesedésünk mellett nem vagyunk eléggé higgadtak és kitartóak. A veszedelem sohase riasztja a lengyelt, ám a rendszeres munka igen. Verekedni és mulatni, ez az, amit a lengyel szeret. A tettek és szólás korlátlan szabadsága, amelyben évszázadokon át részünk volt, cselekedeteinket és beszédünket nem tette megfontolttá, mint ezt a változó idők megkövetelik. Az a szörnyű mód, ahogy országunkkal elbántak, az igazságtalanságnál is elviselhetetlenebb megaláztatások, a lengyelek szívében azelőtt ismeretlen bénító érzéseket plántáltak. Az annyiszor átélt súlyos csalódások bizalmatlanná és kételkedővé tették.”

A magyar közvéleményt sokkolta az északi szomszéd drámája. Az, hogy közös nagyhatalmi akarat és döntés még egy olyan hatalmas, 740 ezer négyzetkilométert számláló országot is eltüntethet a földabroszról, mint amilyen a másfél századdal korábban még európai nagyhatalomnak számító nemesi Köztársaság volt. A tragédia okaira a testőrköltő, Bessenyei György pontosan rávilágít *A természet világa* című, 1801-ben írt filozófiai költeményében. Ennek *Az ember mint uralkodásának módja* című fejezetében a következőket fogalmazza meg:

*A királyválasztás, tudod, nem csősztélet,
Sokszor kegyetlenül bánik az étellel.
Füstölgő üszökké teszi az országot.
S pusztító ördöggé a szép szabadságot.
Lengyelország ennek eleven példája,
Nie pozwolimmal van be dugva szája.*

Az, hogy Lengyelország eltűnt Európa térképéről, hamleti kihívást jelentett a lengyelség számára.

A „lenni vagy nem lenni?” kérdésre adott lengyel válaszok

A reménytelennek tűnő helyzet megoldásának vállalása kapcsán Magyarországon is szófordulattá vált a mondás: „Nincs még veszve Lengyelország”. Használták azok is, akiknek fogalmuk sem volt az eredetéről. Pedig tartalmában ott lüktet az 1848-as magyarországi lengyel légió létrejöttének eszmei indoka is.

A párizsi lengyel emigránsok egy csoportja javasolta a francia direktóriumnak, támogassa, hogy az itáliai fronton fogságba esett galíciai sorozású osztrák katonákból légiót szervezzenek. A javaslat a politikai döntéshozóknál meghallgatásra talált, s a háború színterén Bonaparte tábornok is támogatta az elképzelést, amelynek megvaló-

sítója Jan Henryk Dąbrowski tábornok lett. 1797 júniusában Milánó közelében már szemlét is tarthatott a lengyel légió első egységei fölött. A parádén részt vett Dąbrowski tábornok barátja, az operairásban is jeleskedő Józef Wybicki, akit annyira megindított a lengyel egyenruhák, zászlók látványa, hogy megírta *A lengyel légiók indulóját*, más címen a *Dąbrowski-marsot*. Az 1927-ben hivatalosan lengyel himnusszá nyilvánított mazurka első szakaszának nyitósora a *Nincs még veszve Lengyelország*. Első szakasza és a refrén így hangzik:

*Nincs még veszve Lengyelország,
Míg mi meg nem haltunk,
A zsarnokok szétszabdalták,
Feltámasztja kardunk.*

*Menjünk, Dąbrowski,
Olaszhonból Varsóig,
Ha te vagy vezérünk,
Szabaddá lesz népünk.*

Andrzej Wajda híres filmje, *A légió*, amelyet Lengyelországban 1965-ben *Hamvak* címen mutattak be, ezzel a dallal és a hozzá illő képsorral kezdődik. A lengyel légió rongyos, sovány, fáradt, de töretlen hitű katonái vonulnak Mantova felé 1798-ban. A lengyelek azonban nemcsak Itáliában harcoltak hazájuk feltámasztásáért, hanem a Rajna mentén is, Haiti szigetén, Spanyolországban, Portugáliában, Galíciában s a Varsói Hercegség hadseregének kötelékében Oroszország ellen. Mindenütt, ahol a lengyel ügyet képviselhették. Sokukat gyötörte kétség, hogy hitelesen szolgálhatják-e a lengyel ügyet a spanyol felkelők állásait rohamozva Madrid alatt vagy az angolok által pénzelt felkelőket gyilkolászva Haiti szigetén. Wajda ezeket a visszaemlékezésekben dokumentált kétségeket is filmre viszi.

A lengyelek húsz éven át ontják vérüket Európa legkülönbözőbb csatáterein abban a reményben, hogy Lengyelország helyreállításáért

küzdenek. Napóleon kihasználja önzetlen áldozatukat, de ha politikai érdeke úgy diktálja, megfélemezik hőstetteikről, a lengyel ügy képviselőjére tett ígéreteiről.

A példa azonban megmarad, s egy évszázad múlva az I. világháborúban is szervező erővé, lelkesítő eszmévé válik. 1914 nyaratól Józef Piłsudski szervez légiót a központi hatalmak oldalán, s a légionisták is hozzájárulnak ahhoz, hogy – amiben a lengyeleken kívül négy évvel azelőtt még senki se hitt – 1918 őszén Lengyelország visszakerüljön Európa térképére.

A Lengyel Királyság

A Napóleon zászlai alatt hozott áldozatoknak az 1815-ben hozott döntések adtak értelmet. Az új európai rendet Bécsben megteremtő győztes hatalmak arra a meggyőződésre jutnak, hogy a lengyeleket meg kell békíteniük. A Napóleon által 1807-ben létrehozott Varsói Hercegség középső és keleti részét, mintegy 130 ezer négyzetkilométert Oroszországhoz csatolják, azzal a megkötéssel, hogy ott alkotmánnyal rendelkező Lengyel Királyság jöjjön létre. I. Sándor cár szíve szerint is hajlik a lengyelek megnyerésére. A Lengyel Királyság alkotmányának kidolgozásában és egyáltalán a lengyel érdekek képviselését illetően Adam Jerzy Czartoryski hercegre támaszkodik, akivel még ifjúkorában kötött szívélyes barátságot, akkor, amikor a huszoneves lengyel arisztokrata túszként anyja, II. Katalin cárnő udvarába került. A barátság jellegét bizonyíthatja, hogy I. Sándor, miután apja, I. Pál meggyilkoltatása után 1801-ben trónra került, külügyminiszeri feladatokkal bízta meg. Igaz, e posztja nem bizonyult tartósnak: az 1805-ben Poroszországgal Napóleon ellen megkötött katonai szövetség véget vetett Czartoryski miniszeri karrierjének. Bebizonyosodott, a nagyhatalmi érdekek képviselője mégis fontosabb a személyes barátságnál. 1815-ben azonban a nagyhatalmi érdek, a személyes barátság és az abból a lengyelség számára is hajtható politikai haszon áthatotta egymást.

1816-ban arra figyelhetett fel az orosz ügyekben jártas kortárs, hogy a cári birodalomnak van egy szeglete, ahol a kormányzás elvei alkotmányon és parlamentarizmuson alapulnak, ahol még cenzúra sincs, ahol nem orosz a hivatalos nyelv, beleértve a katonaság vezényleti nyelvét is, s ahol a birodalom legjobb színháza működik bizonyosságul a művészi szabadságnak. Ez a „szeglet” a Lengyel Királyság volt. Közelebbről nézve persze mindez kissé másként festett: a cenzúrárt 1819-ben bevezették, a népszerű Sándor helyett gyűlölt bátyja, Konstantin nagyherceg volt a helytartó, s az ő szava esetenként többet nyomott a latban, mint a lengyel szejmé. Bár rendőrségi besúgók, korrupt hivatalnokok államává züllesztette a Lengyel Királyságot, az alkotmányt, a törvényt, a szejmet ő sem tekinthette nemlétezőnek. A varsói bíróság például felmentette azokat a lengyeleket, akiket a dekabrista összeesküvésben részvétellel gyanúsítottak. Indokul azt hozta fel, hogy minden lengyel kötelessége az ország 1772-es határai közötti helyreállításáért szót emelni. Így az 1825-ben orosz trónra került I. Miklós csak azokat a lengyeleket tudta Szibériába száműzni, akik nem a Lengyel Királyság területén születtek. A bíróság felségsértő makacsságán annyira megsértődött, hogy csak 1829-ben koronáztatta magát lengyel királlyá.

Miklós ekkoriban megváltozott magatartásához az is hozzájárult, hogy a Lengyel Királyság gazdaságilag prosperált, s felvirágzásában nagy szerepe volt a lengyel kormány pénzügyminiszterének, Ksawery Drucki-Lubeckinek. Ő még azt is ki tudta jární a cárnál, hogy engedélyezze lengyel bank alapítását. Érvei között az is szerepelt, hogy a Lengyel Királyság amolyan kísérleti laboratóriuma lehetne az Orosz Birodalomnak, amelyet az eredményes módszerek átplántálásával modernizálhatnának.

A kísérletről azonban nem bizonyosodhatott be, hogy eredményt hoz-e vagy kudarccal végződik. 1830 júliusában ugyanis Párizsban forradalom robbant ki, s a gyűlölt Bourbon, X. Károly kénytelen volt leköszönni a trónról. Helyét a majdani polgárkirály, az orléans-i Lajos Fülöp foglalta el. Efölött I. Miklós cár talán még napirendre tudott volna térni, mivel hadserege nagy veszteségeket szenvedett az 1828–29-es

orosz–török háborúban, s átszervezése még nem fejeződött be. Amikor azonban két hónap múlva hírért vette, hogy Brüsszelben is forradalom tört ki, s Belgium felmondta a Hollandiával kötött kényszerházasságot, amelyet a bécsi kongresszuson erőltettek rá, I. Miklósnak elfogyott a türelme. Úgy érezte, ezzel elindulhat egy olyan folyamat, amely felbomlasztja az 1815-ben létrehozott rendet. Elhatározta, hogy fegyverrel avatkozik be, s az intervenciót elsősorban a pihent, érintetlen lengyel hadseregére akarta bízni.

Az 1830–31-es lengyel szabadságharc

A hadsereg azonban nem volt oly „érintetlen”, mint I. Miklós gondolta. Az elmúlt hatvanegynéhány év lengyel hagyományainak megfelelően katonatiszti összeesküvések fertőzték, amelyek célja a cári uralom lerázása és Lengyelország helyreállítása volt. Konstantin nagyherceg tudott a hadsereg fegyelmét és uralkodó iránti hűségét aláásó mozgalomról és az összeesküvés vezetőinek névsorával is rendelkezett, de képtelen volt az ilyenkor szükséges határozott lépést megtenni. Habozása egyben a lengyelekhez való viszonyának megváltozását is jelentette. 1820-ban egy lengyel színésznővel, a rajongásig szeretett Joanna Grudzińskával kötötte össze életét, akiért még katolizálni is hajlandó lett volna. Ezt követően időnként megértőbbnek mutatkozott a lengyelek iránt, akik azonban változatlanul a zsarnokság, Lengyelország leigázottságának jelképét látták benne, és gyűlölték, akárcsak lakájit. Húsz évvel azelőtt Maria Walewska igyekezett Napóleonból a lengyelek javára minél több engedményt kicsikarni, nehezebb helyzetben ugyan, s ezért köztiszteletnek örvendett. Joanna Grudzińska, aki a megváltozott körülmények között a maga módján olykor patriótaként képviselte a lengyel ügyet, méltatlan maradt a lengyelek emlékezetére.

A másik oldal, az összeesküvésben részt vett katonák is tisztában voltak azzal, hogy bármelyik pillanatban lelepleződhetnek. Hogy ezt

biztosan elkerüljék, lépniük kellett... Ez a kényszer is hozzájárulhatott 1830. november 29-én a revolúció kirobbantásához Varsóban. A kezdeményező hadapródok, akiknek laktanyája a Łazienki parkban állt, berontottak a Belvederébe, hogy a zsarnoknak tartott Konstantin nagyherceget megöljék. A legenda szerint lélekjelenlétét megőrző Grudzińska asszony bújtatta el, majd menekítette ki férjét, aki így tudott eljutni az orosz helyőrséghez. Ki tudja, nem ez a jelenet ihlette-e meg Stanisław Wyspiańskit, a lengyel színház megújítóját a *Novemberi éj* című dráma megírására.

A Varsóban állomásozó s az összeesküvésbe beavatott tisztek alakulatai megütköztek az orosz helyőrség egységeivel. Hogy végül győztek, az Konstantin nagyherceg határozatlanságának köszönhető, aki nem vetette be lovasságát, és azt várta, hogy az uralkodóhoz hű lengyel csapatok majd maguk fogják a lázadást leverni. A felkelők azonban sorra lelőtték azokat a lengyel tábornokokat, akik nem támogatták a „revolúciót”. Amikor a főváros felfegyverzett népe csatlakozott a felkelt katonasághoz, Konstantin pánikba esett, csapatait kivonta Varsóból, de nem vonult el. Mindkét félen bizonytalanság lett úrrá, amely bénító határozatlansággal párosult. A fellázadt lengyel egységek vezetése és Konstantin nagyherceg egyaránt nem tudta, miként viselkednek a vidékről Varsóba rendelt lengyel zászlóaljok, lovasszázadok. És azt se lehetett tudni, hogy a Lengyel Királyság határánál táborozó litvániai gárdahadtest megindul-e Konstantin segítségére.

A legtragikusabb az volt, hogy a Varsót hatalmukba kerítő felkelők képtelenek voltak bármit kezdeni a megszerzett hatalommal. Helyén maradt a kormány szerepét betöltő Adminisztrációs Tanács, amely azt tartotta legfontosabb feladatának, hogy közvetítsen Konstantin nagyherceg és a felkelés között. A lengyel delegáció a bizonytalan Konstantint rá tudta venni, hogy megígérje: nem indít támadást Varsó ellen, nem ad parancsot a litvániai gárdahadtestnek a bevonulásra, eljár az alkotmány maradéktalan betartása és a nyugati orosz tartományoknak a Lengyel Királysághoz történő visszacsatolása érdekében, valamint ki- járja I. Miklós cárnál azt, hogy a felkelést meg nem történtnek tekintse.

A Konstantin nagyherceggel folytatott megbeszélésből legalább kiderült a felkelés két legfontosabb célja: az alkotmány paragrafusainak maradéktalan betartása és a Nemesi Köztársaság egykori keleti területeinek, amelyek már Oroszország nyugati kormányzásáig alkották, a Lengyel Királysághoz való csatolása, amelyre egyébként I. Sándor cár 1815-öt követően homályos ígéretet tett.

December 3-a és 5-e között sajátos kettős hatalom jött létre. Egyrészt megalakult az ideiglenes kormány Adam Jerzy Czartoryski vezetésével, másrészt diktátorra kiáltották ki Józef Chłopicki tábornokot, aki 1818-ban összekülönbözött Konstantin nagyherceggel. Megvált a hadseregtől, emiatt nagy tekintélynek örvendő hazafi hírében állt. Chłopicki egyik első intézkedése az volt, hogy békés távozási lehetőséget biztosítson Konstantin nagyhercegnek és csapatainak, másrészt küldöttséget menesszen Pétervárra I. Miklós cárhoz. A küldöttséget a cár legkedvesebb lengyel minisztere, Ksawery Drucki-Lubecki vezette.

Mire a lengyel delegáció megérkezett Moszkvába, Miklós már elrendelte a Lengyel Királyság ellen küldendő orosz hadsereg felállítást, amelynek parancsnokává december 13-án Ivan Gyibics tábornagyot nevezte ki. Semmiféle kérésről nem volt hajlandó tudomást venni, és semmilyen ígéretet nem tett, beleértve az amnesztiát is. A december 17-én a lengyelekhez intézett manifesztumban a lehető leghatározottabban követelte, hogy azonnal állítsák vissza eredeti szerződés szerinti összetételében az Adminisztrációs Tanácsot, bocsássák szélnek az újonnan felállított alakulatokat, s a hadsereg a Płocki vajdaságban összevonva várja sorsa beteljesedését.

I. Miklós cár hajthatatlansága voltaképpen kompromittálta azokat a lengyel politikusokat, akik Chłopickival az élen mindenáron békés megoldást akartak találni a kialakult helyzetre, vagyis ki akartak egyezni az orosz uralkodóval, aki egyben lengyel király is volt. A cár december 17-i kiáltványában mintha azt is bejelentette volna, hogy nem akar a továbbiakban a Piastok és a Jagellók trónján ülni. A szejm radikális követői legalábbis így értelmezték a manifesztumot, s hogy a helyzetet egyértelművé tegyék, 1831. január 25-én kikényszerítették annak határozatba foglalt be-

jelentését, hogy „a lengyel független nép, és joga van ahhoz, hogy a lengyel koronát annak adja, aki méltó rá”, vagyis a cárt megfosztották lengyel trónjától. Ez méltó válasz volt ugyan, de felért egy hadüzenettel.

Az orosz–lengyel háború

Az európai közvéleményt már az is meglepte, hogy a 130 ezer fős, 360 ágyúval rendelkező Ivan Gyibics tábornagynak február folyamán nem sikerült elfoglalnia Varsót. Annak híre pedig egyenesen felrázta, hogy március 31-én a lengyel hadsereg a kelet felől a fővárost a Visztulán túl félggyűrűbe fogó VI. orosz hadtestet szétverte, amely az egy napon vívott két ütközetben háromezer halottat és sebesültet, valamint tízezer foglyot veszített. A Moszkvába és Pétervárra is eljutó majdhogynem napóleoni méretű vereség híre sokkolta az orosz közvéleményt. Puskin ennek hatására nemcsak hazafias érzelmektől lobogó verseket írt a polyákok ellen, hanem engedélyért fordult a cári udvarhoz, hogy francia nyelvű lapot alapíthasson, amely majd hatásosan ellensúlyozhatja a nyugat-európai lengyel propagandát.

A moszkvai, pétervári aggodalom feleslegesnek bizonyult: a lengyel vezérkart, élén Jan Skrzynecki tábornokkal, a fővezérrel, ugyanaz a határozatlanság jellemezte, mint a „novemberi éj” hőseit a győztesnek ígérkező „revolúció” másnapján. Egyetlen tábornok volt csupán, aki tudta, mit kell tennie: a vezérkari főnök, Ignacy Prądyński, Józef Bem hajdani társa a varsói tüzértiszt iskolán. Skrzynecki több energiát fordított az ő támadó jellegű hadműveleti terveinek elutasítására, mint az ellenség üldözésére. Külső szemmel nézve úgy cselekedett, mintha szándéka szerint I. Miklós cár majd méltányolná háborúvesztést előkészítő passzivitását.

E homályos politikai számításon alapuló céltalan óvatosság következményeként szenvedett a lengyel főhadsereg katasztrofális vereséget 1831. május 26-án Osztrolenkánál, ahol a Józef Bem alezredes vezette lovasüteg megjelenése és vakmerő manővere akadályozta meg

az utolsó órában, hogy a lengyel hadsereget teljesen megsemmisítsék. Osztrolenka a lengyel katona önfeláldozó hősiességének és a tehetetlen hadvezetésnek egyaránt jelképe lett. De szimbóluma egyben Bem Józsefnek is, aki sohasem ismert reménytelen helyzetet. Osztrolenka térségében már a csatateret elárasztó orosz csapatok közé ékelődve nyitott ágyúiból gyilkos tüzet Gyibicsnek a Narew hídján átözönlő gyalogezredeire. A megzavarodó orosz fővezér azt hitte, hogy a lengyelek felmentő erősítést kaptak, és leállította a további támadást. Bem bravúrja azonban mit sem változtatott a súlyos vereség tényén.

A Varsó térségében berendezkedő lengyel hadsereget az Osztrolenkát követő nyári hónapokban is határozatlanság, tétlenség jellemezte. Csak dandárnyi, hadosztálynyi erők, különítmények tettek félszeg kísérletet támadó hadműveletekre, amelyek rendre kudarccal végződtek. Ha a kolerában elhunyt Gyibics helyét június 19-én elfoglaló új orosz főparancsnok, Ivan Paszkevics tábornagy határozottabb, talán előbb elfoglalhatta volna Varsót, mint ez szeptember 8-án valóban bekövetkezett.

A Varsót feladó lengyel hadsereget követő szejm az utolsó napokig ülésezett, mintegy jelképezve a Lengyel Királyság függetlenségét, önállóságát. Az ország sorsára azonban a hadseregnek volt döntő befolyása. A főhadsereg október 5-én Kelet-Poroszországba átvonulva letette a fegyvert. Igaz, nem a győztes oroszok, hanem a semleges poroszok előtt. „Varsóban rend uralkodik” – jelenthette Paszkevics I. Miklós cárnak.

A megtorlás 1831-ben nem egyéneket érintett. I. Miklós cár az egész lengyel közösségre akart lesújtani: 1832-ben felszámolta a Lengyel Királyságot, s annak belső határát vámhatárként meghagyva ugyan, fokozatosan beolvasztotta az Orosz Birodalomba.

A Szózat „lengyel” szakasza

A lengyel államiság újbóli felszámolása Európában Magyarországon váltotta ki a legnagyobb visszhangot, ahol tetterre kész figyelemmel és

együttérzéssel kísérték az 1831-es orosz–lengyel háború alakulását. Az általános szolidaritásnak már akkor érzékelhető jelei voltak, amikor Józef Dwernicki tábornok 1831. április 28-án Galíciába szorult át, és ott lefegyverzett hadtestének katonáit Erdély különböző pontjain, így többek között Nagyenyeden helyezték el. Az itt internált lengyelek látványa lobbantotta fel a Bethlen Kollégium diákjában, Sárosy Gyulában a lengyel irodalom iránti érdeklődést. Apránként ismét fogalommal vált a Galíciával határos megyék nemesi udvarházaiban a „mi lengyelünk”, vagyis a menedéket kereső és találó, üldözött elől bujdosó lengyel menekült. A Lengyel Tudományos Akadémia varsói székházán, a Staszic palota falán található emléktábla közel nyolcvan éve adózik tisztelettel a magyar országgyűlésnek, amelynek alsóháza Bars vármegye kezdeményezésére feliratot fogalmazott meg, a felkelt Lengyel Királyság tevékeny támogatására szólítva az uralkodót, I. Ferencet, akinek kötelessége az 1815-ös európai rend megóvása – még Oroszországgal szemben is.

A gazdag lengyelbarát magyar költészet legismertebb és legszebb verse Vörösmarty Mihálynak az *Élő szobor* című költeménye. A jeles irodalomtörténész, Szörényi László mutatta ki *A múltaddal valamit kezdeni* című kötetében közzétett egyik tanulmányában (*Az elszánt*), hogy az 1836-ban írt *Szózat* utolsó előtti szakasza nem látnoki vízió a Magyarországra zúduló 1849-es őszi, – az ilyen feltételezés ellen maga a költő is tiltakozott 1849-ben – hanem az I. Miklós cár által letaglózott lengyel nemzet elsiratása:

*S a sirt hol nemzet süllyed el,
Népek veszik körül,
S az embermillióinak
Szemében gyászkönny ül.*

Nincs a világon még egy nemzeti ima, amely egy másik nép iránti együttérzésnek így adna hangot.

A kegyelemgyakorlás miklósi változata

A lengyel szabadságharc utolsó szakaszában és leverése után közel tízezer lengyel vonult emigrációba. I. Miklós cár nem akarta, hogy Európában nagy számban álljanak készen mozgósítható lengyel katonák, mint Napóleon alatt. Amit 1830 decemberében elmulasztott, egy évvel később megtette: általános amnesztiát hirdetett, amely azonban nem vonatkozott „a november 29-i lázadás szervezőire, a radikális szejmkövetekre és a korábban hadbíróság által elítéltekre”. Őket távollétükben halálra ítélték. Így József Bem tábornokot is, aki 1826-ban azért távozott a Lengyel Királyságból Galíciába, mert a lengyel dekabristák támogatása miatt letartóztatás fenyegette. A valóságban azonban egyetlen lengyelt se végeztek ki 1830-as, 1831-es cselekedeteiért. Még a hadapródjait Konstantin nagyherceg meggyilkolására vezető Piotr Wysocki hadnagyot se, aki Varsó ostromakor sebesülten, már mint a 10. gyalogezred őrnagya orosz fogságba esett. Büntetése bitófa helyett szibériai száműzetés lett. II. Sándor cár amnesztiarendelete után, 1858-ban tért vissza szülőhazájába. A kegyelemgyakorlás terén I. Miklós cár erkölcsileg toronymagasan 1849 I. Ferenc Józsefe fölött áll.

A Lengyel Királyságot elhagyók közül az amnesztiában bízva nem kevesen tértek vissza. Főleg katonák. Nekik meg kellett újítaniuk a cárnak tett hűségesküt. A többség végleg az emigráns létet választotta. Lajos Fülöp Franciaországa, amelyet a lengyel szabadságharc kirobbanása óvott meg I. Miklós cár katonai beavatkozásától, a közvélemény nyomására megnyitotta határát a lengyel számkivetettek előtt. Tüntető rokonszenvvvel fogadták őket Szászországban, Belgiumban és Angliában is.

A kimenekült szejmkövetek Párizsban folytatták az országgyűlés munkálatait. A katonákat, akik több ezren keltek át a Rajnán, szétosztották a Franciaországban részükre berendezett táborokban. Irodalmi társaságok, politikai szövetségek, elvbaráti egyletek alakultak, folyóiratok, könyvek jelentek meg. A közérdeklődésre azok tarthattak közülük számot, amelyek a szabadságharc katonai, politikai eseményeit taglalták, tanulságait elemezték. Ez azt jelenti, hogy azonnal elkezdő-

dött a lengyel közelmúlt tapasztalatainak számbavétele, a hibák és az érdemek kiporciózása. Hogy kinek milyen ítélet, jelző jutott, az attól függött, melyik tábor közelében állt. A pártállás nem pusztán társadalmi származás függvénye volt, hanem az életkoré is. A forradalmat kirobbantó „fiatalok” kíméletlenül kárhoztatták az „öregeket”, akik 1830 decemberében nem tudtak mit kezdeni a nekik átadott hatalommal. Az „öreg” szinonimája lett az arisztokratának.

Az arisztokrata tábor vezetője a nagy tekintéllyel rendelkező, ekkor hatvanegy éves Adam Jerzy Czartoryski lett, aki 1831 februárjától a nemzeti kormány elnöke volt. Befolyását részben szerteágazó nemzetközi kapcsolatainak, részben pedig annak köszönhette, hogy hatalmas vagyonának pénzzé tehető részét sikerült svájci bankokba kimentenie. Diplomáciai téren akarta a lengyel ügyet az európai politika homlokterébe emelni. A nemzet megtartó erejének a nemességet tartotta, ezért úgy vélte, hogy csak a legnagyobb körültekintéssel, megfontoltan lehet társadalmi reformokat bevezetni, többek között a jobbagyfelszabadítást végrehajtani, mivel az elhamarkodott döntés a nemességet megfosztaná gazdasági létalapjától.

A „fiatalok” 1832 márciusában megalapított pártja, a Lengyel Demokrata Társaság sem akarta a nemességet kiiktatni a társadalomból, de az arisztokráciával mint a lengyel nemzet „sírásójával”, az 1831-es szabadságharc elárulójával radikálisan le akart számolni. Azonnali jobbagyfelszabadítást hirdetett, mert meg volt győződve róla, hogy az ezzel kapcsolatos pusztá jelszavakkal több millió embert lehet megnyerni a Lengyelország helyreállításáért folytatandó harchoz. Abban is mélyen hittek, hogy hamarosan kitör az összeurópai népfelszabadító háború.

A Czartoryski által lakhelyül és emigrációs központul berendezett párizsi Hotel Lambert palota körül tömörülő írók, politikusok, katonatisztek, köztük Józef Bem tábornok is elkerülhetetlennek tartották az egész Európára kiterjedő „nagy” háború kirobbanását. Ezért igyekeztek megtenni mindent, hogy a lengyel katonaságot e harcra készen együtt tartsák. Ennek az ideológiai nemesfémöntvénynek a próbájából később azt lehetett kiolvasni, hogy a lengyeleknek Európa min-

den harci cselekményében részt kell venniük, mert így a lengyel kérdéssel Európában a legbefolyásosabb udvarokban, minisztériumokban és fórumokon is számolni kell.

A Lengyel Demokrata Társaság ennek az elvnek és gyakorlatnak elene volt. Úgy vélte, a lengyeleknek csak a valódi népfelszabadító harc mellett szabad elkötelezniük magukat, vagy amellet, amely közvetlenül hozzájárulhat Lengyelország helyreállításához. (Egyetértés csak abban mutatkozott, hogy mind a Lengyel Demokrata Társaság, mind Czartoryski tábora az 1772-es határok között akarta az országot feltámasztani.) A lengyel demokraták Bemet azért tekintették ellenségnek, mert a portugáliai alkotmányvédő háború idején, 1833-ban lengyel légiőt akart szervezni a királynő szolgálatában. A fővezérként 1831 augusztusában egy hét alatt felsült és ezért a fiatal demokraták által gunyorosan kárhoztatott Dembiński azért lett számukra még nemkívánatosabb személy, mert az 1830-as évek közepén akarta kijárni lengyel tisztek nagyszámú alkalmazását az egyiptomi hadseregben.

Népek Krisztusa: Lengyelország

A lengyel emigráció egyetemességében leghatásosabb ideológiáját azonban nem politikus, nem filozófusi-irodalmi becsvágytól hevített katona, nem magányosan is népszerű történészprofesszor, hanem költő fogalmazta meg: Adam Mickiewicz. Ő írta az 1834-ben Párizsban megjelent, majd franciául és németül is nagy példányszámban kiadott *A lengyel nemzet és a lengyel zarándokság könyvei* című verses történetfilozófiai téziseket és példázatot arról, hogy a lengyelség a bari konföderációtól kezdve Európa népeinek Krisztusa. A szétdarabolt és áldozatvállalásaiért a legkülönbözőbb megtorlásokkal sújtott nemzet szenvedése megváltást hoz az emberiségnek, pusztulást a zsarnokságnak.

Mickiewicz nem 1831-ben hagyta el a Lengyel Királyságot, ahol életében egyébként sem fordult meg, mivel Litvániában született, élt, tanult, alkotott mindaddig, amíg egy koncepciók jellegű bírósági eljárásban

Oroszország belsejébe nem száműzték. Szerencsére ekkor már megjelent az első verseskönyve, s költői talentumának, improvizációs készségének híre megelőzte Moszkvában és Pétervárott. A legrangosabb irodalmi szalonok, paloták versengtek, hogy vendégül lássák, s írók, költők érezhették magukat megtisztelve, ha barátjuknak mondhatták Adamot. Pártfogói támogatásának köszönhetően a száműzetés végül azt jelentette, hogy kedvére utazgatott a Krímben, ahol a tatár építészeti emlékek és valóságos jelenlét révén ízelítőt kapott a régi kelet letűnő világából. 1826-ban útlevéllel a zsebében hagyta el Odesszát és vágott neki Nyugat-Európának. Szerencséje volt, mire a futár megérkezett úti engedélyének visszavonásával, hajója már kifutott a kikötőből.

A kulturált zsarnok pontosan érzékeli, hogy a tehetséges művész alkotása veszedelmes lehet hatalmára. Semlegesítésének politikai szempontból hatásosabb formája a megvásárlás, mint a száműzés. Ezt egyrészt a verseit nemegyszer legelőször Miklós cárnak megmutató Puskin példája, másrészt a hontalanná lett Mickiewicz alkotói pályája bizonyítja. Mickiewicznek az *Ősök* című drámája, amelyben ifjúkori baráti társaságának letartóztatását és kegyetlen meghurcolását mutatja be, mindennél hatásosabban leplezve le ezzel a cári hatalmi gépezet működését, egyetemes érvényű mű: az európai romantika csúcsteljesítménye. Nem véletlenül lettek Mickiewicz művei az országrablók lengyel tartományaiban tiltott, üldözött szellemi csempésztermékek. Birtoklásukért, terjesztésükért ugyanolyan büntetés járt, mintha nyíltan politikai, propaganda-felhívások lettek volna.

A nagyvilágban nemcsak a lengyel politikai emigráció volt jelen, hanem képviselői révén a lengyel kultúra is. Az előbbi létéről csak kiélezett helyzetekben szerzett tudomást a közvélemény, az utóbbi nap mint nap tudatosította a lengyelség létét és drámai sorsát. Mickiewicz irodalmi előadásait az 1840-es években százak hallgatták a Sorbonne-on, olyan kiváló szellemek is, mint Edgar Quinet, Georg Sand, Jules Michelet is. Fryderyk Chopin zongoradarabjai és fellépései ezeket rendítették meg, így a szívekben minden koncertje öntudatlanul is személyes tüntetés volt a hontalan lengyelség mellett,

s ez hatásában maradandóbb, mint az öklrázó, harsány felvonulás. A festészetben többek között January Suchodolskinak a közelmúlt lengyel történelmi eseményeit – *Jan Henryk Dąbrowski tábornok bevonulása Rómába*, *A somosierrai hegyszoros megvívása a lengyel könnyűlovasság által* – megörökítő vásznai játszottak öntudatosító szerepet ezekben az évtizedekben.

Azt az ideát, amelyet Illyés Gyula az ország részleges felosztását jelentő Trianon után felocsúdó magyarságnak tudott ajánlani, vagyis hazát építeni a magasban, a szellem, a tudat, a lelki rezdülések szintjén, a számkivetett lengyel költők, írók, zeneszerzők, festőművészek egy évszázaddal korábban megvalósították.

Az összeesküvések és a költészet kora

Agaton Giller, a kiváló történész, akit végső következményeként azért száműztek Szibériába, mert 1849 tavaszán a cár alattvalójaként Magyarországra akart szökni, hogy a lengyel légióban harcoljon, az 1831 utáni évtizedek lengyel történelmét „az összeesküvők és költők időszakaként” határozza meg. Az összeesküvés nyersebb formája annak az emberek közötti titkos kapcsolatnak, mint amilyen a költő és a befogadó között a mű révén létrejöhet.

A lengyel demokraták abból a Kościuszkónak tulajdonított, már említett tételből indultak ki, miszerint csak önerőből lehet Lengyelországot helyreállítani. Ehhez fel kell világosítani, meg kell nyerni a népet – hirdették –, hogy kellő időben mozgósítani lehessen. A felosztott ország orosz, porosz és osztrák tartományaiban a felvilágosítás, a szervezés csak konspiratív módon mehetett végbe, vagyis föld alatti szervezetekkel kellett behálózni az országrabló hatalmak lengyel tartományait. A háló-jellegű szervezkedés fontos volt, mivel óriási tömegek meggyőzése és megnyerése volt a tét.

A föld alatti szervezkedésben a lengyelek több mint hatvan éve jártasak voltak – (és még jártasabbak lesznek száztíz, százhusz, százharminc,

száznegyven év múlva, amikor a náci és a kommunista diktatúrával kell szembeállni) –, s tapasztalataikat az 1830-as években mind Galíciában, mind az inkább csak nevében létező Lengyel Királyságban is hasznosítani tudták. De a szigorúbban ellenőrzött porosz Poznańi Nagyhercegség sem maradt érintetlen a burjánzó lengyel konspirációs mozgalomtól.

Az orosz helytartó, Paszkevics által vasmarokkal kormányzott Lengyel Királyságban s még inkább a nyugati orosz kormányzóságokban kíméletlenül megtorolták az összeesküvést. A résztvevőkre szibériai száműzetés, kényszerbesorozás, rosszabb esetben, mint a Vilnában 1838-ban letartóztatott Szymon Konarski példája mutatja, kivégző osztag várt. A sorozatos megtorlás azonban nem tartotta vissza a lengyel emigráció demokratikus szárnyát a szervezkedéstől.

A Lengyel Demokrata Társaság versailles-i központja 1846-ban érkezettnek látta az időt, hogy a Poznańi Nagyhercegségben, a Lengyel Királyságban, Krakkó Szabad Városban és Galíciában össznemzeti felkelést robbantson ki. A felosztó hatalmak rendőrségi ügynökeik révén figyelemmel kísérték a fejleményeket. A Poznańi Nagyhercegségben szervezkedő és odaérkező összeesküvőket már 1846 januárjában letartóztatták, a Lengyel Királyság bénult volt, mert ott a legcsekélyebb mozgolódásra is lesújtott Paszkevics kancsukája.

Az első letartóztatási hullám hírére a Lengyel Demokrata Társaságnak fel kellett volna hagynia azzal, hogy Krakkóban és Galíciában felkelést robbantson ki, már csak azért is, mert az osztrák hatóságok mindenről tudtak és drámaian hatásos ellenlépésre készültek...

A „lengyelség Mekkája” és Galícia

1831 után Krakkó Szabad Város maradt az egyetlen olyan lengyel terület, amely az államiság jegyeivel rendelkezett. Mivel az ősi főváros a Varsói Hercegséghez tartozott, 1815-ben a bécsi kongresszuson I. Sándor cár azt követelte, hogy csatolják a Lengyel Királysághoz. Ez ellen a házigazda I. Ferenc tiltakozott a leghevesebben. Ez eset-

ben ugyanis a Krakkót átszelő Visztula hídján bármikor ellenőrizetlenül átkelhetett volna az orosz hadsereg, hogy a Morva-medencén át Bécsbe masírozzon. Az országrablók végül abban állapodtak meg, hogy Krakkóból és környékéből önálló államcskát hoznak létre, amelyet a három szomszédos hatalom rezidensei ellenőriznek. Az 1163 négyzetkilométert, három kisvárost, hatvan falut magába foglaló, 88 ezer lakost számláló terület a hivatalos elnevezés szerint Krakkó Szabad Város vagy Krakkói Köztársaság. Kis országgyűlés irányította. Vonzerejének volt egy gazdasági és egy szellemi eredője. Egyrészt szabad vámterület volt, ahonnan nagy tömegben csempészték a Lengyel Királyságba külhoni árukat, másrészt itt működött a Nagy Kázmér király által 1364-ben alapított és Hedvig királynő által megújított legrégibb lengyel egyetem, s itt állt a fényes lengyel múltat hirdető Wawel és annak székesegyháza, amelynek kriptájában nem csak királyok nyugodtak. Itt helyezték ugyanis örök nyugalomra a lipcsei csatában hősi halált halt Poniatowski Józsefet, a Varsói Hercegség hadügyminiszterét és az 1817-ben elhunyt szabadsághőst, Tadeusz Kościuszkót. A „lengyelség Mekkája” elnevezést onnan kapta, hogy életében legalább egyszer minden lengyelnek illett ide elzarándokolni, és illik ma is.

Wawel

A viszonylagos önállósággal rendelkező államocsksa a különféle összeesküvő csoportok, emigránsok, emisszáriusok számára is vonzerővel bírt. Tevékeny jelenlétük ürügyül szolgált arra, hogy az orosz csapatok időnként megszállják. A kiutat ilyenkor az jelentette, hogy a tartózkodási engedéllyel nem rendelkezőket kiutasították, rosszabb esetben Triesztbe kísérték és Amerikába küldték. A távozottak helyén azonban egy idő elteltével új konspirátorok jelentek meg. Osztrák részről a helyzetet úgy látták megoldhatónak, hogy a Wawelben katonaságot helyeztek el.

Miután a Lengyel Demokrata Társaság a Poznańi Nagyhercegségben történt tömeges letartóztatások és a Lengyel Királyság dermedtségének hírére se fújta le a Krakkóban és Galíciában előkészítettnek vélt felkelést, az összeesküvők tovább szervezkedtek. A poroszok részéről is tájékoztatott osztrák rendőrhatalóságok többé-kevésbé mindenről tudtak. A február 21-én Krakkóban kitört megmozdulást a Wawel helyőrsége könnyen fel tudta volna számolni, Collins generális azonban katonáival együtt kivonult a városból. El lehet tehát mondani, hogy a felkelés győzött. Egyik vezetője, Jan Tyssowski – megoldásként – diktátornak kiáltotta ki magát, és fegyverbe hívta az egész lengyel nemzetet. A felkelés áterjedt Nyugat- és Közép-Galíciára. A császári hatóságok az általuk uraik ellen lázított jobbágysorokkal tartották sakkban a szervezkedő, de valójában megszervezetlen lengyel nemeseket, akik a nemzeti függetlenség mellett társadalom-felszabadító jelszavakat is zászlajukra tűztek. A jobbágysorok gyűlöltek azokat, akik a nemzeti függetlenséget meghirdették, mert az mindig háborút jelentett, sorsuk jobbrafordulását pedig az uralkodótól várták. Bécs hozott is bizonyos jobbágysorson könnyítő intézkedéseket. Kiderült azonban, hogy legjövedelmezőbb a gyilkolás és a rablás. Breinl tarnówi sztarosza fejpénzt fizetett az elfogott vagy megölt nemesekért. Az Andrzej Wajda által filmre vitt Wyspiański-drámában, a *Menyegzőben* látható egy rémálom-jelenet, amely azt mutatja, ahogyan a parasztok a császári hivatalnoknak sorra átadják a megölt nemesek fejét. Júdáspénzt kapnak érte. A gyilkolásnak hozzávetőleg ezer nemes (több nem nemes, de „nadrágos ember”) esett áldozatul, s négyszázötven udvarház vált üszökké és hamuvá.

Az egyre terebélyesedő jobbágymegmozdulást végül a galíciai hatóságok voltak kénytelenek katonasággal leverni. A benne résztvevőknek azonban nem esett bajuk. Vezetőjük, a Bécsben nemegyszer megfordult Jakub Szela, akiről a Sztálin által agyonlövetett lengyel kommunista költő, Bruno Jasiński hőskölteményt írt, császári érdemrendet és birtokot kapott Bukovinában.

A krakkói és a galíciai nemesi felkelés elfojtása után Krakkót osztrák csapatok szállták meg, és a fölszámolt Köztársaságot 1847-ben Nagyhercegség néven beolvasztották az Osztrák Birodalomba.

Tanulságait a felkelésnek a magyar reformellenzék vonta le, amely az érdekegyesítés 1848-ban megvalósított gyakorlatával elejét tudta venni, hogy Bécs Magyarországon is eredményesen játssza ki a galíciai kártyát.

Adalékok a megtorláshoz

Miért fordult az osztrák kormányzat olyan veszedelmes kétélű fegyverhez, mint a parasztok fellázítása uraik ellen? Ennek az lehet a legfőbb magyarázata, hogy az 1831-es lengyel szabadságharc leverését követően a Lengyel Demokrata Társaság által kezdeményezett összeesküvések Galíciát hálózták be leginkább. Az 1830-as évek utolsó felétől nem volt olyan esztendő, hogy kisebb-nagyobb csoportokat ne tartóztattak volna le, ne állítottak volna bíróság elé. Az összeesküvéseknek nemcsak diákok, birtoktalan vagy kisbirtokkal rendelkező nemesek voltak tagjai, hanem arisztokraták és kurtanemesek, magán- és állami hivatalnokok, egyetemi tanárok és falusi tanítók, s ha nem is nagy számban, de iparosok, kézművesek és parasztok is.

Az államra nézve akkor vált a hatalomgyakorlók számára a helyzet igazán veszedelmessé, amikor a galíciai sorozású ezredek tisztjei és altisztjei, mi több, még közlegényei körében is összeesküvést lepleztek le. A Mazzuchelli gyalogezred egy pánszláv ideáktól áthatott fiatal horvát származású tisztje, Tomaš Dmitrašinović civil konspirációs

szervezetekkel kapcsolatot teremtve lefektette a Demokratikus Katonai Szövetség működési szabályzatát és megfogalmazta a célokat: Bécs uralmának megdöntését és a kis szláv népek összefogását. A katonai nyomozószervek az összeesküvést felgöngyölítették, tagjait letartóztatták és súlyos büntetéseket róttak ki rájuk. Dmitrašinovičot halálra ítélték, majd az ítéletet kegyelemből húsz év várfogságra változtatták. Karol d'Abancourt-t, a magyar szabadságharc majdani mártírját, noha bár altisztként a Mazucchelli gyalogezredben szolgált, de több évre szabadságolva magát, az Erdődyek birtokán dolgozott, 1841 végén szintén húsz évi várfogságra ítélték. Azt hozták fel indokul, hogy az uralkodót élőszóban és levélben is szidalmazta, s még annak is hangot adott, hogy meg tudná ölni. A 30. gyalogezred ugyanebben az évben letartóztatott hadnagyát, Michał Strzeleckit, aki 1849 júniusában az erdélyi lengyel légión 1. zászlóaljának parancsnoka lesz őrnagyi rangban, csak öt év vizsgálati fogság után mentették fel. Az volt ellene a vád, hogy Przemyszlben kapcsolatba került a konspiratív katonai bizottsággal. Végül azért engedték szabadon, mert bebizonyosodott, hogy ellene volt az összeesküvésnek.

Az ugyancsak tisztként a 30. gyalogezredben szolgáló Dionizy Zarzycki ellen, aki 1849 tavaszán ideiglenesen az erdélyi lengyel légión főparancsnoka lesz, s júniusban alezredeként Bem egyik legfőbb bizalmasa, 1845-ben tiltott irodalom terjesztése miatt rendelkez el vizsgálatot.

Ha a birodalom legfőbb támasza, a hadsereg is bizonytalan pillérré válik, az a vég kezdete. Minden bizonnyal ezért érezték veszélyeztetve hatalmukat az uralkodó képviselői Galíciában. Szövetségeseket kellett maguknak keresni. Ezt a jobbágyságban vélték megtalálni függetlenül a nemzeti hovatartozástól. A másik támaszt a görög katolikus galíciai ukránságban keresték az 1840-es években. Már ekkor körvonalazódott annak terve, hogy Galíciát keleti és nyugati részre kell kettéosztani. Nyugat-Galíciában számarányát tekintve a lengyelség dominált, Kelet-Galíciában az ukránok (rutének) éltek döntő többségben. (Ettől függetlenül a majdani magyarországi légiónban önként szol-

gáló lengyelek közel egyharmada Kelet-Galíciából származott.) Galícia „megfelezésének” tervét végül azért napolták el, mert ha megvalósítását keresztülviszik, Bécs kibékíthetetlenül maga ellen fordította volna a Kelet-Galíciában is nagybirtokkal rendelkező lengyel arisztokratákat és módos, befolyásos városi polgárokat. Ennek kockázatát a kormány nem merte vállalni.

A krakkói megmozdulás, a galíciai nemesek fegyveres felkelési szándéka ürügyet szolgáltatott arra, hogy ne csak a jobbágyság kaszáival, vasvilláival számoljanak le a föld alatti nemzeti mozgalmakkal, hanem úgymond törvényes eszközökkel is. 1846. május 23-án a galíciai rendőrhatalóság megküldte Metternich kancellárnak azon „politikailag kompromittált” személyek névsorát, akiket az előző két és fél hónapban tartóztattak le. Ebben külön csoportosították a gazdagabb birtokos nemeseket és részbirtok-tulajdonosokat, uradalmi tisztségviselőket és intézőket, kisbirtokosokat, a nemesi származású ifjakat, diákokat és papokat, pénzügyőröket és állami hivatalnokokat, szabadságos katonákat, irodalmárokat, művészeket, orvosokat, patikusokat. Az utolsó helyen tüntették fel a parasztokat, zselléreket és a zsidókat. A lista több mint ezer nevet tartalmaz. A letartóztatások az év második felében és 1847-ben is folytatódtak. A monstre-perek következtében két embert akasztottak fel, s száznál jóval több embert ítéltek súlyos börtönre. Legenyhébb büntetésnek az öt év várfogság számított.

Krakkó látképe

„HA MI VÁLLAT VÁLLHOZ VETÜNK...”

A magyarországi lengyel légió megalakulása és harcai

Az Európán végigsöprő, a Bécset, majd Pestet egyaránt megrengető forradalmi hullám mintha észak felé csapva megtört volna a Kárpátok sziklafalán. A párizsi, berlini, bécsi viharos napoknak, a pesti vértelen, de mégis történelemformáló forradalomnak leMBERGI változata félszeg tüntetés csupán. A galíciai mészárlások, letartóztatások, ítéletek azokat a személyeket, akik nem rettentek vissza a politizálástól, megfontolták tették. Túlságosan is. Olyannyira, hogy még a jobbágyszabadítást is elmulasztották kellő időben kihirdetni. Így azt a lengyel nemesi rend képviselői helyett Franz Stadion gróf tette közhírré az uralkodó nevében – hirtelen helyzetmegoldó intézkedésként, Bécs megkérdése nélkül – mintegy a népnek szánt húsvéti ajándékként.

Az 1848. április 25-én Ausztria népeinek adott alkotmány, amelyet Kossuth már március 3-án követelt az országgyűlésen – a császár galíciai alattvalóinak is biztosította a polgári szabadságjogokat. Azok, akik Lengyelország helyreállításában reménykedtek, legfontosabbaknak a nemzeti tanácsok és nemzeti gárdák alakításának lehetőségét tartották. Ezek vezetői abban a meggyőződésben tekintettek a közeljövőbe, hogy Oroszország nem nyugszik bele az 1848 tavaszán Ausztriában végbement politikai változásokba, s előbb vagy utóbb fegyverrel állítja helyre a régi rendet, ami azt jelentette, hogy Ausztria és Oroszország között elkerülhetetlen a háború. Kitörésében a lengyel emigráció tagjai is biztosak voltak. És abban is, hogy ez esetben Bécsnek nemcsak a galíciai lengyelség, de a lengyel emigráció fegyveres erejére is szüksége lesz. Az emigránsok első csoportja már 1848. április 12-én megérkezett Krakóba, szinte egy időben azokkal az 1847-ben elítélt politikai foglyokkal, akiket a március 18-án kihirdetett általános amnesztia jegyében bocsátottak el Spielberg

várbörtönéből. De nemcsak Nyugat-Európa legkülönbözőbb szegleteiből indultak meg Galíciába a nagyvilágban szétszóródott lengyelek, hanem a Lengyel Királyságból és Oroszország nyugati kormányzóságaiából is. Az egyik legismertebb majdani magyarországi lengyel légionista, Zygmunt Miłkowski, aki Tomasz Teodor Jez néven lesz a XIX. század második felének jelentős prózáírója, egyenesen Kijevből érkezett. A cár többségében fiatal lengyel alattvalói azzal a céllal lépték át Galícia északi határát, hogy valamelyik nemzeti gárdában majd fegyverrel harcolhassanak az Orosz Birodalom ellen Lengyelország helyreállításáért.

Ausztria és Oroszország között azonban nem fenyegetett háború. I. Miklós cár ugyanazon a napon, amikor a lengyel emigránsok első csoportját hozó vonat befutott a krakkói pályaudvarra, közölte a pétervári osztrák követtel, Friedrich Thun gróffal: számára elképzelhetetlen, „hogy az osztrák és orosz politika valaha is elváljon és szétágazó utakra lépjen”. Ehhez még azt is hozzáfűzte, megérti a bécsi kormány nehéz helyzetét, s kívánja, hogy törekvéseit siker koronázza. Vagyis egyáltalán nem fenyegetett az, hogy Ausztria és Oroszország között háború robban ki. Erre Bem, aki 1848 augusztusában érkezett Lembergbe, hogy a remélt fegyveres konfliktusban a lengyel tüzérseget irányíthassa, pár hét után maga is rájött, és hátat fordított Galiciának.

A szerződés

A háború Ausztria és Magyarország, I. Ferdinánd osztrák császár és V. Ferdinánd magyar király között tört ki 1848. október 3-án, amikor az uralkodó törvénytelenül feloszlatta a magyar országgyűlést. Ez annak az abszurd drámának a végkifejlete volt, amely az előző hónapokban Dél-Magyarországon a Bácskában és a Bánságban hagyta véres ujjlenyomatait. Az egymás ellen harcoló császár és a király ettől kezdve hivatalosan is egyugyanazon személy. Hogy egy ilyen szellemképes helyzet bekövetkezhet, azt már abból a sajátos korábbi viszonyrendszerből is meg lehetett volna – mintegy történelmi élőképént – raj-

zolni, amelyben, miközben a szerb felkelők ellen a honvédalakulaton és a nemzetőrzászlóaljakon kívül a császári-királyi hadsereg galíciai sorozású Schwarzenberg ulánuszredét és a Sivkovich gyalogezredet is bevetik, Ferdinand Mayerhofer alezredes, belgrádi osztrák konzul élére áll az egyik szerb körzet felkelőinek.

Az emigráns lengyelek és a szomszédos Galícia lengyelsége számára egyik pillanatról a másikra egyértelművé vált: Magyarország háborúban áll a lengyel állam egyik felosztójával, Ausztriával... A barátság kötelező hagyományán túl a politikai érdek is azt diktálja, hogy harcukban a magyarokat támogassák. A fegyveres támogatás formája fél évszázada adott volt: légiót kell szervezni, s ahogy a Dąbrowski induló ritmusára menetelők énekelték: fegyverrel kell elvinni a szabadságot Lengyelországba.

Jerzy Bułharyn

1848 októberében több galíciai küldöttség is kopogtatott a kormányként működő Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének ajtaján. Kossuth felkészülten fogadta őket, mivel egy Magyarországon élő 1831-es lengyel törzstiszt, Jerzy Bułharyn őrnagy már szeptember második felében javasolta neki a lengyel légió felállítását. Bułharyn legmeggyőzőbb indoka az volt, hogy a légió létrejötte mágnesként fogja vonzani Magyarországra az 1831-es szabadságharc tapasztalt tisztjeit.

Kossuth 1848. október 10-én szerződést kötött az egyik leMBERGI küldöttséggel egy ezerkétszáz fős, vagyis egy zászlóaljból, egy lovaszázadból és egy vagy két ágyúütegből álló légió létrehozására. Bułharyn, aki szerint ha a helyzet úgy alakul, akár 15–20 ezer lengyel is harcolhatna Magyarországon, elégedetlen volt a szerződéssel. Úgy vélte, hogy abból a lengyel ügynek semmi haszna nem származik,

mivel a magyar kormány ugyan biztosítja a lengyel zászlót, lengyel egyenruhát, lengyel vezényleti nyelvet, de nem vállal kötelezettséget egy esetleges lengyel fölkelés fegyveres támogatására. Aztán kiderült, hogy a szerződés mégis rendkívül hasznos. Később rá hivatkozva lehetett felállítani, szervezni, fejleszteni, harcba vetni, majd összevonni a lengyel légiót, amelynek összlétszáma 1849 májusában, júniusában többszörösen meghaladta a szerződésben rögzített keretszámot.

A légió megalakulása és személyi összetétele 1848-ban

A légió szervezésének egy kis híján tragikus esemény adott lendületet. A Pesten összegyűlt lengyel fiatalok egyike 1848. november 10-én reggel merényletet kísérelt meg Józef Bem tábornok ellen, aki a schwechati csata után néhány nappal, november 3-án szolgálatra jelentkezett Kossuthnál a pozsonyi magyar főhadiszálláson. Kossuth tudta, hogy Bem milyen fontos szerepet játszott Bécs katonai parancsnokaként a császári erők lekötésében.

Abban a tekintetben, hogy mihez kezdjen vele Magyarországon, tanácsstalannak bizonyult. Felmerült benne, hogy őt teszi meg a felállítandó lengyel légió főparancsnokának. Az ezzel kapcsolatos megbeszélést Pesten folytatták. Bem ellene volt a légiónak, mivel annak léte, úgy-mond indokul szolgálhat az orosz beavatkozásra. Az volt a véleménye, hogy a lengyel önkénteseket, beleértve a tiszteket is, a honvédseregben kellene szétszórni. Ha egy kizárólagos lengyel akcióra, például galíciai betörésre alkalom nyílna, a lengyeleket egyetlen körlevéllel rövid idő alatt egy seregbe lehetne tömöríteni.

Bem fenntartásában – a logikusnak tetsző politikai óvatosságon kívül – annak híre is szerepet játszott, hogy a lengyel légió szervezője és potenciális parancsnoka Józef Wysocki lesz, aki az 1831-es szabadságharc után ugyan csak tűzérhadnagyként vonult emigrációba, a Lengyel Demokrata Társaság versailles-i központja mégis a demok-

rata tábor katonai szakértőjévé nevezte ki. Szerepet szántak neki a krakkói és galíciai felkelés előkészítésében is, s hogy tekintélyét növeljék, ezredessé léptették elő. Bem – különösen az 1846-os galíciai dráma után – felelőtlen szájhősök gyülekezetének tartotta a Lengyel Demokrata Társaságot, s erős fenntartással viseltetett Wysockival szemben, akit az emigráció tisztjei csak hadnagynak tekintettek. Bem attól tartott, hogy a Wysocki parancsa alá került fiatal légionistákat a Lengyel Demokrata Társaság ideológiája fogja áthatni.

Való igaz, az 1848 novembere elején Pesten gyülekező önkéntesek döntő többsége tizen-, huszoneves ifjú volt. És nemcsak a galíciai születésű nemzeti gárdisták és diákok, hanem az orosz-lengyelországi „új emigránsok” is. Szinte mindnyájan a Lengyel Demokrata Társaság jel-szavait hangoztatták.

Kikből állt a légió a megalakulást követő első hónapokban?

Miután a Bécs bevételére készülő Windisch-Grätz sikereinek híre eljutott Lembergbe, Hammerstein lovassági tábornok, galíciai főhadparancsnok november 2-án összetűzést provokált ki a császári helyőrség és a nemzeti gárdisták, valamint az egyetemisták között. A katonaság még aznap vérbe fojtotta a felkelést, amelynek – az anyagi következményeket illetően – a félig leégett városháza és az ágyútűz alá vett egyetem látta a legnagyobb kárát. A drámát Hammerstein tábornoknak politikai haszonná sikerült változtatnia. Másnap a városban és környékén bevezette az ostromállapotot, amelyet néhány hét múlva az egész tartományra kiterjesztett.

Ebben a helyzetben attól lehetett tartani, hogy a cári alattvalókat, akik a galíciai nemzeti gárdák kötelékében akartak harcolni az Orosz Birodalom ellen, az osztrák hatóságok kiszolgáltatják törvényes uruknak. Ennek veszélye egyébként már egy hónapja fennállott, s azóta szervezték megmentésüket. Ez azt jelentette, hogy kisebb nagyobb csoportokban Magyarországra vezették őket. A galíciai városokban többek között ebből a célból is jöttek létre titkos toborzóirodák.

Hogy a nagy emigráció tagjaitól megkülönböztessék az Orosz-Lengyelországból jött fiatalokat, őket új vagy ifjú emigránsoknak hívták.

Miután Magyarországra érkeztek, túlélésük, létük keretét a légio, vagyis az eredeti szándékuk szerinti harc vállalása biztosította, igaz, nem az osztrák hadsereg oldalán Oroszország ellen, hanem a honvédsereg oldalán Ausztria ellen.

Mind a galíciai nemzeti gárdistákat és diákokat, mind az orosz-lengyelországi új emigránsokat és az 1831-es nagy emigráció Magyarországra érkezett katona-képviselőit – ügyük vállalását illetően – a tudatosság jellemezte. Ugyanez mondható el azokról az 1848 márciusában közkegyelemben részesült személyekről is, akik 1846-os vagy korábbi politikai tevékenységük miatt kerültek börtönbe vagy a börtön ármékába. Ők, ha 1848-as szerepvállalásukkal nem is lépték túl a törvényesség keretét, a hét-nyolc hónap múlva bekövetkezett visszarendeződés idején, főként a lembergi ostromállapot bevezetésének hatására ismét fenyegettetve, vagy legalábbis bizonytalan helyzetben érezhették magukat...

Nem véletlen, hogy a légio tagjai között nagy számban találunk volt politikai foglyokat. Ilyen például az 1847. július 1-jén tíz év várfogságra ítélt diák, Kolomb Borzęcki, aki Magyarországon az egyik dzsidásezredben küzdött végig a szabadságharcot, s az ugyanekkor hat évre ítélt Mikołaj Karczewski patikusgyakornok, aki az egyik lengyel gyalogoszászlóalj altisztjeként szolgált. Ilyen az 1847. szeptember 28-án tizenkét év várfogságra ítélt Konstanty Bobczyński, a 2. dzsidásezred majdani hadnagya és a felette kapitányként szolgáló Kajetan Dominikowski, akit 1847. július 1-jén hat évre küldtek Spielberg várbörtönébe. Alattuk szolgált közlegényként Leopold Terlecki, aki 1847. szeptember 22-én tizenkét évet kapott, míg strázsamesterét, az eredeti foglalkozását tekintve borbély Józef Wysockit (a tábornok névrokonát) húsz év várfogságra ítélték.

A konspiratív tevékenységgel meggyanúsítottak és emiatt 1846-ban, 1847-ben vizsgálati fogságba vetettek és meghurcoltak közül is sokan szöktek át Magyarországra, hogy a légióban harcoljanak. Így a lembergi rendőrség által letartóztatott újszandeci származású Apolinary Gadomski, a légio 3. zászlóaljának majdani hadnagya, Emeryk Tchórzewski, brezáni uradalmi ügyintéző, aki az 1. zászlóaljban lesz had-

nagy, Józef Pini lemergi egyetemi hallgató, aki ugyanitt szolgál majd főhadnagyként. A bochniai rendőrség által elfogott Klet Dwernicki, a 2. dzsídásezred nyíregyházi tartalékszázadának majdani hadnagyszervezője, Wacław Marynowski, a légió egyik zászlóaljának szakaszvezetője, a bieczi születésű Leon Nowakowski, a légió 1. zászlóaljának őrmestere, az isaszegi ütközet hősi halottja. A névsort hosszan folytathatnánk.

Róluk írta a légió főparancsnoka, Józef Wysocki tábornok az emlékiratában: „Rájuk minden körülmények közt biztos lehetett számítani, s ha lettek volna vagy tízezren, ki tudja, hogy még az orosz beavatkozás ellenére is milyen fordulatot vesz a magyar ügy.”

Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. november 17-én Józef Wysockit nevezte ki a szerveződő lengyel légió – egyelőre még hivatalosan ma-

gyar-lengyel zászlóalj – parancsnokává őrnagyi rangban. A zászlóalj segédtisztje, Władysław Poniński főhadnagy, aki jó fél évvel azelőtt még a János dragonyosezredben szolgált hadnagyként, így jellemezte a jó szervező hírében álló őrnagyot: „Wysocki azonnal elnyerte tetszésemet, rendkívüli odaadás jellemezte, tiszteletreméltó férfiú volt...”, de „...túlságosan demokrata módon bánt alantasaival, akiket, beleértve a közkatonákat is, bajtársainak nevezett. A légionisták ily szelíd és elnéző traktálása rendkívül megnehezítette a fegyelmezést, amelyet pedig a katonai regula megkövetel, mert a katonaságot első-sorban a fegyelem különbözteti meg a felfegyverzett bandától”.

Wysocki mellszobra a Múzeumkertben

Kinevezése után három nappal Wysocki őrnagy javaslatot tett a már megalakult első két század tisztjeire. Az 1. század parancsnoka Konstanty Matczyński százados, a 2. századé Ignacy Czernik százados lett. Mindketten részt vettek az 1831-es szabadságharcban, majd 1848 áprilisától a galíciai nemzeti gárdák szervezésében. Mivel a magyar hadvezetés novemberben négy ágyút is ígért a légiónak, a rövidesen harckésznek remélt üteg élére Jacenty Grabowiecki és Jan Łacki, két franciaországi emigrációból Galicián keresztül Magyarországra jött tüzértiszt került volna.

November 25-én a Nemzeti Múzeum kertjében történt meg a lengyel zászlóalj első két századának ünnepélyes zászlószentelése. A kormány hivatalos lapja, a Közlöny november 27-i száma is beszámolt az ünnepségről: „A pesti hídfőnél a fővárosban székelő pattantyús ezred zenekara Rákóczi indulójával fogadá a lelkes lengyel csapatot, mely az összegyűlt sokaságnak szünni nem akaró éljenzéseit közt ment a Nagyhíd utcán és az Országúton végig a Nemzeti Múzeum udvarára.” Hogy a ceremóniának az Országos Honvédelmi Bizottmány mekkora jelentőséget tulajdonított, azt az is jelezheti, hogy a zászlóanya Ruttkay Józsefné Kossuth Zsuzsanna volt.

Aradon

A megalakult és felszerelt 1. és 2. század – mintegy háromszáz ember – már másnap vonatra ült és Szolnokra, majd gőzhajón Szentésre s onnan előfogatokon Aradra utazott, ahová december 3-án délután érkezett meg. Miért éppen Arad lett a légiónak a célja, első szolgálati helye és ezzel együtt dicsőségének első színtere?

A császáriak kezén lévő Aradvár a Habsburg Birodalom másodrangú erődtípusai közé tartozott. Jelentősége azért nőtt meg, mert a Bánság fővárosának számító közeli Temesvár erőrendszere októberben szintén felmondta az engedelmisséget a magyar kormánynak. Az utóbbi falai között jóval tekintélyesebb haderő állomásozott, mint Aradvár-

ban. Fekvésénél fogva állandó támogatást tudott nyújtani a szerb felkelőknek, majd Anton Puchner altábornagy erdélyi hadtestének, de még a román felkelőknek is. Emiatt Temesvár birtokbavétele magyar részről döntő befolyással bírhatott volna mind a délvidéki, mind az erdélyi hadihelyzetre nézve. Temesvár elfoglalásának feltétele Aradvár mielőbbi birtokbavétele volt. Az aradi magyar ostromsereg azonban a vár bevételéhez nem rendelkezett kellő erővel. Egy gyenge nemzetőri százzal kívül nem volt lovassága, így mind Temesvár, mind Lippa felől meglepetésszerű támadások érhatték és érték is.

Túlerővé billenthette-e a megérkezett két lengyel század a császári csapatokkal szembenálló honvéd- és nemzetőri erőket? Még ha a lengyelek harckedvét, bizonyítási akaratát a magyar serpenyőbe tesszük, akkor se.

A lengyel zászlóalj megjelenésének, eredeti küldetésének más célja volt. Tudnunk kell, hogy a császári-királyi lovasság egyik legkiválóbb ezredének, a 2. (Schwarzenberg) dzsidásezrednek törzsállomáshelyéül már jóval korábban Aradot és környékét rendezték be. A galíciai sorozású, részben lengyelekből, részben ukránokból álló ezred a nyár folyamán a magyarok oldalán harcolt a szerb felkelők ellen. A szabadságharc első hősi halottai között tartjuk számon magyar részről József Stent, aki az ulánusezred közlegényeként 1848. június 30-án esett el a Torontál megyei Szentmihálynál a szerbekkel vívott összecsapásban.

Az országgyűlés október 3-i feloszlata után azok a császári-királyi alakulatok is szembefordultak a magyar kormánnyal, amelyek Jellačić szeptember 11-i betörése után semlegességet jelentettek be. A honvédhadvezetés mindenáron szerette volna a galíciai dzsidásezredet magyar oldalra állítani. E célt különféle eszközökkel akarta elérni. Az 1848. szeptember 2-án vívott perlaszi ütközet hőse, az ezáltal közismert és népszerű Mieczysław Woroniecki őrnagy október közepén egy szál magában jelent meg Temesvárt, hogy az ezred tisztjeit átállásra bírja. Csak bámulatos hidegvérének köszönhetette, hogy nem tartóztatták le. Ugyanebben az időben a Schwarzenberg ulánusezred 1846-ban kilépett alkapitánya, Władysław Żeleński Aradon kezdett akcióba az általa is ismert dzsidások megnyerésére. Żeleński az Eötvenesi Lovász családba benősülve ma-

gyarhonos nemesként Aradon telepedett le. Utódait nem a legkedvezőbb színekben villantja fel Ady Endre *Ülj törvényt, Werbőczy* című versében. Lehet, más földesúr nevét rímeli meg, ha tudja, hogy Władysław Żeleński hét éven át raboskodott azért, mert egykori katonáit – pénzzel és szép szóval – dezertálásra akarta rábírni. Ebben több honfitársa is segítségére volt. Többek között a Galíciát feltérképező magyar hírszerzés vezetője, Ludwik Wański, aki ekkor még formálisan vasúti alkalmazottként dolgozott. Amikor Wańskit és társait a császárhű dzsidások letartóztatták, Żeleński válaszul a világosi raktár parancsnokát, Varga ulánuskapitányt fogatta el, s csak letartóztatott társai szabadon bocsátásáért engedte el. A császári katonai hatóságok nem felejtették el a főbenjáró büntetést.

A légió első két századának Aradra küldése volt az utolsó kísérlet a dzsidásezred megnyerésére. A remény, hogy a lengyel egyenruhák, lengyel zászlók, lengyel sasok látványa majd megrendíti, pálfordulásra készíti a galíciai vitézeket, mint a címbeli francia zászló a Verne-regény hőseit, Thomas Roch professzort, nem vált valóra, noha az elkövetkező fél esztendőben a dzsidások közül nem kevesen szöktek át a magyarokhoz.

A légió első két századának Aradra küldése volt az utolsó kísérlet a dzsidásezred megnyerésére. A remény, hogy a lengyel egyenruhák, lengyel zászlók, lengyel sasok látványa majd megrendíti, pálfordulásra készíti a galíciai vitézeket, mint a címbeli francia zászló a Verne-regény hőseit, Thomas Roch professzort, nem vált valóra, noha az elkövetkező fél esztendőben a dzsidások közül nem kevesen szöktek át a magyarokhoz.

A lengyel légionisták azonban nem okoztak csalódást. Megérkezésük után pár órával csatlakoznak az erőd ellen intézett meglepetésszerűnek szánt rohamhoz. Az utolsóként visszavonuló lengyel zászlóalj

Woroniecki emléktáblája a Báthory utcában

egy foglyot, két halottat és több sebesültet veszít. A december elején századosná előléptetett Władysław Poniński javaslatára Wysocki engedélyezi egy lengyel dzsidásszázad megalakítását, amelyet az ötven gyalogos légionistán kívül az tett lehetővé, hogy szlovák ajkú honvédek és nemzetőrök is jelentkeznek soraiban szolgálni. Gyors felszerelését a Schwarzenberg ezred világosi raktára biztosította. Egy szakasz már december közepén harcra készen áll. A legjobbkor, mert ez tudja fedezni majd a december 14-i újaradi ütközetben megvert magyar sereg visszavonulását Óaradra. E vereség következményeként váltották le az ostromsereg éléről Máriássy János alezredest, s nevezték ki helyébe Gaál Miklós mérnökkari ezredest. Ez azonban nem hozott döntő fordulatot az eseményekben.

Az aradi ostromsereg lengyelei az elkövetkező két hónapban, míg Damjanich János tábornoknak a Közép-Tiszához vonuló hadosztályához nem csatlakoznak, vitézül megállják a helyüket. Maga Wysocki is, akit érdemeiért már január elején alezredessé léptetnek elő.

Tekintélyét minősíti az is, hogy a több mint egy hetet Aradon idéző Damjanich őt szeretné az aradi sereg élén látni. Wysocki azonban az elhúzódo ostrom tapasztalataiból leszűri, hogy Aradnál a lengyelek számára nem terem babér. Annak híre is eljut hozzá, hogy december 11-én Kassa alatt egy gyalogosan harcoló lengyel dzsidásszázad mentette meg a szétvert északi magyar hadsereg ágyúparkját. A bravúros hőstettnek óriási visszhangja támadt. Wysocki a csatatéren akar bizonyítani, s ehhez mindenekelőtt egységes légióba akarja összevonni a magyarországi hadszíntereken szétszórt lengyeleket. Kossuth ugyanis sürgető kérvényeinek ellenére sem teljesítette ígéretét. A már megszervezett 3. századot például nem Aradra küldte, hanem – a Schlik tábornok december 6-i betörése után Észak-Magyarországon kialakult veszélyes helyzetre hivatkozva – Miskolcra. Az is meglepte, hogy a 3. századból, valamint a 4. és 5. csonka századból egy új zászlóaljat alapítottak a Felső-Tisza vidékén működő Klapka György ezredes hadtestében. Hívei révén arról is tudomása volt, hogy Munkácson és Máramarosszigeten is szerveződik szabadcsapatnak nevezett légió.

Sőt Bem, aki novemberben még annyira ellene volt az önálló lengyel zászlóalj felállításának, Erdélyben maga is engedélyezte, mi több, ösztökélte lengyel légió szervezését.

A Wysocki által kiküldött tisztek a különböző lengyel századokban aláírási íveket köröztettek, hogy Kossuthnak bizonyítani tudják: a lengyelek Wysockit tekintik a lengyel légió parancsnokának. Az egyik ilyen emisszáriust, Antoni Żabicki hadnagyot, a Wysocki érdekében folytatott propaganda miatt, a becsvágyó Henryk Rembowski agyon akarta lövetni. Az ítélet végrehajtását a munkácsi vár parancsnoka, Mezősy Pál őrnagy akadályozta meg. Rembowski őrnagy magát tekintette a légió főparancsnokának, s azzal szerzett magának népszerűséget, hogy hadapródiskolát alapított, s híveit, akiknek száma napról napra növekedett, tisztté nevezte ki. A fiatalokat egyébként azzal hitegette, hogy a húsvétot már a felszabadított Varsóban fogják ünnepelni. A lengyelek helyzetét, így az áldatlan munkácsi állapotokat is, Wysocki személyesen szerette volna Debrecenben Kossuthtal megbeszélni.

Damjanich tábornok az aradi kormánybiztossal, Boczkó Dániellel egyetértésben beleegyezett Wysocki csatlakozásába. Tette ezt annál szívesebben, mert egy háromezer emberből álló különítményt a szerb származású Herkalović András vezérkari őrnagy vezetésével ezekben a napokban küldött Bem megsegítésére Erdélybe, így serege megyengült. Wysocki csatlakozásával két tapasztalt gyalogos- és egy lovasszázadot és több jól képzett fő- és törzstisztet nyert. Közülük később Wysocki hadosztályparancsnoka, Adolf Grochowalski pedig vezérkari főnöke lett a Damjanich vezette III. hadtestnek.

Útban az egységes légió megalakításához

Wysocki számítása beválik. A március 5-i szolnoki csatában, amikor Damjanich hadosztálya először ütközik meg reguláris osztrák erőkkel, mind a lengyel zászlóalj, mind a dzsidásszázad kitünteti magát. Különösen az utóbbi, amely egymaga indít rohamot a Ferenc József

dragonyosezred ellen, határozott fellépésre kényszerítve ezzel a magyar huszárszázadokat is.

Az ütközet után öt lengyel fő- és törzstiszt kapja meg az ekkor alapított katonai érdemrend 3. osztályát, s Wysockit ekkor léptetik elő ezredessé. Jutalomnak tekintheti azt is, hogy végre valóságos zászlóaljja nőhet addig két századnyi gyalogsága, mert Törökszentmiklóson hozzá osztják be a 2. lengyel zászlóalj századait és a pénzügyi botrányai és fegyelmetlensége miatt leváltott Rembowski őrnagy Munkácsról elvezényelt gyalogságát.

Miközben az átszervezett 1. lengyel zászlóalj és az 1. dzsidásezred 1. osztálya a tavaszi hadjárat megvívására készül, a légio szervezése már a Wysocki ezredessel egyeztetett terveknek megfelelően folyhat. A Kassánál vitézül helytállt gyalogos dzsidásszázad, amely januárban a Felső-Tisza mentén is kitüntette magát, február elején engedélyt kapott Kossuthtól, hogy Nyíregyházán tényleges dzsidásosztállyá szerveződjék. Parancsnoka, az alezredessé előléptetett Władysław Tchorznicki úgy tervezte, hogy az osztályt idővel ezredé fejleszti, amely máris megkapta a 2. sorszámot.

Władysław Poniński kapitány is ezredé akarta szervezni az Aradon megalkított századot. A sorszámat tekintve 1. dzsidásezred 2. századának szervezési központjául Szoboszlót jelölték ki. A felső-tiszai fronton hol dandár-, hol zászlóaljparancsnoki posztot betöltő Tadeusz Idzikowski őrnagyra Wysocki a 2. lengyel zászlóalj szervezését bízta, amelynek egy másik hajdúsági település, Nánás lett a központja.

A Szoboszlón és Nánáson szerveződő lengyel alakulatok azonban a tiszti állományon kívül alig rendelkeztek önkéntesekkel. E szervező köz-

Władysław Poniński

pontokba a légióba önként jelentkező hadifoglyokat irányítottak. A tisztek egy része toborzás céljából járta be a hadifogolytáborokat.

A császári-királyi hadsereg hatvanhárom gyalogezrede közül tizenhárom toborzási központja Galíciában és Bukovinában volt. Közülük tizenegynek harcolt egy vagy több zászlóalja Magyarországon. A lovasságot illetően két dragonyosezrednek, két könnyűlovasezrednek és három dzsidásezrednek volt a toborzási színhelye Galícia és Bukovina. Ezek törzsállomáshelye – a Ferdinánd császár könnyűlovasezreden kívül – magyarországi település volt. Ettől függetlenül más ezredekben is szolgálhattak lengyel közlegények vagy tisztek.

A szabadságharc alatt hozzávetőleg húszezer császári katona esett magyar fogságba. Közülük több ezren származtak Galíciából és Bukovinából. (A 2. Schwarzenberg ulánusezredben például szép számmal szolgáltak bukovinai székelyek.) A légió tisztjeinek volt kik közül toborozni. A Bianchi gyalogezredből például több százan estek fogságba a nagysallói csatában, Budavár bevételénél pedig a Vilmos gyalogezrednek egy egész zászlóalja lett hadifogoly. Míg Wysocki arra utasította tisztjeit, hogy a toborzásnál tartsák szem előtt az önkéntesség elvét, Bem minden teketória nélkül besoroztatta a galíciái, bukovinai származású hadifoglyokat a Besztercén, Szamosújvárt, majd Nagyszebenben és Kolozsvárt szerveződő erdélyi lengyel légióba.

Ha nem is nagy számban, de akadtak olyanok is, elsősorban a tisztek közül, akik a legnagyobb veszélyt vállalva átszöktek a magyarokhoz. Ilyen volt a sanoki születésű Feliks Kabath, a János főherceg dragonyosezred hadnagya, aki a tél folyamán szökött át a magyarokhoz, s ezért nevét akasztófára szögezik és törlik az ezrednévsorból. Az 57. gyalogezredben szolgáló Juliusz Trompeter hadnagy a peredi csata első napján, 1849. június 20-án áll át a magyarokhoz. Ügyében a császári hatóságok rögtön nagyszabású vizsgálatot rendelnek el.

A honvédsereg tavaszi győzelmeinek visszhangjára a Galíciából érkező önkéntesek is megszáporodnak. Április végén Seweryn Korzeliński vezetésével tizenegy lengyel jelentkezik Máramarosszigeten szolgálatra. Rátermettségét Korzeliński kapitány bizonyíthatja be

leginkább. Május közepétől több héten át egy hatvan lengyel dzsidásból és kétszáz magyar gerillából álló, Eperjes, Palocsa és Szvidnik térségében cirkáló különítmény élén találjuk. A krakkói diákok egy közel száz fős csapatának május elején sikerül Árvába eljutni Ludwik Kuczyński főhadnagy vezetésével. A lengyeleket, akik Wysocki táborába tartanak, beosztják Görgey Ármin őrnagy Alsókubinban állomásozó különítményébe.

Kuczyński emberei a puszta átkelésével nagy bravúrt hajtanak végre. Ekkor ugyanis már rendkívül szigorúan őrzik a határokat. Nemcsak az osztrák katonaság és a felfegyverzett parasztok alkotják a kordont, hanem az időközben megalakított rutén hegyivadász zászlóalj egységei is. Ráadásul ekkor már a Magyarországra betörni készülő orosz főhadssereg is ellepi Galíciát, s ez még inkább megnehezíti a sikeres határátkelést.

Az egységes lengyel légió megalakítása és működése a nyári hadjáratban

A magyar szabadságharc legpáratlanabb katonai karrierjét Józef Wysocki futotta be. 1848 novemberében úgy érkezett Magyarországra, mint a lengyel szabadságharc tüzérhadnagya, s fél év múlva már tábornok. Azt, hogy alkalmas erre a rangra, aradi működésével és a tavaszi hadjáratban szerzett érdemeivel bizonyította nemcsak Damjanich tábornoknak, hanem a magyar főhadssereg parancsnokának, Görgei Artúrnak is. Ő volt az, aki 1849. április 30-án közölte vele, utazzék Debrecenbe és vegye át Kossuthtól tábornoki kinevezésének okmányát. Ez egyben az egységes lengyel légió felállításának, vagyis az országban „szerteszét működő” lengyel egységek egy ponton történő összehívásának jóváhagyását is jelentette.

Wysocki Miskolcot javasolja szervezési központul. Minden nehézség ellenére azt reméli, hogy a légiót rövidesen egy ötezer főből álló hadosztállyá fejlesztheti. Egyáltalán, hány ember harcolt Magyarorszá-

gon? Wysocki az *Együtt a szabadságért – 1848–1849* címen 1993-ban magyarul megjelent emlékiratában, amelynek eredeti lengyel címe – *Wysocki tábornoknak, a magyarországi lengyel légió parancsnokának visszaemlékezése az 1848-as és 1849-es magyar hadjáratra* – kétezer emberről beszél. Igaz, más helyen arról szól, hogy az önkéntesek száma volt kétezer. Ehhez az erdélyi lengyel légiót is figyelembe véve legalább ezerhatszáz-ezernyolcszáz hadifogolyból lett légionista számítandó még.

A korabeli osztrák jelentések propaganda céllal – és némileg I. Miklós figyelmét felhívandó – tízezer lengyel „lázadó” magyarországi jelenlétét hangoztatták. A létszámjelentések alapján kimutatható létszám 1849 nyarán mintegy 2300–2400 fő. Az erdélyi lengyel légió ugyanakkor kilencszáz főt számlált. Több száz lengyel volt Kazinczy Lajos máramarosi tartalékhadosztályában. Rajtuk kívül szintén több százra tehető azoknak a lengyeleknek a száma, akik a honvédseregben szolgáltak. A Magyarországon tevékenykedő lengyelekhez számítandó még több tucat hírszerző is. Működésüket a legkiválóbb hírszerző, Ludwik Wański tudta leginkább áttekinteni. Mindenesre Henryk Dembiński altábornagy már május 1-jén jelentést kapott egy „Józef” nevű ügynöktől a küszöbön álló orosz betőrésről. Ez az ügynök a Galíciába hamarosan benyomuló orosz főhadssereg összlétszámát száztízezer főben adja meg, ami szinte hajszálpontosan egyezett a valóságos létszámmal. Leszögezhetjük tehát, hogy a magyar szabadságharcban több mint négyezer lengyel harcolt légionistaként, honvédként és hírszerzőként.

1849. május közepétől Miskolcon három zászlóalj, két dzsídásezred és két félüteg, valamint egy utászs század szervezése folyik. Közülük a 2. zászlóalj több százada, a 2. dzsídásezred Nyíregyházán szervezett tartalékszázada és a gyalogos félüteg az északi hadsereg részeként április utolsó harmadában és májusban állandó mozgásban van, időnként harcban áll.

Az északi hadsereg felállítását április közepén rendelte el Kossuth az északi és északkeleti határon Galícia felől meg-megismétlődő betörések visszaverésére. Részei: a szerveződő IX. hadtest, Kazinczy

Lajos alezredes máramarosi tartalékdandára (majd tartalékhadosztálya), Görgey Ármin őrnagy portyázó különítménye és májustól a lengyel légio. Parancsnoka a fővezérséggel egyszer már felsült Henryk Dembiński altábornagy lett. Dembińskit azonban felbőszítette az a haditerv, amelyet Klapka György tábornok, helyettes hadügyminiszter készített – az orosz betörés lehetőségével is számolva. A „nagy viszszavonulások hőse”, ahogy honfitársai nevezték Dembińskit, megsértődött, és május 24-én lemondott a parancsnoki posztról. Utódjának Józef Wysocki tábornokot javasolja kinevezni május végén Görgei Artúr hadügyminiszter és fővezér.

A szak- és emlékiratirodalom megveszekedett lengyelellesnek állítja be Görgeit. Lengyelekkel szembeni kritikájában – egy-egy eset kapcsán – nem volt epésebb, mint az általa egyenesen nem szívlelt német légio, a reguláris csapatokkal szemben használhatatlan népfelkelés, egyes beosztottai és időnként a kormány bíralatában. Az érdek kiosztásakor is mindig ügyelt arra, hogy ne essen a nemzeti elfogultság gyanújába. Ezt bizonyítja Wysocki melletti döntése is május végén a másik jelölt, a magyar Dessewffy Arisztid tábornok ellenében. Június 8-án III. osztályú koszorúval díszítette fel a 2. dzsidásosztály zászlaját. E kitüntetés a Kassa alatti december 11-i hősi helytállás utólagos elismerése volt. Ugyanilyen koszorút kapott az 1. lengyel zászlóalj zászlaja is. Ezzel a gesztussal jelképesen egyszerre közel ezer ember mellére került III. osztályú érdemjel.

Wysocki rászolgált Görgei és Kossuth bizalmára. Dembiński macassága miatt csak június 18-án, az orosz betörés megindulásakor tudta átvenni az északi hadsereg vezetését. Mindössze a IX. hadtest kilencezer embere és a lengyel légio tartozott közvetlenül a parancsnoksága alá. Vagyis nem egészen tizenegyezer ember, mert a 3. lengyel zászlóalj elvonult Pestre.

Wysocki harcra készült. Június 22-én Eperjes térségében akart megütközni az oroszokkal. A légio egységeit Kassán előfogatokra ültette, hogy az eperjesi honvéderőket megerősítse. Amikor azonban megtudta, hogy Paszkevics száztizenkétezer főt számláló főhaderegével

áll szemben, elrendelte a visszavonulást. Lassan, körütekintően húzódott vissza, elhíresztelve, hogy ötvenezer embere van. A rendkívül óvatos Paszkevicset ezzel bonyolult átkaroló manőverekre készítette. Wysocki Kassa térségében is hasonlóan cselekedett, így hátráltatva hatásosan az orosz előrenyomulást.

Július elején Árokszálláson rendezte be a főhadiszállást. Eredeti terve szerint Görgei Szegedre vonuló főhaderegéhez készült csatlakozni. E levonulás ideje azonban eltolódott, és iránya is megváltozott. Görgei július 2-án csatát kezdeményezve át akarta szakítani a Komáromot dél felől a Duna jobb partján lezáró osztrák vonalat. Ez sikerült ugyan, de ő maga súlyosan megsebesült. A zavart fokozta, hogy félreértés folytán Kossuth leváltotta a főparancsnoki posztról, de a tiltakozás hatására kénytelen volt meghagyni a feldunai hadsereg élén. A fővezéri posztra a hadseregparancsnokként egyszer már leszerepelt Mészáros Lázár altábornagyot nevezte ki, akinek vezérkari főnöke Henryk Dembiński altábornagy lett.

A helyzet sajátos alakulása folytán az újonnan kinevezett főparancsnok csak a IX. hadtesttel, a lengyel légióval és a Perczel Mór tábornok által Cegléden szervezett X. (tartalék)hadtesttel rendelkezett. Ezekből a seregtestekből alakult meg július közepén a tiszai hadsereg, amelynek a főparancsnoka Perczel lett. Wysocki visszakerült a légió élére.

A légió lovasságának, az 1. és 2. dzsidásezredből álló lovasdánárnak és a hozzá tartozó fél lovasütegnek július 20-án, Turánál nyílt alkalma, hogy az oroszok ellen kitüntesse magát. Ezt követően a légió is a június 29-i haditanács által összpontosítási helyszínül kijelölt Szegedre vonult. Itt nevezték ki július 30-án a város térségében összegyűlt, valamint a Bánságban és Bácskában szétszórót déli hadsereg főparancsnokává Henryk Dembińskit, aki – első intézkedéseként – elrendelte az általa védhetetlennek ítélt város kiürítését. A terv szerint Szeged feladása után a kormány új székhelyére, Aradra kellett volna vonulnia, ő azonban a vesztes augusztus 5-i szőregi csata után egész seregével Temesvárnak fordul. Ezzel kezdetét veszi a nagy visszavonulás, amelynek során a légió lovassága

a lovas félüteggel együtt mindvégig az utóvédben szolgál, és nap mint nap harcban áll.

Klapka György tábornok szögezi le 1851-ben Lipcsében *Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849* (A 1848-as és 1849-es nemzeti háború Magyarországon és Erdélyben) címen megjelent német nyelvű összefoglaló munkájában, hogy a szabadságharc sorsa nem Világos mezején, hanem Temesvárnál dőlt el.

Kossuth 1849. augusztus 9-én hajnalban Aradon kelt levelében közli Dembińskivel, hogy egyrészt „az Arad vára előtti koncentrációról volt szó, s ezért nagyon kíváncsatos lenne, ha Temesvár helyett Arad, nevezetesen Arad vára felé vonulna...”, másrészt, hogy: „Három héttel ezelőtt Bem altábornagyra ruháztam az összes hadak főparancsnokságát. E pillanatban kapom a jelentést Lugosról, hogy megérkezett oda, s máris Temesvár felé tart...” Bem a levél keltével szinte egy időben érkezhettek meg a Temesvárnál táborozó honvédtáborba. Azonnal bejelentette, hogy megütközik a báró Julius von Haynau táborszernagy által vezetett osztrák fősereggel. Dembiński duzzogva veszi tudomásul Bem kinevezését... és elfelejti őt arról tájékoztatni, hogy a tüzérségi lőszertartalékot már elküldte Lugos felé. A döntő csata e fontos információ nélkül kezdődik el...

A lengyel légio hősieen harcolt Temesvárnál. Különösen a 3. lengyel zászlóalj szenvedett a csatában nagy veszteséget, de az osztrák dzsidásokkal és vértesekkel megütköző két lengyel lovasezredből is sokan elesetek, köztük Wiktor Krobicki százados és Wacław Horodnyński főhadnagy.

A Szeged feladását követően apránként demoralizálódott honvédsereg, bár veszteségei Temesvárnál nem voltak jelentősek, a csatát követő visszavonulás során teljesen szétszóródott. Személyi állományának alig a fele gyűlt össze Lugoson. Bem természetesen folytatni akarta a harcot, s ennek érdekében Görgeivel is hajlandó lett volna felvenni a kapcsolatot...

A lengyel légio Lugoson két címzetes honvédezredessel gyarapszik. Az egyikük Władysław Zamoyski, aki július 22-én azért érkezett Magyarországra Károly Albert piemonti-szárd király követeként és Adam

Jerzy Czartoryski képviselőjeként, hogy közvetítsen a magyarok és a nemzetiségek, elsősorban a románok és a szerbek között. Az 1831-es szabadságharc másik Magyarországra érkezett veteránja, Ludwik Bystrzonowski Czartoryski herceg és a francia kormány közös balkáni ügynöke volt. Ő azt kapta feladatul, hogy a szerbek és a magyar kormány között előkészítse a béke megteremtését, illetve rábírja a horvátokat arra, ne harcoljanak a szárd király csapatai ellen.

Adam Jerzy Czartoryski

A légio fegyelmét, fegyverzetét és zászlóit mindvégig megőrizve fedezi az Orsova felé vonuló honvédcsapatok maradványait és a menekülő politikusokat. Władysław Bentkowski főhadnagy a légio lovasfélütegének két ágyújával három napig védi a teregovai hegytetőn vezető utat.

Kossuth augusztus 17-én Orsován vesz búcsút a lengyel légionistáktól, akik közül huszonhat személyt tüntet ki III. osztályú érdemjellel. Władysław Poniński a szolnoki és a turai ütközetben játszott kiemelkedő szerepéért II. osztályú érdemjelet kap. Wysocki tábornok, aki az utolsó lengyel kato-

nák között hagyja el Magyarország földjét s lép a Szerb Fejedelemségbe tartó gőzhajó fedélzetére, még Orsován búcsúszózatot intéz a magyar nemzethez. Ennek leghíresebb mondataiban mintha ott sűrűsödne a XIX. század különféle eszközökkel harcoló lengyel emigrációjának programja is: „Együtt harcolánk veletek, magatok tudjátok, nem zsoldosok gyanánt, nem személyes vagy önző érdekből, hanem egyedül azon reményben, hogy a ti szabadságotok kivívása s a mi részvételünk alapját képezzék egy további harcnak, életünk végcéljának, a Lengyelország függetlenségéért vívandó harcnak, mely nélkül Magyarország függetlensége sem fenn nem tartható, sem célhoz nem vezet. (...)”

Tartsátok meg nemes szívetekben fenyegetett hazátokba jövetelünk emlékét! Őrizzétek meg hozzánk hasonlóan a haza iránti hűséget, valamint a szebb jövő és megszabadítás iránti hitet! Akkor e nagy áldozatok nem mennek veszendőbe, hanem jövendő idő, midőn – ha Isten akarja – veletek egyesülve e szent harcot megújítjuk! Emlékezzetek akkor igazságszeretetekre, hogy mindvégig veletek voltunk!”

Tisztelgés a fiatal légionisták előtt

Wysockinak mint a légio főparancsnokának többen szemére vetették egykori hivatásos katonaként szolgáló lengyel beosztottai közül, hogy túlságosan bajtársiasan, szinte barátian viselkedik a fiatal légionistákkal, így képtelen kellő fegyelmet tartani. E magatartására Wysocki a Törökországba menekült lengyel fiatalok sorsának ismertetése kapcsán ad magyarázatot: „Hontalan emigránsaink körében gyakorta hallani a fiatalokról szemrehányó megjegyzéseket: hevesek, nyughatatlanok, összeférhetetlenek, mindennel elégedetlenek, senkiben sem bíznak, és maguk sem tudják, mit akarnak. Mindezeket nem tartom kizártnak, de a hibák könnyen megmagyarázhatók, ha e fiatalemberek jelen szenvedéseit és sanyarú helyzetét nézzük. Nemes lelkesülésükben elhagyták családi otthonukat, ahol semmiben sem szenvedtek hiányt. Lemondtak édesanyjuk és néneik gondoskodó szeretetéről, világgá mentek, hogy egy idegen nép szabadságáért küzdjenek. Azt remélték, hogy harcaik után hamarosan fegyverrel kezükben térhetnek vissza hazájukba. S közben reményük szertefoszlott, a sors idegen földre vetette őket, nyelvismeret nélkül, azt sem biztosítva, hogy bármivel foglalkozzanak. Rabság, nyomor és szenvedés lett osztályrészük...”

A KOŁODZIEJSKI CSALÁD LEGHÍRESEBB TAGJAI

Merénylet Bem tábornok ellen

A lengyel légió parancsnoka, Józef Wysocki tábornok 1850-ben, Poznańban megjelent emlékiratában közzétette a Törökországba menekült lengyel légionisták és lengyel honvédek névsorát, amely így több mint ezer személyről ad életjelet. Szembeszökő, hány testvérpár szolgált közöttük: Antoni Bryniewicz és Józef Bryniewicz, Władysław Jordan és Zygmunt Jordan, Antoni Łopaciński és Józef Łopaciński, Edward Towarnicki és Władysław Towarnicki, Marcin Suchodolski és Piotr Suchodolski, Leon Kossak és Wojciech Kossak, Edmund Matejko és Zygmunt Matejko. Az utóbbi testvérpárokat azért tartjuk a Magyarországon harcoló lengyel katonák között hangsúlyosabban számon, mert fivéreik – Juliusz Kossak, illetve Jan Matejko – a lengyel festészet világhírű képviselői.

Kétségtelen azonban, hogy 1848 őszén Magyarországon a Kołodziejski fivérek, Franciszek Ksawery és Wincenty tettek szert legnagyobb hírnévre. Arra a kérdésre, hogy miért, a legtömörebb választ a Franciszek Ksawery Kołodziejskiről 1851-ben készült galíciai rendőrségi jelentés adja, melynek lényege: *Mordversuch an Bem*, vagyis merényletkísérlet Bem ellen. Az ennek kapcsán leadott pisztolylövés miatt lett Franciszek Ksawery Kołodziejski neve elválaszthatatlan Bemtől és a novemberi pesti lengyel eseményektől. A tett és elkövetője a történelmi szakirodalmon és publicisztikán kívül szépirodalmi írások ihletője is lett. Varga Gábor *Históriás beszéd avagy Kronosz elkomorodása* című, Bukarestben 1999-ben megjelent kötete egyik elbeszélésének, a *Rogatywkának* – (a lengyel szó magyarul négyszögletes csákót jelent) – hőse a merényletet szent ideáktól vezéreltetve végrehajtó Franciszek Ksawery Kołodziejski.

A merényletkísérlet

A sikertelen merényletre 1848. november 10-én a pesti István főherceg fogadóban került sor. Az eset azon kívül, hogy óriási visszhangja támadt, sajtóvitát váltott ki Bem és a fővárosban légiót megalakítani akaró ifjú emigránsok között, akik többségükben a Lengyel Demokrata Társaság híveinek számítottak. Mindez kétségtelenül befolyással volt az október óta szerveződő, de vezetését és státuszát tekintve bizonytalan jövőjű lengyel légió felállítására.

Arról, hogy mi történt november 10-én, mind a magyar sajtó, mind a lengyel emlékiratok többsége beszámolt. Wysocki a merénylet előzményeit és okát a következőkben látta *Együtt a szabadságért* című emlékiratában: „A Kossuthtal történt két kihallgatás után úgy éreztük, hogy minden a lehető legjobb úton halad. A kormány ráállott egy tizenöt-húsz ezer fős légió megszervezésére, megállapodtunk a légionisták jövőjét illető és a hazánk számára kétségtelen hasznot biztosító feltételekben. Már csak kisebb megoldandó kérdések voltak hátra, amikor váratlanul megjelent Pozsonyban Bem tábornok. Megérkezése pillanatától kezdve egyszerűen minden megváltozott.” Vagyis az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke egyre csak halogatta a korábban ígért szerződés megkötését, míg végül „közölte, hogy Bem tábornok ellene van minden velünk kötendő egyezségnek, és érvénytelennek tartja megbízásunkat, mert az nem valószínűsíti honi hatalmi szervtől származik. (...) Bem tehát imígyen ásta alá kapcsolatainkat a kormánnyal és akadályozta meg, hogy bármiféle szerződést kössünk vele. Többször is kifejtette a kormány tagjai előtt, hogy a már kompromittálódott fiatalság így is, úgy is rákényszerül, hogy a magyar hadseregbe belépjen. Beadványaink eredménytelenek maradtak, és eredménytelenek a fiatalság kérései is, mert süket fülekre találtak. Bem tábornok viselkedése haraggal és kétségbeeséssel töltötte el a fiatalságot. Sajnos akadt egy forrófejű, aki pisztollyal felfegyverkezve betört hozzá és rálőtt. Lövése könnyebb sebet ejtett a fején.”

Jerzy Bułharyn, aki még 1848 szeptemberében elsőként javasolta Kossuthnak a lengyel légió felállítását, később úgy érezte, hogy a kor-

ban és rangban tőle kisebb Wysocki méltatlanul, az ő rovására került a légió élére, majd a tábornoki karba. Vetélytársával gyakran polemizáló lengyel nyelvű munkájában – *Az 1848–49-es magyarországi háború leírása* – így foglalja össze a Bem elleni merényletet: „A nézeteltérés odáig fajult, hogy egy ifjú, Ksawery Kołodziejski indulatra gerjedvén Bem tábornokkal szemben, betérvén a szállására rálőtt és az arcán megsebesítette őt...”

A magyar szabadságharc kevésbé ismert lengyel szereplője, Władysław Rucki, aki állítása szerint Bem figyelmét az elsők között hívta fel az erdélyi helyzetre, 1862-ben *Bem Erdélyben és a Bánságban* című könyvében „örült”-nek bélyegzi Kołodziejskit.

Zygmunt Miłkowski, aki egyenesen Kijevből érkezett Galíciába, majd az egyik ottani nemzeti gárda tagjaként októberben szökött Magyarországra, Pesten ifjú demokrataként élte át a légióval kapcsolatban Bemnek tulajdonított bizonytalanság napjait. Magyarországi élményeinek három fejezetet szentelt *A bölcsőtől egy életen át* című történeti adalékokban gazdag önéletrajzában. Számára is egyértelmű volt, hogy a Bécsből érkezett lengyel tábornok ellene volt a légiónak. „Azt tanácsolta, hogy a lengyeleket szórják szét a magyar hadseregben, amelyben ők, a született katonák, kovászként szolgálhatnak. Véleménye meggyőzte a kormányt, amely, mivel már megállapodott egy delegációval a légioról, bár még nem írásban, úgy tartotta helyesnek, hogy e helyén való kérdés megoldását ránk bízza, megkérdezve: akarunk-e légiót vagy inkább be akarunk lépni a magyar hadseregbe, egygyel magasabb ranggal, mármint ha valakinek rangja van, s mindazok, akiknek nincs, altiszti rangban? E dolog néhány napon át foglalkoztatott bennünket: az ügy forrongást idézett elő a kaszárnyában. Nem is úgy volt ez, mivel mindenki a légió mellett állt ki, de a hangulatot mindinkább a Bem álláspontja elleni felháborodás jellemezte. A felháborodást fokozták azok a minden bizonnyal hamis hírek, hogy Bem a kormányt a légió elejtésére ösztökélte volna. És akkor közibénk csapott a röppentyűgránát. Egy Kołodziejski nevű fiatalembernek az az ötlete támadt, hogy Bem lelövésével hárítja el az akadályt.”

Magáról a merényletkísérletről Juliusz Falkowski számolt be fő művében, az *1848-as visszaemlékezések*ben legrészletesebben, aki azért érkezett Magyarországra és tárgyalt Kossuthal, hogy a Galíciába szökött orosz-lengyelországi fiatalokat, akikre osztrák részről kitoloncolás, a cári hatalom részéről pedig szibériai száműzetés várt, megmentse. Megmenekülésükre az adott esélyt, ha átkelnek Magyarországra és beállnak a légióba. Ennek megalakulása azonban – tudomásuk szerint Bem miatt – kétségesse vált. Falkowskinál a következőket olvashatjuk: „Egy Ksawery Kołodziejski nevű galíciái ifjú azzal az ürüggyel kopogtatott be Bemhez, hogy fontos ügyben jött. A tábornok meghagyta, hogy engedjék be. Kołodziejski két lépésnyire megközelítette, hirtelen pisztolyt rántott elő a zsebéből és rásütötte. A golyó megakadt a tábornok pofacsontjában. Jordan, aki jelen volt, kardjához kapott és le akarta vágni a gyilkost, de Bem megakadályozta, és Kołodziejskit grabancon ragadva kiáltott a szolgájának, hogy hívja a rendőrséget.

– Tudom, kinek a műve – mondta Jordannak –, de ezt a bíróságnak kell kinyomoznia.

Futva érkezett néhány rendőr, a fiatal merényletlőt elfogták és még aznap rögtönítélő bíróság elé állították.”

Hasonló tartalmú jelentést tesz a merényletről a főbírónak Láng József városi főkapitány is: „Kołodziejski Xáver, a galíciái önkényes csapat egyik tagja ma reggel 8. óra tájban azon ürügy alatt, mintha sürgős közleni valója volna, betolakodott az István főherceg című fogadóban szállva lévő Bem tábornokhoz, s midőn ez hozzája elfogadás végett közeledett, a nevezett önkényes, a' nélkül, hogy csak egy szót is intézett volna a hozzá közeledett tábornokhoz, oldalzsebéből kiránt egy mordályt, s' azt a tábornok fejéhez szegezve rásüti; a lövés halántékon alol találta a tábornokot, de az isteni gondviselés úgy okozta, hogy az orgyilkos veszedelmes sebet nem ejthetett; erre a tábornok segítség után kiáltva a gyilkost megragadá, s' amidőn segéde a' mellékszobából a lövés hallatára berohan, az orgyilkos kéz mordálya, mellyet ezennel bemutatok, már a lábánál a

földön hever...” A városkapitány még hozzáteszi, hogy az orgyilkost letartóztatta, s tanúnak berendeltette a tábornok segédtsíztjét, Kornis László honvéd hadnagyot.

A két hosszabb lengyel beszámolóban kapcsolódási pontok és el-lentmondások egyaránt vannak. Mindkettőből egyértelműen kiderül, hogy Bem ellene volt a légiónak. Ezt a lengyel fiatalok sérelemként élik meg, amely mögött ideológiai megfontolást gyanítanak. Bem ugyanis az 1830–31-es lengyel szabadságharc leverését követően Nyugat-Európában megszerveződött emigráció Adam Jerzy Czar-toryski herceg által vezetett úgynevezett arisztokrata szárnyához, a Hotel Lambert-hez tartozott. Ez lassú reformok útján akarta a lengyel társadalmi, gazdasági és politikai állapotokat modernizálni, s Lengyelország helyreállítását az európai történelmi változások nyújtotta esély kihasználásától remélte – lehetőleg diplomáciai úton. Az 1832 kora tavaszán alakult Lengyel Demokrata Társaság az arisztokráciával való haladéktalan leszámolást és jobbágyfelszabadítást követelt. Bem nézetei a társadalmi kérdéseket illetően az 1846-os késő téli galíciai parasztfelkelés után demokratizálódtak, de tény, hogy változatlanul az európai változások fegyveres erővel történő kihasználásától remélte Lengyelország helyreállítását.

Bem arról a veszélyről tájékoztatta Kossuthot, hogy a lengyel légio nyílt szervezése Magyarország területén ürügyül szolgálhat I. Miklós cárnak a beavatkozásra. Ettől függetlenül 1848. november második felében maga Bem is foglalkozott a légio szervezésével, ami azt je-lezheti, hogy a kormány hiába bízta meg végül Józef Wysockit őrna-gyi rangban a légio, de hivatalosan csak magyar–lengyel zászlóalj felállításával, nem mondott le arról, hogy annak főparancsnokává Bemet nevezze ki. Bem összeállította a légio szervezeti felépítését, és törzsének személyi állományára is javaslatot tett.

Mindez a november 10-i merénylet után történt, miután az Orszá-gos Honvédelmi Bizottmánynak az az elképzelése, hogy Bem katonai tanácsadóként hasznára lehet Guyon ezredesnek a Nagyszombat tér-ségében Simunich ellen operáló hadtestében, nem vált be.

Bem erkölcsi ítélete a sajtóban s Kołodziejski bírósági ítélete

Szintén Falkowski számol be arról, hogy a merényletre miként reagáltak a lengyel fiatalok: „Mihelyt a merényletnek híre ment a lengyel fiatalok körében, rögtön gyűlést tartottak és elhatározták, hogy Kołodziejskit bármi áron is, de megmentik, Bemet pedig erkölcsileg megsemmisítik. Ezen ifjúság (...) zömében galíciaiakból állott, s jól ismerte a Pesten a többség által használatos német nyelvet. Ez lehetővé tette számára, hogy a közvéleményt ez ügyben saját szája íze szerint formálja. Ez ifjak közül egyesek a szerkesztőségeket, mások a kávéházakat, a borozókat és más nyilvános helyeket járták sorra, s ezek és azok is azt hirdették, hogy Bem mind a lengyelekre, mind a magyarokra nézve rendkívül veszélyes.”

A merényletkísérlet híre természetesen Kossuthhoz is azonnal eljutott, amelyre még aznap levélben reagált az igazságügyi minisztériumnak: „A rémítő bűn rögtön és kérlelhetetlen szigorú büntetést követel, minél fogva felszólítom az igazságügyi minisztériumot a tettest haladék nélkül a rögtön ítélő bíróság elibe fogatni, s bűntársainak – ha ilyenek volnának – kinyomozása után, fejére a bosszuló igazságnak ítéletét kimondani.”

Ghiczy Kálmán igazságügyi minisztériumi államtitkár még aznap hasonló tartalmú utasítást küldött Hajnik Pálnak, az Országos Rendőri Hivatal igazgatójának. Franciszek Ksawery Kołodziejski rögtönítélő bíróság által történő elítéltetése azonban váratlan akadályba ütközött. Hajnik Pál erről postafordultával, vagyis még aznap értesítette Ghiczy államtitkárt: „Behm tábornok élete ellen elkövetett orgyilkolási merény tárgyában kelt 9438. szám alatti hivatalos levele következtében van szerencsém jelenteni, miszerint a bűnös rögtön kikötetett, s a Rögtön Ítélő Bíróságnak által adatott, mely azonban azon okból, mert a bűnös 19 éves, ügyét a rendes perútra utasította.” Ez esélyt adott Ksawery Kołodziejskinek.

Meglepőnek tetszhet, de a Hajnik Pál által említett kikötetés is a javát szolgálta, amiről a fentebb idézett Juliusz Falkowski így ír: „A bilincsbe

verten pellengérre állított fiatalember tárgya lett a nép kíváncsiságának, az emberek a közelébe furakodtak, hogy megbámulják őt. Az ifjú kis termetű volt, szinte zömök, de pödrött bajuszkával díszített szép, férfias arcán nyoma sem volt a félelemnek vagy a lelkiismeret furdalásának. Kifejezése nyugodt lelkiismeretről, bátorságról és átszellemültségről árulkodott. Nem volt nehéz neki a napilapok és honfitársai folytonos prókátorságának segítségével a közvéleményt megnyernie. Hol van az a közösség, amelyet a látszatok nem tudnak megtéveszteni?

Délután már nem lehetett Kołodziejski közelébe férkőzni, úgy megtelt az a tér, ahol pellengérre állították, szakadatlanul zúgott a tiszteletére zengett éljenzés. Még az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének palotája előtt is azt kiabálták: »Vesszen Bem! Éljen Kołodziejski!«

Az újságok, így a Pesti Hírlap is, Kołodziejskit már november 11-én rokonszenvesnek bemutató hangnemben számoltak be az előző napon történetekről. Pest város közönsége tehát a mind inkább mártírként megjelenő ifjú lengyel merénylővel s általában véve a fiatal lengyel demokratákkal rokonszenvezett. Hogy Bem a maga oldalára állítsa a közvéleményt, a Közlöny hasábjain november 14-én, 17-én, 18-án és 22-én három folytatásban és egy kiigazításban számolt be életéről és tevékenységéről – 1809-től egészen az 1848-as őszi bécsi forradalomban játszott szerepéig. Ismertetésében tág teret szentelt az emigráció két táborának, különösen a Lengyel Demokrata Társaságnak. Az utóbbi „művének” tartotta többek között az 1846-os véres galíciai parasztfelkelés kiprovokálását is, aláhúzván, hogy a Lengyel Demokrata Társaság „...iratai által a lengyel nemesség általános legyilkolását hirdeté, s azt állítá, hogy Lengyelhon jövődjöje egyedül csak parasztságán alapul”.

Bem a lengyelekkel történt találkozásait október 28-át követően részletesen ismertetve megindokolja azt is, miért fordult szembe a lengyel demokraták önjelölt vezetőivel: „Bécsben visszatartóztatva, hogy a szabadság ügyét védelmezsem, mit tehettem, mindent megtettem e város megmentésére. Egy barikád védelmezésében október 28-án megsebesítettem, s midőn beláttam, mert egy része a külvárosoknak már be volt véve, hogy a nemzetőrség az ellenséget, mely tűzzel pusz-

títva minden erejével nyomult a város ellen, fel nem tartóztathatja, engedtem barátim, s különösen az aula kérésének hátralévő napjaimat a szabadság kivívására áldozandó – hogy ne szolgáljak az ellenségnek egy hosszas rombolás és megsemmisítés ürügyeül, eltávoztam Bécsből, hamis útlevelemmel, s nagy kerület után megérkeztem Pozsonyba, hogy Magyarhonnak szenteljem szolgálataimat.

De mily nagy volt meglepődésem, midőn itt Wysocki urat, hajdan tüzerhadnagyot egy lengyel követ szerepét játszva találtam, ki az ugynevezett democrata társulat, melynek célját már előbb előadám, – legmunkásabb ágense volt. Krakkóban hagytam őt el, hol az ifjúság szellemét igyekezett megrontani, s egyenlenséget szórt a polgárok közé, mi alatt néhány lengyel szökevények által, miket proselitaivá tett, aláírásokat gyűjtött a lakosság közt, s az aláírásokat »hazafiui adakozások« címmel szépíté. Itt Magyarországon ezredes és Krakkó követ szerepét viseli.

A második személy, ki nekem feltűnt, Dzieżkowski úr volt. Ez is, mint a másik, kommunista volt, de nyilvánosan megtagadván barátait, veszedelmesebb, mert ravasz volt – ez galíciai követnek mondá magát, bár a Galíciából távoztamkor az egész ország által látván szándokát és céljait, a lembergi bizottmányból, hová befúrta magát, eltávolítását kívánta.

Ezen két férfiú egyesülése megerősíté bennem azon meggyőződést, hogy társaik, kik szinte galíciai követekül mondák magukat, épen olyanok, azaz communisták, az orosz és osztrák kabinetek zsoldjában. (...)

És már a következő napon megtörtént, mit előre láttam. Ezen nyomorultak és cinkosaiknak nem volt sietősb tenni valójuk, mint a Pesten levő lengyel ifjakat ellenem felingerelni, s előttük a legnevezetesebb módon engemet rágalmazni, arra használván őket, hogy valamint úton útfélen úgy a lapok szerkesztősegeinél mint a szabadság elárulóját feladjanak, pedig egész életemben azért harcoltam; sőt annyira vitték a dolgot, hogy egy ifju ember fanatizálása által, hogy ő, ki engem soha nem ismert, hozzám jöven, azon pillanatban, midőn pártfogásomért esdett, egy zsebpisztolyt fejemnek szegezve rámsütött, miáltal majd életemet vesztém. Rögtön elfogatván azt mondá, hogy ő hű demokrata s egy arisztokratát akart megölni.

Én aristocrata! Ki fel sem gyógyultam azon sebből, melyet a nép jogainak védelmében egy bécsi barikádon kaptam. Bizony, ha megölettem volna, ti gyáva gyilkosok, kik egy szeles ifjat annyira vihettek, kinek azonban én megbocsájtok, vérem díját Windisch-Grätz kezeiből kaptátok volna meg, ha ez már talán előre meg nem történt volna; mert a bécsi kapituláció első pontja kiadatásom volt. (...)

Figyelmeteket ti magyar statusfiak e kérdéshez kívánom vezetni, legyetek szigorúak, sújtsátok a valódi bűnösöket, távolítsátok el országtokból főképp azokat, kik ifjúságtok nemes szellemét megmételyezhetik, de ne hárítsátok néhány gonosztevők tetteit a lengyelekre, kik éppen Magyarhonban vannak, vagy azokra, kik még eljöhetnek, mert a tömeg szíve jó és megértő. Sőt azok is, akik elhagyták magukat tántorítani, be fogják hibáikat látni, s mindnyájan vitézül fognak ügyetekért harcolni, míg saját honunk nem fogja őket segítségül hívni."

Bem az életét és működését ismertető emlékiratát november 12-én vetette papírra. Az Országos Honvédelmi Bizottmány helyettes elnöke, Nyáry Pál már november 13-án sürgette a rendes bíróság összeülését, s bekérte a rögtönítélő bíróság által a Bem elleni merényletkísérlettel kapcsolatban készített iratokat. November 24-én megismételte, hogy az igazságügyi minisztérium „a nevezett egyén elleni törvényes eljárást minél gyorsabban fejezze be!” A per végül csak december 1-jén, két nappal azután kezdődött el, amikor Kossuth az erdélyi csapatok parancsnokául Bem tábornokot kinevezte. Az ítélet december 9-én született meg, amikor Bem az erdélyi csapatok maradványai fölött a parancsnokságot Szilágysomlyón átvette.

Az „alperesi ügyvéd”, Bánffay Simon az alábbi indokkal kérte Ksawery Kołodziejski felmentését: „... a vádlott Magyarországra a szabadságért jött harcolni, hogy akkor, mikor alperes Pestre érkezett, a körülmények, mellyek alperesben azon meggyőződést szülték, mintha Bem a szabadság ellensége volna, oly csodásan összetalálkoztak, miszerint ha alperesnek szilárd egyéni meggyőződését és indítókainak nagyságát vétkes tett követte, azt nem csodálkozhatni, sőt alperes elszántsága méltánylandó, hogy a vétkes tett következ-

ménye csekély, mert Bem tábornok már tökéletesen felgyógyult, hogy vádlottat mindaz, miként ő már rögtönítelő bíróság előtt állott és négy hét óta fogva van, mind az, hogy társaival az ellenség elébe nem mehetett, sújtja, s ezekkel büntetésének nagy mértékét kiállotta...”. A bíró bizonyos fokig figyelembe vette a védő indokait. A merénylő büntetése a Pesten tartott törvényszék jegyzőkönyve szerint „figyelembe vevén azt is, hogy alperes 19 évet meg nem haladott ifjú, ki eddigelé még büntetve nem volt, hogy vádlott inkább ábrándjaitól tévútra vezetettvén mintsem erkölcsi romlottságból vetemedett a fennforgó bűnös tette, hogy a bűnmerénynek következményei, miután Bem tábornok felüdülve elutazott, nem veszélyesek, végre hogy vádlott a rögtönítelő bíróság elébe állítatva” a halálbüntetés okozta félelmet már átélte, egy évi fogságra ítélte – beszámítva a november 10-től folyamatos elzárását is.

A királyi főügyész fellebbezett az ítélet ellen, csekélynek tartva a büntetés mértékét, vele szemben Bánffy Simon egyenesen Kossuthhoz fordult a megkegyelmezés kieszközlése végett: „Kolodziejzsky Xav. Ferenc ifjú lengyel november 10-én Bem tábornokot mordánnyal megsértette, ezért először rögtön ítélő bíróság elébe állítatván, onnan ifjúsága miatt a’ rendes törvény útra tétetett át, hol f. év December 9-én tartott fenyítő törvényszéki ülésben befogatása napjától számítandó egy évi fogságra ítéltetett.

Minthogy pedig alól írt mint a’ bevádolt védőügyvéde e’ büntetést súlyosnak látom, tisztelettel kérem Elnök Urat, hogy a’ kérdéses büntető per Pest városa törvény székétől maga elébe rendeltetni, ’s abban kifejtette okoknál fogva őt hazánk ellenségei elébe, miután ily kegyelmezettek hadseregünkben úgy is számosabban vannak, szabadon bocsátani méltóztassék.”

De nemcsak az ügyvéd fordult Kołodziejzski megkegyelmezése céljából Kossuthhoz, hanem a december 11-i bárcai összezsapásban hőiesen helytállt dzsidásszázad tisztikara is, Tchorznicki őrnaggyal az élen. Kossuth elvileg egyetértett a kegyelemgyakorlással, amit az is bizonyít, hogy a kérést december 21-én levélben továbbította Bemnek.

„A kérelmi tárgy megoldását, s így az illetőnek meg vagy meg nem kegyelmezését én egészében Tábornok Úrra bízom – szíveskedjék Ön a bűnös felett ítélni, s elhatározott szándékát velem mihamarább közleni –, hogy a folyamodóknak választ adhassak” – írja.

A válaszra azonban háromnegyed évig kellett várni. Kołodziejskit az se tette szabaddá, hogy Windisch-Grätz bevonult a fővárosba, így a merénylő tulajdonképpen az ő foglya lett. Az osztrák főhadparancsnok úgy vélhette, Kołodziejski azzal, hogy a légióhoz csatlakozott, elkövette a lázadás felségsértő bűnét, így megérdemli sorsát. Bem csak 1849 szeptemberében bocsátott meg a lengyel légió tagjaként Törökországba kimenekült Franciszek Ksawery Kołodziejskinek.

Az, hogy az „orgyilkos merénylő” mégis tagja lett a lengyel légiónak, mintha azt bizonyítaná, a Kossuthnak benyújtott decemberi lengyel kérés mégis teljesült. Az érintett azonban, mondhatni, Kossuth akarata ellenére csatlakozott az 1849 májusában Miskolcon szerveződő lengyel légióhoz.

Kołodziejski „személyes leírása”

Az ország közvéleménye a Közlönyből 1849. május 25-én értesülhetett arról, hogy Franciszek Ksawery Kołodziejski megszökött a börtönből. Az országos rendőrkapitány, Hajnik Pál a lap hasábjain közzétett május 21-i körözőlevélben ötszáz forintot ajánlott fel a szökevény kézre kerítéséért. A „személyes leírás” szerint Kołodziejski „közep tömött termetű, gömbölyű barna ábrázatú, fekete hajú, arányos orrú és szájú”. Sikeres kijutását a börtönből megkönnyítette, hogy rabként is a lengyel légió „kevert” egyenruháját, – „fehér lengyel kabátot, fekete nadrágot (pantalont) és vörös lengyel sapkát” – viselt. Ez az engedmény azzal lehetett összefüggésben, hogy büntetését a városházán, „polgári szobában” tölthette le. Mivel a városháza a pesti belvárost május elejétől módszeresen romboló osztrák várparancsnok, Hentzi altábornagy ágyúinak hatókörén belül állt, a rabokat a Rókus-

kórház börtönnek berendezett szárnyában helyezték el. Ez mit sem változtatott a foglyok szigorú őrzetének kötelességén.

Abban az ügyben, hogy Kołodziejski mégis megszökött, a Habsburgok trónfosztása után megalakult magyar kormány igazságügyi minisztere, Vukovics Sebő rendelt el aprólékos szigorú vizsgálatot. Ennek folyamányaként derült fény a részletekre.

A szökés

Amikor 1849. április végén Görgei Komáromban közölte Wysockival, hogy fölterjesztette tábornokká s a légio összevonásának és fejlesztésének ügyében Debrecenbe kell utaznia Kossuthhoz, kérte, hogy az 1. lengyel zászlóalj és az 1. dzsidásezred „még maradjon a főhad-sereg mellett, és vele együtt vonuljon Buda alá”. Ez azt jelenti, hogy a budai vár körülrészesében – mint erről Miłkowski is beszámol – lengyelek is részt vettek. Az 1. lengyel zászlóalj május 12-én vonult át Pestre, majd onnan három nappal később tovább a légio szervezésének frissen kijelölt központjába, Miskolcra.

Nem lehet véletlen, hogy Kołodziejski is éppen a 14-ről 15-re virradó éjszaka szökött meg. Ezt mind Hajnik Pál, mind Vukovics Sebő gyanúsna taláta. Miként szökött meg, és ki volt vagy kik voltak a segítségére?

A kérdésre Dunszt Máté „városi őrnök” ad részbeni magyarázatot. Eszerint, miután a városházán elzárt rabokat az ő, Dunszt Máté tudta nélkül a Szent Rókus kórházi börtönbe átkísérték, Kołodziejskit abba a földszinti szobába zárták, amely egyébként magasabb rangú hivatalnokok helyisége volt. Innen ugyan a fent nevezett „őrnök” a börtönrészeslegbe kísértette őt át, de távollétében valaki kezdeményezésére mégis visszakerült az előbbi szobába, amelynek ugyan ablakrácsa volt, de utcafrontján nem állt ő. Ráadásul az előző napon a rabot meglátogatta a légio néhány tisztje... Tény, hogy másnap reggel az egyik rácsot kifűrészelve, Kołodziejskinek pedig hűlt helyét találták. Egyetlen

árulkodó bűnjel maradt a szobában: egy négyszer négy centiméteres fűrészdarab, amelyet Kołodziejski az egyik légionista honfitársától kapott. Ez a kis fűrészcsonk csatolt bűnjelként ma is megtalálható a budapesti Fővárosi Levéltár idevágó iratanyagában.

Találkozás Franciszek Ksawery Kołodziejskivel

Miłkowski, akit májusban neveztek ki a 3. zászlóaljhoz hadnaggyá, s így a miskolci táborban már együtt étkezhetett a tisztekkel, ezt követően – meglehetősen sajátos körülmények között – találkozott Kołodziejskivel: „Az egyik asztalnál megláttam Sikorskit; s mivel vele szemben volt szabad hely, oda telepedtem. Azonnal felkeltette a figyelmemet a mellette ülő fiatal katona, légionista, aki úgy festett, mint aki nem a mi világunkba való. A mi világunkat fárasztó és mostoha mindennapok jellemezték, s ez a ruházatunkról és arcunkról egyaránt leolvasható volt; ő meg vadonatúj köpönyeget, újdonszerű csapkát viselt, finom és pirulékony volt – mint egy elkényeztetett úrfi. Azt hittem, hogy frissen felcsapott önkéntes. De érdeklődésemet nem is ez keltette fel, hanem az az előzékenység és gondoskodó figyelem, amellyel az amúgy harapós természetű Sikorski viseltetett iránta. (...) A beszélgetés során az öreg áthajolt hozzám, s szinte a fülembe bújva suttogta:

– Tudod, ki ő?

– Nem tudom...

– Egy lány... Wysocki szeretője...

Megőriztem magamnak a titkot, de aznap még egy titok birtokába jutottam; mármint annak, hogy ez egy olyan titok, amelyről mindenki tud. Még a huszárok is tudtak. Wysocki szeretője lett a beszélgetés és a szépítés tárgya. Számtalan hódító pillantás, bajuszpödörintés, kardcsörrenés, sarkantyú-pendítés, negédes szó és cukorkakinálás ihletője volt (...)

Mekkora volt aztán a döbbenetem, amikor Miskolcon megtudtam, hogy Wysocki szeretőjét Sikorski ötlötte ki, mert nemhogy a szeretője nem, de még csak leány sem volt.” Ehhez Miłkowski még magyaráza-

tul hozzáfűzi: „A legény kilopózott vagyis inkább megszökött a börtönből. Később – alighanem csak Törökországban – szereztem erről tudomást, mivel a légióban álnéven szolgált; az igazi neve Kołodziejski volt, az az ember, aki Bemre rálőtt.”

Arról a hadnagyi rangban leszerelt, de ténylegesen altisztként szolgáló légionistáról van szó, aki Wysocki sumlai névsorában Ksawery Bognarski, mint kiderült, álnéven szerepel. (A kołodziej magyarul kerékgyártót, bognárt jelent.) Ugyanebben a névsorban – a hadnagyok között – bátyja, Wincenty Kołodziejski neve is olvasható, aki májustól kezdve szintén végigharcolta a magyarországi háborút. Kołodziejskiék Ochotnicából származtak, ahonnan egyébként többen jöttek Magyarországra harcolni, majd jutottak el Törökországon keresztül Angliába. Így Jan Gacek és Ludwik Chlipała, akik a légió 1. zászlóaljában szakaszvezetőként szolgáltak, Konstanty Podowski, aki altisztként és Józef Lubański, aki közlegényként küzdött a dzsidásoknál, míg Grzegorz Reinfuss a lovasüteg tüzére volt.

Az 1850-es évek elején Ksawery Kołodziejski neve is Angliában tűnik fel. A lengyel menekültek Angliába tartó második csoportjával hagyta el Törökországot, s 1851. március 4-én érkezett Liverpoolba. Angliában telepedett le, 1854-ben Bradforban lakott. Wincenty Kołodziejski már 1849 végén vissza akart térni Galíciába. A többnyire pontos hatóságok azonban a dokumentumok szerint mind kevésbé tudnak Wincenty és Ksawery között különbséget tenni, s ezzel a sorsukat kutató történészeknek okozzák a legtöbb gondot.

A Kołodziejski család eredete

Mi tudható a Kołodziejski családról, Wincenty és Franciszek Ksawery galíciai gyökereiről? Meglehetősen sok adalékkal rendelkezünk róla, s ez annak az egyházközségi krónikának köszönhető, amely ma is feltehetően az alacsony hegyek között tíz kilométer hosszan kígyózó Ochotnica plébániáján.

Érdeemes belőle a Kołodziejski nemzetségre vonatkozóan bővebben idézni, mert képet nyerhetünk arról, miként alakulhatott egy vállalkozó szellemű nemesi család sorsa a lengyel–litván állam első felosztását követő évtizedekben a Habsburg Birodalomban, tágabban értelmezve, miként alakult a Bécs által kézivezényelt rendszerváltozás a XIX. század elején: „A hajdani lengyel nemesi Köztársaság felosztása után Lengyelország egy része Galícia néven Ausztriához került. Kezdetben a cs. kir. osztrák kormány nem tájékozódott minden téren, így a birtokosok megmaradtak régi jogaikban. De amikor a cs. kir. osztrák kormány el akarta rendezni a régi lengyel királyok javait, kiküldte biztosait, hogy megvizsgálván e birtokokat, jelentsék mibenvoltukat és azt, mi legyen a sorsuk. A soltész-birtokokat a soltészoknak adományozták, a körjegyzőségi birtokokat dobra verték. Mivel az ochotnicai és tylmanowai körjegyzőségi terület, bár nagy volt, de alig hozzáférhető s a termőföldeknek csaknem teljesen híján, mivel hegyeit, völgyeit csaknem kizárólag korábban szinte értéktelen erdőségek borították, a kereskedőt annál inkább sem érdekelte, mert 200.000 konvencióos aranyforintra saccolták, amely árért akkoriban, igaz, kisebb, de jóval jövedelmezőbb birtokot lehetett vásárolni. Amikor az első és a második licitáció után, amelyekre Lembergben került sor, egyetlen vevő sem jelentkezett, elrendelték, hogy a harmadik licitáción annak adják, aki legtöbbet kínál érte. A véletlen úgy hozta, hogy egy bizonyos Mikołaj Ambroży Kołodziejski nevű vászonkereskedő, jordanówi lakos egészen Lembergig jutott portékájával, s miután azt eladta, Ochotnica és Tylmanowa áruba bocsátásának napján megjelent a tranzakció színhelyén. Volt annyi pénze, hogy a kaucióra futotta belőle, ha annyi, hogy megvegye a birtokot, nem is, de arra is elég volt, hogy a többi kereskedőt lekenyerezze. Letette hát a megszabott kauciót és licitálásba fogott. A sors úgy hozta, hogy Mikołaj Ambroży Kołodziejski, akarva nem akarva, ajánlotta legtöbbet Ochotnicáért és Tylmanowáért, s azt 1828. június 28-án 50.000 konvencióos aranyforintért megvette. Valószínűleg az egész áruért kapott pénze, beleértve az idegen portékákért kapottat is, annyit tett ki, hogy a bánatpénzt kifizesse. Most arra kellett

törekedni, hogy a kaució ne vesszen el, s legalább az első részletet kifizesse, miáltal a birtok a tulajdonába kerül, s belőle a kifizetéséhez szükséges jövedelmet kiveheti. Az volt a szerencséje, hogy a licitációs egyezség lehetővé tette, hogy havi részletekben törlesszen. (...) Mikolaj Ambroży Kołodziejski Ochotnica tulajdonában jobbágyai érdekeit sértvén és őket kizsigerelvén igyekezett a birtokokat kifizetni, és el kell ismerni, hogy az adósságterhektől meg is tisztította őket. Amikor 1842-ben meghalt, nemhogy adósságot nem hagyott maga után, de még három leányát is kistafirozta, mindegyiküknek 16.000 konvenciós aranyforintot hagyván hozományul, míg három fiára, Józefre, Wincentyre és Ksaweryre az ochotnicai birtokait írta, oly módon, hogy az örökösül kijelölt legidősebb fiúnak tíz év alatt 20–20.000 konvenciós aranyforintot kell fizetnie az öccseinek, s a három leány mindegyikének pedig 4–4.000 konvenciós aranyforinttal kell kiegészítenie a hozományát. Ha pedig ezt nem tenné, tíz év múltán ugyanezen feltétellel a második testvérnek kell a birtokot igazgatnia, s ha az sem fizetne, ugyanezen feltételek mellett a harmadik fiú örökli a birtokokat.”

Józef Kołodziejski

A végrendeletben természetesen a legidősebb fiú, Józef a főszereplő. Ő került legkorábban kapcsolatba a magyarokkal. 1838. augusztus 1-jén tizenhét éves korában önként belépett a Sándor nagyherceg nevét viselő 4. huszárezredbe, amelyben 1840. április 16-tól már kadétként szolgált. Minősítési lapján szerepel, hogy a németen és a lengyelen kívül magyarul is beszél. A magyar nyelv ismerete elengedhetetlen volt, ha jövőjét huszárezredben képzelte el. A hadapródi poszt azt bizonyítja, hogy sorsát hosszabb távon is a katonaságnál, még hozzá a huszárságnál látta biztosítottnak. 1842-ben azonban váratlanul leszerelt. Kilépése kapcsolatban lehetett apja halálával.

Neve Wincentyvel együtt szerepel az 1840-es évek galíciai függetlenségi mozgalmanak gyanúsítottjai között. Nem tudni, hogy a

krakkói felkelés után 1846-ban vagy 1847-ben vizsgálat folyt-e ellenük. Az azonban tény, hogy Józef 1848 őszén nem követte öccsei példáját: otthon maradt.

Az ochotnicai plébánia krónikáskönyve nem a leghízelgőbb képet rajzolja róla: „...a legidősebb fiú, Józef korhely életmódot folytatván a feltételeknek nem tett eleget, kilenc év alatt semmit se fizetett senkinek. Kezdetét vették a perek és civakodások. A házi viszályban rövid szünet állott be Józef 1851-ben bekövetkezett halálakor. A pillanatnyi szünethez az is hozzájárult, hogy a két következő testvér, Wincenty és Ksawery Kołodziejski belekeveredvén a politikai események viharába, nem tartózkodtak Ochotnicában, mivel Wincenty börtönben ült, Ksawery Kołodziejski pedig a lengyel légióban Magyarországon harcolván, a felkelés bukása után Törökországba, majd Kis-Ázsiába került, ahonnan Angliába emigrált, s ott megnősült. (...) A nővérek, kihasználván a helyzetet, megújították az Ochotnica birtoklásáért kezdett harcot.”

Wincenty Kołodziejski

„A harc még hevesebb lett, amikor a börtönből kiengedett Wincenty hazakerült. Nem múlt el nap az udvaron folyó verekedés nélkül, amely olykor oly heves volt, hogy félre kellett verni a harangot lecsillapítására. Mivel az apa, Mikołaj Ambroży úr testamentumának értelmében Wincenty Kołodziejskinek volt a legfőbb joga az ochotnicai örökséghez, a nővérek összefogtak, hogy mindenáron kiebrudalják a vagyonból bátyjukat. A parasztokat, lévén földadománnyal lekenyerezettek, rávették, hogy Wincentyt lázítás vádjával feljelentsék. Ily módon az ustrzyki udvari földek és a templom, valamint az udvarház körüli kis részekre osztott szántók a parasztok kezére kerültek. A nővérek így céljukat elérvén és bátyjukat börtönbe taszítván, ismét egymással pereskedtek és civakodtak.”

Az egyházközségi krónikában a Wincenty Kołodziejskit érintő esemény- és idősíkok egymásba csúsznak. Hogy Wincenty Kołodziejski-

vel mi történt, azt abból az 1849. december 23-án, Sumlában kelt levélből lehet kibogozni, amelyben az érintett amnesztiáért, hazatérési engedélyért folyamodik Ferenc József császárhoz. Ebben a levélben azt állítja, hogy 1848-ban az újszandeci sztaroszta eljárása miatt, aki törvénytelenül be akarta őt soroztatni, holott birtokos nemes, továbbá nős és két gyermekes családapa, volt kénytelen Magyarországra szökni. (A beadványból arra következtethetünk, hogy lánytestvérei Wincentyt még 1846-ban juttatták börtönbe a parasztok lázításának vádjával. Az is lehet, hogy tőlük függetlenül vett részt az 1846-os galíciai eseményekben, s az 1848. március 18-án bejelentett amnesztiával került szabadságra.) A sztaroszta eljárása ellen hiába fellebezett Franz Stadion galíciai kormányzóhoz. A császárhoz írt kérvényében Wincenty Kołodziejski leírja, hogy még novemberben – tehát öccsének Bem ellen elkövetett merényletkísérlete után – hazatért Galíciába, bízván az osztrák hadsereg főparancsnoka, Windisch-Grätz altábornagy által meghirdetett amnesztiában. Mivel azonban változatlanul üldöztetésnek volt kitéve, ismét Magyarországra szökött, ahol nem találván kenyérkereseti lehetőséget, májusban belépett a Miskolcon szerveződő légióba. Vele együtt menekült ki Törökországba, s került előbb Vidinbe, majd Sumlába.

Wincenty Kołodziejski, akinek folyamodványát a bécsi udvar elutasította, rövid időn belül megpróbált hazaszökni. 1853. október 2-án a Ksawery Kołodziejskiről készült jelentés, amelyből kiderül, figyelik angliai lakhelye és ochotniciai édesanyja közötti levelezését, arról tesz említést, hogy Erdély területén letartóztatták, de 1851-ben megszökött pesti fogságából. Egyértelmű, hogy az újszandeci kerületből származó légionisták-emigránsok megfigyelését tartalmazó dokumentum összekeveri Wincentyt és Ksaweryt. Ez azt jelenti, hogy a Törökországból Galíciába tartó Wincentyt tartóztatták le Erdélyben és zárták el Pesten, s ő az, aki a fogdából 1851-ben megszökött. Ennek ellentmond, hogy 1850. november 29-én a tarnówi politikai katonai vizsgálóbizottság három konvenciós forint kincstári foglaló ellenében meghatározatlan időre besoroztatta a komáromi büntetőszázadba. Személyi

lapján ezen kívül csak az szerepel, hogy 1853. március 20-án áthelyezték a 20. gyalogezredbe. Vagy az adatlapon történt elírás, azaz Wincenty besorozására 1851 őszén került sor, vagy az őszandeci sztarosztahivatal tévedett, amikor 1851-re datálta Kołodziejski letartóztatását 1850 helyett. Amennyiben Wincenty Kołodziejski 1851 végén lett katona, ezzel megmagyarázható az is, hogy a parasztok esetleges lázításának gyanúja miatt, politikai okokból került sor a besorozására.

A Wincenty Kołodziejski számára megnyugtató fordulat az, hogy az ötvenes években a lánytestvérek végül 26.000 konvencióos forinttal kielégítették, s ezt követően már tényleg egymás között intézhették a birtok ügyeit. Wincenty egy idő után elköltözött, feltehetően Krakóba, ahol 1883-ban halt meg. Közben részt vett az 1863–64-es lengyel szabadságharcban.

Viszály és megállapodottság:

Franciszek Ksawery Kołodziejski hazatérése

Legkitartóbban Anna z Kołodziejskich (férje után Grzesicka asszony és Tekla z Kołodziejskich (férje után Siemek asszony) küzdöttek egymással. A krónika szerint Grzesicka asszony a Tekla Siemek elleni perben megismerkedett egy August Tetmajer nevű elvetélt jogásszal, aki a lembergi egyetem jogi karán az első összeesküvés részese volt. Még 1845-ben bebörtönözték, és bár szabadon engedték, a vizsgáktól eltiltották. A krónikabeli jellemzés szerint: „Ő jogi ismeretekkel és rendkívüli tehetséggel rendelkezett, s visszatérően a nowy targi járásban fekvő Łopusznába, ahonnan származott, zugügyvéd lett, s hamarosan nagy hírnévre tett szert a tisztességtelen ügyvédi eljárásokat és szélhámossgot illetően. Miután Grzesicka asszony August Tetmajer urat elvitte Ochotnicába, rábízta az ügyét és átadta neki az ezzel kapcsolatos aktákat. De August Przerwa Tetmajernek kedve kerekedett a zavaros vízben halászni. És miután August Tetmajer ura lett a helyzetnek, elvette feleségül Siemek uraságék lányát és így az ochotnicai birtokot

is örökölte, noha azt már rengeteg adósság terhelte. (...) Az Ochotnicát terhelő adósság ekkor már meghaladta a 200.000 forintot. 1860-tól August Tetmajer szerepel Ochotnica uraként...”

A bonyolult történetbe belekeveredett Tetmajer családról illik tudni, hogy pozitív módon írta be nevét az 1848-as események történetébe. Leon Tetmajer volt az elnöke a nowy targi nemzeti tanácsnak, míg a titkári tisztet August Przerwa Tetmajer töltötte be. Stanisław Tetmajer a magyarországi lengyel légió egyik lovasezredének szakaszvezetőjeként végigküzdötte a szabadságharcot, s kimenekült Törökországba.

A plébániai krónika minden bizonnyal 1857 után íródott, mivel tudjuk, hogy Ksawery Kołodziejski ebben az évben vette el egy angol gyári intéző leányát, Marianne Anna Stead-et feleségül, aki áttért a katolikus hitre. A lánykérés mellett 1857-ben Ksawery más sikert is elkönyvelhetett: ebben az évben kelt amnesztiafolyamodványára pozitív választ kapott, így újdonsült családjával együtt hazaköltözhetett Galíciába. Házasságából odahaza hat leány született: Emilia Maria (1858–1872), Wanda Tekla Maria Anna (1859–1872), Maria Józefa Sydonia (1864), Jadwiga Kazimiera (1867–1893), Eugenia Maria Barbara (1870) és Józefa Augusta Stanisława (1872).

Franciszek Ksawery Kołodziejski hazatérése után sem mondott le forradalmi ideáiról. Az 1863–64-es szabadságharc idején az egész újszandeci területben titkos forradalmi biztосként tevékenykedett. Tágabb családjából többen fegyverrel a kezükben csatlakoztak az egykori Lengyel Királyság

Franciszek Ksawery Kołodziejski

területén harcoló partizáncsapatokhoz: Fryderyk Kołodziejski és Władysław Kołodziejski, August Tetmajer és Stanisław Tetmajer, Władysław Kędzierski és Józef Podoski. Władysław Kołodziejski hadirokkantként tért vissza a harcterről, míg Ksawery Kołodziejskit az osztrák hatóságok bebörtönözték a felkelőkkel való együttműködéséért.

Ebben az időben Kołodziejski már Ochotnica köztisztelettől övezett urának hírében áll. Tekintélyét bizonyítja, hogy hosszú időn át az 1886-ban megalakult Mezőgazdasági Kör elnökeként tevékenykedett. 1903. február 11-én halt meg, s két nappal később temették el a plébánia temetőjében. Itt nyugszik felesége is, aki 1906. október 29-én hunyt el.

Szentnek kijáró tisztelet

A Kołodziejski nemzetségnek azonban nem Ksawery a leghíresebb tagja, hanem Emilia Podoska, norbertina nővér. 1845. szeptember 7-én született a Wieliczka közelében fekvő Grajewóban a család tizenegyedik gyermekeként. Apja Jakub Józef Podoski, édesanyja Maria Kołodziejska, a mi hősünk nagynénje. Két bátyja, Hilary és Józef részt vettek az 1863–64-es januári szabadságharcban: mindketten súlyosan megsebesültek. Emilia több esztendei novícia-szolgálat után, 1872-ben öltözött be életre szólóan apácának. A krakkói Salwator kerület premontrei kolostorában szolgálva szent életű személy hírében állt, aki a rend megreformálásán dolgozott, és mint kiváló pedagógus is nagy tekintélynek örvendett. 1889-ben halt meg. Lengyelországban szenteknek kijáró tisztelet övezi.

A BÁRCAI HŐSTETT – KÉT VISSZAEMLEKEZÉSBEN

Władysław Tchorznicki alezredes,

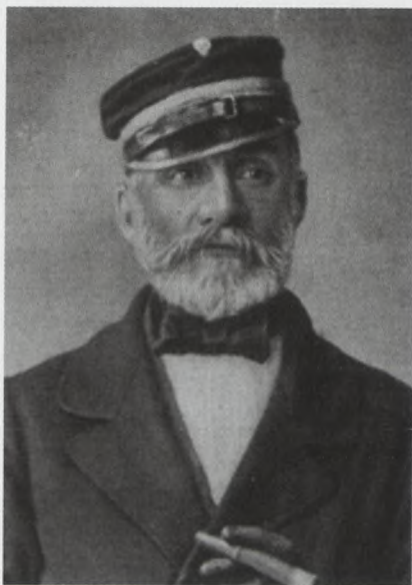
Karsa Ferenc őrmester, Roman Gašiorowski közlegény

1848. december elején Magyarország jövőjét is meghatározó nem mindennapi eseményre került sor Bécsben. Lemondatták I. Ferdinánd osztrák császárt, aki V. Ferdinándként ült a magyar királyi trónon. Ragadványnevei között a „Jóságos” ugyanúgy szerepelt, mint az „Agyalágyult”. Helyét a tizennyolc éves I. Ferenc József foglalta el, aki életkora révén az erőt, a fiatalságot és a jövőt volt hivatott képviselni a súlyos válságba került Habsburg Birodalomban. Az uralkodócsere a magyar politikai vezetés, de a közvélemény is joggal tekinthette egyfajta államcsínynek, s az országgyűlés pár nap múlva trónbitorlóknak nyilvánította Ferenc Józsefet.

Az ifjú uralkodó trónra kerülése jeladás volt a császári haderőnek a forradalmi Magyarország elleni általános támadás megindítására. Bevezetőként a Szlovák Nemzeti Tanács csapatai törtek be másodszor is Magyarországra, majd két nappal később, december 6-án Franz Schlik altábornagy lépte át a Duklai-hágónál a magyar határt a nyolcezer embert számláló galíciai hadtest élén. A sebtében felállított magyar északi hadsereg számbeli fölényben volt az osztrákkal szemben, de többségében kiképzetlen és felszeretlen nemzetőri zászlóaljából állott. Harcképes részét a 20., a 26. és a 42. honvédszászlóalj, valamint egy gyalogosan harcoló lengyel dzsidásszázad alkotta.

Az utóbbinak a parancsnoka, Władysław Tchorznicki, alezredesnek szólíttatta magát. Való igaz, katonai múltját tekintve a honvédseregben is kevés tapasztaltabb törzstiszt akadt nála. Már tizenöt éves korában, 1809-ben a Varsói Hercegség hadügyérének, Poniatowski József hercegnek a testőrszázadában szolgált. Nincs húszéves, s az oroszországi hadjáratban tanúsított vitézségeért a 12. ulánusezredben kapitánnyá lép-

tetik elő, és kitüntetik a francia becsületrend tiszti keresztyével. Az 1830–31-es szabadságharc utolsó szakaszában Ramorino tábornok II. hadtestének 2. dzsídásezredében küzdött, s vele együtt Galíciába átvonulva tette le a fegyvert, majd végleg Galíciában telepedett le.

Władysław Tchorznicki

1848 áprilisától a sambori nemzeti gárda parancsnoka. Azt követően, hogy Hammerstein tábornok november elején Lemberget és környékét ostromállapot alá helyezte, gárdistáinak nagyobb részével átkelt Magyarországra. E döntéséhez az is hozzájárulhatott, hogy 1848. augusztus 24-én párbajban megölte a Nugent gyalogezred egyik tisztjét, Schaller főhadnagyot. Az eset nagy visszhangot váltott ki, mert a kihívó felet az osztrák hadsereg legkiválóbb vívói között tartották számon. Nem lehet tudni, milyen feltételek között zajlott a vívás. A párbajban Tchorznicki két kar- és egy arcvá-

gást kapott. Ezt követően foghatta el az indulat annyira, hogy keresztüldöfte ellenfelét. Mindenesetre, az ostromállapot által kiváltott bizonytalan helyzetben a sambori nemzeti gárda parancsnoka attól tartott, hogy a halálos kardszúrást is politikai tevékenységének számlájára írják, s – ha áttételesen is – visszavágnak érte.

Tchorznickit az indulatos hirtelenség és a megfontolt körütekintés egyaránt jellemezte. Az utóbbi a harctéren, az előbbi a harcok közötti szünetekben. December 8-án még Eperjesen vállalta, hogy egy különítmény élén megzavarja Schlik közeledő hadtestét. Az északi sereg parancsnoka, Pulszky Sándor ezredes azonban a harc nélküli visszavonulás mellett döntött. (Emiatt Tchorznicki pár nap múlva gyáva gazembernek

nevezi őt Miskolcon, s ezt a véleményét Kossuthnak is megírja feletteséről.) A honvéd ezredes csak Kassa előterében, a Budaméri-hegyeknél kialakított védvonalon vállalta, hogy csatát vív. Az ütközetben Schlik két óra alatt szétverte a magyar sereget, amely a menekülésszerű visszavonulás során csaknem teljesen szétszóródott.

A visszavonulás fedezése a miskolci úton szinte észrevétlenül Tchorznicki dzsidadászadára maradt, amely mindvégig megőrizte fegyelmezettségét és harckészségét. Ennek révén páratlan tettel írta be magát a szabadságharc hadikronikájába, s szerzett magának visszhangos hírnevet. A Ferenc József könnyűlovas ezred üldöző századát szétverte megmentette a bárcai kocsmánál fedezetlenül hagyott magyar ágyúkat.

A bravúros hőstettet két résztvevő szemtanú is megörökítette visszaemlékezésében. Egyikük a zsujtai születésű Karsa Ferenc joghallgató, a 20. honvédszászlóalj őrmestere, aki a visszavonulás során csatlakozott többedmagával Tchorznicki dzsidadáscsapatához. Rendkívül olvasmányos, megbízható memoárja *Szabadságharcos napló* címen 1993-ban jelent meg teljes terjedelemben. Másikuk visszaemlékezése egy Varsóban, 1906-ban napvilágot látott kiadványban bukkantam harminc évvel ezelőtt. A vékony kötet címe: *Két 1848-as emlékirat*. Közreadójuk, Kazimierz Rakowski bevezető jegyzetében elmondja, hogy a Poznańi Nagyhercegség 1848-as eseményeihez keresett anyagot, s az egyik újság archívumában rendkívül érdekes kéziratra lelt. Szerzőjéről nem tudott meg semmit azon kívül, hogy Roman Gąsiorowski hívják, s visszaemlékezéséből ítélve minden bizonnyal részt vett a magyar szabadságharcban. Rakowski általános jellegű címet adott a memoár-részletnek, s az alcímben jelezte pontosan, hogy miről van benne szó: „*Lengyelek az 1848-as magyar szabadságharcban. (A bárcai összecsapás 1848 őszén.)*”

Roman Gąsiorowski szerepel Wysocki tábornok visszaemlékezésének függelékül közzétett törökországi névsorában. Ebből az derül ki, hogy az egyik dzsidadászredben szolgált közlegényként. Adattöredékekből állítottam össze mozaikszerűen a portréját. 1823-ban látta meg a napvilágot Wadowicében, ahol alig száz évvel később Karol

Wojtyła, II. János Pál pápa született. A család elhagyhatta a várost, mert édesapja már Bochniában halt meg 1848-ban. Fia a lembergi egyetem joghallgatója volt, más források szerint a krakkói egyetemen tanult. 1847-ben letartóztatták, és azzal gyanúsították, hogy részt vett az 1846-os felkelésben. Feltehetően Tchorznicki csapatával 1848 novemberében került Magyarországra, ahol sok mindent átélt.

A rendkívül színes, izgalmas beszámoló szerzőjének határozott szépirói talentumára vall. Pontos is, noha Horatio Concoreggio őrnagyot, a Ferenc József dragonyosezred parancsnokát összekeveri az 1848. április 28-i krakkói mézszárlásért felelős Heinrich Castiglione altábornaggyal, s nem emlékszik arra, hogy a nyolcvankét lengyel mellett négy honvéd és nemzetőr is részt vett az üldöző svalizsérok visszaverésében. Későbbi, hasonló harci eseményre is utal, az 1849. január 22-i tarcali ütközetre, amelyben a dzsidásszázad megismétli a bárcai hőstettet: ezúttal a 2. (Sustenau) vértesezred báró Johann Gorizutti őrnagy által vezetett századának rohamát veri vissza sortűzekkel.

A bárcai visszaemlékezés részlet-jellegéből következően meg voltam győződve arról, hogy szerzője nem csak ezt az egy összecsapást örököltette meg háborús élményei közül. Lengyelországi és ukrainai levéltári kutatásaim során Roman Gašiorowski mindig érdeklődésem homlokterében maradt. Szerettem volna vélt emlékiratának további részeire akadni. Megtalálásának pillanatára harminc évig kellett várnom. A wrocławiai Ossolineumban a festő, Juliusz Kossak iratai között bukkantam két levelére és a hozzájuk csatolt visszaemlékezésre. Ezúttal a szabadságharc végnapjait és a lengyel dzsidásoknak a szeged-temesvári visszavonulás során játszott szerepét örököltette meg. Az időbeli sorrend is megkívánja, hogy ez utóbbi részt az eseménykrónika időrendjét követve egy későbbi fejezetben tegyem közzé. Reméljük, a szerzőnek még további visszaemlékezés-részletei is előkerülnek a jövőben.

De lássuk most a magyar szemtanú beszámolóját a bárcai összecsapásról, amelyben számomra legmegdöbbentőbb egy légionista halálának leírása. Érdemes külön is idéznünk, hogy egy százharminchárom évvel későbbi bányászhalállal szembesíteni tudjuk: „Tchorznicki beosztott

bennünket, és éppen az országúton és reánk erősen tüzelő ellenséget készülven útjából elseperni, (...) Az osztrákok golyója egy embert elejtett; szívébe kapta a lövést. Több ilyen halált nem láttam, a meglőtt lengyel álló helyéből egyenesen, mint a gyertyaszál, függőleges irányban felszökött, azután a levegőben minden izma összecsuklott, és holtan esett vissza a földre.”

1981. december 16-án, három nappal a hadiállapot bevezetése után, Jaruzelski tábornok elrendelte, hogy a katowicei Wujek bányában, ha kell, akár fegyveres erővel, számolják fel a sztrájkot. Az üzem megrohanására 1471 rendőrt, 720 katonát, 22 tankot és 44 páncélozott csapatszállító járművet vetettek be. A kíméletlen akcióban kilenc bányászt lőttek le és húszat sebesítettek meg. Józef Mikoś vájár a következő jelenetről számol be: „Szóltam a fiúknak, hogy vigyázzanak, mert éles lőszerez tüzelnek ránk. A hozzám legközelebb álló társunk – Wilknek hívták – egy egész sorozatot kapott, vagy két méter magasra szökkent nyílegyenesen fölfelé, és összeesett. Egyből vége volt.”

Karsa Ferenc

Szabadságharcos napló

„Indulóban voltunk, midőn fölöttünk a már ritkás erdőben, zajt és beszédet hallottunk; meglapultunk, mert a nyelvet, amelyen beszélnek, nem értettük. Azt gondoltuk, hogy az ellenség előre jutott csapatja; az országút az ellenség kezében, a hátunk mögött is ellenség – szentül hittük, hogy be vagyunk kerítve, s lapultunkban a zaj felé vigyáztunk. Kis idő múlván láttuk, hogy a zajongó csapat a ritkás erdőn az országútnak tart, s egy fehér lovon ülő tiszt vezeti őket, felugráltunk, mert megismertük a vezérről, hogy azok a lengyelek. Sieltünk utánok, s már közel az országúthoz, utolértük őket, az öreg vezér, Tchorznicki beosztott bennünket, és éppen az országúton és reánk erősen tüzelő ellenséget készülven útjából elseperni, csapatjának egyik felét gyorsan előre küldi, s a hátrább maradottakkal heves

tüzelést kezd a császáriakra. Az előre küldött csapat roham lépésben tör az ellenségre, akik a tüzelés folytán már zavarba jöttek, a szurony elül pedig, az erdőbe vissza futnak. – Az osztrákok golyója egy embert elejtett; szívébe kapta lövést. Több ilyen halált nem láttam, a meglőtt lengyel álló helyéből egyenesen mint a gyertyaszál függőleges irányban felszökött, azután a levegőben minden izma összehúzózkodott, és holtan esett vissza a földre.

Tchorznicki a hátrább hagyott csapattal rohamlépésben a futó osztrákok felé indult, hogy őket lövés távolságra űzze, de az országútra érve, balra kanyarodással Kassának tartott. A kassa–eperjesi útnak annál a kanyarulatánál, hol az már Eperjestől menve a Hernád völgyén délnek húzódik, ismét ellenségre bukkantunk, de ezek csekély számuk miatt a lengyel csapat határozott előrenyomulása elől kitértek. Schliknek a téhányi völgyön bekerítésünkre rendelt dandárának valami csekély előretolt patrolja volt ez, mely dandár a Hernád folyó átjáróját eddig hiába igyekezett a Szepesi zászlóaljtól elerőszakolni, hogy pedig a Schlik győzedelméről értesült, mindenáron be akarta a szepesieket keríteni, tehát a Hernád alsó hídjához igyekezett. Az ellenség Téhányról ereszkedő elővédje és Tchorznicki csapata tehát ép alkalmas időben találkoztak, hogy mind a szepesi nemzetőrök mind a velők volt ágyúk, meg a zempléni önkéntes huszárok, elég időt nyerhettek a tisztességes menekülésre, ami csakugyan meg is történt. Sok-sok érdemük volt a lengyeleknek, különösen pedig vitéz és körültekintő vezérük Tchorznickinek. (...)

Elérém Bárczát és a lengyeleket, – hogy az itt mindjárt bekövetkező eseményeket annál érthetőbbé tegyem, Bárczafalu fekvését kell leírnom. A falu egy domb oldalon északról délre nyúlva fekszik a Kassától Miskolcra vezető országút nyugoti oldalán. A domb tetején vannak a Bárczaynak kastélyai, keletre a kastélyoktól az országútig kertek és ott posványos, kanadai nyárfákkal sűrűn beültetett rétben végződnek, a díszes angolparkok több helyt pataktól átszegedelve. Kassától jöve, az országutat azon a ponton, ahol a falut érinti – a Mislóka vagy tetves patak szeli át, s azon köhíd vezet át, s a köhíd-

tól délnek, közvetlenül az országút és híd mellett – az országút két oldalán kocsmá épület. A keleti oldalon fekvő kocsmá mögött a Miszlőka patakon egy zsilip van, az országút keleti oldalán elterülő rétek öntözésére szolgál. A Miszlőka pataktól kezdve Bárcza falu déli végéig az országút hossza 5–600 lépésre tehető. Csak ezt az 5–600 lépés országutat használhatta tehát az ellenséges lovasság a lengyelek megtámadására, mert a keletre fekvő réteket már elöntötték, s az angol kertek a lovasság működésére nem alkalmasok.

Ott, ahol az országút délfelé a falu alól kibukkan, és a faluból jövő utca az országúthoz ér, az utcával szemben az országút keleti oldalától a Hernád folyónak irányuló dűlőút kezdődik, s a dűlőút déli oldalán egy kerülőház. Az A-val jelzett épület és a falu északi végén fekvő kocsmá között az országút keleti oldalán van még egy nagy kocsmá és állás-épület; ez is jó védelmi pont volt, ha tudniillik bizonyos lett volna az, hogy az ellenség egyenesen fog az országúton előtörni, de csak, ha 20 embert küld is a falun át megkerülésünkre s az A-val jelzett utcán át hátunkba kerül, aligha el nem szorítja a lengyel légiót kitűzött útjáról, s akkor az ágyúkat elfogja. Így magyarázta ezt meg Tchorznicki mindent tudni akaró házsártos tisztjeinek, s gyors menetelre ösztönözve csapatját, a faluból egészen a Csányi út és az országút közé egy magaslaton épült állásos kocsmáig akart vezetni, mely a falutól délre mintegy 400 lépésnyire az úgynevezett apró falukon keresztül Zemplénnek vezető utat is fedezi. – De amikor arra pontra ért, ahol a faluból vezető út és a dűlőút az országútra kitorkollnak, s a kerülő ház a dűlőút sáncával együtt a lovasság kiterjesztésére elég akadályt ígért: megállítá csapatját, hogy itt fogadja az ellenség lovasainak rohamát, s kétfelé osztván a csapatot, egyik felében az országutat arcélben Kassa felé, a másik felét oldalt a kerülő ház mögött állítá fel.

Tchorznicki így felállítván csapatját, körülötte álló tisztjeit megcsókolta, sokakkal kezét szorította, végiglovagolt a sorok előtt, buzdította és utasította őket. Az igazán megható jelenet után síri csend állt be a sorok között. Majd észrevette, hogy az eddig vele tolakodó

nemzetőrök sietve megoldották a kereket, és egyáltalán nem látszott valószínűnek, hogy a lengyeleknek segíteni szándékoznának. Nekem, aki három emberemmel az ő csapatjának bal szárnyán állottam, meghagyta, hogy híjjam vissza a nemzetőröket, és ha a fegyveresek visszatérni nem akarnak, lövessék rájuk. Felszólításomat kutyába se vették, tehát egyet lövtem a gyalog-, egyet az éppen Zsadány felé (tehát haza) igyekező zempléni lovas nemzetőrökre. Mi eredménye volt? A zempléniek sarkantyúba kapták lovaikat és elvágattak, a gyalogok is ügetésnek indultak, csak egy tért vissza, mégpedig az, akinek karját a golyó véletlenségből megzúzta. Sajnáltam szegényt, pedig elhiszem, hogy otthon, vitéz viseletének tanulságaképpen mutogatta sebeit....

Az ellenséges lovasság azonközben sebes vágatva haladta meg az állásos kocsmát. A lélegzetet visszafojtva vártuk – ez volt az az ünnepestes csend – a svalizséreik támadását. Alig 200 lépésre voltak már és még mindig egyenesen előre törnek. Ekkor Tchorznicki lövéshez készült vezényelt, „na konyi” (a lovakra). Fegyvereink lövéshez készen balmarokba fektetve mereven néztünk a vágató ellenségre. A lovasság nem mert az országúton, előtte kőfalként tömören álló gyalogságnak rohanni, de mintegy 150–200 lépésnyire előtte, balra kanyarodással az országútról a rétre lefordult, hogy megkerülje a lengyeleket. Ez meg végveszedelmükre vált. Ugyanis, amint a felázott rétségre levágtak, lovaik csürkön felül süppedvén megcsendesednek, s bár igen közel voltak már, mégis elég idejük került a lengyeleknek arra, hogy a kerülőház mögött állók, a szemfüles vezér rendelkezéséhez képest a dűlőúti sánchoz szaladva, a már alig 20–25 lépés távolságra evickélő svalizsérekre öldöklő tüzet adjanak. A sortűz eredménye volt: Conco-reggio és S. őrnagy, egy kapitány és 6 ember halála, 8–9 ló, Scudier tábornoki őrnagy elbukott lova alá szorulva foglyul esett. A váratlan golyózár összekeverte és visszavonulásra készítette a lovasságot, amikor pedig az országútra felkapaszkodtak és Kassa felé visszavágtak, a töltésen keresztül álló lengyel csapat sortüzébe kerültek, s ez a második sortűz még több emberükbe került. Már jó darabon elvág-

tattak, mégis láttunk közülök egyeseket lepotyogni, kik csak a szorosan zárt sorok tágulásával hulltak le lovaikról. 30 emberre és lóra mondták a bárcai emberek az elhulltak számát.

Így hát a megpróbáltatás első napja, az első veszített kassai ütközet, mindenesetre úgy záródott be, hogy az Bem visszavonulásának se vált volna gyalázatjára, s talán okozója volt annak is, hogy Schlik gondolkozóba esett, megállt Kassán, mielőtt a hadműveleteket tovább folytatná.”

A Nyíregyházán szervezett 2. dzsidásezred zászlója

Karsa a hadjárat folyamán még egy alkalommal találkozik harc közben Tchorznickival, legalábbis azt hiszi, hogy Tchorznicki gyalogosan harcoló dzsidásaival találkozott, s az ennek kapcsán zajlott „életmentő” összecsapás Bárcát juttatja eszébe. Az 1849. február 26-án és 27-én vívott kápolnai csatában Karsa őrmester az Idzikowski-dandár előtt

emelkedő „két meredek domb közt fekvő rés szélén” sortűzzel köszöntötte a közeledő ellenséges csatárláncot. „A puskák eldőrdültek, s a meglepett ellenség eszeveszetten futott vissza, pedig egy se esett el közülük – írja visszaemlékezésében. – Felugráltunk s szuronnal kergettük őket fel a domboldalon és a dombtetőn. Ez a vakmerő támadás egy nagyon is előretolt ellenséges félüteget nemcsak elnémított, de ha a dombon felfelé szaladás után még elég szusszal bírtuk volna, el is foghattuk volna, mert az előttünk szaladó csapattal a fedezet is otthagya. Ennek láttán még nagyobb vérszemet kaptam, és a mintegy harminc főből álló szakasszal egy vágatva közeledő lovassapat akasztott meg. Rendetlenül előrerohanó legényeimet összehajtva, egy gomolyba vártuk a vasasokat. A lovassapat attak helyett kétfelé válik és egy kartácszápor csap közénk, s néhány emberem összerogy. Nem parancsoltam, de kértem a legényeket, hogy ne szaladjanak, mert elvesztünk. Ha meg meg kell halni, hát együtt találjon bennünket. (...) Trombita harsog, s a lovasság sebes tempóba csap át, de abban a percben a hátunk mögött, a domb élén feltűnik egy fél század a lengyel légióból, a Tchorznicki csapatjából, s futvást közeledett hozzánk, mi meg feléjük. Igenis idejében esett a segítség, mert már a lovasság a nyakunkon van. A lengyelekkel egyesülten a lovasságot lövéssel fogadtuk. A vezénylő tiszt lehanyatlik lováról, s (...) a lovasság visszafordul...”

Ezúttal nem Tchorznicki emberei mentették meg Karsát és honvédbajtársait, hanem Hipolit Żółtowski századának legényei. Żółtowski századát Idzikowski az ideiglenesen megalakított 2. lengyel zászlóaljba osztotta be. Ha nem is tüntette ki oly visszhangosan magát, mint Tchorznicki vagy Poniński dzsidásszázada, a megbízható lengyel egységek közé tartozott, amit Karsa idézett leírása is tanúsíthat. Władysław Tchorznicki ekkor mint tényleges alezredes Nyíregyháza szervezte a bárcai hősökből álló dzsidásszázadát. Alábbi megjegyzésével Karsa Żółtowski századának embereit, mondhatni, kitüntette: „Tchorznicki lengyelei a kápolnai csatában az életemet mentették meg. Bárcánál velök éreztem a bosszú enyhítő érzését.”

Roman Gąsiorowski

Lengyelek az 1848-as magyar szabadságharcban

(A bárcai összecsapás 1848 őszén)

„A kikényszerített visszhangos párbaj, amelyet Tchorznickinak az osztrák hadsereg vívómesterével kellett vívnia, a kihívó halálával végződött. Tchorznicki, noha nem terhelte bűn a lelkét, nem érezvén biztonságban magát odahaza, kénytelen-kelletlen Magyarországra menekült, ahol már fegyverrel készültek visszaverni a reakció támadását.

Tchorznicki maga 1831-ben a 2. ulánusezredben szolgált, így az általa Sanokban szervezett gárda is ennek az ezrednek a színeit vette fel. A gárda tízegynéhány tagja követte őt Magyarországra, ahol erre felhatalmazást is kapván elhatározta, hogy megalakítja a 2. dicsőítésezredet, amellyel csatlakozik az Aradon szerveződő lengyel légiónhoz.

De erre nem futotta az időből. Se ló, se lószerszám nem állt a rendelkezésére, mert Schlik osztrák tábornok már benyomult Magyarországra és Kassa felé menetelt, ahol Tchorznicki körül formálódott egy alakulat, s ahová Magyarország minden szegletéből vonultak a frissen megalakított északi hadsereg alakulatai.

Csata készülődött. Ebben a helyzetben Tchorznicki puskát kért a magyaroktól. Szíves-örömet adtak nekünk, noha jó néhány magyar zászlóaljnak csak kiegyenesített kasza jutott.

A magyar fővezér segédtisztje a folyón túl emelkedő erdős dombra vezetett minket.

Elfoglaltunk egy kis rétet azzal az utasítással, hogy várjunk a további parancsra. Addig az osztagnak nem volt állandó létszáma, mert naponta érkeztek új önkéntesek. A további parancsokra várva maradt időnk, hogy megszámoljuk magunkat – a seregben 82-en voltunk – Tchorznickivel az élen.

Mit tesz egy ilyen kis egység a 25 ezer fős magyar seregben. A Gondviselés azonban éppen ezt választotta ki, hogy a sereget a teljes szétveréstől és ágyúinak elvételeitől megmentse.

Mivel minden oldalról erdő vett körül, nem tudtuk, mi történik, csupán az ágyúdörgés tudatosította bennünk, hogy az ütközet megkezdődött, s a közeledő csatazajból következtettük ki, hogy a magyar hadsereg balszárnyán előretolt állásban vagyunk.

A csata elkezdődött, s mi még csak arra sem kaptunk parancsot, mit csináljunk, s ezt mi, zöldfülűek képtelenek voltunk felfogni. Alighanem megfeledkeztek rólunk, vagy úgy vélik, hogy egy maroknyi egység, mint amilyen voltunk, semmire se jó.

Ennek a feltételezését is sértőnek éreztük. Türelmetlenül vártuk a parancsot – miközben egyre sűrűbb kölcsönös ágyúdörgés verte fel a tájat, amely magyar részről mind erőtlenebbé vált. Egy óra sem telt el, és mindkét oldalon beállt a csend.

Találgatásokba fogtunk – de a hadsegédnek, akinek parancsot kellett volna hoznia, se híre, se hamva.

Egy idő után zaj, kerékcörgés, lábdobogás veri fel a velünk átellenes térséget. A felderítésre kiküldöttek azt jelentik, hogy ott, az erdőn túli országúton a szokásos felvonulási rendben masírozik Schlik serege akárha békeidőben. Azok lettek a hangadók, akik úgy vélték, hogy a magyarok vereséget szenvedtek, bár azt senki se gondolta, hogy ez ily rövid idő alatt bekövetkezhetett, ugyanis egyetlen puskalövés se hallatszott. Vajon csak ágyúkkal megvívható a csata?

Már nem hittük azt, hogy megjelenik a segédtiszt – de azt, hogy a csatatéren kezünkben löfegyverrel, teli töltényes tarisznyával mi, újoncok még csak el se süssük a puskánkat, megalázó gyalázatnak éreztük. Csendben az erdő széléig lopakodtunk és váratlanul tüzet nyitottunk az éppen előttünk vonuló tüzérségre. Ez nem árulás, alávaló fortély, hanem pusztán stratégiai manőver. Elmúltak már azok a lovagi idők, amikor a lövések leadására figyelmeztették az ellenfelet.

Felfordulás, láрма, zavar támadt a tüzerek körében, mert az ágyú mögött menetelőket vettük célba. Aztán mindent túlharsogó parancsszavakat lehetett hallani: *Halt – abprotzen*. Felharsantak a trombiták, s az ütegfogatok mentén viharként végigvágatott a parancsnok, és amennyire lehetett, helyreállította a rendet. Voltak ugyan olyanok, akik nem

tudták eredeti helyüket elfoglalni, de a parancsnak megfelelően az ágyúk lemozdonyozásába fogtak.

Ha nem a golyók, akkor az ágyúgolyók által kidöntött fák zúznak össze bennünket – mondtuk magunknak – nincs mért egy helyben ácsorognunk.

Anélkül, hogy újratöltöttük volna a kilőtt puskákat, futva kapaszkodtunk felfelé vissza az erdőben. Mögöttünk robbanás, a recsegve kidőlő fák robajlása, de mi már kellőképpen messze voltunk, s így karcolás nélkül elértük az erdő alacsonyabban fekvő peremét, és ott kifújva magunkat megtöltöttük a fegyverünket.

Még nem tartottunk a hegy lábánál, és beláttuk szinte az egész folyó völgyet. Már nem fért kétség ahhoz, hogy az egész magyar hadsereget gyalázatosan szétszórták. Abban a hídra tülekedő hangyabolyban egyetlen rendben visszavonuló századot se lehetett látni. A lovasok is a legnagyobb felfordulásban lepik el a gázlót, az ágyúk pedig kikerülik a hidat.

Sorainkat rendezve vonulunk a szétvert sereg maradványai nyomában, s közelebb érve látjuk, hogy néhány ágyú beleragadt a folyó süppedékes partjába, s már fogják is ki előlük a lovakat. Egyikünk odafutott, hogy ne engedje a folyóban hagyni az ágyúkat, mi pedig bátorításul nemcsak hogy megállottunk, hanem az ellenség irányába visszább húzódtunk, s az országút közelében állást foglaltunk, hogy az esetleg üldözésünkre küldött lovasságot feltartóztassuk.

A tüzéségnek a hegyen okozott meglepetés, úgy tetszik, elővigyázatosabbá tette Schlik tábornokot: az olyan ellenséges hadsereget

Roman Gąsiorowski

se szabad lenéznie, amelynek zászlóaljai az ágyúgolyók pusztá süvítésére szétfutnak, még az ilyen ellen se szabad a tüzéséget megfelelő fedezet nélkül felvonultatni. Óvatossága következtében nemcsak arra maradt elegendő idő, hogy a hídon már átgördült lövegek elől kifogják a lovakat és a folyóba ragadt ágyúkat kivontassák velük, hanem arra is, hogy nem látván az üldözés veszélyét, utolsóként mi is átkeljünk a hídon.

Magunk előtt szapora menetre ösztökélve a szétvert sereg maradványait értük el nagy nyugodtan Kassát. A boltok, kapuk, de még az ablaktáblák is bezárva, az utcák elnéptelenedve, csak a vert had távolodó maradványait látni. Azokat, akik a csapszékekbe térnének be, jobb belátásra és távozásra bírjuk, s magunk is anélkül vonulunk át a városon, hogy megállnánk. A makacs lemaradozókkal nem tudunk mit kezdeni, magunk mögött hagyjuk őket, s a városon túl is elhaladunk az úton közömbösen támolygók mellett, akiknek nógatásába belefáradtunk.

Kassán túl fél mérfölddel az országút mentén kocsmá áll. A helységet magyarul Bárcának, szlovákul Bartówkának vagy ehhez hasonlóknak hívják. Előtte dél felől hatalmas térség húzódik, észak felől árok övezi, s a belőle kifelé hányt föld hullámozó mellvédet alkot, amelynek magassága megegyezik az úttest szintjével. Már messziről fölfedezük az országúton sorakozó ágyúkat, s ahogy a kocsmát elérjük, látjuk, hogy a mögötte elterülő egész tér tele elhagyott, felmozdonyozott lövegekkel, de se a lovak, se az ágyúk mellett nincs egy teremtetten lélek: mindenki a kocsmában mulatja az időt. Ott persze lárma, hangzavar – sehol a parancsnokság, sehol egy tiszt, akinek szólhattunk volna, hogy tűnjenek el, mert a veszített csata után nem maradhat el az üldözés. Így magunk próbáljuk meg az ágyúk kezelőszemélyzetét kicsábítani a kocsmából, és rábírnunk, hogy vonuljanak el, de a magyarok, ahelyett, hogy felkelnének, borral kínálgatnak. Nehéz lett volna erőszakot alkalmazni és sajátjainkkal ölre menni.

Elhagytuk a kocsmát, de nem adtuk fel a teret.

»Nem hagyhatjuk magukra az ágyúkat« – mondja Tchorznicki.

Szétészóródva ácsorgunk, s a lószerszámokat és az ágyúkat nézegetjük. Ha jól emlékszem, huszonnégy volt belőlük, annyi, amennyit az északi hadseregnek juttattak.

Hirtelen az ajtón, de még az ablakokon is tülekednek kifelé a tüze-
rek, majd pattannak fel az ágyús lovakra, és vágatnak el nagy össze-
visszaságban. A kocsmá előtt álló Tchorznicki elkiáltja magát:
»Sorakozó!«. Sietve harcrendbe álltunk. Két sorban elfoglaltuk az
egész kocsmabejáratot és az országutat teljes szélességében.

Az út egyenletes volt és egyenes, akár a nyíl, s miután a szétvert
sereg maradványai eltűntek, mintha tisztára söpörték volna, olyany-
nyira, hogy látni lehetett a távolban csillogó sisakokat. A svalizsérok
bizonyára látták a gyorsan távolodó ágyúkat, mert vágatva közeled-
tek, de amikor meglátták, hogy útjukat állják, lassítottak.

»Tss!« – csattant egyszerre nyolcvankét felhúzott puskakakas a
mélységes csöndben, amelyet csak a mögöttünk távolodó ágyúk zaja
és az előttünk közeledő lovak dobogása zavart meg.

»Ne lőjetek, csak parancsszóra« – szólal meg Tchorznicki.

A svalizsérok vagy négyszázötven lépésnyire közelítenek meg ben-
nünket, s hirtelen sorra átugratnak az út menti árkon és megkerülik a
kocsmát, hogy hátulról rohamozzanak meg. A rohamozó egységet ve-
zető osztrák őrnagy, Castiglioni (valójában Concoreggio – K. I.) bizo-
nyára úgy gondolta, hogy a front megváltoztatásával szétzilálja sorainkat,
és arcvonalunk így képtelen lesz öt sortűzzel köszönteni. Másként történt.
Jobb helyzetbe kényszerített minket: az árok fölötti földhányások mögé.
Szinte azzal egyidejűleg, ahogy a svalizsérok eltűntek az országútról –
parancs nélkül, puskánkkal egymás csapkáját leütve, inunk szakadtából
rohantunk a sánc felé és megálltunk mögötte – igaz, minden különösebb
rend nélkül, mert mindenki ott maradt, ahol a földhányást elérte, de fe-
dezekben, mivel az árkot és a sáncot együtt lehetetlenség volt átugratni.

Tchorznicki alighanem ügyet sem vetett a svalizsérokra, csak sorain-
kat figyelte, mert azt hitte, menekülésre fogjuk a dolgot.

»Mit csináltok?!« – kiáltotta, és ismét a kocsmá közelében, a bal-
szárnyunkon termett.

Szivarozva ismételte: »Ne lőjetek, csak parancsra.« Egy pillanatilag lövésre készen vártunk, hogy a svalizsérok megjelenjenek. Soraik rendezése némi időbe tellett.

Végre egymás után előbukkant a két részre szakadt század, legelő az őrnaggyal, de míg a katonák ügetnek, az őrnagy vágára ösztökéli a lovát, és jócskán megelőzi tisztársait. Tőlük vagy harminc lépéssel elszakadva vagy tizegynéhány lépésnyire közelít meg bennünket.

»Waffen nieder, Rebellen!« – kiáltja – mire Tchorznicki: »Ne lőjetek, csak parancsra«.

Persze azok, akiket szemből rohamozott, nem tudták kivárni a parancsot. Lövés dörrent, és a golyó végigszántotta a sisaktarajt, mert kissé magas volt a célzás. Nyomban négy lövés dörrent egyszerre, kettő az egyik, kettő a másik oldalról. A ló felbukott és lovasával együtt a sáncárokig kalimpált: mindkettő halott volt. Ők ötven, akik tüzeltek, máris megtöltik puskájukat; a többiek rezzenetlenül céloznak.

A látottak hatására a svalizsérok tanácstalanul megtorpantak – se előre, se hátra.

Tchorznicki ekkor adta ki első tűzparancsát: »Második sor, tűz!«

Jóllehet nem álltunk kettős sorban, de mindenki tudta, melyik sorhoz tartozik. Fele részünk elsüti puskáját, és máris tölti, a másik még mindig célra tart.

A század közepén támad a legnagyobb zavar, látszik, hogy a legtöbben odalóttek. Többen meginognak, a lovukra borulnak, mások lefordulnak a nyeregből, de a század majdhogynem egy helyben toporog. Azok, akik megmenekültek, igyekeznek megfordítani lovukat, de a zárt seregben ez alig lehetséges, előbbre menni pedig, hogy maguknak fordulóhelyet találjanak, vagy nincs bátorságuk, vagy a lovuk nem engedelmeskedik. Egy percig tarthatott e riadt zavar, amikor néhányuknak mégis sikerül lovukat kihozni a tömegből, így a sereg fellazul s mindnyájan megfordulhatnak.

Tchorznicki csak erre várt – parancsa most: »Első sor, tűz!«

A második sor már berakja a töltést, azok ötven pedig, akik elsőként lóttek, a második sortűzhöz csatlakoztak. Már szabadon hullanak lo-

vukról mind az első, mind a második sortűz áldozatai. A második sor tagjai nem akarják puskájukban hagyni a golyót. Néhányuk kifut az árkon túlra, hogy a menekülők nyomába érjen: a hidegvér és a józan ész szemmel láthatóan elhagyta a bakát.

Röpke idő múlva már mindnyájan az árok előtti téren vannak, futás közben töltik meg puskájukat, és úgy űzik az ellenséget, mintha lovon ülnének.

Tchorznicki igyekszik őket visszatartani, de hiába. Még itt-ott puska dörrén, de a lövés már nem célzott, a lovakat találják, azok támolyogva botladoznak. A távolban egy halott ló fekszik lovasának egyik lábát maga alá temetve, így az nem tud kiszabadulni. Odafut hozzá Suryn – később százados a légio gyalogságban – és foglyul ejti a vezérkari hadmérnök tisztet, aki a környéket jól ismerve irányította a svalizsér-századot. Feleslegesen kért szabad fél térdén állva »pardon«-t, mert senkinek sem fordult meg a fejében, hogy egy harcképtelent, aki megadja magát, meg lehessen ölni.

Kétlem, hogy Tchorznicki, aki harsányan sorakozóra szólította szét-selédt bakáit, tudta volna azt, amit mi sem tudtunk, mármint hogy negyed mérfölddel a bennünket megrohamozó század mögött egy másik század közeledik a szőlőskerteken át vezető úton.

A menekülő század látványa ez utóbbi századot is visszafordulásra készítette; bár, ha ez utóbbi rohamának veszélye egyáltalán nem rettentette meg a mienket. Utóbb azt hangoztatták: »ha nem lett volna időnk négyszöget alkotni, abban senki se tudott volna megakadályozni, hogy ne foglaljunk el kisebb sündisznóállásokat, ez még jobb is, mint bármilyen arcvonat, mert önmagunkon kívül másokat is védelmezhetünk.«

A hadastyán megmosolyogta volna az így érvelgető tejfeles szájú újoncokat, akik először vettek részt ütközetben, s máris taktikai fejtegetésbe fogtak. Pedig volt benne valami. Nem egészen hat hét múlva a tarcali ütközetben ilyen sündisznóállásokat formálva védtük meg magunkat a ködből váratlanul kibukkanó vértések rohamától; igaz, akkor többen voltunk, de a roham is hevesebbnek bizonyult.

A menekülők mihelyt elérték az országutat, már nem cikáztak ide-oda, hanem elvágattak Kassa felé, így mi is abbahagytuk üldözésüket. De ezzel még nem fejeződött be vesszőfutásuk amiatt, mert ágyúinkra fenekedtek. A Kassáig vezető utat nagyobbrészt puskalövések keresztútjében tették meg. Azok az elmaradozók ugyanis, akik az üldöző savalizsérok elől eliszkoltak és az útmenti árkok fedezékében, sövények mögött, házakban találtak menedéket – most összeszedték magukat, föl-vették eldobott puskájukat és a menekülőkre tüzeltek. Az osztrák sivalizsárszázadot érzékeny veszteség érhetette. Nekünk arra se maradt időnk, hogy a lövéseinktől elhaltakat megszámloljuk, mert mindnyájan, beleértve az őszülő Tchorznicki ezredest [valójában ekkor még őrnagyot – K. I.] is, meg voltunk győződve, hogy Schlik tábornok azonnal megtorolja vakmerőségünket. Lelki szemeinkkel láttuk, amint a tajtékos lovakon vágató sivalizsérok érkezése után máris kartáccsal töltik a lovasüteg ágyúit, befogják eléjük a lovakat, s a fedezésére rendelt könnyűlovasok felnyergelnek. Ezen elképzelt látvány arra ösztökélt bennünket, hogy a lehető legrövidebb időn belül a lehető legmesszebb kerüljünk Kassától.

Az osztrák vezérkar nekünk akarta tulajdoníttatni azt az ötletet, hogy a tetemek összeszedve a kocsma országút felőli falának legyenek sorra odatámasztva, hogy aztán Schlik hadserege előttük vonuljon el. Holott ez az ő vezérkaruk ötlete volt, mert ha nem ez lett volna a cél, és ha ezt valaki más teszi, az egyszerűen összeszedi és eltemeti a holtakat, mielőtt a hadsereg odaér. E hullaszemlével azonban a hadseregben a bosszú érzetét akarták felébreszteni, de amikor kiderült, hogy a hullák látványa nem bosszúra serkentő, hanem letaglózó, mosták kezüket és a dolgot ránk fogták. Ily módon – mint fentebb leírtam – úgy tetszhetett volna, hogy mi a kocsmafal menti hullakiállítás rémségében leljük örömről, mintegy csúfot üzve a halálból, amely egyébként bennünket is minden pillanatban elérhetett!? A friss, még meg nem merevedett holttestet egyébként is lehetetlenség talpra állítani. Nyilván, hogy az undorító kiállítást csak másnap rendezték meg.

Tchorznicki az alábbi szavakkal ösztökélte szaporább léptekre menetünket: »Talán beérjük az ágyúkat, ha valamiféle kocma ismét az

útjukat állja! A töltényeket még biztos, hogy nem lőtték el, így bátrabbnak érezhetjük majd magunkat!«

Felsorakoztunk »és balról, hármas sorban indulj!«, máris erőltetett menetben vonultunk, hátra-hátra nézve és oldalt jobbra, balra is, önkéntelenül megfelelő védelmi állást keresve.

Hol ez, hol az lép ki pillanatonként a sorból és tapasztja fülét a földre, hogy nem hallja-e közeledő ágyúk kerékcsettogását vagy lovak patadobaját. Rendkívüli elővigyázatossággal, szinte félig futva tettünk meg vagy fél mérföldet; de kiderült, hogy egy olyan kis egység számára, mint a mienk, elég könnyen lehet az út mentén megfelelő védelmi állást találni, s ha olyat, amely a lövegek hatókörébe esik, puskatűzzel onnan hatásos választ lehet adni. A hatvan darab rendelkezésünkre álló töltényből mindössze négyet-ötöt használtunk el.

Egyébként úgy okoskodtunk, ha Schlik összekapcsolja azt a megselepetést, amely őt még Kassa előtt, fönn a hegyen érte, azzal a kalanddal, amelyben Kassán túl Bárcánál része volt, s levonja belőlük a logikus következtetést, akkor nem üldöztethet bennünket lóhalálában, csakis kellő óvatossággal, lassan szegődve nyomunkba. Ez esetben viszont soha nem ér be minket. Ennek apránkénti tudatosulása olyannyira megnyugtató bennünket, hogy már az evés is eszünkbe jutott. Bizonyára Schlik generális is hasonlóképpen gondolkodott, mert kartácsos ágyúit nem küldte utánunk, sőt két álló héten át ki se dugta az orrát Kassáról; késedelmeskedéséhez bizonyára az a hatás is hozzájárult, amelyet a Castiglione [Concoreggio – K. I.] őrnagy holtteste és a barcai összecsapás körülötte elhelyezett áldozatai előtti sikertelen díszszemle keltett.

E késedelem lehetőséget adott a magyaroknak ahhoz, hogy szétvert seregüket összeszedjék és némileg beavassák a hadakozás mesterségébe, majd ismét útját állják Schlik tábornoknak, s a továbbiakban megghiúsítják azt a tervet, amelynek értelmében Schlik tábornok fel akarta tartóztatni a Windisch-Grätz altábornagy elől visszavonuló magyar fősereget, hogy az három tűz közé fogva kénytelen legyen letenni a fegyvert, ami a hadjárat néhány héten belüli befejezését jelentette volna. – Hogy a ma-

gyarok helyesen mérték fel a bárcai összecsapás következményeit, bizonyítja az az éljenzés, amellyel bennünket Miskolcon fogadtak.

A harmadik vagy negyedik napon értünk be Miskolcra, mert már nem volt olyan sietős. Jó dolgunk volt, a magyarok útközben úgy fogadtak bennünket, mint igaz barátokat, nem pedig mint katonákat. A lemaradozók szerettek volna hozzánk csatlakozni, de nem engedték őket sorainkba. Pukkadásig jóllakottan, boritaltól kipirultan tudatosan múltattuk az időt, hogy beérjen bennünket Schlik tábornok elővédje, mert úgy gondoltuk, elég néhány golyót kilőnünk, hogy az osztrákoknak inukba szálljon a bátorságuk. A Bárcán fogságba esett tiszt már régen Miskolcon volt, ahová Suryń előfogaton szállította el.

Miskolc előtt látjuk, hogy valamiféle menet közeledik felénk a városból. Sírkert sehol a közelünkben – vagyis temetési menetről nem lehet szó. Már előre elrendezzük, hogyan kerüljük ki, mert parancsnokunk, Tchorznicki őrnagy a »Vigyázz – Cél« és »Tűz« vezényszavakon kívül nem sok mást ismer: gyakorta még a »Rajokban« helyett is azt mondja: »Hármasával«.

Balra lehúzódnak és levesszük vállunkról a puskát, de mindezt egyszerre tesszük – okoskodott parancsnokunk.

Akadtt valaki, aki ismerte az ezzel a mozgással kapcsolatos vezényszavakat:

»Fegyvert – vállhoz!« – majd – »Fegyvert – vállra!«

Az ezredes megismételte a parancsot – a puskák hallgattak rá: minden mozdulat egyszerre történt.

Úgy tervezzük, ha a baldachin alatt papot látunk, akkor »Igazodj« vagyis zárt sorban arcagot képezünk felé, és tisztelgünk a fegyverrel, de nem vesszük le a csapkánkat.

Ekkor vita támad, nem a parancsszó miatt – mert azt már ismertük –, de azon, hogyan kell tisztelegni a puskával. Ilyet még addig senki se csinált, így hát menet közben egyenként próbálgatjuk a puskával való mozdulatokat.

De a körmeneti zászlókat hol meghajtják felénk, hol fölemelik, majd ismét meghajtják, eleinte ügyetlenül, de most már egyszerre – mintha pa-

rancesszóra tennék. Közeledünk – már készülünk balra lehúzódni, amikor a körmenetből felharsan: »*Éljen a lengyel*« – és meglengetik a zászlókat.

Meg kellett állnunk, hogy az ünnepi beszédet meghallgassuk, amelyből egy árva szót se értettünk. Körbevettek bennünket, a zászlók közé vonva kísérnek bennünket a városba.

Furcsán festett a mi tarkabarka csapatunk ebben az ünnepélyes környezetben. Csak a csapkák (a krakkóinak hívott négyszögletű sapkák, amelyekből volt elég) és a puskák voltak egyformák, míg öltözetünk a lehető legkülönbélebb. Az ezredes és többen a nemzeti gárdájából egyenruhában érkeztek és most is azt viselték; a többiek atillában, köpenyben, zekében; ki miben érkezett otthonról. A legkülönbélebb típusú tölténytáskát hordták, a legtöbben vászontarisznyát. Egyesek bőr utazótáskában, mások a zsebükben tartották a töltényeket.

Egy németül beszélő katonaviselt ember felhívta Tchorznicki fi-gyelmét arra: egy ilyen hős egységhez nem illik, hogy rendetlenül vonuljon be a városba, és kérte őt, vonja ki a kardját. Ez azt jelentette, hogy nekünk is méltóképpen össze kellett szednünk magunkat. Meg-igazítjuk csapkáinkat a fejünkön, puskáinkat a vállunkon, kiigazítjuk sorainkat, egyszerre lépünk, vagyis katonásan menetelünk, de hármas sorokban, mert nincs gyakorlatunk abban, hogy menetelés közben rendet váltsunk – a körmenet résztvevőinek szorításában összekeveredhetnénk, négyes sorban vonulva pedig még kisebbnek tűnhetne föl a csapatunk.

Kiderült, a katonai merevség nem illik a bennünket elárasztó kedvességhez. Tchorznicki hüvelybe dugta a kardját, a menetoszlop felbomlott a sorainkba vegyülő és bennünket szállásra invitáló polgárok, mi több, asszonyok miatt.

Igaz, mi sem azok közül valók voltunk, akik ne akartak volna véget vetni a feszélyező parádénak.

Mielőtt a városházára értünk volna, elfogytunk, szétszedtek bennünket a vendégségbe invitálók. Ott aztán ismét védekezniünk kellett, ezúttal a borral szemben, de nem kevesebb elszántsággal, mint Bárcánál az osztrák lovasság ellen.

Függelék

Közlöny, 1849. június 8.

A lengyel légio 1-ső dzsidas osztálya azon hősies és eredményes magaviseletéért, melyet a múlt évi december 11-i kassai és bárcai ütközetekben, részint a nemzet ott vívott serege ágyúinak megmentése, részint az ez által szerzett nagy fontosságú következménye által tanúsított, zászlója – a' hálás magyar nemzet nevében a' katonai vitézség harmadik osztályával feldíszítettett.

Debrecen, május 31. 1849.

Görgei
hadügyminiszter

ÉLET A HALÁL ELŐTT ÉS A HALÁL UTÁN

avagy Józef Kleczyński részvétele a lengyel és a magyar szabadságharcban

A XIX. század lengyel történelmének egyik legkiválóbb ismerője, az 1992-ben elhunyt Stefan Kieniewicz szerint az 1830–31-es és az 1863–64-es szabadságharcok közötti bő három évtizedben a felosztott lengyel–litván állam területéről, többségében az Orosz Birodalomból mintegy húszezer lengyel vonult emigrációba. Mindegyikük élete tanulsággal szolgálhat, de valamennyiük életének kikutatása és rekonstruálása lehetetlenség. Éppen emiatt érdemel figyelmet és támogatást minden olyan törekvés, amely a számkivetettek bármelyikének életét tárja elé. A jeles történész e morális elv jegyében vállalta, hogy bevezetőt ír Denise de Champeaux-Kleczyński asszony előbb franciául, majd 1992-ben Lublinban lengyelül megjelent kismongráfiája elé, amelynek címe magyarul: *Józef Kleczyński. Elfeledett, de az emlékezetbe visszaemelt XIX. századi lengyel hazafi*. Kieniewicz talán azért fogalmazta meg oly tapintatosan a szerző állításainak egy részével kapcsolatos kételyeit, mert meghatotta az az állhatatosság, amellyel a francia hölgy lengyel dédnagyapjának életét igyekezett feltárni.

A lengyel dédnagyapa sorsfordító emlékezete

Denise de Champeaux a szóbeli családi hagyományból és a megőrzött dokumentumokból tudta, hogy dédnagyapja tüzértiszként részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban, s emiatt a leveretés után több ezer bajtársával együtt az Orosz Birodalomhoz tartozó Lengyel Királyság elhagyására kényszerült, majd hátralévő életének nagyobb

részét Franciaországban töltötte. 1845. augusztus 12-én Párizsban elvette feleségül a napóleoni császári gárda zenészveteránjának a lányát, Denise Apolline Brullez-t. A házasságból fiúgyermek született, akit a Bolesław és Stanisław francia változatával Boleslas Stanislasnak kereszteltek. A franciaországi Batignolle-ban lengyel iskolába járó Boleslas Stanislas egész életében tüntetően lengyelnek vallotta magát, s csak 1891-ben vette fel a francia állampolgárságot. 1876-ban kötött házasságából származó két leánya és két fia azonban már francia identitású volt. Az utóbbiak közül az 1888-ban született Robert az apja Denise asszonynak, akiben meghatározó vágy támadt a szabadsághős dédnagypapa életének megismerésére. Nem tudni, akkor lobbant-e fel benne az őt történésszé alakító érdeklődés, amikor az 1960-as évek végén a „gyökörek” kutatása világhívvá vált.

Az elhatározás oly erősnek bizonyult, hogy ősei anyanyelvét is megtanulta a Sorbonne-on, majd – minden bizonnyal a hetvenes évek elején – ellátogatott Józef Kleczyński tágabb szülőföldjére, a Lublini vajdaságba. „Az ereimben folyó lengyel vér, a szívdobogásom és a kíváncsiságom hajtott afelé, hogy a továbbiakban szenvedélyes kutatásokat folytassak”. Denise Champeaux a dédnagypapa Európa középső részét hurokba fonó útvonalaait követte, s megállt azokban a városokban, ahol levéltárak őrizhetik a múlt ködéből előbukkanó ősi életének egy-egy szakaszát, esetleg titkait. A kitartó dedúnoka évtizedeket szentelt annak, hogy a franciaországi, lengyelországi, belgiumi, angliai, svájci levéltárak Józef Kleczyńskihez vélhetően köthető iratcsomóit átnézzék. A(z akkor még) leningrádi Szaltikov-Scsedrin Könyvtárat is felkereste – valószínűleg inkább levélben, mint személyesen. Konok igyekezete részben eredménnyel járt: munkássága következtében pontos kép rajzolódik ki előttünk Józef Kleczyńskiről – 1847-ig.

A szerző több évtizeden át foglalkozott az 1850-es és 1860-as évek életrajzi talányainak megfejtésével. A dédapa pályájának utolsó – ki tudja, hány évet felölelő – szakasza azonban bizonytalanságba vész, bárhogyan is igyekszik a történész az adatokkal megjelölt életösvényt kitaposni.

Józef Kleczyński családja, szülőföldje és katonai pályájának kezdete

Józef Kleczyński 1808. március 19-én született a Lublintól, pontosabban Zamośćtól délre fekvő Klemensówban. A hatalmas Lublini vajdaság a szomszédos földek leszakított darabjaival együtt a lengyel–litván állam harmadik (1795-ös) felosztása után Új- vagy Nyugat-Galícia néven Ausztriához került. Így Józef Kleczyński voltaképpen osztrák alattvalóként látta meg a napvilágot. Az 1809-es francia–osztrák háborút – amelyben az 1807-ben létrehozott Varsói Hercegség a protektora, Napóleon oldalán vett részt – lezáró schönbrunni béke Új-Galiciát a feltámasztandó Lengyelország „magvához”, vagyis a Varsói Hercegséghez csatolja. Napóleon bukásával együtt azonban a Varsói Hercegség is eltűnik Európa térképéről: középső és keleti része a bécsi kongresszus döntése következtében Lengyel Királyság néven az Orosz Birodalomhoz kerül, nyugati része pedig Poznańi Nagyhercegségként a Porosz Királysághoz. Józef Kleczyński hétéves kora ellenére már a harmadik hatalomváltozást éli meg: a lengyel királlyá is megkoronázott I. Sándor cár alattvalója lesz. Apja, Jan Kleczyński, aki a lengyel–litván állam épségének, egységének az utolsó előtti esztendejében, 1770-ben született, évtizedeken át a Zamoyski-uradalomban töltött be különböző fontos tisztségeket. Megbecsültségét, tekintélyét az is jelezheti, hogy Józef keresztszülei Zofia Zamoyska grófnő és Józef Kozieradzki báró voltak. A keresztszülei felkérés elvállalásában persze az is szerepet játszhatott, hogy a Kleczyński család a régi *Strzemię* (Kengyel) címerű előkelő nemesi nemzetségből származott.

Jan Kleczyński harmincnégy éven át szolgálta „házi uradalmi intézőként” a Zamoyskiakat. Hatvanéves korában, 1831 márciusában halt meg, s feleségén kívül öt fia gyászolta. Közülük a maga huszonhárom évével Józef volt a legidősebb, s a kilencéves Władysław a legfiatalabb. Az édesanya, Antonina Smagalska férje fél évi javadalmazását kapja végkielégítésül, de 1838-tól, miután rövid ideig tartó újabb há-

zassága után ismét özvegy marad, Jan Kleczyński után rendszeres özvegyi nyugdíjat folyósít neki a Zamoyski-uradalom.

Józef és több testvére a „Zamoyski iskolába” jártak, vagyis azt a gimnáziumot végezték el, amelyet 1811-ben Stanisław Kostka Zamoyski alapított a Lublini vajdaság déli részén fekvő Szczebrzeszynben. Szczebrzeszyn nem akármilyen kisváros: a legismertebb nevű település Lengyelországban. Nem az említett gimnázium miatt. Hírét egy a lengyelek, de főleg a lengyelül tanuló külföldiek hangképző bázisát és tehetségét próbára tevő mondókának köszönheti. A gyűjtőzsinórként sistergő hangok sokaságának – W Szczebrzeszynie chrząszcz brzmi w trzcinie (V Scsebzsesinye hzsoscs bzsmi v tcsinye) – jelentése magyarul: „Szczebrzeszynben bögöly dong a nádasban.” Persze nem a jelentés a fontos, hanem a hangokkal folytatott birkózás által kiváltott mosoly. Szczebrzeszyn természetesen nemcsak a lengyelül tanuló magyarokhoz kötődik, hanem a magyar történelemhez is. A kisvárosból és környékéről 1848-ban többen szöktek Galícián át Magyarországra és álltak be a lengyel légióba, mint például Antoni Cyfracki, Henryk Kurkiewicz és Władysław Leśniewski.

A katonának készülő Józef 1828. október 21-én önként belépett a Lengyel Királyság hadseregébe, ahol a könnyű tábori tüzérség 3. ütegéhez osztották be. 1829. november 1-jén altisztté léptették elő. Parancsnoka Paweł Ścibor Ryłski hadnagy volt. A korszak lengyel hadtörténetének legtekintélyesebb ismerője, Waław Tokarz, maga is hivatásos katona, így jellemezte a Lengyel Királyság tüzérségét: „...kiváló altiszti karral rendelkezett, (...) többségük nemcsak gyakorlatilag, hanem elméletileg is felkészült volt, amely lehetővé tette a további előrejutást a ranglétrán”. Tokarz egyébként a lengyel hadsereg 1831-es teljesítményét értékelve a legkiválóbb fegyvernemének a tüzérséget tartja. Kleczyński tehát kitűnő elméleti és gyakorlati képzésben részesült, s két évet se kellett várnia ahhoz, hogy hadnagy legyen.

A gyors előléptetést az európai és lengyel történelemben bekövetkezett alapvető változások tették lehetővé. Egyrészt 1830 júliusában forradalom tört ki Párizsban, másrészt Belgium elszakadt Hollandiá-

tól, s ezzel a bécsi kongresszus által összehozott egyik kényszerhá-
zasság felbomlott. I. Miklós cár a rendet fegyverrel akarta a zaklatott
európai térségben helyreállítani, s az intervencióban az 1828–29-es
balkáni háborúban érintetlen lengyel hadseregnek szánt meghatározó
szerepet. E szégyenletes szerep eljátszására azonban nem került sor,
mert éppen a lengyel katonatisztek és hadapródok összeesküvő cso-
portja kezdeményezésére 1830. november 29-én felkelés robbant ki
Varsóban, amely rövidesen függetlenségi háborúvá alakult át.

Háború a Lengyel Királyság és Oroszország között

A Varsóban kitört „revolúció” híre december 6-ról 7-re virradó éjszaka
jutott el Moszkvába, s hat nappal később I. Miklós cár, akit 1829-ben
lengyel királlyá is koronáztak, elrendelte az intervenció haderő felál-
lítását. A Lengyelország ellen küldendő 130 ezer emberrel és 360 lö-
veggel rendelkező sereg főparancsnoka Ivan Gyibics tábornok, az
említett török háború „várnai oroszlának” nevezett hőse lett.

Az orosz támadás visszaverésére 57
ezer jól kiképzett és felszerelt lengyel
katona állt készen 136 ágyúval, s to-
vábbi 17 ezer ember frontra küldését
készítették elő. A szejm, hogy a helyzet
egyértelmű legyen, a radikális követek
kezdeményezésére 1831. január 25-én
I. Miklóst megfosztotta a lengyel trón-
tól. Nem egészen két hét múlva az
orosz hadsereg tizenegy helyen lépte
át a Lengyel Királyság keleti határát.

A lengyel vezérkar január végén
négy hadosztályba osztotta a hadse-
reget, s az egyik parancsnokává
Franciszek Żymirski tábornokot ne-

Franciszek Żymirski

vezte ki. Hadosztálya a 3. és 7. sor-
gyalogezredből, továbbá a 2. és 4. va-
dászezredből állt. Tüzérségét Franciszek
Piętka alezredes 2. nehéz tüzérszázada
és Krzysztof Koryzna könnyű gyalog-
gos ütege alkotta. A történészek és a
kortársak Koryznát századosnak és a 4.
könnyű gyalogos tüzérszázad parancs-
nokának tüntetik föl a februári hadjá-
ratban. Az 1830–31-es szabadságharc
tisztjeinek életrajzi lexikonát több év-
tizedes munkával összeállító Robert
Bielecki azonban leszögezi, hogy
csak február elejéig volt századosként
a 4. gyalogos könnyű tüzérszázad

Ignacy Prądzyński

parancsnoka, mert február 6-án őrnaggyá és a 3. könnyű gyalogos
ütegszázad parancsnokává nevezték ki. Ebből a tényből és az ese-
mények leírásából az következik, hogy Kleczyński az ő beosztottja
volt. Bár Koryzna februárban több hibát elkövetett, június 14-én mint
alezredes nem érdemtelenül nevezhették ki az egész lengyel ágyúpark
parancsnokává.

A Varsótól a keleti térség középső részén legyezőszerűen szétterülő
lengyel hadsereg szárnyparancsnoka is Żymirski tábornok volt, aki ka-
tonai pályáját a lengyel himnuszban is megénekelte Jan Henryk Dąb-
rowski generális légionistájaként kezdte még 1797-ben, mint annyi
más 1831-es tábornoktársa és ezredes, alezredes beosztottja.

Mivel a lengyel felderítés rosszul működött, a háború kezdetén elő-
fordult, hogy a kevésbé veszélyeztetett pontokra jelentős erőket küld-
tek, míg ott, ahol az orosz fél elhatározóbb lépésre készült, gyenge
ellenállásra talált. Emiatt a lengyel vezérkar gyakran rögtönzött
módon csoportosította át erőit. Az ebből és a számbeli különbségből
eredő hátrányt nem ellensúlyozhatta az, hogy a lengyel hadsereg a
korszak egyik legjobban kiképzett hadereje volt. Az 1830–31-es sza-

badságharc legkitűnőbb tábornoka, Ignacy Prądzyński egyenesen azt állítja, hogy a lengyel nemzet Báthory István király óta nem rendelkeztetett ilyen kiváló hadsereggel.

Węgrów és ...

Kleczyński Franciaországban kitöltött minősítési lapján három helységnév áll annak jelzésére, hogy a szóban forgó személy az ott vívott ütközetekben részt vett. Közülük az első Węgrów, amely a február 8-i sikeres akcióra és a 13-i összecsapásra egyaránt utalhat.

A háború a kezdetet illetően magának Żymirskinek sikert hozott. Arra a hírre ugyanis, hogy a központi közlekedési csomópontnak számító Siedlce nevű helységtől huszonhét kilométerre északra ellenséges csapatok jelentek meg a Liwiec folyócska fontos átkelési pontjánál, Liw közelében, a 3. és 7. gyalogezred az ő személyes parancsnoksága alatt indult meg a térséget felderíteni. Február 7-én gond nélkül megszállta Liwet, de kiderült, hogy a túloldali Węgrów nevű helység, amely nevében magyarok hajdani jelenlétére utal, már az oroszok kezén van. Żymirski másnap különösebb erőfeszítés nélkül kiűzte onnan Vlodek orosz tábornok litvániai ulánushadosztályának egységeit. A városnévvel is jelzett szerény győzelem, bár nem lett fényes fejezetcíme a lengyel hadtörténetnek, a vállalkozásban résztvevők, így Kleczyński számára emlékezetes maradhatott.

Żymirski február 13-ig tartózkodott Węgrów térségében. Közben ereje meggyengült, mert más

Jan Skrzynecki

frontszakasz megerősítésére kivonták parancsnoksága alól Antoni Giełgud tábornok gyalogoshadosztályát és Piętka alezredes tüzérütegét. Február 17-én a 7. gyalogezred 3. zászlóalja kénytelen volt feladni a Liwiec hídját. Parancsnoka, Teodor Wysocki százados emiatt többek között a tüzéséget is okolta, merthogy annak kis űrméretű ágyúai hatástalanoknak bizonyultak a korszerű orosz ütegekkel szemben. A hatástalanság persze nem azt jelenti, hogy a lengyel tüzérek, így Kleczyński is, ne állták volna meg a helyüket.

Janówiek és...

Február 16-án Żymirski tábornok parancsot kapott, hogy Jan Skrzynecki tábornok hadosztályával közösen állítsa meg a Siedlce, Kałuszyn és a mazóviai Mińsk, vagyis voltaképpen Varsó felé nyomuló orosz főerőket, amelyek összesen több mint 80 ezer emberrel és 230 ágyúval rendelkeztek. Ez lehetetlen feladatnak bizonyult. Mindkét lengyel hadosztály harcolva hátrált. Azt, hogy nagy ütközetben győzni is lehet, két nappal korábban bebizonyította Józef Dwernicki tábornok hadosztálya, amely súlyos vereséget mért az utolsó török háborúban babérokat aratott orosz Gejszmar generális csapataira. Az orosz hadtest tíz ágyút, háromszáz foglyot, több száz halottat és sebesültet veszített.

Miután Żymirski hat zászlóaljával és tizenkét lovasszázadával csak rövid ideig tudta védeni Kałuszynt, visszavonult a mazóviai Mińsk felé, ahol erősítésre számíthatott. A parancsot, hogyha tovább is hátrál, Janówieknél feltétlenül tartania kell állását, Mińskben kapta meg a vezérkartól. A határozott hangú utasítást a tényleges fővezérséget időnként a tehetetlen Dominik Radziwiłł tábornoktól átvevő Józef Chłopicki tábornok legismertebb segédtestje, Aleksander Walewski gróf adta át neki, aki nem más volt, mint Napóleon 1810 májusában – házasságon kívül – született fia. A kortársak feljegyezték, hogy 1809-ben a tervezett területgyarapítást keveslő s emiatt duzzogó Maria

Walewska grófnőnek köszönhetően lett a Varsói Hercegség nagyobb annál, mint amilyennek eredetileg Napóleon tervezte, aki, hogy szelermét megbékítse, Zamośćot és környékét is az Ausztriától elcsatolandó részek közé sorolta. Így lehetett huszonkét évvel később Zamość a felkelt Lengyel Királyság legtovább védett erődje. Nemhiába jegyezte meg Cyprian Kamil Norwid, hogy a XIX. század lengyel történelmének legigazibb hőse a lengyel asszony.

Az újabb erőátcsoportosítás következtében a tűzértséget illetően három üteg állt Żymirski rendelkezésére: Krzysztof Koryzna tizenkét ágyúja, valamint Ignacy Kołyszko kapitány és Tomasz Konarski kapitány lovasütegei (nyolc-nyolc ágyú). A lengyel tábornok a janóweki útkereszteződés vendégfogadójánál alakította ki az első védvonalat, amelyet Koryzna kapitány hat ágyújától fedezve egy csatárlánccá bontakozott vadászzászlóalj alkotott. Ezek a lövegek nyitottak elsőként tüzet Afrozimov orosz tábornok közeledő vadászzászlóaljaira. A heves kartácszápor rövid időre megtette a hatását, de végül Żymirski hátrálni volt kénytelen az ellene bevetett tizenkét orosz zászlóalj és a tűzérés nyomasztó túlerejével szemben.

Ez a nap jelentette a magyar szabadságharcban majdan fontos szerepet játszó Władysław Zamoyski számára is a tűzkeresztséget: „Február 18-án először kerültem tűzbe. Micsoda öröm. Amennyire az előző napon kimondhatatlan gyötrelmet éltem át egész nap az ágyúdörgést hallva, s nem tudván részt venni az összecsapásban, annyira örömmel töltött el, hogy találkozhatom az ellenséggel.” Ráadásul az ellenség élén részben az a Konstantin nagyherceg – I. Miklós bátyja – állt, akinek pár héttel azelőtt Zamoyski még a hadsegéde volt. Zamoyski életében először vezet személyesen lovasrohamot: a 4. ulánusezred két századát viszi tűzbe. Életében utoljára majd 1849 augusztusában a Szeged és Temesvár közötti visszavonulás során áll rohamozó lovasok élére. Akkor nem lengyel ulánusok, hanem magyar huszárok követik.

Ugyanezen a napon mutatkozott be a front egy távolabbi pontján a 4. lovasüteg, amelynek ekkor még Piotr Chorzewski ezredes a parancsnoka. Aznap sebesül meg súlyosan egy mellette lecsapódó grá-

náttól. Helyét március 14-én az előző napon Varsóba érkező Józef Bem őrnagy foglalja el, aki majd ennek az ütegnek az élén hajtja végre Osztrolenkánál a lengyel hadsereget a teljes szétveréstől megmentő bravúrt.

Grochów vagy Wawer?

Żymirski az est leszálltával előbb Miłosnába, majd Wawerbe vonult vissza, ahol Piotr Szembek tábornok szomszédságában foglalt állást. Gyibics másnap csak felderítést akart végezni, de Żymirski és Szembek oly heves ellenállásába ütközött, hogy a találkozóharc csatává változott. Az „elfelejtett tábornok”, Franciszek Żymirski monográfusa, Marek Tarczyński szerint február 19-én reggel a hadosztály felállításakor Koryzna ütegének egy részét a meghalt tüzérek és lovak, valamint a lőszer pótlása céljából a központi ágyúparkhoz küldték. A hiányzó lövegeket a Stanisław Jabłonowski főhadnagy által vezetett 4. lovasüteg négy ágyújával ellensúlyozták. A Varsó felé ünnepélyes zeneszóval masírozó orosz elővédre ezek adták le az első lövéseket, amelyek egyike szétroncsolta az orosz hadsereg tüzérparancsnokának, Szuhozanet tábornoknak a lábát... Ezzel kezdetét vette a hadjárat addigi legnagyobb, legvéresebb csatája, amelyben az oroszok 3700 halottat és sebesültet veszítenek.

A lengyelek vesztesége 2523 halott és sebesült. Az utóbbiak között volt a mi Józef Kleczyńskink is, akit a fejébe kapott gránátszilánk tett harcképtelenné, így másnap a grochówi égerfaerdőnél vívott csatában már nem vett részt. Minősítő lapján mégis Grochów szerepel és nem Wawer. Ennek részben az az oka, hogy Wawer és Grochów Varsónak a Visztula jobb partján fekvő elővárosa, Praga közelében egymás tözsomszédságában fekszenek, s a küzdelem voltaképpen e két helység térségében zajlott, másrészt az, hogy a Wawer helységnév az 1831. március 31-én kivívott győzelmet hívja elő a lengyel történelmi emlékezetben. Grochów szűkebb fogalma persze a február 25-én és 26-on vívott csatát és a vele kapcsolatos mítoszt, a véráztatta égerfaerdőt és a 4. gyalogezred helytál-

lását, Franciszek Żymirski tábornok halálát és Józef Chłopicki tábornok súlyos sebesülését jelenti. És azt, hogy a két napos viadalban a lengyelek több mint hétezer emberük elvesztésével megakadályozták Gyibicset közvetlen célja elérésében, amely a lengyel főváros elfoglalása volt.

Valóság és vágy: a hontalanság mindennapjai és a családi otthon

Kleczyński a Varsó megfigyelésére hagyott orosz hadtest március végi szétverésében sem tudott részt venni, mivel csak április 1-jén tért vissza egységéhez, ahol mint lábadozót ütegírnoknak tették meg. Tisztté, pontosan „tüzérség mellé rendelt gyalogos hadnaggyá” 1831. október 4-én nevezték ki. Részben érdemei utólagos elismeréseként, s részben azért, mert a tiszti rangról szóló dokumentum jó ajánlólevélnek számított a nagyvilágban. Másnap ő is osztozott a Poroszországba átvonult és a fegyvert ott letevő lengyel főhadserg katonáinak sorsában. Aki nem élt a cár által meghirdetett bizonytalan sorsot jelentő amnesztiával, emigrációba vonulva vállalta a biztosnak ugyancsak nem mondható jövőt. A hazáját ekkor elhagyó több ezer katonatiszt, politikus, hivatalnok, műszaki és humán értelmiségi, költő, művész, pap alkotja az úgynevezett Nagy Emigrációt.

Mint annyi más bajtársáé, Kleczyński útja is Franciaországba vezetett a Porosz Királyságból. 1832. augusztus 9-én hősi a lengyel emigráns katonák számára berendezett legnagyobb táborba, Besançonba került. Sorsa itt hozta össze névrokonával, Saturnin Kleczyńskivel, aki állítólag a valóságban is távoli rokona volt, s majdani pártfogójával, Tadeusz Idzikowskival, a 2. gyalogezred századosával. Közülük az utóbbi a legtapasztaltabb, mivel a Varsói Hercegség katonájaként 1809-től részt vett a napóleoni háborúban. A válságos 1813-as esztendőben orosz fogságba esett, s két évet töltött el számkivettként a Kaukázusban. Természetes, hogy 1831 után nem kívánczolt oda vissza.

A harmincas évek első felében mind Idzikowski, mind a két Kleczyński életrajzában megjelenik ugyanaz a fordulat: 1833-ban részt vettek az úgynevezett „frankfurti menetben”. A lengyel politikusok és katonák egy része, s a költők, történészek szinte mind meg voltak arról győződve, hogy rövidesen kitör a világot megrengető „nagy háború”, amely Európa népei számára meghozza a szabadságot, a lengyeleknek pedig felosztott hazájuk helyreállítását. Ennek az ideológiának a jegyében a lengyeleknek minden olyan vállalkozást, mozgalmat, felkelést támogatniuk kellett, amely összeurópai háborúvá terebélyesedhetett. A Frankfurtban kirobbant felkelés hírére 1833 áprilisában több száz lengyel – főleg a besançoni tábor titkos karbonári szövetségeinek sok tagja – indult el a város felé, hogy segítséget vigyen. Mire a svájci határt elérték, Frankfurtban már „helyreállították” a rendet.

A menet résztvevőit Svájcban internálták. Egy részük ezt követően a Szardíniai Királysághoz tartozó Savoyában – többek között az olasz Giuseppe Mazzini által – kirobbantandó forradalomhoz akart csatlakozni. Az 1833. november 23-án Genfben kötött szerződés szerint a lengyelek részt vettek volna Olaszország szabadságának kivívásában és egységének megteremtésében, majd olasz segítséggel Lengyelország helyreállításában. 1834. február 1-jén mintegy százötven lengyel indul el Savoya felé, de határának közelében körbeveszik őket és visszakisérik Svájcba. A két Kleczyński és Idzikowski mind a két „szabadság-menetben” ott masíroztak. Bebörtönzik, majd pár hónappal később kiutasítják őket. Azért nyílik meg a börtön előttük, mert Anglia kész a befogadásukra. Mint annyi más lengyel, ők is brit kormánysegélyben részesülnek. E tekintetben Angliára már jobban lehetett számítani, mint Franciaországra.

Nem egészen egy év múlva mind Idzikowskit, mind Józef Kleczyńskit Brüsszelben találjuk. Útjuk elvált Saturninétól. Őket hármukat legközelebb majd a magyar szabadságharcban vállalt részvétel hozza össze ismét, de míg Idzikowski magyarországi tevékenysége részletesen ismert, Saturnin működéséről alig tudunk valamit.

Józef Kleczyński személyazonosságát hiteles papírok híján Brüsszelben tanúk – köztük a lengyel emigráció egyik legismertebb képviselője –

selője, Joachim Lelewel, a vilnai és varsói egyetem egykori történész-professzora – igazolják. Ettől kezdve Kleczyński élete hosszú évekre Lelewelhez, a lengyelek Horváth Mihályához kötődik. Őt is ott találjuk a Lelewel által irányított Emigrációs Bizottság alapítói között. E bizottság mellett még három másik lengyel egyesület is működött Brüsszelben, köztük a szabadkőműves jellegű Szénégetők és az Ifjú Lengyelország. Brüsszel a lengyel emigrációnak egyik fontos szellemi központja volt, ahová nagy számban érkeztek a Franciaországból kiutasított lengyel radikálisok. Falai között több lengyel folyóiratot adtak ki, ami lehetőséget biztosított Kleczyńskinek, hogy nyomdászként dolgozzék, s miután anyagilag megalapozza jövőjét, családot alapítson. 1836. május utolsó napján megnősül, de felesége alig egy év múlva a gyermekszülést követően meghal. Pár hónappal később, 1837 szeptemberében ismét híre megy, hogy Kleczyński vőlegény. A házasságkötést, amelyen Tadeusz Idzikowski volt a tanúja, az teszi nevezetessé, hogy arája, Thérèse Octavie Decoster két nővérét is lengyel emigránsok veszik el feleségül. Kleczyński új házasságából négy gyermek – egy ikerpár is – születik, de közülük csak egy, Edward éli meg a felnőttkort.

A megállapodottság esélye a harmadik házasság

Józef Kleczyński 1842-ben váratlanul elhagyja Belgiumot, s vele együtt baráti körét és családját is. Csak fiát, Edwardot viszi magával. A dédnagyapa iránt megértő Denise Champeaux ezt a nem éppen dicséretre méltó távozást az érintett sebesülésből következő depressziójával igyekszik magyarázni, vagyis azzal, hogy ikerlányainak egymást követő halálába Kleczyński belebetegedett.

Hősünk előbb Franciaországba utazott, majd az év vége felé Angliában tartózkodott. December 1-jétől már ismét a franciaországi Compiègneben lakik. Hogy nyomorúságos körülmények közepette, azt nemcsak a francia belügyminisztériumnak címzett beadványa bizonyítja, amelyben újbóli franciaországi tartózkodásának legalizálását kéri és ennek követ-

kezményeként a menekült katonáknak adható zsoldért folyamodik, hanem a párizsi Lengyel Hölgyek Jótékonyági Társaságának bejegyzése is, miszerint 1843 júliusában Józef Kleczyńskinek tíz frankot folyósítottak élelemre. Anyagi helyzetének rendezésére végül az adhat esélyt, hogy 1844 végén munkát talál egy nyomdában. Párizsi lakcíme ugyanis, mint ezt Denise Champeaux kikutatta, ugyanaz, mint a Lacour nyomdáé.

Itt ismét a családalapítás terve határozza meg életét. Természetesen a Napóleon ismeretségével büszkélkedő Brullez urat nem töltötte el boldogsággal annak tudata, hogy lánya lengyel földönfutóhoz akar férjhez menni, akinek a javait odahaza elkobozták, s az atyai örökséghez se tud hozzájutni. Mindenesetre a harminchét éves Józef Kleczyńskiben, aki magát nyilván egygyermekes özvegyemberként mutatta be, lehetett oly vonzerő, hogy érte Denise Apolline kisasszony az atyai akaratot is – finoman szólva – figyelmen kívül hagyja. Az esküvőre 1845. augusztus 12-én a menyasszony szülővárosában, Chateney-ben került sor. Hogy a szülők részt vettek-e rajta, nem tudható. Ha igen, azt jelenti, belenyugodtak lányuk döntésébe, akinek talán nem is volt más választása, mert a házasságkötés napján már öt hónapja szíve alatt hordta Denise Champeaux nagyapját, Boleslas Stanislast. Mindentől függetlenül az ifjú pár jobbnak látta elhagyni Franciaországot: Lausanne-ban, lengyel környezetben telepednek le. Itt születik meg fiuk, akinek Wiktor Jundziłł gróf lesz a keresztaja.

1846 augusztusában Józef Kleczyński egy éves tartózkodási engedélyt kap Nyonban, ahol nyomdát alapít (vagy átvesz egy tönkrement nyomdát). Vállalkozása azonban nem jár sikerrel. A következő nyáron ő maga is csődöt kénytelen bejelenteni, ráadásul tartózkodási engedélye is lejár. Távozása harmadik házasságának végét jelenti. Felesége kisfiával visszatér Chateney-be a szüleihez.

Józef franciaországi útja során „súlyos ideglázat” kap. A gapi kórházban gyógyítják. Gyors felgyógyulását két vendégszerető lengyel család – Józef Kłoda-Badowski és báró Piasecka-Valois – odaadó ápolásának köszönheti. Ők intézik el, hogy Kleczyńskit a Valence-i Híd- és Útfelügyelő Igazgatóságon alkalmazzák.

A tartós megállapodás lehetőségét ezúttal a történelmi események keresztetzték. 1848 telén, feltehetően február végén a forradalom ki-
robbanásának hírére Józef Kłoda-Badowskival együtt Párizsba utazott.

Denise Champeaux asszony munkájában az erről szóló híradás az
utolsó hitelt érdemlő információ. A fejezetet lezáró két mondat – „Józef
Kleczyński, mint annyian mások, szintén Londonba utazott. 1850-ben
itt bukkanunk a nyomára” – már a további részeket magában foglaló
fikció bevezetése.

Egy élettörténet és több Kleczyński – a halál előterében

Abban, hogy Denise asszony dédapja 1850 utáni életpályájának kuta-
tásába kezdett, szerepet játszott Marian Tyrowicznak az az életrajzi le-
xikona – *Polskie Towarzystwo Demokratyczne. Przywódcy i kadry
członkowskie. Przewodnik biobibliograficzny, 1832–1864* –, amelyben
az 1832 márciusában alapított Lengyel Demokrata Társaság tagjainak
biográfiáit teszi közé. Az Adam Jerzy Czartoryski „arisztokrata” tá-
borával majdhogynem késhegyig menő harcot folytató politikai
szövetkezésnek Tadeusz Idzikowski,
valamint Józef Kleczyński és Saturnin
Kleczyński, továbbá Franciszek
Kleczyński egyaránt tagjai voltak.
Tyrowicz mindnyájuk életét úgy tár-
gyalja, mint akik 1850 után hosszabb-
rövidebb ideig Angliában éltek.

Denise asszonyt abban a hitében,
hogy dédapja Angliába utazott, az is
megerősíti, hogy Zygmunt Miłkowski,
aki 1850 júniusában a Magyarorszá-
gon harcolt lengyel légionisták első
csoportjával érkezett Törökországból
az angliai Southampton kikötőbe, az

Zygmunt Miłkowski

ottani első órák, első napok leírásakor a következő élményét is rögzíti: „Megjelent néhány illető; az egyiküket Kleczyńskinek hívták. Ott sündörögtek körülöttünk erőst Amerikára igyekezve rábeszélni bennünket; merthogy az Óceánon túl aranyhegyek várnak ránk, itt meg nyomorúságos halál.” Valóban, az angol kormány kifizette azoknak a Törökországból érkezett lengyel menekülteknek a hajójegyét – némi letelepedési segéllyel is megtoldva –, akik nyomban továbbutaztak Amerikába. Az említett „illetők” Kleczyńskivel együtt amolyan XIX. század közepi fejvadászként az angol kormány megbízásának tehetek eleget említett rábeszélésükkel. Ez az elvhű lengyelek szemével nézve nem a legelőnyösebb fényben láttatja Kleczyńskit.

A természetesen Angliában maradó Miłkowski legközelebb Londonban, a Lengyelország Barátainak Történelmi–Irodalmi Társasága olvasótermében találkozik vele. „A főhelyen ült egy enyhén öszülő uraság; mellettem balra egy testes barna férfiú, ki görnyedten beletemetkezett az újságba; szemben velem felfedeztem Kleczyńskit, aki a Lengyelország Barátainak Társaságában a zsandár szerepét töltötte be, és tartása is zsandáros volt.” Noha Miłkowskit már a pusztta látására elfogta a düh, a kapcsolatot nem szakíthatta meg vele, mert mindketten tagjai voltak a Lengyel Demokrata Társaságnak.

Denise asszony mégis meg van róla győződve, hogy a zsandáros lelki és testi tartás elvi rendíthetetlenséget jelent, vagyis a Miłkowski által rendkívül ellenszenvesnek bemutatott Kleczyński a családját a népszabadság ideájáért elhagyó Józef Kleczyński. Ezt a bevezetőjében Stefan Kieniewicz udvarias tapintattal cáfolja. Ahogy cáfolja Denise Champeaux-nak Józef Kleczyński 1860 és 1862 között párizsi tevékenysége igazolására felsorakoztatott fikcióit is. E korszak Párizsa és Józef Kleczyński kapcsolatára a perdöntő érv, hogy a lengyel romantikus költészet kiemelkedő költőjének számító Seweryn Goszczyński *Dziennik sprawy Bożej* (Isten ügyének diáriuma) címmel közétett naplójában az 1862. december 31-i dátum alatt feljegyzí, hogy az évet a párizsi Dzwonkowski családnál fejezte be, többek között Kleczyński társaságában. (Goszczyński nem ad meg keresztnevet.)

Denise Champeaux szerint csakis Józef Kleczyńskirol lehetett szó, mert Saturnin Kleczyński mint a török hadsereg őrnagya ekkor nem tartózkodhatott Párizsban – ellentétben a memoár jegyzetírójának állításával. Ez logikus, de a Párizsban Zeneművészeti Főiskolára járó zongoraművész és zeneszerző Jan Kleczyński ott búcsúztathatta az évet. A nevet illetően szóba jöhet még a Porosz Királyság Poznańi Nagyhercegségéből származó Józef Kleczyński is, aki részt vett abban a szervezkedésben, amely Poznańban felkelést tervezett kirobbantani. A párizsi lengyel körökkel is kapcsolatot tartó összeesküvést a porosz hatóságok 1855-ben felfedték, s Józef Kleczyńskit három évi börtönre ítélték. Az, hogy szabadulása után Párizsba utazott, kézenfekvő.

A monográfia szerzőjének azonban mindenképpen szüksége van erre a fejezetre, hogy bizonyíthassa: Józef Kleczyński Párizsban kapcsolatban állt azokkal a lengyel emigráns körökkel, társaságokkal, személyekkel – így többek között a radikális vezetőnek számító Stefan Bobrowskival is –, amelyek és akik a Lengyel Királyságban az 1863. január 22-én kirobbant szabadságharcot előkészítették. Ebből következően magától értetődő, hogy Józef Kleczyński részt vett a januári szabadságharcban, s nem is akármilyen tisztségben: 1863 végén a forradalmi törvényszékek kiépítését szervezte.

Stefan Kieniewicz, az 1863–64-es lengyel szabadságharc legalaposabb kutatója és a róla szóló terjedelmes monográfia szerzője egyértelműen leszögezi, hogy a szabadságharc alatt Stefan Bobrowskival kapcsolatban álló Józef Kleczyński (a zeneszerző Jan testvére) a varsói főiskola joghallgatója volt, akit a nemzeti kormány 1863 áprilisában a Krakkói vajdaság hadbiztosává nevezett ki. E tiszteet augusztus közepéig töltötte be. A szabadságharc leverése után tanulmányait Heidelbergben fejezte be, majd Galíciában telepedett le. Egy ideig Lembergben élt, majd a krakkói Jagelló Egyetemnek lett konzervatív nézeteiről ismert professzora.

A szabadságharc leverését követően Józef Kleczyński alakja Champeaux asszonynál is a homályba vész. Ebbe a fényt Kleczyński Stanisław nevű öccse, valamint Edward nevű fia utóéletének felvillantása viszi.

Rövid összefoglaló, amely kiindulópont

Denise asszony, aki szívós munkával, elismerést érdemlő eredményességgel rekonstruálta hőse 1848 előtti életpályáját, a bevezetőben kitűzött legfőbb céljának – mármint hogy az általa „felkutatott és megismert hazafi életéről készített beszámoló új fényben világítja meg a januári szabadságharc résztvevőit” – nem tudott eleget tenni. Nem is tehetett, mert amikor 1863 januárjában az évek óta szervezett szabadságharc a Varsótól keletre fekvő Wyszkówban kirobbant, Józef Kleczyński már tizenhárom és fél éve halott volt.

Józef Kleczyński ugyanis nem Franciaországban, nem Angliában, és nem is az I. Miklós cár által felszámolt Lengyel Királyság területén vagy a reményeivel 1848 tavasza óta oly vonzó Galíciában halt meg, hanem Magyarországon.

A magyar miniszterelnök pártfogoltja

1848 áprilisában az 1831-es veteránok tömegével utaztak Franciaországból Galíciába, azt remélve, hogy a Habsburg Birodalomban márciusban bekövetkezett forradalmi változások miatt háború robban ki Oroszország és Ausztria között. A felállítandó lengyel hadsereg bázisát a Galíciában is hivatalosan megalakítható nemzeti gárdákban látták. Hogy reményeik hiábavalóak, arra többségük csak a nyár végén, az ősz elején – (legkésőbb a Lembergben november 3-án kihirdetett ostromállapot után) – döbrent rá. Azoknak az útja, akik ezután sem mondtak le a cselekvésről, az Ausztriával október 3-a óta nyílt háborúban álló Magyarországra vezetett. Józef Kleczyński azonban nem ezek közé tartozott...

Ő már korábban, 1848 tavaszának második felében Magyarországon tartózkodhatott, ahol a nemzetőrség mellett Batthyány kezdeményezésére megalakult a négyéves katonai szolgálatra kész honvédekből álló, állandó magyar hadsereg. Elegendő mennyiségű

tűzfegyver híján a kiegyenesített kaszát tartották leghatásosabb fegyvernek. A nemzetőröket és a honvédeket az ezzel való bánásmódra is meg kellett tanítani.

Batthyány Lajos miniszterelnök június 27-én arról tájékoztatta Szentkirályi Móric Jász-Kun kerületi főkapitányt, hogy József Kleczyńskit mint kaszavívó mestert Szolnokra indítja a nemzetőrök oktatására. Egy forint napidíjat javasol neki folyósítani s szállásul egy szobát biztosítani. Nem véletlenül fordult Szentkirályi Mórichoz, mivel ő már május 17-én arról tájékoztatta a kormányt, hogy hosszú nyélre erősített kaszákat készített a nemzetőröknek, amelyeket szükség esetén könnyen át lehet alakítani rövid kardokká vagy szuronyokká. Szentkirályi azt is közli Batthyány miniszterelnökkel, hogy a szolnoki vasútállomáson dolgozó Vanszky Lajost akarja kaszavívás oktatására alkalmazni, aki részt vett az 1831-es „lengyel szabadsági háborúban”. Magyarországon legendája volt az 1830–31-es szabadságharc lengyel kaszás alakulatainak. Az osztrolenkai csatáról keringő egyik legismertebb nyomat is orosz ulánusokat rohamozó lengyel kaszásokat ábrázol. Lehet persze, hogy a legenda korábbi keletű: 1794. április 4-én Raclawicénél az orosz ütegeket sikeresen megrohamozó kaszás parasztegységek vívták ki a Kościuszko Tádé által vezetett felkelő lengyel sereg javára a győzelmet.

Hogy valakit a miniszterelnök vegyen pártfogásába, ahhoz az illetőnek – még forradalmi időkben is – befolyásos kapcsolattal kellett rendelkeznie. Ilyen kapcsolattal csak az előbb magyarosan említett Vanszky Lajos, Ludwik Wański rendelkezett 1848 júniusában, aki 1831 után – magát a „novemberi szabadságharc” őrnagyának mutatva be – Magyarországon telepedett le. Még áprilisban azzal a kéréssel fordult magához Batthyányhoz: a vasútnál szeretne biztos állást, hogy családját, feleségét és két gyermekét el tudja tartani. Batthyány tehát ismerte Wańskit akkor, amikor Szentkirályi Mórictól éppen az ő alkalmazásáról kapott tájékoztatást. Batthyáynak viszont már Wański ajánlhatta be Kleczyńskit. Lehet, hogy maga helyett, rá ugyanis rövidesen fontosabb megbízás várt: összeköttetést

kellett teremtenie, majd kapcsolatot tartania a leMBERGI központi nemzeti tanáccsal, valamint a Magyarországot támogatni kész galíciái radikális körökkel.

1848. augusztus végén Görgei Artúr őrnagyot nevezték ki a Tiszán inneni kerület nemzetőrségének parancsnokává. A kerület nemzetőrségének szervezési központjául Szolnokot jelölték ki. Nem véletlenül: vasúton innen tudták leggyorsabban a fővárosba szállítani a katonákat. (Ez a magyarázata annak, hogy a Dunán inneni kerület nemzetőrségének központja Vác.) Görgei többször jelezte Batthány-nak, mennyire nehezen gyűlik a tábor, s mennyire felszeretlenek a beküldött nemzetőrök.

Batthyány Lajos szeptember 13-án kelt rendeletében a szolnoki nemzetőri sereget Pestre rendelte, hogy onnan továbbküldhesse a Veszprém körül összevont táborba. Kleczyński ekkor már Pesten tartózkodott, mivel az adott körülmények között úgy érezhette, hogy biztosabb foglalkozást kell keresnie magának. A biztosabb állást az ő esetében is a vasút jelentette. Ez ügyben 1848. szeptember 13-án egyenesen Batthyányhoz fordult. Kérésére nem kapott azonnal választ. Ezen nem is lehet csodálkozni. Miután az uralkodó által rehabilitált Iosip Jellačić altábornagy 45 ezer fős horvát hadserege élén – a bécsi udvarral, legalábbis Latour hadügyminiszterrel egyeztetve – szeptember 11-én betört Magyarországra, Batthyány lemondott a miniszterelnöki posztról, s azt csak István nádor felkérésére foglalta el ismét.

Ettől függetlenül Jellačić csapatai szeptember második felében is feltartóztathatatlanul közeledtek Budapest felé. A magyar hivatalok azonban hibátlanul működnek. A közmunka és közlekedési minisztérium szeptember 25-én arról tájékoztatja Kleczyńskit, hogy a miniszterelnöki hivatal átküldte a kérvényét hozzájuk, s a döntésig türelmet kér. Kleczyński a maga sürgető francia nyelvű levelét egyébként úgy írja alá mint lengyel tüzérhadnagy és Lengyelország aranykeresztjének tulajdonosa. Nem tudjuk, mit jelent az aranykereszt. Az aranykeresztet sokan megkapták, de arról nem maradt fenn dokumentum, hogy Kleczyńskit is kitüntették volna vele. Ennek el-

lenére nem kizárt. Az emigrációban e tekintetben nem volt központi rend. A Lengyel Demokrata Társaság Központja a saját „katonai szakértőit” előléptette. Az így született rangokat azonban az emigráció többi csoportja nem ismerte el. Az biztos, hogy a lengyel tüzértiszt nem rendelkezett a legtekintélyesebb lengyel katonai kitüntetéssel, a *Virtuti Militarival*.

Józef Kleczyński az északi honvéd hadseregben

A vasúti állást Kleczyński, ha egyáltalán megkapta, csak rövid időre foglalhatta el. Figyelme novemberben a Pesten szerveződő lengyel légio felé fordult. Aláírását ott találjuk azoknak a nevei között – kétszáztíz emberről van szó –, akik november 17-én Kossuthhoz és az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz fordulva annak a meggyőződésüknek adnak hangot, hogy Józef Wysocki kap teljhatalmat a légio szervezésére. A „nyomásgyakorlásra” azért volt szükség, mert a Bem ellen november 10-én elkövetett merényletkísérlet óta a magyar sajtó hasábjain éles polémia folyt a sértett tábornok és a légiót alakító fiatal radikálisok között.

Azokban a napokban jelenik meg a magyar fővárosban Tadeusz Idzikowski, Kleczyński egykori belgiumi pártfogója, akinek Pozsonyba érkezéséről, illetve Pestre történő utazásáról november 10-én a lengyel kapcsolatokat hivatalból és szívből is építő Újházy László kormánybiztos értesíti Kossuthot.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke még november végén több tiszttel együtt Görgei győri táborába küldi Idzikowskit. Kleczyński valószínűleg a fővárosban maradt. December elején Pesten hivatalosan megalakult a lengyel zászlóalj ütege, amelynek a századossá kinevezett Jacenty Grabowiecki lesz a parancsnoka, helyettese pedig Jan Łacki százados. Több tisztről nem tudunk. Ahogy Grabowiecki írja visszaemlékezésében; „egy-egy darab, nyílt téren használhatatlan hatfontos és háromfontos ágyút sikerült kikölnölnöm”.

Kleczyński úgy érezhette, hogy Pesten nem terem számára babér. Ezért a Schlik tábornok által veszélyeztetett Észak-Magyarországra utazott. Talán – átmeneti megoldásként – Władysław Tchorznicki őrnagy szerveződő dzsidadászázadáinak katonájaként. Ennek december közepén kelt névsorában ugyanis szerepel Kleczyński tizedes – a keresztnév megadása nélkül –, aki később sehol nem bukkan fel. A névsor keltezési helye és dátuma: „Miskolc, 1848. december 16”. Elképzelhető, hogy a tizedes és a hadnagy ugyanaz a személy. December 21-én ugyanis a hadtestparancsnokság éppen Tchorznickit értesíti arról német nyelvű levelében, hogy „Kleczyński volt lengyel tűzérőhadnagy megkeresésére és tekintettel arra, hogy tűzértiszti ismeretekkel rendelkezik (...) mint tisztet és félütegparancsnokot” az északi sereg tűzéréségéhez beosztja. Az utalásból az következtethető ki: Tchorznicki egyetért azzal, hogy Kleczyński volt tűzérőhadnagy a hónap 22-től tűzérőhadnagyi gázsit fog húzni. Vagyis a hadtestparancsnokság előzőleg tárgyalhatott Tchorznickival Kleczyński alkalmazásának feltételeiről.

A Tchorznickinak írt levéllel egy időben és ugyanazon a helyen kelt magyar nyelvű dokumentum arról tudósít, hogy Józef Kleczyńskit kinevezik egy háromfontos gyalogos félüteghez tűzmesternek. Az iratban az a megjegyzés is szerepel, hogy „a legelső dicséretes alkalommal hadnaggyá léptetik elő”. Ettől függetlenül a következő decemberi és januári dokumentumokon a neve alatt mindig a hadnagyi rangmegjelölés szerepel.

Elképzelhető az is, hogy Teofil Łapiński beszélte Józef Kleczyńskit rá: utazzon a szerveződő északi hadsereghez. Łapiński 1848 áprilisáig ágyúsként szolgált az osztrák hadsereg 3. tűzérezredében, s a spielbergi börtönből az uralkodói amnesztia folytán tavasszal hazatért bátyja vetette le vele a „gyűlölt országrabló” uniformisát. Łapiński a szerveződő kassai üteg parancsnokává történő kinevezése ügyében tárgyalt Pesten. Eredményesen, mert november második felében már újonc tűzéreivel Kassán gyakorlatozott – rendszerint nagy nézőseregtől övezve...

„A legelső dicséretes alkalom”

Ki tudja, mit tarthatunk „legelső dicséretes alkalomnak”, amelyben Józef Kleczyński kitüntette magát? Az 1849. január 4-én vívott szerencsétlen vagy inkább szégyenletes kimenetelű második kassai ütközetet, amelyben Schlik hadteste szétverte a Mészáros Lázár altábornagy, hadügyminiszter parancsnoksága alatt újjászervezett és küzdő északi hadsereget? Az összecsapásban a szétszóródott sereg tíz ágyúját is elveszítette. A hadtest tüzérparancsnoka, Friwisz Ferenc százados jelentésében kiemelte, kik őrizték meg ágyúikat. A hat megdicsért tüzérparancsnok közül kettő lengyel, vagyis mind Teofil Łapiński hadnagy, mind Józef Kleczyński hadnagy megőrizte a maga háromfontos fél gyalogütegének lövegeit.

Szemere Bertalan főkormánybiztos 1849. január 5-én reggel Forrón – mennyire illik ide a helységnév! – kelt jelentésében azonban a nemzetőri lovasságon kívül éppen a tüzérség s név szerint Friwisz ellen fakad ki: „Különösen gyanús Friwisz kapitány, ki a Szinán futók közt első volt, és azt hazudta, hogy kontuziót kapott, mit senki nem látott, pedig kettővel néztem. Ez vagy áruló vagy gyáva. Ide ágyúparancsnok kell. Még csak be sem szögezték az elhagyott ágyúkat. Nincs is annyi szegők, mint ágyújok...” Hogy a kassai futás után Szemerét mennyire aggasztja Magyarország jövője, azt a jelentését lezáró sajátos fordulat is bizonyítja: „Isten a hazával, ne jusson Lengyelország sorsára.”

Kleczyński kassai helytállására tehát árnyékot vet tüzérparancsnokának, Friwisz kapitánynak kétes magatartása. A „legelső dicséretes alkalomnak” inkább a január 31-i tokaji összecsapást kell tekintenünk. Wysocki kiemeli emlékiratában, hogy ellentétben a január 22-i tarcali és a másnapi bodrogkeresztúri ütközetrel, amelyekben a lengyelek meghatározó szerepet játszottak, Tokajnál csak Kleczyński képviselte a lengyeleket, s egy magyar üteg irányításával „kitüntette magát”. Jerzy Bułharyn, aki szinte mindenben ellentmond Wysockinak, Kleczyński méltatásában egyetért vele. Mint a „magyar háborúról”

írott könyvében kiemeli: „Amikor az ellenséges csatárláncok átkeltek a befagyott Tisza folyón, és a mieink meginogtak, ő a visszavonulókat észrevevén a legidősebb tűzmesterre hagyja ágyúit, s maga a csatárláncok élén rátör az ellenségre, s az átkelt két századdal a Tisza mögé üzi őket, ezt fölfedezvén az egész zászlóalj betör Tokajba, s az ellenséget kiüzi onnan.”

Egyébként Kleczyński hadnagy háromfontos félütegét a felsőtiszai hadtest néven újjászervezett északi hadsereg új parancsnoka, Klapka György ezredes rendelte Bułharyn dandárjához még január 14-én. Kleczyńskinek aznap Megyaszón kelt jelentéséből kiderül, hogy félütege hatvan emberből és negyvennégy lóból áll. Bułharyn azonban elmulasztja azt, hogy tokaji hőstette miatt előléptetésre javasolja Kleczyńskit. A tőle tizennyolc-tizenkilenc évvel fiatalabb Łapińskira jobban odafigyel felettese, Dessewffy Arisztid alezredes.

A tokajinál jóval jelentősebb ütközet zajlott kilenc nappal korábban Tarcálnál, ahol végre hosszú idő után először arattak diadalt a honvédek. Dessewffy Arisztid dandárparancsnok két nappal később kelt jelentésében „Łapiński Teofil tűzér alhadnagyot mint dandáromhoz tartozó 10 álgúy parancsnokát pontosság és bebizonyított ügyessége miatt főhadnagynak” javasolja előléptetni.

Kleczyński a februári pénzügyi elszámolásokon és hadrendekben hol hadnagyként, hol főhadnagyként szerepel, noha hivatalosan nem az. 1849. március 3-án olvasható a Közlönyben, hogy Klapka ezredes március 2-án tűzér hadnaggyá léptette elő Józef Kleczyńskit, igaz, visszamenőleg 1848. december 22-i érvénnyel. Az ezt követő első ismert dokumentumot Józef Kleczyński főhadnagyként írja alá – ráadásul magyarul. Ez a tartaléktüzérség pénzszükségletének 1849. március 10-én Törökszentmiklóson összeállított táblázata.

Ezt követően Kleczyński, mint annyi más bajtársa, például Saturnin Kleczyński is, a burjánzó hadiesemények mögött beleolvad a katonák, katonatisztek egyre növekvő tömegébe. Nem szerepel a Törökországba kimenekült lengyelek Wysocki által összeállított sumlai névsorában sem. Ez azonban nem jelent semmit, mert sokak neve hiányzik

onnan, akik pedig Törökországba kényszerültek kimenekülni. És sokakról nem tudjuk, mi lett a sorsuk. Magyarországon álnéven éltek, elbujdostak a nagyvilágban vagy nyomtalanul eltűntek?

A bécsi Hadilevéltár halotti könyveinek adalékai

2008 júniusában a bécsi Állami Levéltár Hadilevéltárában az 1848–49-ben elhunyt és elesett honvédek halottas könyveinek négy vaskos kötetét tette elém a korszakot legkiválóbban ismerő Hermann Róbert, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Bécsi Hadilevéltári Kirendeltségének vezetője. Meglétükről már korábban tudott, de nemsokkal azelőtt bukkant rájuk az egyik raktárterem félreeső polcán, s ennek kapcsán megjegyezte: lehetséges, hogy az albumszerű hatalmas köteteket én lapozom fel először. Ez még inkább lámpalázassá tett. A gondos betűkkel, szinte művészi igénnyel rajzolt vagy kapkodva rótt, alig olvasható sorok egy-egy katona megemelhető szemfedőjét jelentették nekem és... és a nyomtalanul múltba porladt sírok itt maradt feliratait. Nem minden 1848-ban és 1849-ben meghalt honvédét. Csak azokéit, akiknek haláláról az érintett plébániák a tájékoztatást kérő központot dokumentummal igazolva értesítették.

A *Lengyel légió lexikona, 1848–1849* című életrajzgyűjteményem nem egy szereplője gazdagodott fontos adatokkal a halottas könyvek kijegyzetelése után. Lipski Hipolitról például csak egyetlen mondattal teszek említést a 2007 nyarán megjelent lexikonban: „1848 decemberében közvitéz Rembowski őrnagy vadászcsapatában.” A „Sterbbuch” egyik kötetének bejegyzéséből pontosabb képet rajzolhatok róla. Megtudtam ugyanis, hogy a Lengyel Királyságból Lublinból vagy a Lublini vajdaságból származott, húszéves volt, a tavasz folyamán átkerült a légió valamelyik dzsidasosztályához, s Szeged augusztus eleji feladása utáni visszavonulás során osztrák fogságba esett. Abban, hogy kiadják az orosz hatóságoknak, megakadályozta a szabadkai kórházban 1849. október 18-án bekövetkezett halála.

Feliks Pawłowicz a lemergi reáliskola tanulójaként tizenhét évesen szökött Magyarországra és állt be a lengyel légióba. 1850. április 11-én a szegedi kórházban halt meg tüdővészben. A honvédtüzérségben harcoló Karol Hławaty 1849. július 14-én Komáromban kolerában hunyt el, s két nap múlva temették el. Talán testvére vagy unokatestvére lehetett a Samborból származó Albin Hławatynak, aki a lengyel légió egyik zászlóaljában küzdött végig a szabadságharcot, hogy Törökországba kimenekülve, onnan Angliába vesse a sors. Feliks Międzyński neve mellett a halotti könyvben szerepel az a rendőrhatóságnak szánt bejegyzés, hogy „Törökországból hazatért felkelő”. Valóban, a légió 2. dzsídásezredének hadnagyaként menekült ki, s szerepel a Wysocki tábornok által Sumlában 1849 végén összeállított névsorban. Így tartottam az élők között számon. Międzyński azonban 1850 folyamán haza akart térni Galíciába. Csak Dél-Magyarországig jutott el. 1850. november 22-én a lugosi katonai kórházban vízkórásban halt meg. Emiatt nem tudták a komáromi vagy a temesvári büntetőszázadba besorozni, mint annyi más bajtársát.

A halottas könyv X. kötetének 8. oldalán olvasható a harmincnégy éves Ostrowski Samuel neve, aki a légió 1. zászlóaljának 1. századában szolgált, s 1849. július 16-án a kassai katonai kórházban halt meg „végtagjaiba kapott lőtt sebek elvérzése következtében”. Két napra rá a kassai evangélikus temetőben helyezte örök nyugalomra Kocsis János, a 34. gyalogezered káplánja. Ugyancsak ott hantolták el augusztus 16-án a harminchat éves Gwastak Franciszeket, a 2. lengyel zászlóalj katonáját. Őket a június 23-án az oroszok ellen vívott lemesi (vagy somosi) ütközet sebesülteiként vihették be Kassára.

Ignacy Löw, aki a német légióban szolgált, krakkói születésű lévén 1849 májusában négy bajtársával együtt kérvényezte, hogy átléphessen a lengyel légióba. Wysocki tábornok készséggel teljesítette a kérést. Így a tizenhét éves Ignacy Löw, aki 1848-ban bizonyára az osztrák fővárosban tanult, s ezért lépett be a bécsi légióba, végül a lengyel légió katonájaként kolerában halt meg 1849. július 17-én, Nagyőrösön.

A Perlasznál hősi halált halt lengyel tüzértiszt

A „halott honvédek” utolsóként átnézett – 04646 jelzetű – kötetében már túl voltam a kétharmad rész kijegyzetelésén, amikor döbbenet hajoltam a 305. oldal egyik rubrikája fölé. Ahogy olvastam, úgy folytak össze szemem előtt a betűk: „Kleczyński Józef, 3. számú 3 fontos gyalogüteg”. A bejegyzés külön kiemeli: „Harcban esett el” 1849. július 1-jén Perlasznál, s másnap temették el Perlasz környékén. Szerepel még a „születési hely” oszlopban Lublin, s az is, hogy „40 éves”. Való igaz, Kleczyński a Lublini vajdaságban született, s hősi halálakor negyvenegy éves volt. Azon, hogy magát „özvegy”-nek tartotta, család történetének ismeretében nem csodálkozhatunk.

A Perlasz névhez fűződő lengyel mítosz szomorú adalékkal gazdagodott. A helység 1848. szeptember 2-án történt bevétele a pesti vadászcsapatát lováról leszállva rohamra vezető Mieczysław Woroniecki őrnagy nevét tette ismertté Magyarországon. A korral foglalkozó hadtörténészek tudják, hogy a hőstettért legalább annyi elismerés illeti Hieronim Olszewskit, a 10. honvédszászlóalj lengyel származású hadnagyát is. Melléjük most a Perlasz névvel jelzett magyar–lengyel panteonban ott áll a hősi halált halt Józef Kleczyński tüzér főhadnagy jelképes alakja is.

Ez azt jelenti, hogy Kleczyński végül a 4. hadtest kötelékében Igmány Sándor alezredes hadosztályában harcolt a hozzá beosztott háromfontos üteg parancsnokaként. Így vett részt a júniusi bácskai, bántági hadjáratban. Figyelmünk ekkor már a főhadszíntérre szegeződik, ahol Komárom térségében a magyar főhadserg kisérel meg döntő vereséget mérni az osztrák haderőre, mielőtt az a Miskolc, majd onnan Pest felé nyomuló orosz fősereggel egyesülhetne. Ugyanakkor azonban a mellékfrontokon is élethalál harc folyik. És nemcsak Erdélyben, hanem a Délvidéken is, amely már egy év óta lángokban áll. Az a magyar különítmény, amelynek birtokában volt Perlasz, június 25-én és 26-án heves küzdelmet folytatott a Jellačić által megtámadott Óbecse védelmében. Az ütközetben Kleczyński lövegei is részt vettek.

Az összecsapások Perlasz térségében a következő napokban is folytatódtak. Június 30-án Perlasz már az ellenség birtokában lehetett, mert Stevan Knićanin tábornok, a magyarországi szerb felkelőkhöz csatlakozott szerbiai önkéntesek parancsnoka aznap azt jelentette Jellačićnak, hogy a helységet a magyarok reggel nyolckor tűz alá vették, s a tűzpárbaj délután egyig tartott. A szerb tábornok kiemeli, hogy a magyar ágyúkat több ízben sikerült elhallgattatni, sőt egy ágyút annyira harcképtelenné tenni, hogy azt el kellett vontatni. Ebből következően a honvédtüzéreknek minden bizonnyal számos halottjuk és sebesültjük volt. Kleczyński is bizonyára itt és ekkor kapott halálos sebet, amelybe július 1-jén belehalt. Másnap temették el „a perlaszi út mentén”.

Denise Champeaux asszony könyvének utolsó részében hangot ad ama reményének, hogy még sikerül fényt derítenie dédnagyapja életének utolsó szakaszára. Tudomásom szerint Denise asszony még él: most kilencvenkét éves (2008-ban). Ha negyven-negyvenöt évvel ezelőtt eleve tudja, hogy dédnagyapja 1849 nyarán honvédtisztként Magyarországon esett el, nem biztos, hogy belevág a tiszteletreméltó tudományos eredményeket is hozott kutatásba. Hitelt érdemlő adalékaival most szegényebbek lennénk. De az ő élete is minden bizonnyal szegényebb volna a létnek olykor váratlanul értelmet adó „nagy szellemi és érzelmi kalanddal”. A közösségi és a családi legenda, amelyet nemegyszer a személyes helytállás, akár a hősi halál ténye is táplál, személyiségformáló energiájával, varázsával mindennapi munkára is sarkallhatja az egyént. Erre minden cselekvő élet bizonyosság lehet.

A HÁROM NIEWIADOMSKI FIVÉR

Közel ötven éve olvastam Ignác Rózsa *Az utolsó daru* című ifjúsági regényét. A történet elmúlást sugalló hangulatán kívül az író emberi drámát felvillantó megjegyzése vésődött az emlékezetembe: egy édesanya a piski-hídi ütközetben mindkét fiát elveszítette... Büszkén gyászolta őket. Steven Spielberg filmjének, *A Ryan közlegény megmentésének* az a hátországi képsora hatott rám legerősebben, amelynek a régmúlt históriába metsző villanófénye egy adalék csupán: az amerikai polgárháborúban az északi hadseregben hat testvér esett el. Ez a lüktető dráma ad nyolcvan évvel később a II. világháború alatt az amerikai hadsereg vezérkarát is meggyőző eszmei, lélektani alapot a Ryan közlegényt megmentő vállalkozáshoz.

A lengyel légio lexikona, 1848–1849 című könyvemben tízegynéhány Magyarországon harcoló testvérpár életét mutattam be a rendelkezésemre álló források-diktálta terjedelemben. Mai tudásunk szerint három lengyel család volt, ahonnan három fiú is Magyarországra jött harcolni: a Niewiadomski, Bielański és a Boberski fivérekről van szó. Az utóbbi hat túlélte a szabadságharcot, a Niewiadomskik mindhárman a magyar szabadságharc halottai lettek. A lengyel Ryanek mögött nem állt olyan ország, amely halálukat akárcsak számon tartotta, tudomásul vette volna. A Boberskik, a Niewiadomskik és a többiek Lengyelország feltámasztásáért ragadtak fegyvert, keltek át a Kárpátokon és harcoltak Magyarországon Árvától Máramarosig, Sáros vármegyétől a Szerémségig. Ha sírjukat olykor tudatosan tették is a föld színével egyenlővé a valóságban, az emlékezésért mi vagyunk felelősek, az emlékeknek mi lehetünk egyenkénti tulajdonosai... Az emlékezés képessége személyiségformáló tulajdonságjegy. Ránk vall.

A lengyelhoni Balassi-vár szelleme

A népes Niewiadomski család anélkül, hogy tudatában lett volna, már azzal is kötődött a magyar történelemhez, hogy az apa Krosno közepén, a kamienieci vár árnyékába húzódó Odrzykońban telepedett le. A helység a szomszédságában magasodó várral együtt az 1570-es évek elejétől vagy két évtizedig a Balassi család tulajdona volt.

A tevékeny, vállalkozó kedvű atya, Maciej úr a szomszédos Korczyna nevű helység piacterén kőházat vásárolt, s az ott beépíthető telkeknek is birtokába jutva tekintélyes egyemeletes épületet emelt, amelyben fogadót és vászonszövő-műhelyt egyaránt kialakított. A napóleoni háborúk idején óriási kereslete volt a vászonnak, s 1809 után Maciej úr lett az egyik fő szállítója a szomszédos Varsói Hercegség hadseregének. Ezt annak is köszönhette, hogy bátyja, Jakub a varsói hadiierodát igazgatta: ő volt felelős a frissen szervezett lengyel hadsereg felruházásáért. Az állami megrendelés révén a vászongyártás és -szállítás haszna ugyanazt a családot gazdagította. A nyereségen megosztottak. Ma erre azt mondanánk, korrupció. Akkor, abban a helyzetben eredményessége révén hazafias tettetnek számított.

Maciej úrnak volt mire költenie a pénzt: kilenc gyermeket kellett eltartania. A fiúkat mind taníttatta. A legidősebb fiú, a Przemyślben diákoskodó Hieronim 1828-ban elhalálozott. Temetéséről visszatérőben az apa, hogy minél előbb hazaérjen családjához, az útját lerövidítendő átkelt a Visztulán, de a lélekvesztőből vízbe esett. Hazaérkezése után súlyosan megbetegedett, s rövidesen meghalt.

A Niewiadomski fivérek nyugtalan ifjúsága

A bennünket különösen érdeklő Michał ekkor még nem töltötte be tizenegyedik életévét, 1814. augusztus 9-én született. Marcell alig múlt tizenkét éves, 1816. február 20-án látta meg a napvilágot, míg a nyolcadik életévén inneni Jakub 1820. június 6-án. Ő is elmúlt tízéves,

amikor két bátyja, Michał és a tőle két évvel idősebb Gracjan, az 1815-ös bécsi kongresszuson létrehozott és Oroszországhoz csatolt Lengyel Királyság fővárosában, Varsóban 1830. november 29-én kitört „revolúció” hírére búcsút vettek a szülői háztól és – a szinte családtagnak számító Guzek nevű kocsisukkal együtt – a galíciai határon átszökve csatlakoztak a felkelt lengyel nemzet hadseregéhez. Gracjan belépett az egyik ulánusezredbe. Michałt, aki eljutott Varsóba, Jakub nagybátyja vette pártfogásába, s a „kistermetű szép legénykét”, miután egyenruhát varratott neki, elhelyezte a „Varsó gyermekei” nevű híres 5. gyalogezredbe.

Az 1830–31-es lengyel szabadságharc küzdelmeiből mindhárman ép bőrrel kerültek ki, s szerencsésen hazajutottak szülőföldjükre. Az osztrák kormány csak Guzek engedetlenségét torolta meg, akit besoroztak az egyik galíciai gyalogezredbe. Néhány év múlva őrmester lett, majd évtizedek múlva az Osztrák–Magyar Monarchia századosaként vonult nyugállományba. Az ifjúkori kalandvágy katonadinasztia-alapításhoz vezetett: Guzek kapitány úr mindhárom fia katonai akadémiát végzett és vezérkari tiszt lett.

A katonaság alól Gracjan és Michał mentesült nemesi származása miatt, s még tanulmányaikat is folytathatták. Metternich ugyanis 1831-ben nem bánta I. Miklós cár átmeneti szorult helyzetét, s nem torolta meg szigorúan a galíciai lengyelek szolidaritás-vállalását.

Jakub és Marcell nem végeztek gimnáziumot. Magánszolgálatba álltak. Jakub annak a Józef Załuski grófnak a szeszfőzdéjét vezette, akit I. Miklós majd mint egykori alattvalóját és 1831-es „lázado” tábornokát 1849 júniusában galíciai birtokán letartóztat, „elrabol” és Varsóban halálra ítéltet. A cár itt is eljátszatja a szokásos színjátékot, amelyet Dosztojevszkij is átélt: Załuski kivégzésének színhelyén tudja meg, hogy kegyelmet kapott. Később az is a tudomására jut, hogy I. Miklós – mint ekkor már osztrák alattvalót – Bécs tiltakozására volt őt kénytelen szabadon engedni.

Michał Korczynában lakott a népes családot érzelmileg összefogó édesanyjával. A család irányítása apránként átkerült a legkisebb fiú,

Ksawery kezébe, aki 1845 második felében Tyrawa Wołoskában uradalmi tisztségviselő lett, s magához vette édesanyját és húgát. Ezzel a családi központ az eszes hivatalnok és szorgos, sikeres gazdálkodó Ksawery lakhelyére, a közép-galíciai Sanok közelében fekvő, többségében rutének (mai fogalmak szerint: ukránok) által lakott Tyrawa Wołoskába tevődött át.

1846 elején a józan számvetésről ismert Ksaweryben is felülkerekedett a lángoló lelkű hazafi: nem tudott kimaradni a függetlenségi mozgalomból, amelyről konspiratív jellege ellenére is pontosan tájékozódtak az osztrák rendőrhatóságok, s hatásos ellenlépésként a galíciai nemesség ellen tüzeltek a lengyel és ukrán jobbágyokat. Ksawery a szerencsésebbek közé tartozott: a császárhű parasztok nem verték agyon, „csak” gúzsba kötve vitték Sanokba, ahol átadták a hatóságoknak. A szerencse ezt követően se hagyta el: bizonyítékok hiányában rövidesen szabadon engedték. Bátyja, Jakub rosszabbul járt. Megjelent a körzetének nemesei részére kijelölt gyülekezési ponton, de miután kiderült, hogy a kapkodva megszervezett fegyveres akcióból nem lesz semmi, elindult haza. Meglehetősen elővigyázatlanul, mert nem csatolta le az oldalára kötött fringiát. Emiatt megállították a baranowicei kocsmánál összegyűlt parasztok; miután ellenállt, leütötték, félholtra kínozták, majd megkötözve őt is Sanokba szállították, s átadták a katonaságnak.

Mindent összevetve Ksawery számára 1846 szerencsésen végződött: nyáron a Sambortól délre, a magyar határ közelében fekvő Spas nevű népszerű fürdőhelyen megismerte a huszonegy esztendő Ewelina Tchórzewskát, akit november végén már oltárhoz is vezetett. Felesége szülei hozzájuk költöztek Tyrawa Wołowskára, ahol apósát a helység tulajdonosa, a Krajewski család alkalmazta francia nyelvtanárnak. Anyagi tehetősége révén Ksawery úr az általa vezetett gazdasági központba hívta Michał bátyját helyettesnek.

A lengyel diákok kiszabadításától a második kassai ütközetig

1848 tavaszán Ksawery Niewiadomski a két évvel azelőtti tapasztalatok birtokában – osztályos társaihoz hasonlóan – attól tartott, hogy egy Habsburg-ellenes galíciai forradalmi mozgalom a vesztét okozhatja, hiszen Bécs az 1846-os „módszerrel élve” egyszerűen jobbágyaival mérszároltatja le a lengyel nemességet, ezért igyekezett nem átlépni a törvényes lehetőségek határát. Azt minden további nélkül elvállalta, hogy Tyrawa Wołowska és kerülete követválasztó küldötte legyen. Bátyja, Michał nem bizonyult ilyen józannak. Ennek az volt az oka, hogy Przemyślből az egyenes út Tyrawa Wołoskán keresztül vezetett Sanokot érintve Duklába, s onnan a Duklai-hágón át Magyarországra. A przemysli diákok ezen az úton vonultak kisebb nagyobb csoportokban 1848 októberében-novemberében a Kárpátokon túl, Eperjesen, Kassán, Pesten szerveződő lengyel légió sorait gyarapítani.

Egy alkalommal Michał tudomására jutott, hogy a Przemyśl felé eső szomszédos faluban, Zawadkán a parasztok tízegynéhány diákot elfogtak, s éppen Tyrawa Wołoskán át kísérik őket a sanoki sztarosztához. Határozott fellépésével kiszabadította a Magyarországra igyekvő pórul járt fiatalokat, majd miután megvendégelte, egy dohánycsempész gondjaira bízta őket, hogy rejtekösvényeken mielőbb úti céljukhoz érhessenek. A parasztok azonnal panaszt tettek a sanoki sztarosztaságon, ahonnan katonai kísérettel tértek vissza. A diákoknak hűlt helyét találták. Ksawery és Michał azzal mentegetőztek, hogy a padláson elszállásolt „jövevények” megszöktek. A tekintélynek örvendő Ksawery szavainak a hatóság nagy jóindulattal hitelt adott, Michał azonban joggal érezhette mind forróbbnak talpa alatt a talajt. A csapdahelyzetből úgy vágta ki magát, hogy az általa kiszabadított diákok nyomát követve Magyarországra „távozott”... Feltehetően nem egyedül, hanem két öccsével, Marcelivel és Jakubbal, valamint sógorával, Zygmunt Tchórzewskivel együtt.

A Niewiadomskik példáját még egy tyrawa wołoskai lakos követte, a tizenhat éves tarnówi diák, Stefan Pieniżek-Odrowąż. Őt azonban elfogták a határon, bebörtönözték, majd 1849. május 18-án Jaslóban besorozták a Kudelka gyalogezredbe. A magyar lázadókhoz való csatlakozási kísérlet felségsértéssel felérő bűnéért összességében mintegy félszáz diákot csaptak ki az iskolából, ítélték börtönre és soroztak be nyolc évre katonának.

A Magyarországra került Niewiadomskik mindegyikére vonatkozóan egy-egy levéltári adalékkal rendelkezünk. Ezek a szerény utalások a családi legenda állításaival szembesítve részben árnyalják, részben másként világítják meg a sorsukat. Ksawery úr 1893-ban született visszaemlékezése szerint 1848 végén „Marcelit az osztrák hadsereg visszafordította Kassáról”.

Marceli Niewiadomski szerepel Hipolit Żóltowski kapitány századának december 16-án Miskolcon kelt névsorában. Żóltowski csapata eredetileg Pesten szerveződött Wysocki őrnagy magyar–lengyel zászlóaljának 3. századaként. Kossuth azonban ezt az 1848. december elején északon kialakult fenyegető hadi helyzet miatt nem Aradra küldte, mint az első két századot, hanem Miskolcra.

A miskolci névsorból kikövetkeztethető, hogy Marceli Niewiadomski fivéreivel együtt eljutott a magyar fővárosba, s ott Jakub és minden bizonnyal Michał is Wysocki zászlóaljába belépve az aradi ostromsereghez került. Marceli az 1849. január 4-én Kassánál vívott s a magyarok számára katasztrofális vereséggel végződő ütközetben osztrák fogságba eshetett. Franz Schlik tábornok, a december 6-án Magyarországra betört galíciai osztrák hadtest parancsnoka említést tesz arról, hogy az 1848 decemberében és 1849 januárjában fogságba esett honvédek között vagy húsz lengyel légionista is volt. A foglyokat, ha osztrák alattvalók voltak, az előírás szerint nyomban besorozták valamelyik galíciai gyalog- vagy dzsidaézredbe. Ez a sors várt volna Marceli Niewiadomskira is. Az orvosi vizsgálat azonban, amelyre Kassán kerülhetett sor, katonai szolgálatra alkalmatlannak találta. Miután kényszerlakhelyet jelöltek ki a számára, visszakerült Galíciába. Sohasem gyógyult meg. 1851. november 27-én harmincöt éves korában meghalt.

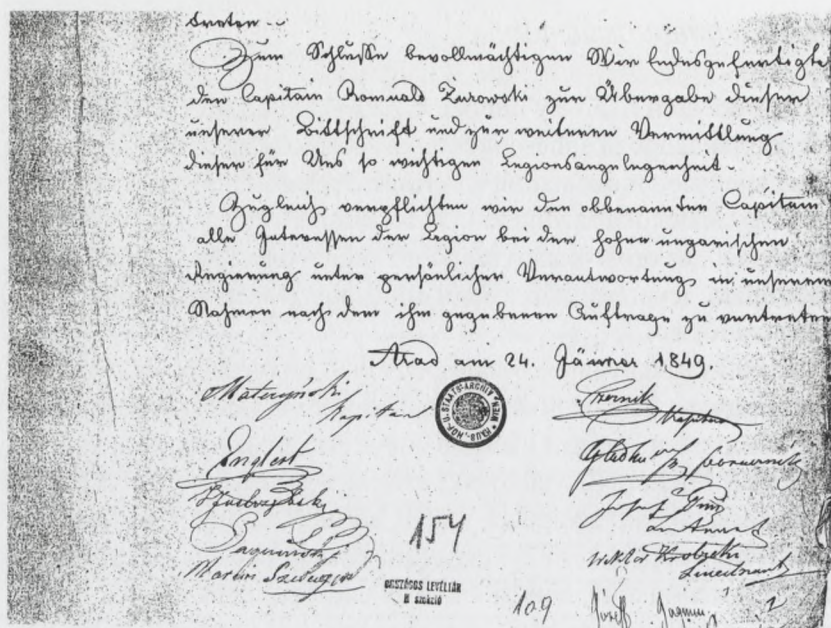
Halál a büntetőszázadban

Hazatérése után Ksawery minden bizonnyal találkozott vele, a másik két bátyját azonban sohasem látta viszont. Kiadatlan emlékiratában róluk lejegyzett mondataiból kiderül, érdeklődött utánuk. A rájuk vonatkozó adalékokat azonban keveri. Michałt úgy mutatja be, mint aki elesett „az oroszokkal vívott első ütközetben”, míg Jakub a szabadságharc leverése után a komáromi büntetőszázadban halt meg. Fordítva történt.

A betegségben vagy sebesülésben elhalt honvédeknek a bécsi Hadilevéltárban található 4649 jelzetű kötete 124. oldalán olvasható bejegyzés minden kétséget kizáró bizonyítéka annak, hogy a korczynai születésű Michał Niewiadomski az, aki – büntetésből a komáromi „munkaszázadban” szolgálva – 1850. április 7-én agyvérzésben meghalt. Három nappal később Pócza Iréneusz temette el a városi sírkertben. Ksawery utal rá, bátyját annak ellenére sorozták be a komáromi büntetőszázadba, hogy bár 1849 augusztusában kimenekült Törökországba, az osztrák amnesztia-ígéretben bízva már a következő hónapban hazatért Vidinből. Ha ez igaz, Michałt „mint Vidinből hazatértet” – a többi amnesztiában bízó, de mégis besorozott bajtársához hasonlóan – 1850. augusztus 25-én leszerelték volna.

A szolnoki hőś

Mint említettük, Jakub és Michał a lengyel zászlóalj 1. és 2. századával december 3-án Aradra került, ahol Władysław Poniński kapitány pár nap múlva ötven önként jelentkezőből, valamint szlovák ajkú honvédekből és nemzetőrökből megalakította az 1. lengyel dzsidásezredet. E dzsidás önkéntesek között találjuk Jakubot is. Aláírása szerepel azon az 1849. január 24-én kelt, Kossuthnak címzett beadványon, amelyben az aradi dzsidások a lehető leghatározottabban kérik, hogy az egyesített lengyel légio parancsnoka Józef Wysocki legyen.

Az aradi légionisták beadványa Wysocki érdekében

Jakub, mielőtt dzsidás lett volna, részt vett a vár 1848. december 4-én hajnalban végrehajtott, sikertelen megrohanásában. Az is lehet, hogy – mint a családi hagyomány tartja – a rohamban ő vitte a lengyel zászlót. Az viszont, hogy ugyanekkor császári lo-bogót is zsákmányolt volna, inkább sors-szépítő legenda, mint ahogy az is az, hogy később „tisztként szolgált a fehér csákós dzsidásoknál”.

Ez az Aradon szervezett dzsidásszázad, amely a lengyel zászlóaljjal együtt február elején csatlakozott Damjanich tábornok bánsági hadosztályához, hajtotta végre március 5-én Szolnoknál a szabadságharc

Jakub Niewiadomski aláírása
a beadványon

legbravúrosabb lovasrohamát. A császári had visszavonulását fedező Ferenc József dragonyosezred ellen halálba vágató százhusz dzsidás attakjához némi habozás után a 2. huszárezred két százada és a 3. huszárezred egy százada, majd a 2. huszárezred újabb két százada is csatlakozott. A nyomasztó túlerőben lévő dragonyosok az első percek meglepetéséből magukhoz térve emiatt nem tudták lekasabolni a lengyeleket, akik közül több mint harmincan sebesültek meg és estek el. Az öt ellenséges ágyú megszerzésének és a dragonyosezredet szétverő kezdeményezésnek az érdemét nem lehet elvitatni tőlük.

A rohamot vezető Władysław Poniński kapitány a *Levél fiaimhoz az elmúlt évekből* című emlékiratában így idézi fel a legforróbb pillanatokat: „Előbb ügetve mentünk, majd vágta csaptunk át. Mindvégig az ellenséget figyeltem, hogy mozdulatait felfedve, kihasználjam a legkedvezőbb pillanatot. Az ellenség látva, hogy ulánusszázadommal feléljük tartok, ágyúival beszüntette a tüzelést és két századát felsorakoztatta az üteg előtt. Lassan megindult felénk. Ezt látva azt gondoltam, hogy miután kellőképpen megközelítettek, azzal lepnek meg bennünket, hogy hirtelen kettéválnak jobbra és balra, s az így szabaddá vált üteg belénk kartácsol. Azonnal rohamot vezényeltem, s a lehető legnagyobb lendülettel törtem az ellenség felé. De mekkora volt a döbbenetem, amikor a két osztrák század ahelyett, hogy az ágyúk torkát megnyitva jobbról-balról átkarolt volna, szemtől szembe rohamra indult ellenünk. De az én lendületem hevesebb volt, olyannyira, hogy szétzilálta a nagy rendben attackírozó ellenséges svadronokat. A dzsida, az armes blanches (szálfegyverek) királynője, legyőzte a kardot. Győzelmünk oly nagy volt, hogy a holtakon és sebsülteken kívül több mint száz foglyot ejtettünk.

A két ellenséges század alezredes parancsnoka is sebesülten esett fogságba. Felfedezvén őt, hozzá ugrattam és saját kendőmet nyújtottam neki, hogy sebet bekötözzze, majd a legközelebbi orvoshoz kísértettem. Meglátván engem szemrehányóan mondta: Das war nicht Courage, aber Wahnsinne. (Ez nem bátorság volt, hanem őrültség.) Erre német mondással feleltem neki: Probieren geht über Studieren. (Jobb a gyakorlat, mint az elmélet.) (...) A győzelem teljes volt. A szét-

vert ellenséges lovasság sok embere és lova veszett bele a mocsárba. Öt ágyút, rengeteg lőszert és poggyászszeke-
ret zsákmányoltunk.”

Az osztrák Josef Regelsberg von Thunberg alezredeshez, akiről szó van, egy másik mondás is kapcsolódik. Amikor észrevette, hogy a magyar lovasság karéból egyetlen század bontakozik ki és indít rohamot dragonyosezrede ellen, környezetéhez fordulva megjegyezte: „Ezek vagy örültek... vagy lengyelek...”

A szolnoki lovasrohamot egy lengyel rigmus és egy adoma is megörökítette. Az előbbinek nem volt szerzője, az utóbbit Jókai Mór jegyezte föl *Emléksorok* címmel megjelent 1849-es naplójában. A rigmus:

*Szolnoknál a magyar, megmutatta Wysocki,
a lengyel dzsidákon az ágyú se fog ki.*

Jókai története nem sugároz ily magabiztosságot: „Egy magyar hivatalnok találkozik a vendéglőben egy lengyel légionáriussal, s

Az 1849. március 5-i szolnoki ütközet.

Damjanich tábornok háttérében a rohamozó lengyel dzsidások

mondja neki a Közlönybe mutatva: » – a lengyelek jól viselték magukat, *sok sebet kaptak*«.

» – Elhiszem – viszonzá a lengyel –, sebeket kaptak a lengyelek eleget... és kapni fognak még többet... és nem is fognak egyebet kapni, mint sebeket...«

A turai hősi halott?

Ksawery Niewiadomski leírása szerint dzsidás bátyja az oroszokkal vívott első összecsapásban esett el. Az előőrsi csetepatétát, valamint a héthársi és a lókúti összecsapásokat nem számítva, erre 1849. június 23-án Lemesnél került sor. Az Eperjesről visszavonuló IX. hadtest és a lengyel légio itt ütközött meg a Paszkevics tábornagy vezette orosz főszereg elővédjével. Poniński két szakasz fehér csákós dzsidással és egy század Bocskai-huszárral végrehajtott felderítése során csapott össze a kozákokkal és az Olga-huszárokkal. Ebben a vállalkozásban esett el Lucjan Stobiecki utászszázados, aki önként csatlakozott a dzsidásokhoz. Elképzelhető, hogy itt érte a halál Jakub Niewiadomskit is, miután a tavaszi hadjárat összecsapásaiból épségben került ki. Valószínűbb azonban, hogy egy hónappal később, 1849. július 20-án Turánál halt hősi halált.

Július első felében mind a lengyel légio, mind a IX. hadtest betagolódott az időközben létrehozott tiszai hadseregbe, amelynek parancsnokává Perczel Mór tábornokot nevezték ki. Perczel érdeme volt a X. tartalékhadtest megszervezése, amely szintén e hadsereg részét képezte. Feladata a Tisza középső vonalának fedezése az orosz erőikkel szemben. Lovashadosztályának parancsnoka a tapasztalt, nagy tekintélyű Władysław Tchorznicki alezredes lett.

A lovashadosztály az 5. huszárezred három századából, a 17. huszárezred négy századából, a 18. huszárezred két századából, a Károlyi huszárezred két századából, a Nádor huszárezred egy századából, a Miklós huszárezred egy századából, egy hatfontos lovasütegből és a lengyel

Stanislaw Chojewski

légio két kis dzsídásrezredéből, valamint háromfontos lovas félütegéből állt. Ez a Hatvan, majd Zsámbok irányában felderítést végrehajtó lovaskülönítmény csapott össze Turánál Tolsztoj tábornok lovasságával, amely az Olga nagyhercegnő nevét viselő 3. jelizavetgradi huszárezredből, a Hannoveri király nevét viselő 4. huszárezred öt századából, a harkovi dzsídásrezred két századából, két kozákszázadból és két lovasütegből állt. A szabadságharc egyetlen „tiszán” lovasütközetében részt vett erők – mondhatni – kiegyenlítettek voltak, bár az orosz tüzéség több és hatékonyabb löveggel rendelkezett.

A mintegy négyszáz embert számláló két kis lengyel dzsídásrezred a felsorakozó honvédlövasság jobbszárnyát képezte. Vele szemben az orosz Hannover-huszárezred állott. A lengyelek, hogy ezt lekössék, nem vonulhattak vissza az orosz tüzéség hatóköréből, emiatt nagy veszteséget szenvedtek. Az ütközet legmelegebb pillanataira így emlékezik vissza az újoncnak számító Karol Kalita, az 1. lengyel dzsídásrezred közlegénye: „Az ágyúgolyók, kartácszilánkok, gránátok szakadatlanul süvítettek a fejünk fölé, be kell vallanom, páni félelem szállt meg. De akkor ijedtem meg igazán, amikor az első szakasz második sorában álló Chojewski strázsamester szomszédját (nem emlékszem a szerencsétlen nevére) a hasába csapódó ágyúgolyó több méterre kirepítette a nyeregből. Amikor

Karol Kalita

megfordultam, láttam, ahogy széttárt karokkal, kifordult belekkel hanyatt fekszik a földön.” A lengyel dzsidások negyed órán belül tizenöt halottat s vagy harminc lovat veszítettek. Elestett a lengyel lovasfélüteg parancsnok, Jan Wójcik főhadnagy is, akinek „ágyúteke” tépte le a fejét. Nincs kizárva, hogy Jakub Niewiadomskival is orosz ágyúgolyó végzett. Talán ő volt az az azonosítatlan nevű „szerencsétlen”, akinek halálát Kalita megörökítette.

A többségében újonc huszárszázadokból álló magyar lovasság olyan kemény ellenfélnek bizonyult, hogy Dmitrij Szoncov, Paszkevics tábornagy egyik segédtisztje létszámukat illetően háromszor erősebbnek gondolta, mint a valóságban volt. Az ütközet magyar szempontból az utolsó szakaszáig győztesnek ígérkezett. A balszárnyon álló Bocskai-husárok heves rohammal átszakították az Olga-huszárezred vonalát. A rend akkor áll helyre az orosz lovasság körében, amikor szinte futólépésben megérkezett a csatatérre Labincov altábornagy 5. gyalogshadosztálya egy nehézüteggel, amely azonnal tüzet nyitott az előrenyomuló magyar husárookra.

Magyar részről a lovasütközet győzelemmel felérő eredménye: megzavarta az orosz vezérkart abban, hogy jelentős erőkkel üldözze Görgei Vácról Rétság, Losonc felé elvonuló hadtesteit. Az orosz főszereget visszafordult, hogy Miskolc és Tokaj térségében, illetve a Tiszántúlon Debrecennél állja útját a feldunai hadseregnek.

Még az sem kizárt, hogy Jakub augusztus 9-én Temesvárnál halt hősi halált, bár ebben a csatában nem vett részt orosz lovasság. A két lengyel dzsidásezred a 4. (Császár) dzsidásezreddel és egy osztrák vértesezreddel került harcba. Az összecsapásokban két lengyel tiszt, Wiktor Krobicki kapitányon és Wacław Horodyński főhadnagyon kívül több dzsidásaltiszt és közlegény is elesett.

Akárhol érte is a halál Jakubot, Ksawery Niewiadomski sógora, Zygmunt Tchórzewski biztosan tudomást szerzett róla. Ő minden valószínűség szerint a Wysocki által szervezett zászlóalj első két századával került 1848 decemberében az aradi ostromsereghez. Ez azt jelenti, hogy 1849 februárjától a Damjanich János tábornok hadtes-

tébe betagolt 1. lengyel zászlóalj tagjaként végigküzdötte a tavaszi hadjáratot. Érdemeiért szakaszvezetővé léptették elő. 1849. augusztus 17-ét követően a légióval együtt ő is kimenekült Törökországba. Ksawery röviden csak annyi említést tesz róla, hogy Konstantinápolyba jutva a szultán kertészeként dolgozott. Az „ő élete külön történet” – zárja rövidre vele kapcsolatos visszaemlékezését „a legkisebb fiú”, aki 1849 után már végérvényesen a család tartópillére lett...

Az elmaradt személyes találkozás Ewa Niewiadomska asszonnyal

Jakub és Michał „a közös szabadságért” haltak meg, s közéjük sorolható a betegen szülőföldjére visszatért Marcell is. Egyikük emlékét se ápolhatta közvetlen leszármazott. Ksawery öccsüknek tizenkét gyermeke – hét fia és öt lánya – született. Közülük bizonyára volt, aki számon tartotta a „magyar háborúba” vonult nagybácsik emlékét. Talán éppen a legkisebbik leány, Ewa asszony, aki 1867-ben született, s kilencvennyolc éves korában, 1965-ben halt meg Rzeszówban.

Illyés Gyula írja *Petőfi Sándor* című könyvében, hogy két-három nemzedék kézfogása a szabadságharc korába ránthat bennünket. 2008-ból visszatekintve voltaképpen alkalmam lehetett volna megismerni Ewa Niewiadomska asszonyt. Akár 1963-ban, amikor két hónapot töltöttem Lengyelországban, s megfordultam Rzeszówban is. Már meghatározó módon érdekelt a lengyel légió története. Ki tudja, ha akkor ott a véletlen összehoz az életkora miatt is közismert Ewa asszonnyal, talán tőle hallhattam volna először a három „magyarhoni lengyel hősről”, Marcellről, Jakubról és Michálról.

SZENT HEDVIG KOVÁCSAI

A hívószó: Świątniki Górne

Amikor 1999 nyarán ismét módomban lett krakkói főkonzulként dolgozni, már foglalkoztam azzal, hogy elkészítsem a szabadságharcban részt vett lengyelek életrajzi lexikonát. Az első pillanattól fogva sokat utaztam konzuli kerületemben. Dél-Lengyelország megannyi helysége azoknak a lengyeleknek révén kelt életre bennem a köszöntő vagy búcsúzó névtáblákat látva, akik a jelzett településről Magyarországra kerültek s légionistaként vagy honvédként írták be nevüket a magyar–lengyel hadikrónikába. Brzostek – Antoni Śnigowski; Ciężkowice – Piotr Majcher; Dembowiec – Piotr Marszałek, Wojciech Świrzewicz, Józef Zawisza és Michał Żeliński; Harklowa – Wiktor Krobicki és Stanisław Krobicki; Kombornia – a Lech fivérek; Limanowa – Leopold Mars, Antoni Stanisław és Jan Wójcik; Oleszyce – Karol Kalita; Przysietnica – Franciszek Wagner; Świątniki Górne – Antoni Górniszewicz és tizenhárom társa; Wiśnicz – Onufry Kulczycki...

Świątnikit nemcsak a hozzá kapcsolódó tizennégy név rögzítette bennem, hanem egy sajátos élmény is. Amikor az Egyesült Államok főkonzuljánál bemutatkozó látogatást tettem, a pár perces várakozás során a titkárnő zavart büszkeséggel árulta el, hogy ő egy olyan településről jár be dolgozni, ahol hajdan mindenki magyar volt, így az ő ősei is azok lehettek. Neve hallatán – Koterba – rögtön bevillant két légionista: Józef Koterba és Stanisław Koterba. A névről legkevesbé jutott volna eszembe viselőjük magyar származásának lehetősége. Mindenesetre megbizonyosodhattam róla, hogy a kilenc Świątniki nevet viselő lengyelországi helység közül arról van szó, amely Krakótól húsz kilométerre délre fekszik. Ráadásul az általam már ismert Gaj szomszédságában.

Bem vakációinak színhelye és emléktáblája

Ez utóbbi község gimnáziuma éppen akkor akarta – a közreműködéssel – felvenni Bem nevét. Okot rá az szolgáltatott, hogy miután a majdani generális szülei 1801-ben Tarnówból elköltöztek, Gajban vásároltak udvarházat. Bem így gyermekéveit, majd pedig amikor már a krakkói Szent Anna gimnáziumba járt, a vakációit e községben töltötte. A falu krónikája szerint a katonáskodáshoz már gyermekkorában vonzódó Bem egy hadijáték során a portájuk udvarán álló pajtát is felgyújtotta.

Halálának 150. évfordulója kínálkozó alkalom volt arra, hogy a gimnáziumi névadó ünnepséget 2000 decemberében tartsák. A társadalmi összefogással épült modern általános iskola és gimnázium udvarán emelt emlékmű nyitott krónikáskönyvet ábrázol. A műkö stilizáltan hullámzó lapjaiba vésett, tükörképszerű felirat lengyelül és magyarul hirdeti: „Bem József tábornok (1794–1850) emlékének, ki Magyar- és Lengyelhon hőse volt, s diákéveit 1801–1809 között Gajban töltötte”.

Az ünnepség egyik meghívott vendége, Jerzy Leszek Batko – némi lámpalázzal – a szomszédos Świątniki Górne polgármestereként mutatkozott be, s elmondta, hogy városukban nemrégiben emlékművet avattak, méghozzá olyat, amelynek köze van a magyarokhoz, mert-hogy központi alakja Szent Hedvig királynő. Ez elég ok arra, hogy látogatást tegyenek náluk – hangzott a szóbeli invitálás.

A vándorlakatosok és a debreceni Nagytemplom

Nagy Lajos fiatal, szinte még gyermek lányának, Hedvignek az útja Magyarországról Górkán – „hegyecske”, ahogy a XIX. században a települést hívták – át vezetett Magyarországról Krakkóba – hallhattam 2001. január 24-én a helyszínen. Innen látta meg a messzeségben messzerűen kirajzolódó várost, s ha szülőházájától örökre búcsúzva visszanézett, megpillanthatta az ég alját gazdagon csipkéző távoli Tátrát

is. A hegyi település, amelynek mezőgazdasági művelésre alkalmas termőföldje alig volt, Hedvig királynő tudatában a Lengyelországgal való találkozás élményével telítődött. Ez volt árvasággal és hittel, majd legendákkal ötvözött hatalmának kezdeti állomása. A hagyomány szerint ettől kezdve lett a település lakóinak kötelessége a Wawel hegy királyi palotájának és székesegyházának szolgálata. A helységnév gazdagodott, kiegészült az ott élőknek tekintélyt kölcsönző foglalkozás jelzésével: a światniki szentélyszolgákat jelent. A Górka főnév pedig az évszázadok során átalakult Górne – felső – jelzővé.

A hagyomány szerint Świątniki Górne jellegét máig hatóan Szent Hedvig határozta meg. Ő telepített Magyarországról kovácsokat is a faluba. Történetének áttekintéséből kiderül, hogy lakói a XVI. század utolsó harmadától foglalkoztak hideg fegyverek kovácsolásával, s az ilyen jellegű megrendeléseknek egészen a XVIII. század utolsó harmadáig tettek eleget. Lengyelország 1772-ben bekövetkezett első felosztásakor a település Galícia részeként a Habsburg Birodalomhoz kerül. Kapcsolata a maradék Lengyelországgal, így Krakkóval is meglazul, apránként elhal. A fegyverek helyett zárakat, lakatokat, láncokat, később kovácsoltvas kerítéseket, kapukat, díszeket gyártanak. Termékeik a Habsburg Birodalom legtávolabbi szegletébe is eljutnak. Záraikat, lakatjaikat „putnyában” szállítják a ta-

A debreceni Nagytemplom mintájára
épült światniki templom

vasztól őszig vándorló szwiątniki kereskedők. A kisváros kézműves-emlékszobájában látható „putnya” pontosan olyan, mint a magyar puttony. A fél évre kézművesből kereskedővé változó szwiątnikiak kedvelt célállomása Debrecen: a város valamennyi hevitvásárán részt vesznek.

Świątniki Górne, amely 1997-ben kapta vissza városjogát, ma két védőszenttel büszkélkedhet: az egyik a Merész Boleszló király által meggyilkoltatott krakkói püspök, Szent Szaniszló, a másik Szent Hedvig királynő.

Még a gaji fogadáson jeleztem Batko polgármester úrnak, hogy az újkori magyar–lengyel históriába tizennégy szwiątniki véste be a nevét. Közülük hétnek a neve mellett a foglalkozását is feltüntették: mind lakatos vagy lakatosáruval kereskedő ember.

Templomuk is a magyarországi vándorkereskedés időszakát idézi. Amikor ugyanis felmerült az igény, hogy templomot építsenek, magukkal hozták a debreceni Nagytemplom kicsinyített másának építészeti tervét. 1846-ban fogtak bele a nagy munkába. A kész templomot 1858-ban szentelték fel. Éppen azt követően, hogy Ferenc József császár amnesztiát hirdetett a magyar szabadságharcban részt vett és emigrációba kényszerített galíciai lengyeleknek. Kik voltak ők? Kik voltak ők tizennégyen, és mi lett a sorsuk?

Amíg Antoni Górnisiewicz a légio tűzéréghéhez kerülhetett

A tizennégy Magyarországra került szwiątniki közül Antoni Eugeniusz Górnisiewicz a legismertebb, aki a krakkói egyetem másodéves bölcsészhallgatójaként 1849 áprilisában nyolc társával, többek között Józef Słomkával Magyarországra szökött. Krakkóból a legrövidebb út Árva megyébe vezetett. Ennek székhelyén, Alsókubinban állomásozott Görgey Ármán őrnagy különítménye. Górnisiewiczék ezt a magyar alakulatot érték el elsőként, s a magyar parancsnok hatására beléptek különítményének német légijárába.

Május folyamán, akkor, amikor a Magyarországára betörni készülő orosz főhadssereg előzőnli Galíciát, több mint nyolcvan fiatal – többségében diák – érkezik Krakkóból Árva megyébe Ludwik Kuczyński vezetésével. Kuczyński korábban az orosz hadsereg egyik huszárezredében szolgált, de 1845 körül kilépett, s emigrációba vonult. 1848 tavaszán tért vissza Krakkóba, s a következő év elejétől a krakkói magyarbarát bizottság szervezője és vezetője. Ezt a tevékenységet az orosz bevonulással a félkonspirációs körülmények között se tudta tovább folytatni Krakkóban. Magyarországon keresett magának és híveinek cselekvési terepet. Nem találta meg azonnal, mert Árvában az ő csapata is „fennakadt” Görgey Ármin különítményében. Kuczyński nyolcvannégy emberéből, Górnisiewiczből és társaiból most már meg lehetett alakítani egy önálló lengyel századot.

Antoni Górnisiewicz

Józef Wysocki tudott az érkező lengyelekről, s kérte Görgey Ármin, hogy csapatukat küldje a Miskolcon összevont lengyel légióhoz. A magyar parancsnok azonban, tudatában lévén a lengyelek harci értékének, az orosz betörés előestéjén nem akarta távozásukkal gyengíteni a maga különítményét.

Makacsságának a lengyelekre nézve katasztrofális következménye lett. Az Árvába benyomuló, majd Északnyugat-Magyarországon operáló orosz hadoszlop parancsnoka, Pavel Hrisztoforovics Grabbe tábornok június 22-én azt a hírt kapta, hogy Turócszentmártonban kisebb magyar különítmény tartózkodik, s egy gyalogezredet, egy nyolc ágyúból álló könnyűüteget és négy század doni kozákokat küldött a felderítésükre, felszámolásukra.

Információja pontos volt: a városban valóban csak két század honvéd, egy század lengyel légionista és két szakasz huszár táborozott.

Biztonságérzetüket jellemzi, hogy nem állítottak ki előőrsöt. A lengyel század puskái gúlákba rakva sorakoztak. A városba berontó kozákok véres meglepetést okoztak. Negyvenhárom foglyot ejtettek, s több embert megöltek a lengyelek közül, köztük Leopold Morawieckit, Feliks Lewakot és a światniki Józef Słomkát is. Itt kapott halálos sebet Jan Matejko bátyja, a tizennyolc éves Zygmunt, a Szent Anna gimnázium éppen végzős diákja. Másnap halt meg a városi kórházban. Görgey István még említést tesz róla. A sírja is meglehetett, hiszen Jan Matejko több művét kiállította Magyarországon, s személyes jelenlétekor bátyjának tragikus sorsa is szóba került...

Szerencsére August Morawiecki és néhány bajtársa nem vesztette el a fejét, és a kézbe kapott puskákkal tűz alá vették a kozákokat, így a szétszóródott lengyel század katonái lélegzetvételhez jutottak. Grabbe később azt állította, hogy a házakból lövöldöztek kozákjaira, ezért másfél órás szabadrablást engedélyezett nekik.

Görgey Ármin őrnagy ezt követően már nem akadályozta azt, hogy a század maradéka Wysockihoz csatlakozzék. Kuczyński emberei jú-

Edmund Matejko és Zygmunt Matejko

nius végén Miskolcon érték be a visszavonuló lengyel légiót. Antoni Górnisiewicz Aleksander Dunowski főhadnagy gyalogos félütegébe lépett be. Ez Guyon parancsára Szegednél elvált a légiótól. Talán ez a magyarázata annak, hogy Górnisiewicz a Temesvárnál szétszóródott déli magyar hadsereg egy töredékével Aradra vonult el. Hogy elkerülje az orosz vagy az osztrák fogságot, útja Aradról nem a világosi síkra vezetett, hanem Dévára, ahol csatlakozott Bemhez. Ez eltökéltségét is jelezheti: azok közé tartozott, akik folytatni akarták a harcot. Déváról – Bemet követve – az erdélyi lengyel légió mintegy százharminc fős maradványával menekült ki Törökországba.

Sumlából a lengyelek második csoportjával kelt át Angliába 1851 telén. Manchesterben telepedett le, ahol ipari üzemek könyvelőjeként dolgozott, de belekóstolt a kereskedésbe is. Miután 1859-ben büntetlenül hazatérhetett szülőföldjére, szaktudását Galíciában is hasznosította: egy Tarnów környéki mezőgazdasági gépgyárban dolgozott könyvelőként. Nemcsak harctéri bátorság jellemezte őt, hanem szorgalom és alaposság is a munka terén.

Arra a hírre azonban, hogy az egykori Lengyel Királyságban 1863 januárjában fegyveres felkelés robbant ki, hátat fordított munkahelyének és otthonának, s egy partizáncsapat tagjaként átkelt a galíciai–orosz határon. Az 1863–64-es szabadságharc alapvetően különbözött a harmadévszázaddal azelőttitől. Az utóbbi modern partizánháború volt, amelyet egy föld alá vonult nemzet vívott a világ talán legnagyobb hatalmával, az oroszsal szemben. A spanyolok által Napóleon ellen folytatott gerillaháború kegyetlenségét a lengyelek a francia császár szövetségeseiként saját bőrükön tapasztalhatták. Az 1863-as hadviselés e tekintetben nem sokkal különbözött a spanyolok éveken át tartó függetlenségi harcától. A kozákok nem bántak kesztyűs kézzel a hadifoglyokkal, a tiszteket azonnal felakasztották. Egy Bányai nevű magyar tisztet, aki egyike volt a lengyelek oldalán küzdő négyszáz magyar önkéntesnek, például az mentett meg a kivégzéstől, hogy hihetően elmagyarázta: a kapitány nem a rangja, hanem a családneve. A kozákokat a felkelők se tekintették reguláris katonának, többnyire helyben agyonlőtték. Hogy ilyen jelenetnek tanúja volt-e Górnisiewicz,

wicz, nem tudható. Az azonban biztos, hogy több ütközetben részt vett, és kétszer megsebesült. Vitézségéért főhadnaggyá léptették elő.

Hazatérése után ugyan vizsgálatot indítottak ellene, de nem börtönözték be. Ettől kezdve ő is a napi aprómunka híve, aki azt vallja, hogy erős, szervezett, modern társadalom nélkül nincs a nemzetnek jövője. Előbb Lembergben az Osztrák–Magyar Banknál dolgozott éveken át, majd pedig a krakkói Kölcsönös Biztosító Társaságnál szorgoskodott, de tevékeny tagja volt a Népiskolai Társaságnak is. 1899-ben hetvenéves korában köztiszteletnek örvendő krakkói polgárként halt meg.

A légionisták sorsa és Świątniki Górne villamosítása

Górnisiewiczzen kívül még hatan kerültek ki szülőhelyükről Törökországba, közülük azonban négyen már két hónapon belül, a vidini táborból hazatértek Hauslab tábornok büntetlenséget garantáló ígéretében bízva. Ennek ellenére Stanisław Synowiecet azonnal, 1849. november 16-án besorozták a komáromi büntetőszázadba. Józef Koterbát és Franciszek Kozłowskit 1850. június 13-án büntették kényszerbesorozással, de Jędrzej Galasnak az útja is a komáromi erőd munkásszázadába vezetett. 1850. augusztus 25-én váratlanul mindnyájukat leszerelték. Nemcsak őket, hanem csaknem mindenkit, aki Vidinből tért haza és mégis besorozták.

Akik nem bíztak Hauslab tábornok csábító ígéretében, s Vidinből továbbmentek Sumlába, azokra tartós számkivetés várt. Stanisław Koterba, aki a lengyelek első csoportjával 1850 telén hagyta el Törökországot, kivándorolt az Egyesült Államokba, de már 1851-ben hazatérési engedélyért folyamodott. Azt csak 1859-ben kapta meg. Antoni Synowiec végleg Angliában telepedett le.

A lengyel dzsidásezredben szolgáló Aleksander Słomkáról nem tudható, hogy hazatért-e Angliából. Ugyancsak homályba vész Rajmund Seifert későbbi élete is, aki szintén a dzsidásoknál volt közvitéz. Jan Gniadek, Andrzej Prawda, Franciszek Nawała sorsáról semmit sem tudunk. Nyomtalanul eltűntek. Lehet, hogy volt, aki már a szabadság-

harc leverése előtt... harctéren elesettként, kórházban járványos betegségben vagy sebesülésben elhaltként.

Meglátogattam a światniki „nagytemplomot”. Az 1920-as évek második felében az alacsony tornyokat megmagasították. „Nagyzásból” – teszi hozzá rosszallóan a polgármesteri hivatal kíséretében lévő munkatársa. Szeretném átnézni a születési-keresztelési könyveket. Ilyenek nincsenek a plébánián. Így nem tudhatom meg légionistáim napra pontos születési dátumát. Annál pontosabban tájékoztatnak a város jelenéről.

A kézműipari árutermelés és a „puttonyos” vándorkereskedelem az 1950-es években ért véget. Megalakult a lakatosszövetkezet. A belőle kinőtt üzem, amely mind a skawinai alumíniumkohóval, mind a Nowa Huta-i kohászati művekkel együttműködött, az 1980-as években több mint ezerkétszáz embert foglalkoztatott. A rendszerváltoztatást követően a skawinai alumíniumkohó bezárt, s ezzel a krakkóiak – a szó szoros értelmében – fellélegezhettek. Nowa Huta munkásainak száma a magánosítás és a korszerűsítés következtében több mint felére csökkent. A światniki üzem napjainkban alig száz ember foglalkoztat. Az egyéni vállalkozók száma a kézműves kisvárosban ma ismét meghaladja a nyolcszáz főt.

A kisváros gimnáziumába látogatva megtudtam, hogy Światniki Górne a magyaroknak köszönheti villamosítását. A Turócszentmártonnál (a családi legenda szerint Kápolnánál) elesett Józef Słomka oldalági le származottja, az egykori iskolaigazgató, Włodzimierz Słomka által 1985-ben feldolgozott településtörténetben az alábbi feljegyzés olvasható a villamosítás ismertetése kapcsán: „Kezdetei 1944-ig nyúlnak vissza, s szerfelett érdekesek. A kezdeményezés ugyanis egy magyar katonai osztagé volt, amely 1944 márciusától augusztus végéig a lakatostanonciskolában telepedett meg. Az osztag az iskola műhelyeit a magyar hadsereg gépkocsiparkjának javítására rendezte be. Az iskolai oktatás szünetelt. A magyarok barátsággal viseltettek a lengyelek iránt, de annál ellenségesebben a Horthy-kormányzat által rájuk kényszerített német szövetségesekkel szemben. Azon ürüggyel, hogy az iskolai műhelyekben

szükségük van villanyáramra, a német hatóságoknál kijárták, hogy magasfeszültségű hálózatot építsenek ki Krakó és Świątniki között.”

Vasárnaponként zárt sorokban, énekelve jártak a templomba, ahol úgy viselkedtek, mintha lengyelek lettek volna. Amíg itt tartózkodtak, a település biztonságban volt az SS-től és a német rendőrségi alakulattól – hallhattam előszóban az idősebb świątnikaiktól, akik még azt is hozzátették, hogy a jóvágású magyar bakák nem egy helybéli leánynak elcsavarták a fejét. Mentegetésként csak annyit jegyeztem meg, a świątniki lányok szépségét látva bizonyára fordítva történt. Ritka az, hogy megszállókra jó szívvel emlékezzenek. Mintha viselkedésükkel önkéntelenül kifejeztek volna valamiféle hálát is a świątnikiak csaknem száz évvel azelőtti magyarországi helytállásáért.

Szenteste januárban

Świątniki Górne múltja, a Wawel székesegyházához kötődő hagyománya Krakó püspökét ma is arra kötelezi, hogy évente legalább egyszer, karácsony táján megjelenjék a kisváros falai között. II. János Pál pápa jó barátja, Franciszek Macharski bíboros 2000 karácsonya alkalmából 2001. január 24-én látogatott ide, s tiszteletére amolyan utószentestét és újévköszöntőt rendeztek. A szokásosnál is rendhagyóbbat. Macharski bíboros Jézus születéséről beszélt, én a Magyarországon harcoló lengyel légionistákról. Ez utóbbi kapcsán két megjegyzést hallottam. Az egyik, hogy a Prawda család a XX. század elején kihalt, a másik pedig, hogy a Wallasok egyik ágának ragadványneve „Kos-suthka”. Pedig Józef Wallas nem került vissza Galíciába. Legalábbis 1892-ben még Skóciában élt... De azon az ünnepi estén ők, a świątniki 48-as hősök is mindnyájan velünk voltak.

Az idő csapdájában mintha a lengyel légionistáknak is áldott ünnepeket és boldog új évet kívántunk volna.

CSATAKÉPEK, HARCTEREK ÉS A NAPI APRÓMUNKA HŐSEI

Jan Aleksander Fredro hőstette egy el nem készült festményen

1891 novemberében a Krakkótól mintegy harminc kilométerre délre, Myślenice közelében fekvő kis faluban életének negyvenhárom évvel azelőtti epizódjait örökítette meg levelekben és visszaemlékezésben a hetvenedik életéve közelében járó hajdani légionista, Roman Gąsiorowski, akinek – ahogy maga írta – az utóbbi évtizedekben inkább az ekeszarvhoz szokott a keze, mint a tollhoz. Kiderült, a levelek, amelyeknek közvetlen címzettje, Felicjan Szybalski, a légió 2. dzsidásere dének veterán hadnagya, arra szolgáltak, hogy a bennük megörökített

Jan Aleksander Fredro

bárcai, tarcali, temesvári hőstett valamelyike megihlesse a legtekintélyesebb lengyel csataképfestőt, Juliusz Kossakot. A legemlékezetesebb hőstettet Jan Aleksander Fredro főhadnagyt hajtotta végre azzal, hogy a temesvári csatában egy sebesült dzsidását kimentette a bosszúszomjas osztrák dragonyosok gyűrűjéből. Gąsiorowski ehhez vagy egy később kelt leveléhez mellékelte egy visszaemlékezés-szerű bővebb, de szerfelett csapongó leírást is a szeged-temesvári visszavonulásról és a temesvári csatáról. A levelet és a visszaemlékezést a wrocławiai Ossolineum levéltárában találtam, s ott bukkantam rá a foly-

tatására, egy november 24-én kelt levélre is, amelynek tartalma hasonló az előzőhöz, de a hangvétele kissé szemrehányó. Egyenesen leszögezi: „Fredróból – ha a képnek a valósággal egyezően történelminek kell lennie – ne csináljatok szoborszerű hőst. Ő kétségtelenül rokonszenves fickó volt. A rohamra-indulás, hurrázás, lövöldözés idején mindig az elsők között találtuk, de nem játszotta a hőst.”

Ebben az utóbbi levélben több névvel találkozunk: Tchorznicki, Dembiński, Korzeliński, Tobis, Wysocki, Dunajewski, Kossak. Közülük magyar fülben csak a Dembiński, esetleg a Wysocki cseng ismerősen, és egy helységnév: Tarczal. A nyolcvankét ember említése – e könyv révén – közelünkbe hozhatja Bárcát is.

A levélnek azonban nem az a célja, hogy címzettjének, Felicjan Szybalskinak felvázolja az 1848 decemberétől 1849 augusztusáig Magyarországon harcolt lengyel légió történetét, kiemelve a legfontosabb eseményeket. A cél, ahogy említettem, az, hogy a korszak leghíresebb csataképfestője, Juliusz Kossak emléket állítson másik híres kortársának, Jan Aleksander Fredrónak, az ismert drámaírónak, aki 1891. május 14-én hunyt el. Halála megrázta a lengyel közvéleményt, különösen az irodalmárokat, de tőlük is jobban a bő negyven évvel azelőtt Magyarországon harcolt még élő bajtársakat, mivel közülük Jan Aleksander volt a legismertebb. Egyfelvonásos darabjait a pesti színházak is játszották az 1860-as évek végétől. Gąsiorowski visszaemlékezéseinek a legfőbb erénye azonban az, hogy kitűnő közelképeket rajzol a légionisták egyéni és közösségi vállalásáról, mindennapjairól, gondolkodásmódjáról.

Jan Aleksander az egyik legelőkelőbb lengyel nemzettség leszármazottja volt. Családja már a XVII. században beírta nevét a lengyel irodalom történetébe. Apja, Aleksander Fredro a XIX. század legnagyobb lengyel vígjátékírója, tizenhat évesen szökött el szüleitől, s állt be 1809 nyarán a Napóleon szövetségének számító Poniatowski József herceg Galíciába benyomuló lengyel hadseregébe. Rögtön hadnagy lesz, három évvel később pedig az oroszországi hadjáratban az 5. lovasvadászezred kapitánya. Két bátyja, Seweryn és Maksymilian is Napóleon alatt szolgált. Aleksander részt vesz a drezdai, lipcsei, hanaui csaták-

ban, s 1814 nyarán a becsületrend tisztí keresztjével érkezik haza szabadságra Galíciába. A szabadságot hosszúra tervezte, de eredetileg bizonyára nem haláláig szólóan, amely 1876-ban következett be.

Amikor 1848. november elején egyetlen fia, Jan Aleksander bejelentette, hogy Magyarországra megy, mert ott van esély a lengyel ügyet eredményesen képviselni, apja, hogy visszatartsa, csak politikai érveket tudott volna felhozni, erkölcsieket nem. Hiszen 1809-ben maga is a felosztott Lengyelország helyreállításáért vonult önként hadba, és harminckilenc évvel később fia, Jan Aleksander ugyanezzel a céllal fordult nyíltan szembe az osztrák uralkodóval.

Felicjan Szybalski dokumentumfotói

Az 1860-as, 1870-es évek fordulójától politikai, kulturális, oktatási téren a lengyelek számára a legkedvezőbb helyzet kétségtelenül az Ausztriához tartozó Galíciában alakult ki attól fogva, hogy a tartomány a magyar kiegyezés hatására autonómiát kapott. Ekkor a na-

Felicjan Szybalski dzsidástisztként és művészetpártolóként

gyobbrészt Poznańi Nagyhercegség néven Poroszországhoz csatolt – s 1870-től a Német Császárság részét képező – lengyel területeken volt a legbizonytalanabb a lengyelség jelene és jövője a vaskancellár, Bismarck által meghirdetett Kulturkampf következtében. Hasonló sorsban osztoztak az 1863–64-es szabadságharc után az Orosz Birodalom Visztula menti tartományává silányított egykori Lengyel Királyság lengyel polgárai is.

A galíciai politikai viszonyokra jellemző adalék az a kezdeményezés, amely Felicjan Szybalski nevéhez fűződik. A forradalom negyvenedik évfordulóján, 1888-ban elhatározta, hogy felkutatja egykori bajtársait: a lengyel légionistákat és a lengyel honvédeket, s összeállítja fényképalbumukat. Ekkor töltötte be hatvanhatodik életévét. Figyelme arra is kiterjedt, hogy nem mindenki engedheti meg magának a fotózással járó kiadásokat, ezért alapítványt hozott létre a veteránok fényképezésének költségeire. Szybalski két példányban kérte a fényképeket, mert az albumot is két példányban tervezte elkészíteni: egyet a magyar, egyet a lengyel nemzet számára. Természetesen a kezdeményező is érintett volt. 1849 telétől Tchorznicki alezredes dzsidásosztályában szolgált, egy idő után hadnagyként.

A Magyarországon töltött közel háromnegyed esztendő – úgy tetszik – meghatározta életét. Feleségül is egykori ezredtársa, Władysław Brenner hűgát, Izabellát vette el. Nem lévén gyermekük, életét Galícia gazdasági, társadalmi, kulturális felemelésének szentelte. Tagja volt a krakkói Mezőgazdász Társaságnak, majd 1875-től a lembergi Mezőgazdász Társaságnak is. Tekintélyt mint mezőgazda minőségi növénytermesztéssel és terméseredményeivel vívott ki magának. A komló-, búza-, bab- és burgonyatermelés területén kiemelkedő hozamokat ért el, díjakat kapott. Elismertségének legbeszédesebb bizonyítéka, hogy még Ausztráliába is exportált búzát. 1890-ben, két évvel halála előtt *Néhány szó szegénységünk okáról* címmel brosrút adott ki, amelyben többek között az alábbiakat írta: „A mi galíciai szegénységünk oka az átgondolatlan gazdálkodás, a gyakorlati érzék, a kitarás és a rentabilitás hiánya. Ezreket fordítanak egy-egy tanuló kiképzésére, de ebből a gazdaságnak cse-

kély haszna van. (...) A mezőgazdaság felemelése csak az irányított mezőgazdasági iskolák sűrű hálózata révén érhető el.” A galíciai parasztság szakképzésével kapcsolatos észrevételeit, intelmeit, tételeit, amelyeket a fentebb említett kiadványban tett közzé, az általa 1876-tól tizenegy éven át igazgatott czernichówi Mezőgazdasági Iskolában végzett munkája során szerzett tapasztalatai alapján fogalmazta meg.

Szybalskinak a művészetpártolásra is futotta idejéből, energiájából és... pénzéből. Hogy ez a törekvés akkor alakult-e ki benne, amikor portréját 1849-es dzsidástishti egyenruhában megfestette, nem tudható. Tény, hogy részt vett a krakkói óvárosi Piac téren álló Posztócsarnok első emeletén ma is látogatható galéria kialakításában, ami összefüggésben állt a Czartoryski családnak azzal a döntésével, hogy Párizsban lévő könyvtárát, levéltárát, festmény-, műtárgy- és fegyvergyűjteményét Krakóba telepíti át. Ehhez volt szükség könyvtárnak és levéltárnak megfelelő épületre, továbbá múzeumra és galériára is. A képtár létrejötté a városi önkormányzattal összefogó vagyonos polgárok, vállalkozók és arisztokraták munkájának eredménye. A már említett dokumentumfotó-összeállítás viszont kizárólag Szybalski érdeme.

Az album két példányban készült egyedi műalkotásként. Az egyes emléklapokat magyar–lengyel kettős címer, a kötéstáblát pedig Báthory István lengyel király kardjának és övének bronzmásolata ékesíti. Egyik példányát százhusz légionista és honvéd arcképével Szybalski 1891. június 1-jén adta át Pesten a Nemzeti Múzeum igazgatójának. „Az album fényképei, amelyek részben a már meghalt lengyel harcosokat is ábrázolják, emlékeztessék arra a magyarokat, hogy a lengyelek a magyarokkal szövetkezve, életüket és vérüket nem kímélve harcoltak a népszabadságért. A szabadság oltalmában kiontott vér erősítse sok évszázados szomszédsági kötelékünket, és azt a hagyományt, miszerint egytestvér a lengyel és a magyar” – emelte ki többek között ünnepi beszédében.

A fényképalbum átadásának ünnepségén két veterán légionista is részt vett, Teofil Baranowski és Franciszek Gorazdowski. Az utóbbi Pesten csatlakozott Szybalskihoz, mivel már hosszú ideje a magyar fővárosban élt. Légionistaként annak idején előbb Rembowski őrnagy

Munkácson szervezett tüzérutegében szolgált, majd átkerült Erdélybe, ahol belépett a szerveződő dzsídásrezredbe, s annak kötelékében harcolt az utolsó napokig.

A Nemzeti Múzeumnak átadott albumot ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzik. Az album másik példánya, amely több mint száznegyven 48-as lengyel veterán fényképét tartalmazza, a krakói Nemzeti Múzeumba került, s ma is ott, a fotóosztályon található.

Leon Kossak csataképvázatai és vázlatos életrajza

Hogy elérték-e céljukat a Roman Gąsiorowski által 1891 őszén készített beszámolók, amelyeket Szybalski biztosan lelkesen továbbított Juliusz Kossaknak, nem tudható. Legalábbis nincs tudomásunk arról, hogy a festő akárcsak vázlatot is készített volna Jan Aleksander Fredro valamelyik levélben ismertetett hőstettéről. Öccse, Leon Kossak viszont több csataképvázlatot rajzolt az erdélyi hadszíntér küzdelmeiről, pontosabban Bem nyári hadjáratának egy-egy epizódjáról.

Leon Kossak egy osztrák ulánusezred katonájaként állt át a magyarok oldalára, s Erdélybe jutva Bem segédtisztjeként harcolt. A festő másik öccse, Władysław Kossak viszont Władysław Poniński segédtisztjeként a magyarországi lengyel légió tagja maradt. A szabadságharc leverése után Leont besorozták az egyik császári-királyi huszárezredbe, míg Władysław Törökországon, Anglián át egészen Ausztráliáig hajózott. Szerencsére nem lett az 1850-es években kitört aranyláz áldozata. Az egyik körzet lovascsendőrségének alfelügyelőjeként, felügyelőjeként végezte szinte háborús viszonyok közötti kötelességét. Az 1850-es és 1860-as években különleges feladat hárult a lovascsendőrségre azzal, hogy osztagai kísérték az aranyszállítmányokat a lelőhelyektől a kikötőkbe, nagyobb városokba. Veszélyes világ volt ez: Mednyánszky Cézár őrnagy, a feldunai hadtest, majd hadsereg törzslélkésze s 1849 júniusától a hadügyminisztérium hadlelkészi osztályának vezetője Ausztráliában aranyásóként próbált sze-

rencsét, és egy rablótámadás következményeként félkarját veszítette. Az esetről Seweryn Korzeliński is beszámol ausztráliai útirajzában, amelyről alább esik majd említés.

Leon élete még izgalmasabban alakult, s majdnem olyan tragikusan, mint Mednyánszky Cézáré. Ő is messze került a szülőföldtől. Az 1850-es évek közepén mint főhadnagy kilépett az osztrák hadseregből, s Franciaországot megjárva 1860-ban csatlakozott Garibaldi mozgalmához. Természetesen részt vett az 1863–64-es lengyel szabadságharcban is. Sebesülten orosz fogságba esett, s nyolc év szibériai száműzésre ítélték. Szerencséje volt, hogy nem a kozákok kezére került, mert ők mint tisztet helyben felakasztották volna. A száműzéstől nem mentette meg az osztrák állampolgárság, s befolyásos pártfogói sem tudtak rajta segíteni. Csak 1873-ban tért haza. Súlyos betegségéből sohasem gyógyult fel, 1877-ben negyvenhat éves korában halt meg. Władysław Kossak Melbourne-ben hunyt el 1918 júliusában. Nyolcvanhét évet élt.

Szinte kívánczik, hogy a száműzött Leon Kossak sorsát összevegyük a szintén orosz fogságba került Walenty Teofil Lewandowski életének 1863 utáni alakulásával. Lewandowski a magyarországi lengyel légió lovasütegében szolgált hadnagyként. A szabadságharc végnapjaiban egy Nyikolaj Drejer nevű orosz századost és több orosz foglyot megmentett attól, hogy az elkeseredett légionisták önbíráskodásának áldozatul essenek. Lewandowski is részt vett a januári szabadságharcban, s 1863. március 24-én Róžánál ugyanannak, az ekkor már tábornok Drejernek esett sebesülten a fogságába, akinek az életét közel tizenégy évvel azelőtt megmentette. Ezúttal Drejer járt közben Konstantin nagyhercegnél egykori pártfogója érdekében, aki így kerülte el, hogy a hadbíróság mint tisztet kötél általi halálra ítélje. Szibériát azonban nem úszhatta meg, s mivel ott 1866-ban részt vesz a kanyszkok-rasznojari összeesküvésben, tizennégy éven át volt kénytelen raboskodni. Ellentétben Leon Kossakkal, makkegészségesen tért vissza Varsóba, ahol teakereskedéssel foglalkozott. Nyolcvannégy éves korában, 1907-ben halt meg.

A légió egyik legvitézebb hőse, Seweryn Korzeliński

Władysław Kossakhoz hasonlóan Ausztráliában próbált szerencsét Seweryn Korzeliński is, akiről azt írja Gracza György *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc* című híres munkájának V. kötetében, hogy „Girálnál hatvan dzsidással és kétszáz gerillával két napig tartotta fel a háromezer főnyi orosz sereget. A turai ütközetben hátráló csapatait visszavezetvé a tűzbe. A lengyel légió legvitézebb hősei közé tartozott.” Az 1831-es lengyel szabadságharcnak is az egyik legvitézebb hőse volt: a leghíresebb lengyel hadtest legkiválóbb alakulatában, a 2. dzsidásezredben küzdött Józef Dwernicki tábornok parancsnoksága alatt.

Seweryn Korzeliński

A Szybalski által összeállított albumban közzétett fényképe ilyen hősnek mutatja be. E műfajban a fotóművészet egyik legjobb alkotása, amit valaha láttam. Része lehet ebben a megörökített tekintet időt átütő, hipnotizáló erejének is. Ez az, ami a finom, szinte nőies arcvonásokkal ötvöződve a művészi tökéletesség hatását kelti. Találgathatnánk a fénykép alapján, hogy ki lehetett ez a férfiú. Diákjait pillantásával fegyelmező tanár? Az örökké ismeretlent felfedezni vágyó utazó? Sorsával szembenező számkivetett? A halállal farkasszemező lovastiszt – a rohamra szólító kürtjel pillanatában?

Korzeliński volt mindegyik. Roman Gąsiorowski levélbeszámolójában olvashatjuk, hogyan sebesült meg. Miközben gondosan ügyelt arra, hogy ellenfelét csak harcképtelenné tegye, de ne ölje meg, egy melléugrató tiszt vagy altiszt az oldalába döfte kardját. Kossuth a törökországi emigrációban őrnaggyá nevezte ki.

Korzeliński, miután Angliába kerül, Władysław Kossakkal, Maksymilian Bombay-jal, Teofil Lessennel, Stefan Wiktor Prackival és több más bajtársával együtt hajózik át 1852 őszén Ausztráliába. Ottani tartózkodásának maradandó szellemi eredménye *Az ausztráliai utazás és az 1852 és 1856 között ott eltöltött időszak leírása* című kétkötetes munka, amely mint az első modern, Ausztráliáról szóló útleírás, ma is élvezetes olvasmány. Visszatérése után Korzeliński Galíciában telepedett le. A napi aprómunka, a gazdasági, szellemi építkezés híve. 1858-tól a czernichówi Mezőgazdasági Iskola igazgatója. „Az iskolában katonai fegyelmet tartott, az ifjúság ennek ellenére szerette az őrnagyát...” – emlékeztek rá. Eredményes pedagógiai munkája elismeréseként megválasztják a Mezőgazdasági Társaság tiszteletbeli tagjává. Az iskola élén az ő örökébe lép Felicjan Szybalski.

Wyspiański drámájának hőse, Leon Czechowski

Leon Czechowski őrnagynak nem volt olyan szerencséje, mint Seweryn Korzeliński századosnak. Franciszek Salezy Łós alezredessel együtt egy hónappal később érkeztek Magyarországra, mint Korzeliński, s nekik már nem jutott rangjuknak megfelelő beosztás Wysocki vezérkarában. Ezért június második felében mindketten továbbutaztak Erdélybe. Július elején a beszercei táborban csatlakoztak Bemhez, aki bennük látta a garanciát arra, hogy végre megfelelő kezekbe kerülhet az erdélyi lengyel légió. Elrendeli szervezőbizottság felállítását, amelynek elnökévé Łós alezredest

Franciszek Salezy Łós

nevezi ki. A titkár a leMBERGI egyetem diákja, a hadapróddá avanzsált Edmund Ślaski lesz, akinek családját jól ismerte Bem. Az elnökség tagja Leon Czechowski őrnagy is, aki egyben az erdélyi lengyel légió gyalogságának és 2. zászlóaljának parancsnoka. Ebben a tiszteben rendkívüli erély jellemzi. És eredményesség is...

Amikor az orosz haderő közeledésére augusztus 14-én kiűrik Erdély fővárosát, a Kolozsvárt szervezett 1. és 2. zászlóaljjal, valamint dzsidásosztállyal Łoś és Czechowski is elvonul. Mindketten részt vesznek a két nappal később Bánffyhunadnál vívott ütközetben. A dzsidásokat Łoś alezredes vezeti rohamra. „Ezer kard röppent ki a levegőbe, ezer ló alatt döndült meg a föld, és az átláthatatlan porfelhő lepelként borult a csatatérre... Csak a küzdők fegyvercsattogása s a vad hangyabolyból percenként kitört gazdátlan lovak érzékeltették, hogy a porfelhő fölött a halál angyala tárta ki szárnyát. A muszkákat visszavertük” – emlékezik vissza az erdélyi lengyel légió egyik legfiatalabb tagja, Edmund Ślaski. – „Łoś alezredes hét fejsebet kapott, a légió a felgyógyulás legcsekélyebb reménye nélkül vitte magával. Pár nappal később azonban hatalmas turbánnal a fején már lovon ült.” Miután elfogják, az ötvenöt éves veteránt besorozzák a komáromi büntetőszázadba közlegénynek. Azt is túléli. 1875-ben halt meg Lembergben.

A légió maradéka Kazinczy Lajos ezredes Zsibónál táborozó máramarosi hadosztályához csatlakozott. Amikor a lengyelek megtudták, hogy a honvédhad augusztus 24-én le akarja tenni a fegyvert az oroszok előtt, elvonultak Nagybánya felé és szétszóródtak Erdély területén. Az ősz folyamán Czechowskinak sikerült kijutnia Sziléziába, ahonnan egy idő után – attól tartva, hogy a poroszok kiszolgáltatják egykori urának, I. Miklós cárnak – továbbutazott Párizsba, ahol Czartoryski híve lett.

Czechowski nem vágyott költői babérokra, képzőművészettel se foglalkozott és még csak amatőr szinten se zenélt. A fotózás se érdekelte, mint Michał Strzemboszt, az 1. dzsidásvezred őrmesterét, aki hosszú hányattatás után Olaszországban megtelepedve Firenzében fényképésműtermet nyitott. Czechowski a színműiroda-

lomba írta be nevét. Nem azzal, hogy drámát írt, hanem azzal, hogy egy dráma saját nevén szereplő hőse lett. A darab szerzője Stanisław Wyspiański, címe: *Novemberi éj*. Ebben Czechowski az orosz uralom ellen felkelt lengyel nemzet epizódszereplője: a gárda gránátos ezredének hadnagya, aki a színműben az ifjúságot harcba vezető Pallasz Athéné után masírozik. Merthogy beavatottja volt a november 29-i felkelést előkészítő katonai összeesküvésnek. Beavatottja volt nemcsak Wyspiański darabjában, hanem a valóságban is. 1831 februárjában a grochówi csatában súlyosan megsebesül. Fél évig tart a lábadozása. Felgyógyulása után még ezredének örnagyaként részt tud venni Varsó védelmében.

A leveretés után Galíciában telepedett le. Az 1846. február 18-ról 19-re virradó éjjel egy főként diákokból álló felkelő csapat élén kellett volna Tarnówot elfoglalnia. A beavatottaknak csak egy töredéke jelent meg a helyszínen. Czechowski parasztruhában menekült Magyarország felé, de Jaslónál elfogták a császárpárti jobbgápfelkelők, félholtra verték és átadták a hatóságoknak. Felgyógyulása után felségsértés vádjával elítélték. Az 1848-as márciusi amnesztiával szabadult. Lembergben a nemzeti gárda egyik szervezője és kiképzője lett. 1849 májusának végén több egykori 1831-es tisztársával érkezett Magyarországra.

A kudarcok nem tudták belőle kioltani ifjúkorának szabadságeszményét. Franciaországból az egyik legtekintélyesebb lengyel szervezet, az Egyesülő Emigráció elnökeként tért vissza 1863-ban az egykori Lengyel Királyságba,

Leon Czechowski síremléke

s ezredesi rangban vett részt a január 22-én kirobbant szabadságharcban. Csapatának több hajdani erdélyi lengyel légionista is tagja volt. A leveretés után visszatért Galíciába, ahol egy ideig bujkált, de elfogták és bebörtönözték. 1866-ban szabadult, s Jarosławban, a Rákóczi-emigráció egykori központjában telepedett le. Élete utolsó éveit ágyhoz kötve, bénán töltötte. A pesti honvédegylet támogatta. 1888-ban halt meg. Sírja a Szolidaritás és a hadiállapot idején, az 1980-as években hazafias tüntetések színhelye volt.

A krakkói magyar főkonzulátus és a jarosławi városvezetés 2001 novemberében kopjafát állított emlékére az óvárosi főtér közelében. Ettől kezdve hagyomány lett, hogy a lengyel állam 1918-as újjászületésének ünnepén, november 11-én a városlakók itt gyülekeznek, s a koszorúzás után innen indulnak el katonai díszszázadtól vezetve a központi megemlékezés színhelyére. 2007-ben a kopjafát tágasabb és díszesebb térre helyezték át, s talapzatát 2008. november 11-re márványkőburkolattal egészítették ki. Erre tervezik felvésni a Jarosławból és a környékbeli helységekből származó magyarországi lengyel légionisták és honvédek neve: Baczyński Antoni, a légió 3. zászlóaljának őrmestere, Boberski Władysław, közlegény, Bobczyński Jan Chściciel Ludwik, a 2. dzsidásezred hadnagya, Borkowski Jan, az egyik dzsidásezred közlegénye, Buczyński Józef, az 1. dzsidásezred közlegénye, Cholewa Jacenty, a légióban közlegény, Czajkowski Ignacy, a légióban közlegény, Dombrowski Mieczysław, honvéd százados, Dunajewski Adam, az 1. dzsidásezred hadnagya, Dunajewski Edward, az 3. lengyel zászlóalj hadnagya, Gładysz Walenty, altiszt a légióban, Groman Karol, a légióban közlegény.

Az emlékhely a magyar–lengyel barátságot jelképező, lombkoronájukkal összefonódó tölgyfák kőszobrával is kiegészült. Az emlékművet tervező építész-restaurátor, Stanisław Machała a tölgyfák törzséhez támasztotta a magyar és a lengyel címerpajzsot. Itt olvasható Stanisław Worcell 1849-ben született szentenciaszerű vallomása a magyar–lengyel barátságról: „Magyarország és Lengyelország két

öröklétű tölgy, melyek külön törzset növesztettek, de gyökereik a föld alatt messze futnak, összekapcsolódnak és láthatatlanul egybefonódnak. Ezért egyiknek léte és erőteljessége a másik életének és egészségének feltétele.”

A XX. század legnagyobb lengyel drámaírójának tartott Stanisław Wyspiański *Novemberi éj* című darabját ma is gyakran játsszák lengyel színpadokon. 1974 januárjában Andrzej Wajda rendezte meg a krakkói Régi Színházban. Közel háromszáz előadást élt meg: tizenegy éven át játszották telt ház előtt. Leon Czechowski estéről estére életre kelt. És életre kel azóta is mindenütt, ahol Wyspiańskinak ezt a drámáját színre viszik.

Unokafivérek: Edward és Władysław Dzwonkowski

1860 után Felicjan Szybalskihoz és Seweryn Korzelińskihez hasonló szerepet játszott Galíciában Edward Dzwonkowski, egykori honvéd őrnagy, a Tarnówtól délre eső Gromnik birtokosa. A különbség az, hogy ő a politikai életbe is rendkívül tevékenyen bekapcsolódott. A parlament padsoraiban küzdött Galícia autonómiájáért, amelyet a kiegyezés utáni első magyar miniszterelnök, Andrássy Gyula is támogatott. Több választási cikluson át volt tagja a galíciai szejmnek, az osztrák országgyűlésnek, valamint dolgozott az osztrák államtanácsban is.

1835 és 1842 között a bécsi katonai akadémián tanult, s ezt követően lett hadfi a 2. könnyűlovasezredben, ahonnan 1843 őszén szerelt le. Az 1846-os véres parasztfelkelés, amely Gromnikot sem kerülte el, szembefordította az osztrák kormánnyal. Ebből következően 1848. november elején belépett a Wysocki által Pesten szervezett zászlóaljba. Az év végén azonban megvált a légiónál, s 1849 januárjától honvéd főhadnagyként a Bácskában harcolt. Márciusban már a Perczel Mór tábornok által irányított IV. hadtest vezérkarában szolgált századosként. E hadtest Gál László ezredes

Edward Dzwonkowski és síremléke

parancsnoksága alatt álló egyik hadosztályának vezérkari tisztjeként vett részt Bácska felszabadításában. Dzwonkowski élvezhette a nehezen összeférő Perczel Mór bizalmát, mert a tábornok július 1-jén őrnagyi rangban osztja be az általa szervezett tartalékhadtest vezérkarához. Így ismét a lengyel légió közelébe kerül, s osztozik annak későbbi sorsában.

A törökországi menekülttáborból a lengyelek második csoportjával, Władysław Zamoyski ezredes társaságában kelt útra. Hajójuk Málta elhagyása után Tunisz közelében zátonyra futott. Egy angol hadihajó szállította őket vissza Máltára, ahonnan egy gőzösön utaztak tovább az angliai Southamptonba. Mivel Zamoyski Máltáról Franciaországba távozik, a lengyel csoport parancsnoka Edward Dzwonkowski lesz, aki a nyugat-európai emigrációban Czartoryski híve. Bejárja Angliát, Belgiumot és Franciaországot.

1855-ben visszatér a gromniki családi birtokra, ahol főként szarvasmarhatartással s a későbbiekben lótenyésztéssel foglalkozik.

Sokat tesz a kőolaj-kitermelés megindításáért és fejlesztéséért. Az 1870-es években Krosnótól és Lembergől délre tárnak fel olajmezőket. Az első galíciai kőolaj-részvénytársaság igazgatójaként el-
lenzi, hogy a kőolaj állami monopólium legyen. 1887-ben hatvanhárom éves korában szívrohamban hal meg. Gromniki sírköve ma is látható.

Épen maradt unokabátyjának, Władysław Dzwonkowskiak Téten felállított síremléke is. Dzwonkowski honvéd huszár főszázados 1839-től szolgált hadapródként a 10. Vilmos huszárezredben. Századát akkor se hagyta el, mikor az csatlakozott a magyar szabadságharcához. 1849 áprilisában az ezred szerveződő 3. osztályához nevezik ki főszázadosná. 1849. június 13-án a Kmety György tábornok által vívott csornai ütközetben kapott halálos sebet. Harminc évet élt. A szabadságharcban tizenkét lengyel tiszt esett el. Köztük Władysław Dzwonkowski volt a harmadik hősi halott.

Władysław Dzwonkowski és síremléke

Festő, zenész, író

Piotr Tytus Suchodolski is a képzőművész emigránsok közé tartozik. Öccsével, Marcinnal együtt a Lengyel Királyságból szöktek át előbb Galíciába, majd onnan 1848 novemberében Magyarországra. Mindketten a 2. dzsidásezredben harcoltak, vagyis Tchorznicki „iskolájába jártak”. A jobb tanulók közé tartoztak, mert Magyarországot szakaszvezetőként hagyták el. Suchodolski már a vidini menekülttáborban kitűnt rajztehetségével: karikatúrákat készített bajtársairól, de helyi török méltóságokat és családtagjaikat is megörökített önjával. Az 1853-ban kirobbant krími háborúban előbb a török hadseregben szolgált hadnagyként, majd a lengyel hadosztály dzsidásezredében kapitányként. Ekkor azonban már festőként is megállta a helyét. Ő készítette a vadászatról visszatérő Mickiewiczről az utolsó festményt 1855 őszén, de a török hadsereg különböző egységekben szolgáló és különféle nemzetiségű katonáit is lerajzolta. Áttért az iszlámra, de lengyel földön, Kielcében halt meg, és ott is temették el.

Gąsiorowski szinte filmoperatőrként örökíti meg a bajtársára, Mieczysław Mroczkowskira sújtó kardcsapást. A fiatalember életét csak sűrű, hosszú hajzata mentette meg. A vállig érő haj azt jelentette, hogy Mroczkowski művész – jegyzi meg Gąsiorowski. Vagyis mintha mit se változott volna a világ. Azt nem tudjuk meg, mi lehetett? Író? Költő? Festő? Zeneszerző? Mert utóbbi is akadt a légiónban, a galíciai, dębicai származású Jan Guniewicz, aki még nem töltötte be a tizenhetedik életévét, amikor Magyarországra került. A Wysocki-zászlóaljban kezdte a szolgálatot, végigharcolta a tavaszi hadjáratot. Vitézségeért 1849 májusában hadnaggyá nevezték ki a 3. zászlóaljhoz. Kora ifjúságától zenét tanult, de a pályán csak 1865-ben tette meg az első komolyabb lépést. Lembergben a színházi zenekar dirigense lett. 1868-ban Krakóban megalapította a Muza nevű zenei társaságot. Ismert zenepedagógus, aki sikerrel tanított zongorát, hegedűt és szólóéneklést. Több előadókörutat tett meg Európában. Zenei darabjai a maga korában elismertségnek örvendtek.

1873-ban Poznańban telepedett le, ahol zenei társaságot alapított és vezetett. Itt halt meg 1882-ben. Érdemes megjegyezni hogy a XX. század legnagyobb lengyel zeneszerzője, Krzysztof Penderecki is ugyabban a kisvárosban, Dębicában született, mint Guniewicz.

Szépirodalomról szólva, a legtermékenyebb légionista költőnek csak az álnevét ismerjük: Jan znad Lipy. (Hozzávetőleges jelentése magyarul Hársvölgyi János, mivel a hársat jelentő lipa főnév a brezáni kerületben egy kis folyónak is a neve. A név egyébként a XVI. század nagy lengyel reneszánsz poétájának, Jan Kochanowskinak költői nevére – Jan z Czarnolasu – rímél.) A mi költőnk megverselte az egész szabadságharcot, s benne a légió tetteit. Rímekebe szedve ültette át lengyelre Jókai Mór *Egy magyar nábob* című regényét, de néhány verset lefordított Petőfitől, Garay Jánostól, Sárosy Gyulától, Kisfaludy Károlytól és Vörösmarty Mihálytól is. A költői álarc mögött Jan Maliszewski dzsidáshadnagyot sejtjük.

A szépirodalomban a legjelentősebb teljesítmény Zygmunt Miłkowskihoz (álnevén: Tomasz Teodor Jezhez) fűződik. Elsősorban többször idézett, kitűnő háromkötetes önéletírása révén, de regényei is a lengyel pozitivistá prózairodalom értékesebb darabjai közé tartoznak. Egyik legismertebb az 1963-ban magyarul is megjelent *Fent és lent* című regénye, amely némileg a *Kőszívű ember fiaira* rímelve 1848-as magyar történetet dolgoz fel. Miłkowski politikai téren is maradandót alkotott. Ő alakította meg az 1880-as évek közepén Svájcban a Lengyel Liga nevű szervezetet, amelyből később a nagy jelentőségű Lengyel Nemzeti Demokrácia nőtt ki. Igaz, mivel ez egy időben az orosz hatalomhoz való lojalításra szólított fel, Miłkowski nem vállalt közösséget vele. 1915-ben halt meg. Még három év, és megéli azt, amiért csaknem hetven éven át harcolt: Lengyelország feltámadását.

Roman Gąsiorowski két levele Felicjan Szybalskinak

Gąsiorowski alábbi leveleinek egyes utalásai magyarázatra szorulhatnak. Például a második levél 4. pontjában az osztrákokba ütköző légionisták, illetve a lábhoz tett fegyverrel álló zászlóalj jelene. 1849. január 22-én a tarcali ütközet napján ereszkedett oly sűrű köd a Kápolna-hegyre, hogy – Karsa Ferenc szavait idézve – „akárki pofon vágathatott volna, s azt a tenyeret, amelyik a pofont adta, meg se láttad volna... (...) Nyolc-tíz lépésnyire az egyes embernek csak a körvonalai látszottak, de tizenöt lépésre az embert se láthattad.” Így fordulhatott elő, hogy a Vilmos gyalogezred 3. zászlóalja és a 34. honvéd zászlóalj egymásba ütköztek. A szemben álló felek meglepetésükben lábhoz tették a fegyverüket. Ekkor érkezett oda Tchorznicki, akit a légio gyalogmenetben követett. „Amikor odaértünk, döbbsen láttuk Tchorznicki ezredest [a valóságban ekkor még őrnagy – K. I.], amint éppen Fiedler osztrák tábornokkal beszélget, annak törzstisztjeitől körülvéve – emlékezik vissza a jelenetre *Az 1848 és 1853 közötti évekről* beszámoló memoárjában a szemtanú, Antoni Jeziorański, az 1863-as lengyel szabadságharc majdani tábornoka. – Megdöbbenésünk nem ismert határt – nem akartunk hinni a szemünknek. Közelebb nyomultunk: Tchorznicki ezredes erre kiadta a parancsot:

– Fegyvert lábhoz!

Először hallottunk ilyen parancsot a szájából, s ahelyett, hogy végrehajtottuk volna... tüzeltünk. Az osztrákok viszonozták a puskázást, majd mintegy varázsütésre eltűntek a ködben.”

Az eset nagy visszhangot váltott ki. Mind a két fél azt hitte, hogy a vele szembenálló csapat akarja magát megadni, s a másikat vádolta hitsszegéssel. A császári propagandaszervek s a hadibeszámolók nagy teret szenteltek a magyarok és a lengyelek „aljas csele” ecsetelésére. Illusztráció is készült róla. A képen az egyik lengyel légionárius éppen Anton von Fiedler tábornokra lő, megzavarva ezzel az ütközet kellős közepén a két parancsnok között támadt idillt, de a puskáját még időben félreüti Schlik segédtisztje, Ludwik Wocher főhadnagy. A kép Władysław

Tchorznicki őrnagyot lovon ábrázolja, a tőle balra vágtatva érkező másik lovas Jan Aleksander Fredro. Gaşiorowski állítása szerint egyikük se ült lovon. A visszaemlékezések és a „riportképek” ennek ellentmondanak.

Első levél:

Nagy jó Uram!

Arra a lovassági összecsapásra, amelynek megnevezésére és közelebbi részleteire kíváncsi Uraságod – a temesvári csata végső szakaszában került sor. Az itteni utolsó kardcsapást vagy dzsidadöfést követte Görgei fegyverletétele hüvelyben tartott karddal. Ez jelentette a hadjárat végét.

Az összecsapás délután négy óra körül zajlott le – hogy sütött-e a nap? Nem tudom, de fényes nappal volt; a távoli tereptárgyak éles vonalakkal rajzolódtak ki: 1849. augusztus 9-ét írtak.

Ezt a csatát Bem vezényelte, s miután rádöbbsent, hogy az egész hadseregben nincs egyetlen ágyúgolyó, sőt, a mi (lengyel) gyalogságunk a puskagolyónak is híjával van, parancsot adott a visszavonulásra. Egye-

Fiedler tábornok és Tchorznicki őrnagy találkozása a tarcali ütközetben

nes irányban hátrálnunk nem lehetett, mert utunkat állta az ellenség által birtokolt Temesvár. Az elvonulás a harcvonaltól mentén a hadsereg háta mögött – balról a jobbszárny felé ment végbe, mégpedig teljes rendben.

Az ellenség célja az volt, hogy a rendben történő visszavonulást szétbomlassza, és a lőszert nélkül maradt sereget teljesen szétszórja. Ennek megakadályozására ott volt a mi két lovasosztályunk és a Bocskai huszárezred, amely a harcvonaltól jobbszárnyát alkotta, s most a mi visszavonulásunkat fedezte. Hogy az ellenség az állásunkból kibilentsen, ellenünk küldte a sárga sisakos (legalábbis én ilyennek láttam őket), a gálaöltözetüket illetően vörös hajtókás, fehér köpenyes ulánusokat, akik nem tudom, hányan voltak, mert közülük egy se jött át a folyócska innenső oldalára. Az átkelést lehetővé tevő hidat a mi első dzsidásezredünk egy osztaga védte, a lejjebb fekvő gázló pedig tele volt menekülő ellenséges ulánusokkal. Nehéz volt az átkelés ezen a keskeny folyosón, mivel az elesettekből sáncot lehetett volna emelni, de mert csak arról volt szó, hogy az ellenséget szorítsuk a folyócskán túlra, csupán az ellenállókra csaptunk le. Így a gázló nem lett olyan mélységes színhely, amilyen egy ilyen szűk hely az ellenségtől hajsoltaknak lehetett volna. Úgy gondolom, mégis hasznos lehet, ha a szcénánál hosszasan elidőzöm, mert úgy érzem, ez volna a legalkalmasabb helyszín és akció, amelyet vászonra lehetne vinni.

Itt örvénylett az egész összecsapás: a díszegyenruhában menekülő sárgasisakosok, akiket a mi fehér és piros csákós dzsidásaink közösen üldöznek, a folyócskán túl sorakozó vértések, amint feltartóztatni készülnek az üldözőknek, mert noha a parancs szerint nem kelhattunk át az ellenség üldözésére, és gyülekezésre szólta a trombita, a mieink közül tízegynehányan átviharzottak a gázlón, és szétzilálták az útjukat álló vértesszázalék első sorait. Amikor észbe kaptak, visszatértek, de ott hagyták egy földön fekvő sebesültjüket. Miután a mieink visszajöttek, az általuk szétszórta csűrbe tagjai varjaként körözni kezdtek a földről felemelkedni igyekvő sebesült körül, hogy lekasabolják.

„Micsoda! Hát hagyjuk, hogy ezek a gazok tort üljenek a mieink fölött?” Fredro hangja volt ez, a 2. ezred 1. századának főhadnagyáé,

aki alighanem éppen ekkor ért vissza a folyó túlszárjáról, s a sebesült az ő szakaszának katonája volt: Ujejski vagy Madejski – már pontosan nem emlékszem. Mi nem voltunk annyian a téren, hogy megmérkőzzünk az egész vértessosztállyal, mert többségünk már a trombitaszóval kijelölt gyülekezőhelyen sorakozott, s a szomszédos gyümölcsös kert fái között is megvillant egy sisakos csapat. De mindazok, akik Fredro főhadnagyunk hangját meghallották, száguldva követték őt a gázlón át. A gyülekező népség ismét elinalt, és a mieink magukkal hozták a sebesültet. Elismeréssel tartozunk a vértések parancsnokának, hogy a zárt sorokból egy se kelt a kutyapécék segítségére. Én, más kalandoktól feltartóztatva, csak akkor érkeztem meg futva, amikor a hóna alatt tartott sebesültet már a gázló felé cipelték; tehát nem voltam szemtanúja megmentésének, de biztos, hogy az elbeszéltek szerint történt, mert az, aki a sebesültet bal kezével a hóna alatt tartva támogatta, míg jobbában a kardját és a gyeplőt markolta, Fredro volt. Mögötte még néhány fehér csákós ulánus lépkedett, hátra-hátranézve, de a sebesült kimentését senki sem zavarta meg. A gázló keményre döngölt mesterséges töltés volt, olyan keskeny, hogy csak egy szekér férhetett el rajta. A tiszta vízsodrásan áttetszettek a fehér kövek. A folyócska mindkét oldalán legelő terült el, az átellenes part kissé magasabban emelkedett, de ugyanúgy enyhén a víz felé lejtett, mint az innenső.

Nagyságos Uram, közelebbi részleteket e csatáról a csatolt emlékiratban olvashat, amelyet a pesti kiállítás során írtam, ahol nagy ovációval tisztelegtek a lengyel küldöttség egyetlen légionistája előtt. Márha – nota bene – Uraságodnak türelme lesz elolvasni, mert én magam úgy vélem, egy idegen számára nem világos a nehézkesen megírt szöveg. Felhívom rá a figyelmét, hogy a temesvári csata leírása, amennyire én magam érzékelem, csak a 10. oldalon kezdődik.

A megboldogult Aleksander úrra vonatkozóan némi helyreigazítással tartozom. A híd és a gázló közötti térséget nem major, hanem malom uralta, amelyre rátapadt egy kerítéssel övezett gyümölcsös kert. Arra, hogy ezt a helyet a sebesültjével elfoglalt, megboldogult Aleksander úrnál jobban szemügyre tudtam venni, az alábbi történet szolgáljon bizonyítékkal.

Az én rajomban (hármójuk közül az egyik a lovakat látta el, a másik az abrakról gondoskodott, harmadik a konyhával foglalatostkodott) az abrakos egy Kościelecki nevű személy volt, bátor, körültekintő, derék katona – az volt a mániája, hogy kártyalapocskákra lőtt célba, s erre nem kevés történyt elpazarolt. Ugyanis ahol csak alkalom kínálkozott, kiszögezte a kártyalapokat, lelépte a távolságot, lőtt, és ritkán hibázott. Mondtam neki, hogy a lösszerpocsékolás semmire se jó, mert lovaglás közben amúgy se könnyű találni. E kételyemre pont akkor emlékeztetett, amikor a mieink már csaknem teljesen visszahúzódtak a túlpartról, a szétvert balszárny deformálódott, s az egész vértessosztály a folyócskáig nyomult előre. A harctéren maradt vitézeket – valamennyien fehér csákós dzsidások voltak – bosszantotta a hősködő kutyapecérekből alakzatot felvett balszárny. Egyre-másra tüzeltek az alakzatra. Kościelecki egyszer csak odaszól nekem: „Lásd csak, hiába lövök-e.” Tizenöt lépést előre ment, célzott, úgy, hogy a célba vett sintér-hős köpenyét magára húzva lova nyakára borult, majd lőtt – de nem talált. Ugyanez ismétlődött meg a másik pisztollyal is, amit kedveszegetten egyenesen a mocsárba hajított. „No, gyere csak – mondom neki. – Majd én megmutatom, mint kell löni úgy, hogy ne vesszen kárba a golyó.”

Eperjesen, amikor a Duklai-hágón át beözönlő oroszok köszöntésére kiküldtek bennünket, kétszövű vadászpuskákat kaptunk. Korzeliński kapitány gúnyt űzött e fegyverből, amit sokan kézbe se vettek. Én azonban megőriztem az ekkor kapott fustélyt. A vadászpuskából vagy a kurtályból leadott lövés nem pontosabb, mint a pisztolyé, de messzebb hordó nála. Oldalt állva olyan helyzetet foglalhat el az ember, hogy a sorban álló katona eltakarja a másikat; akkor a lövés felfelé vagy lefelé hordva – vízszintes helyzetben biztos, hogy eltalál valakit. Így hát, hogy a vértésekkel szemben ilyen löállást találjak, oda kellett mennem a gyümölcsöskerthez, ahonnan a – természetesen leállított – malomkereket pontosan látni lehetett. Egyébként a sebesült számára hevenyészett hordággal éppen akkor rohant oda az izzadt molnárlegény.

Úgy emlékszem, hogy Krobicki is elesett ebben a viadalban, aki a vörös csákós ulánusoknál volt főhadnagy. A huszárok, akik minden további nélkül a hátunk mögé bújtak, amikor meglátták a felénk vágató

ulánusokat, s ráadásul a sorainkat is megbontották az arcvonala előtt parádézva akkor, amikor rohamra kellett volna menniük, csak akkor kerültek elő, amikor a megfutamodókat kellett kaszabolni, úgyhogy az ellenséget el kellett tőlük kergetnünk. De ahogy megjelentek, ugyanolyan észrevétlenül el is tűntek.

Tudom, hogy ily sok apró részletet nem lehet vászonra vinni, de lehet, hogy éppen a legalkalmasabbat nem találja elég világosan bemutatottnak, ezért befejezésül öröömre szolgál bejelenteni, kész vagyok bármily szükséges tájékoztatásra, még ha oda kellene is mennem, és előszóval mindenféle szükséges magyarázattal szolgálni. Az utolsó csata minden részletével jobban beleivódott az emlékezetembe, mint a korábbiak. A huszárok gyáva, mészáros viselkedése előhívott emlékezetemből egy másik hasonló esetet, amely a tarcali ütközetben játszódott le. Amikor már mindennek végeztével ácsorogtunk, mit sem tudva arról, ami körülöttünk történik, lóhalálában arcvonalaunkhoz érkezik egy osztrák gyalogos segédtsízt, leugrik lováról és villámgyorsan eltűnik soraink között. Mögötte a csalódott huszár, aki a kardjával mutatja, hogy adjuk ki neki a segédtsízt. A lovát átadtuk, de a segédtsízt magunknál tartottuk. Ahogy éles helyzetben az ellenség kerülni igyekezett minket, veszélyhelyzetben nálunk keresett oltalmat.

Nem az én feladatom, hogy aláhúzzam és kidomborítsam a légió magyarországi haditetteit, amelyek mai szemmel nézve, ha nem is múlták felül, de elérték a hajdani légiók, sőt nemzeti hadak cselekedeteit is. Mindent szigorúan számba véve kiderül, hogy a magyarok elsősorban a lengyeleknek köszönhetik első hadjáratuk sikereit. Emiatt ennek honunkra nézve is nagyobb haszna volt, mint az összes korábbi és későbbi erőfeszítéseknek. Az uralkodó rájött, hogy nemcsak a magyarokkal, hanem a lengyelekkel is számolnia kell. Mai szabadságunk ereje is ebben rejlik. Befejezem, mert lehet, hogy feleslegesen ragaszkodom azokhoz a gondolatokhoz, amelyek nem tartoznak e dolgokhoz. Hálásan szorítom baráti kezét – szolgálja Roman Gąsiorowski.

Górnawieś p. Myślenice, 1891. nov. 6.

Második levél:

Kedves Felicjan!

Ha figyelmesebben olvastál volna, most nem tennél fel annyi kérdést, mert:

1. Tchorznicki akkor, amikor a papírmalom elleni támadásnál lemaradt és késve, akkor csatlakozott hozzánk, amikor az általunk elűzött zászlóalj által kitaposott téren felsorakoztunk, természetesen nem ült lovon, és

2. Fredróból – ha a képnek a valósággal egyezően történelminek kell lennie – ne csináljatok szoborszerű hőst. Ő kétségtelenül rokonszenves fickó volt. A rohamra-indulás, hurrázás, lövöldözés idején mindig az elsők között találtuk, de nem játszotta a hőst. Rangról, segédtszti beosztásról akkortájt az idő szorításában szó sem lehetett. A folytonos életveszélyben végrehajtott visszavonulás során fedezni kellett az akkor rendkívül ijedős, csaknem teljes egészében frissen szervezett magyar sereget (mert a régi ezredek nyugaton és délen voltak), fedezni kellett, nehogy csűrhemód szétszóródjék. Tehát se besztást, se rangot mérlegelni nem volt idő akkor, amikor saját bőrének mentése foglalta le az embert, s a szervezés helyett verekedni kellett. Nyolcvanketten kezdtük meg a visszavonulást – s néhány ember csatlakozott hozzánk; a magyarok elvették saját katonáiktól a puskákat, s azoknak adták, akik a mi sorainkat gyarapították. A tarcali ütközetben már kétszázan voltunk, így egy meglehetősen népes gyalogos századot alkottunk, de hogy a minket kommandírozó Tchorznicki számára segédtsztről gondolkozzunk, az mulatságos lett volna. Az Aradon szervezkedő Wysockival egyébként sem volt összeköttetésünk. Ha Kossak mindenképpen lóra akarja ültetni Tchorznickit, akkor az legyen egy fehér kanca, a Baba, amely, azt hiszem, a sajátja volt, mert vele kelt útra otthonról, s meneteléskor néha azon ült. Harcolni azonban mindvégig gyalog harcolt, mindaddig, amíg az egész század lóra nem ült. Lehet, hogy Fredro is lóháton érkezett Magyarországra, de

ból állt. Mert ugyan miféle jelentősége lehetett a segédtsíztnek. Dembińskinek is Dunajewskit küldték segédtsíztül. Fredro biztos, hogy nem akarta elfogadni ezt a kitüntetést, mert származását és érdemeit tekintve ő lett volna e tisztségre a legmegfelelőbb.

A hadjáratot a méltón megszolgált hadnagyi ranggal fejezte be, s a mégoly könnyen osztogatott előléptetést se fogadta el. Szerénység és az arisztokrata allűrök teljes hiánya jellemezte, ellentétben az akkor hozzá hasonló származásúakkal. A művész ne fossza őt meg a rá jellemző jegyeitől, mert azzal sérti emlékét. Ha a kép pompája miatt lovakat akar festeni, vigye vászonra a lengyel légionisták négyszögét rohamozó vértéseket, így lesznek lovak is, de Fredrót akkor is gyalog, puskával a kezében a négyszög sündisznóállásában örökítse meg.

Szervezz „Randez – Vous”-t e kép felvázolása előtt, s elmegyek Krakkóba, ahonnan elmehetünk Morawicába. Én nem járok postára a naponta megadott időben, csak ha alkalom kínálkozik rá. Ezért a választ postafordultával írnom lehetetlen, bár már félig-meddig megbárátkoztam a tollal. Ma „Familien-fest”-em van –, ha megfogadod, hogy nem ócsárolod a hurkámot, küldök belőle; addig is szívélyes üdvözlét attól, aki alig várja, hogy megszorongassá bajtársa kezét:

Roman

1891. november 24-én, kedden.

Roman Gąsiorowski visszaemlékezése Korzeliński megsebesülésére és Mroczkowski megmenekülésére

„Négy óra tájban új, kisebb lovasegységek jelentek meg, és nem találván semmi akadályra, lassan közeledtek felénk – a hidat véve célba. Ekkor ügetett el arcvonulunk előtt hármassorokba a huszárezred, és balra visszakanyarodva mögöttünk sorakozott fel. Amikor éppen elhagyta az 1. dzsidásezredünk osztályát, az ellenséges ulánusok már átkeltek a hídon és lassanként felsorakozóban voltak az innenső oldalon. Hogy soraik rendezésében megakadályozzuk őket, a fedezetlen osztály egyből rohamra indult, s mivel ezt vezényszóra és fegyelmezett rendben tette, az egyik szakasz a híd felé vágatott, hogy az erősítéseknek útját állja. Osztályunk vitézei nem a legudvariasabban nógatták a parádézva elvonuló huszárokat, s hol hármassával, hogy egyenként szakadtak ki a sorokból, ahogy a huszárok menete engedte. De az ellenséghez érve megdöbbentő látvány fogadott. Az ellenséges ulánusok mozdulatlanul tartották fölfelé dzsidáikat, s viszonzásul mi is ezt tettük. Mivel a dzsida nem jelentett távolságtartó akadályt, olyan tumultus támadt, hogy a lovak szügyükkel egymást, fejükkel a lovasokat érték. Távolabbról kellett az új fajtájú megütközéshez nekikészülni, ahol még volt hely, mert nem fejlődven fel kellőképpen, szélteben is meglehetősen szűkösön voltunk. Nem egy odaérkezőt hozott zavarba az ütközet ezen formájának látványa. A lándzsát fölfelé tartva vágató vitéz képtelen volt időben lefékezni lendületben lévő lovát és beleütközött az ellenfél lovába. Hátrahőkölve egy vonalba került tőszomszéd bajtársával sajátos Janus-arcot alkotva vele. Udvariasan bocsánatot kért tőle, de nem hátrált ki. Ilyen helyzetbe került a Korzeliński kapitány mellett álló Prażmowski dzsidásközlegény is, s ez a pozíció később hasznosnak bizonyult. Én a kapitány mögött álltam, mögöttem pedig mások tülekedtek.

»Nicht mit euch, Husaren her« – ismételték a tiszték. Az 1. ezred ezredese Ponínski anyanyelvükön intézett beszédet az ellenséges ulá-

nusokhoz. »Velünk vagy ellenünk« – kérdezte a katona. »Nicht mit euch, Husaren her!« Vagy tíz percig tartott e parlamenterkedés, míg végül a balszárnyon eldőrdült egy lövés; láthatóan az ellenség részéről, mert oly rövid idő múlva, amennyi a pisztoly előrántásához és el-sütéséhez szükséges, egyszerre két lövéssel feleltek. A mi érintett hármasunk közül ketten megbosszulták bajtársukat. Korzeliński kapitány odavágott a vele szemben álló ulánusnak, de a körülményeket figyelembe véve barátságosan, mert pallosával (amely szélesebb és súlyosabb volt az általánosan rendszeresítetténél) széthasíthatta volna a fejét, de csak a hajtókát szabta meg a pengegörbülettel. E fegyvernek is szűk volt a hely. Az osztrák ulánusok gálaegyenruhát viseltek, piros hajtókás kurtkát és lószörsörényes sárga sisakot. A vértések – mint minden sisakos – köpenyt is, akárcsak mi. Az ulánus leengedte a dzsidáját, de mivel az túl hosszú volt, hegyének élével felsértette homlokát a kapitánynak, aki gyakorlósapkát hordott. Meglepett, hogy a százados, ahelyett, hogy félreütötte volna a túl puhán tartott dzsidát, bal felé lefelé suhintott a kardjával. Éppen ekkor szúrta meg az oldalán egy tiszt vagy altiszt, aki az első soron átfurakodott. Ez nem került el a kapitány mellett álló két dzsidásunk figyelmét: a támadó egy szempillantás alatt két dzsida sorompójába került, úgy, hogy az egyik a hátát szorította. A két dzsida szorítójában a szerencsétlen harcképtelenné vált. Vissza akart vonulni, de a mögötte lévő dzsida annál inkább szorította, ami bénítóan hatott rá. Ők a dzsidát tartják erősen, a sebesült kapitány vissza akar húzódni – helyet készítenek neki –, de én magam mozdulni sem tudok, mindenfelől a lovamra tapadnak. Történt, ami történt a hadsorokban, amelyek végül is fellazultak, mert ellenfeleink helyet csináltak nekünk. A lándzsák közé szorított ulánus ép bőrrel elillant, mint a csapdából szabadult róka, mert bár megsebesítette a kapitányt, senki se akart a szorult helyzetben lévön bosszút állni. Csak a pénzes szütyője maradt ott, amelyet túl kapkodva varrhatott ferdén a hajtókájába. (...)

Amikor megnyílt előttünk a tér, és üldözésükre indultunk, az első, aki megvillant előttem, tiszt volt, s mintha rám akart volna támadni.

Amikor azonban észrevette, hogy egyedül maradt közöttünk, megfordította a lovát és menekülésre fogta. »Mroczkowski, fogd...« – nem tudtam befejezni a mondatot, látván, mi készül. Mert ő ahelyett, hogy helyben megfordította volna a lovát, megállt és jobbra nézett, a tiszt meg balra kommandírozta a lovat. Ha az egy helyben állót ily lendületben éri a vágás, mákgubóként hullhat le a feje, ráadásul az én figyelmetlenségem miatt. Még a lovamat is felsebeztem a sarkantyúmmal, hogy megakadályozzam a dolog illetén alakulását. De megtörtént! Nem tudván a lovamat megállítani, elviharzok mellette. S látom, hogy helyén a feje. A dzsidássá lett művésznak csak összefogott göndör haja omlik le hátán a nyeregtakaróra. »Ki vágott bottal a tarkómra?« – szólal meg. Hál' Istennek, a hátára omló sűrű hajzat megmentette az életét! Egy párizsi mesterfodrász se tudná oly egyenletesen levágni a haját, mint az éles lovassági pallos, amely még a bőrt se sértette meg. Egy pillanat alatt megértettem, mi a haszna a francia vértések sisakját díszítő, hátul leomló lófaroknak...

A művészt azonban annyira rendítette meg csak, hogy lemaradt. A nyaka aztán iszonyatosan megduzzadt.”

A temesvári csatáért Orsován kitüntettek

Az 1849. augusztus 17-én Orsován Kossuth által kitüntetett lengyel légionisták közül négyen kifejezetten a temesvári csatában tanúsított helytállásuk miatt kapták meg a III. osztályú érdemjelet. Az indoklás szerint Jan Madejski főhadnagy „a temesvári ütközetben egyike az elsőeknek volt, akik az ellenséges lovasság soraira vetették magukat és szétugrasztásukhoz hozzájárult; egy vértest lováról szúrt le, az ellenség egészen körülfogta, tizennyolc sebet kapott, míg az övéi ki nem vágták”. (Ez a Madejski lehetett tehát az, akit Fredróék kimentettek, s akinek kimentéséről Gąsiorowski oly plasztikusan számolt be az előbbiekben.) Feliks Miączyński dzsidáshadnagy „kitünt mindenütt bátorsága által, és különösen a temesvári ütközetben, amelyben leütött

lováról egy ellenséges dzsidástisztet és sokat tett az ellenség szétugrasztásához”. Michał Prażmowski dzsidás Temesvárnál társaival „bátor támadás által kiszabadítá Korzeliński kapitány századparancsnokát, akit az ellenség körülfogott”. Ksawery Horodyński „gyalogoskapitány, 1831-iki volt tiszt, különösen mint zászlóaljparancsnok tüntette ki magát, a temesvári ütközetben helyét a legerősebb ágyútüzelésben megállotta, a veszteség csaknem zászlóaljának felényire rúgott, ami kitartásáról becsülésreméltóan tanúskodik; buzdítva a katonákat, rendet tartott az utolsó pillanatig, ahol aztán ő fedezte a visszavonulást.”

A szabadságharc Gracza György által is kiemelt egyik legrokon-szenvesebb hősének kitüntetésében az indoklás utolsó pontja szól a temesvári helytállásról: „Korzeliński kapitány különben is megérdemli, hogy a legbátrabbak közé számíttassék; egy rohamnál a temesvári ütközetben megsebesült.”

Az utóbbi indoklást Roman Gaşiorowski most idézett kései beszámolója is hitelesíti.

WŁADYSŁAW BENTKOWSKI – HÍVEN AZ UTOLSÓ PARANCSIG

Teregova – jól védhető szoros, mint Somosierra. A spanyolok az eltorlaszolt somosierrai hegyszorosnál akarták feltartóztatni 1808 őszén a Madrid felé vonuló a francia császárt. A bevehetetlennek tartott hágót a lengyel könnyűlovasezred Napóleon mellé rendelt ügyeletes százada fergeteges rohammal tizenhárom perc alatt elfoglalta. De Teregovából nem a fővárosba, hanem egy magyar határvároskába, Orsovára... a Török Birodalomba... a nagyvilágba vezet az út... A menekülés..., a félelem útja.

Félelem: kiszakadás az ismeretlenségbe – a születés öntudatlan állapotának átélése... a halál közelségétől alétlan..., ahogy a majdani önmaga utáni menekülő a kaptató tetején zihálva visszanéz, hogy egykori önmagát bevarja: égre és egymásra pikkelyesedő hegláncolat – Isten megkövesedett szívdobogása – veszi körbe. S mintha a láthatár zsilipjeit egyszerre nyitották volna meg: felhőtajtékosan zúdul alá a tenger, hogy elmossa azt, aki kirekesztve mindig a világ közepén áll.

Władysław Bentkowski tűzér főhadnagy, hátát egy vadalmafának vetve, kinyújtott lábbal ül a földön... Mozdulatlan, mintha ott érte volna a halál..., a Teregovai-hegyszorosban. De – jóllehet, felkészült a legrosszabbra – még él. Katonáit figyel, akik látható izgatottsággal, visszafojtott hangon tanácskoznak. Gyermekkorában, az apja varsói szalonjában egybesereglett híres professzorokat – a történész Joachim Lelewelt, a szótárkészítő Bogumił Samuel Lindét, a filozófus Krystyn Lach Szymrát – fürkészte így. Egyszerre kíváncsian és az unatkozók közönyével. Közülük mindnyájan megtisztelőnek érezték a híres szerkesztő és irodalomtörténész, Feliks Bentkowski vendégszerető társaságát. Ők alkották a Sándor cár által alapított varsói egyetem professzor-elitjét.

A gyermekben fellobbant tanulási kedv még mindent magába olvasztóan izzott. És Władysław mintha későbbi eszmélkedése idején, Varsótól távol is, professzorok kiválasztottja maradt volna. Húszévesen, 1837-ben beiratkozott a königsbergai egyetemre, ahol az egy mással is rivalizáló két híres professzornál, Friedrich Wilhelm Schubertnél és Johann Voignál hallgatott jogot és történelmet. Elismerést azonban a lipcsei Jabłonowski Társaság által kiírt pályadíj elnyerésével szerzett magának. A Jagellók korának lengyel szejmjéről írt dolgozatát Siegfried Hüppe professzor úr, a lengyel história európai hírű ismerője méltatta, akinek *A lengyel alkotmány története* című munkája 1894-ben magyarul is megjelent. Amikor Hüppe professzor úr átnyújtotta a huszonkét éves Bentkowskiaknak a pályamunkáért járó aranyérmet, valami olyasmit mondott, hogy ily kiváló tanulmányt e tárgyban ez ideig még nem olvasott... Lehetett volna belőle történész... És végül a porosz hadsereg tisztje lett. Talán azért, mert meg kellett küzdenie a fekete himlő démonaival, s az életéért folytatott harc nyomait azóta is az arcán viseli, mint Bem a kísérletezés közben felrobbant hajtótöltetét. Mint tiszt – miután futó ismeretséget kötött a halállal – hivatásának érezhette a vele való állandó szembenézést.

Katonáinak hol egyikét, hol másikat ragadja el a hév, s így gyakorta vágnak egymás szavába. Ha a mondatfoslányok nem hatolnának el hozzá, akkor is tudná, miről folyik a szó. Közülük csak ketten nem vesznek részt a röpgyűlésen. Azok, akiknek égő kanóccal az ágyúk mellett kell állniuk. A két löveg csőirányát meghosszabbítva párhuzamost lehetne húzni a meredélybe mart úttal.

Három tüzér elválík bajtársainak csoportjától, és elindul Bentkowski főhadnagy felé. Egyikük tűzmester, a másik kettő köztüzér. Valamikor Rembowski alatt szolgáltak, mint a légió tüzérei közül annyian. Kłossowskién kívül hármuk január 27-én Munkácson papírra vetett aláírását ismerjük: Franciszek Gorazdowskiét, Mikołaj Baumgartnerét, Grzegorz Szaryskiét. De kik lehetnek ők hárman, akik kissé félszegen megkérdezik parancsnokuktól, hogy minek jöttek erre a kietlen helyre, és meddig maradnak itt.

– Először is, küldöttséget továbbra sem fogadok, semmifélet. Aki-nek valami mondanivalója van, jelentkezzen külön, de csak a saját nevében.

Mindig megvetette a sűgő-bűgő konspirátorokat. Tiszteletet benne a cár ellen szövetkezők sem keltettek. A nyílt, megfontolt és értelmes cselekvés híve volt. Ezért nem vett részt a Poznańi Nagyhercegség hazafias föld alatti mozgalmaiban. Igaz, ha a krakkói felkelés 1846-ban tovább tart, s ideje lett volna törvényes úton leszerelni, csatlakozik hozzá. Amikor a berlini tiszti iskolát elvégezte, és tűzér hadnaggyá avatták, biztos volt benne, hogy képzettségével, szakértelmével majdan a lengyel ügyet fogja szolgálni. Ebbéli meggyőződése még azzal a hittel is párosult, hogy a történelem legalább egyszer mindenkinek lehetővé teszi, hogy a ráért feladatot elvégezze.

1848 tavaszán még azért nem fordított hátat a hadseregnek, mert ő is a porosz–orosz háborúra készült. Miután a Poznańi Nagyhercegség lengyel reményeit a helybéli sovinizmus és I. Miklós cár ügyes diplomáciai manővere következtében a porosz hadsereg hathatós segítségével eltemették, leszerelését kérte, s 1849 tavaszán megvált a mundértól. Szakértelmét azonban magával vitte... Magyarországra, ahová 1849 júniusában érkezett – nem a legbiztonságosabb útvonalakon. Wysocki, hadnagyi rangját elismerve, beosztotta a lovasűteg tisztjei közé.

A katonák távoznak, de pár perc múlva máris előtte áll egyikőjük, aki bizalmas, családiasan bensőséges hangon megismétli előbbi kérdésüket. A válasz:

– Azért jöttünk ide, mert a tábornok úr így parancsolta, s addig maradunk, amíg a parancsát vissza nem vonja.

A katona zavartan, tanácstalanul távozik.

Wójcik főhadnagy turai hősi halála után Wysocki őt nevezte ki a lovas félűteg parancsnokának. E tisztében a szőregi űtközet végén mutatkozott be. Akkor is mennyire meglepte környezetét!

Dembiński hadserege már menetoszlopokban vonult valamerre. Az utóvédet a lépcsőzetes harcrendben visszahúzódo lengyel lovasdan-

dár alkotta. Bentkowski lovasütege mintegy kapocsként szolgált a két lovasezred között. A távolban egyszer csak megjelent Panyutyin orosz hadosztályának egyik tizenkét fontos nehézütege, s máris tüzet nyitott. Szerencsére még nem mérte be jól a célpontot. Bentkowskiban felvillant, mi lesz, ha az üteg már az alkonyat beállta előtt szétszórja a lengyel dzsidásokat? Akkor a visszavonuló had ezen a szakaszon fedezetlen marad. Mihez kezdhet ennek megakadályozására a maga háromfontosaival? Azt teheti csak, amit tanult, s amit Bem Iganiénél és Osztrolenkánál a gyakorlatban is megmutatott: az ellenséges ütegek torkába megy, s kiegyenlíti a lőtávolságot.

Szólt a dzsidásoknak, hogy fedezzék, s ágyúival megindult előre. Egy kémszemléről visszatért altiszt nem mulasztotta el megjegyezni:

– Mit csinálsz? Elveszik az ágyúidat.

– Hát ne hagyjátok! – vetette oda neki Bentkowski, és folytatta az előrenyomulást. Amikor elérte azt a pontot, ahonnan az ellenséges üteg az ő háromfontosainak lőtávolaiba került, megállt, ágyúit lemozdonyozta, és tüzet nyitott. Az előny most az ő javára billent a közeli célpontra nehezen beállítható orosz ágyúkkal szemben. Ezek lövedékei majdhogynem mind hatástalanul zúgtak el az eredményesen tüzelő lengyel félüteg fölött. A tizenkét fontos üteg hamarosan beszüntette a tüzet. Ebben a Bentkowski okozta veszteségek mellett az alkonyat beállta is közrejátszott. A lengyel tüzerparancsnok egy ágyúja könnyebben megrongálódott, és két embere kapott sebet. Egyikük, Szymon Banasz (nevét talán fiatal kora miatt jegyezhatték fel a sumlai névsorban kicsinyítve Banasiknak, de szerepel ott a Banaś változat is) 1848 tavaszán fordított hátat a krakkói egyetemen folytatott bölcsésztanulmányainak, s jött át Kuczyński csapatával Magyarországra. A turócszentmártoni drámát túlélve június 27-én lépett be az Eperjesről, Kassáról visszavonuló lengyel légio tüzésébe. Sebesülése következtében hallását veszítette. Ezzel a fellépésével Bentkowski főhadnagy nemcsak saját tűzérei, hanem a két lovasezred előtt is tekintélyt szerzett magának.

A négy ágyúból álló félüteg legközelebb Temesvárnál jutott főszerephez. A Vécsey hadteste által ostromlott várat augusztus 9-én érte

el a folytonos visszavonulástól és az osztrákok állandó támadásaitól kimerült sereg. Dembiński reggel tudta meg, hogy a működésével elégedetlen kormány aznap leváltotta, s a főparancsnokságot a frissen érkező Bemre ruházta át. Az erdélyi hadsereg fővezére már egy tapodtat se akart hátrálni: azonnal megfordította a hadsereget, amelynek az őt lendületesen üldöző osztrák hadsereg nekiütközött... és elfogadta a felkínált csatát...

Az addig utóvédben küzdő lengyel légió az így kialakult jobbszárnnyra került. A két ulánusezred századonként egy vonalba sorakozott fel, középen – szokás szerint – a lovas félüteg állt. A dzsidásoktól balra, a köhídnál a 3. lengyel zászlóalj várta, hogy bevessék. Parancsnokukat, a beteg Englert őrnagyot Ksawery Horodyński százados helyettesítette. Nem gondolta, hogy a lovasságnál szolgáló testvérét, Wacławot aznap látja utoljára. Mivel a magyar hadsereg jobbszárnnya a „levegőben lógott”, megerősítésére – pár száz méterrel a lengyel dzsidások mögött – huszonnégy huszárszázadot vontak össze.

...Az álmoassággal küzdő Bentkowski előtt összemosódnak a képek. Már a második napja őrzik az átjárót. A Karánsebes felé ereszkedő út két oldalán Rosty István őrnagy veres sipkás vadászai lapulnak, s várják az üldöző osztrákok megjelenését. A sűrű csendtől pattanásig feszülnek az idegei, az égboltot alig tudja összefogni a nap. Ismét megjelenik előtte egy tűzér. Szavai értelmeseek, határozottak. Tudomására hozza Bentkowski, hogy ők önként, saját elhatározásukból léptek be a légióba. Közvetlenül ugyan a magyarok ügyéért harcoltak, de közvetve Lengyelországot szolgálták. Most, hogy a magyarok ügye már elbukott, s a légió útban van Törökország felé, nem érti, hogy miért ülnek itt. Pontosabban, hogy mivel őket Lengyelország szolgálatának célja vezérli, utána fog-nak szökni a légiónak. Utolsó szavait hallva Bentkowski türelmét veszíti:

–Van bőr a képeden saját aljasságodat, anélkül, hogy kérdeznék, az arcomba vágni? És mire fel? Ha dezertálni akarsz, tedd éjszaka, nem foglak üldözni, de aki a szemem láttára akar megszökni, azt kíméletlenül lelövöm. Most pedig mars az ágyúkhoz!

Bem tábornok

A lengyel dzsidások arcvo-
nalától nem messze egy patak
kanyarog. Alig van benne víz,
csupa iszap. Partjai mentén vi-
zenyős rétek húzódnak. Szem-
ben a túlfelől emelkedő
dombokon sorakozik az oszt-
rák had, mögötte a hosszan el-
nyúló Kisbecskerek. A magyar
jobbszárny felől két huszon-
négy fontos ostromágyú lövi
átlósan az osztrákokat. Ered-
ményesen. Más egyéb szinte
nem is történik arrafelé... De
kis idő elteltével Bentkowski
hirtelen jelentős lovas tömege-

ket lát gyülekezni velük átellenben. Messzelátóján jól kivehető, hogy
osztrák vértesszázadok sorakoznak... Egy egész dandár... Bentkowski
úgy véli, hogy rohamra készülődnek. Mivel a jobbszárny meglehető-
sen gazdátlan, azaz semmiféle parancs nem érkezik, a tüzértiszt önte-
vékenyen cselekszik. Ugyanúgy, mint Szőregnél. Legyezőszerűen
kibomló félütegével megindul a patak vonala felé. A hirtelen merede-
kebben megfutó rét szélén lemozdonyozik, és egy pillantással beméri
a távolságot, amely az ellenséges lovasságtól elválasztja. Kilencszáz
lépés lehet... „Szokásomhoz híven lassan, harsányan, elnyújtott han-
gon, mint a gyakorlótéren szoktam, adtam ki a parancsokat, hogy lá-
zasan, kapkodva odavetett utasításokkal ne fokozzam a fiatal katonák
amúgy is heves szívdobogását, amely sajnos elkerülhetetlen ott, ahol
a halál fuvallatát még a lovak is megérzik...” – emlékezik vissza Bent-
kowski második önálló tüzérségi akciójára. – „Kiadtam hát a paran-
csot: Kétujjnyi csöemelés! Golyókkal! Jobbról, egyenként, tűz!”

Bentkowski ágyúinak nem volt állítható réz célirányzója, de még
fairányzója sem. Elkeveredhettek a nagy háborús felfordulásban, ezért

kellett az ujjak segítségével célozni. Sorra, egyenként eldőrdülnek az ágyúk. Parancsnokuk távcsövén figyeli az eredményt: a golyók mind-egyike a vértések közé csap. A sortűz megismétlődik. Újból és újból. „Az ellenséges lovasoszlop minden egyes lövés után megbolydult” – összegzi tüzérségi tevékenységének eredményét Bentkowski. – „Amikor végül egyetlen osztrák üteg sem jelent meg, hogy tüzérségi tüze- met megzavarja vagy leküzdje, a megtépázott vértések hirtelen hátraarcot csináltak, és az egész dandár eltűnt a szemünk elől.”

... A harmadik napon már Bentkowski is kimerült volt. Az az ember, aki az előző nap dezertálással fenyegette, reggelre valóban megszökött. Vadalmát rágsált, hogy éhét elverje. Két darab kétszövé- pisztolyát övében tartva várta katonái lázadását. Az ágyúkezelők közül a légio tüzérségében csak az altiszteknek volt kardjuk, a köztűzér semmiféle kézfegyverrel nem rendelkezett. Aznap Bentkowski senki nem fenyegette meg... Csak azt kérték tőle, mindenre, ami szent,

Władysław Bentkowski

hogy őket mint lengyel légionis- tákat vezesse vissza a légiohoz. Könyörgő szavaik jobban elkese- rítették, mint átkozódásaik. Este felé puskaropogás verte föl a tájat: Rosty őrnagy vadászai fogadták az üldözésükre rendelt osztrák csapatok előőrseit. Aztán újból csend lett. Az ellenség abban a tudatban húzódott vissza, hogy a hegyszorost aligha tudja egy- könnyen birtokba venni.

A vértések elűzése után Bent- kowski ismét visszatért a dzsidá- sok közé. A jobbszárnyon még mindig nem készültek semmire.

A tájon kísérteties nyugalom honolt – a szórványos ágyúdörgéstől és puskaropogástól eltekintve. Bentkowski ellovagolt egy közeli domb felé, amelynek a tetején egy csoport tisztet fedezett föl. Dembiński és kísérete tartózkodott ott, mint valami színházi állóhelyen. Bentkowski már tisztársaitól tudta, hogy Bem az ütköztetpre készülő had egy részének az irányítását Dembińskire akarta bízni. Ő azonban sértődötten elutasította az ajánlatot. Megalázónak tartotta alárendelt szerepet játszani. Most csupán magánemberként, mint kíváncsi néző tartózkodott a csatatéren. Nyugtalanak látszott. Egyszer csak idegesen a nyereg-kápájára csapott:

– Ez a (ide most a kellőképpen trágár kifejezés gondolandó) Bem a végén még képes megnyerni a csatát!

Kora délután még valóban így festett a helyzet. Mi történt közben a balszárnynon és a hadközépen? És miért tűnt el a két eredményesen működő ostromágyú?

Az ulánusok arcvonalatól pár száz lépésnyire egy fahíd ívelte át az iszapos patakmedret. Az osztrákok időközben átkarolhatták a lovaságból álló magyar jobbszárnnyat. A 4. (Császár) ulánusezredet küldték az első vonalban ellene. Már szinte ki lehetett venni a közeledő lovasok arcát. A két kis lengyel dzsidásezredben mozgás támadt. Rohamra szólító parancsszavak röpködtek a levegőben. Bentkowski ütegével előrenyomult, miközben az ellenséges ulánusezred már-már elérte a hidat. Robogva közeledő tömegének látványa riadalommal töltötte el az ifjú lengyel tüzéreket. Kapkodva teljesítették főhadnagyuk parancsát: „Kartácsra tölts! Emelés nélkül célra tarts! Egész üteg egyszerre! Tűz!” Az ellenség azonban már túl közel volt. Bentkowski érezte, hogy ezúttal maga is kapkodott. Meglátszott az eredményen: az egyik ágyú az égboltba szórta a kartácsot. És a többi?... Nyomban fölmozdonyoztak és hátraarcot csináltak, hogy helyet biztosítsanak a rohamra induló piros és fehér csákós dzsidásoknak...

A következő nap a tüzérek jelentik Bentkowskinak, hogy a magyar vadászok feladják állásaikat és elvonulnak. Dél körül egy tüzer kíván

parancsnokával beszélni... Ezúttal a legintelligensebb és a legszókimondóbb. Bentkowski türelmesen hallgatja a hosszú bevezetőt a Lengyelorszáért hozott áldozatokról, a szabadság védelmében tett szolgálatról és szerzett érdemeiről... A légionista ezt követően hozzászól, hogy a főhadnagy egy despotikus hadsereg neveltje, teljesen értelmetlenül szolgáltatja ki őket – akik még hasznára lehetnének hazájuknak – az ellenség kényének-kedvének... Így az természetes, hogy őt is ugyanaz a sors éri majd, mint amilyenre a lengyel ügy elárulói rászolgálnak. Bentkowski hűvös nyugalommal fogadja katonája fenyegetését, s csak annyit fűz hozzá:

– Megölhettek, mert húszan vagytok, de előtte négyötök készüljön fel a halálra, mert mielőtt hozzám érnétek, négyötöket lepuffantom.

Hogy szavainak kellő nyomatékot adjon, felhúzza pisztolyait.

Az utolsó rohamára induló két lengyel dzsidadsezred elhúzza Bentkowski ütege mellett. A tüzér főhadnagy sorra felismeri az előtte egyenként föl villanó arcokat. Poniński, Korzeliński, Toczyski előretartott karddal vágatnak az ellenség ugyancsak lengyel ulánusai felé. (Tchorznicki betegség miatt nem vesz részt az aznapi ütközetben.) Nyomukban ott robognak a fiatal tisztek: Waclaw Hrodyński, Józef Łukassowski, Wiktor Dunajewski kapitányok, Jan Aleksander Fredro, Włodzimierz Kozłowski, Seweryn Bieliński, Feliks Międzyński főhadnagyok, Maksymilian Bombay hadnagy és a többiek. Kardjukat forgatva száguldanak előre. (A felsoroltak közül Międzyński azzal szerez magának hírnevet és kitüntetést, hogy pár perc múlva levág egy ellenséges ulánustisztet.) Nyomukban leszegezett dzsidadával a fehér és piros csákós lovasok. Mintha még hosszú napok múltán is Wiktor Krobicki dala verné föl a teregovai hegyszoros sziklabérceit:

*A szeme tűz, ó, mennyi báj, mennyi kellem,
kezében pengő kasztanyettel
a szép spanyol lány.*

Nem perzseli többé Krobickit se spanyol, se lengyel, se magyar lány szeme... Ölelni csak Kharón öleli át, hogy csónakjába segítse. Nem tért meg a rohamból, ott maradt, ahová két golyótól találva a nyeregből kibukott. Mint öt hónappal azelőtt Józef Rzepecki. Ponińskinak is halálhírért költötték, mert összekeverték Krobickival. (Csak majdnem nyolcvanéves korában, 1901-ben halt meg.)

„Harminc-negyven lépéssel dzsidásaim arcvonala előtt vágattam, s amikor az ellenség sorai közé vágtam, egy pillanatra, amíg katonáim be nem értek, magamra maradtam. Noha a szó szoros értelmében gyűrűbe fogtak a Schwarzenberg-ulánusok, akik annyira hatása alatt voltak annak, hogy lengyel dzsidásokkal ütköztek meg, hogy nem akaródzott nekik rám támadni. Dzsidáikat kardommal félrecsapva rövid, határozott, korholó mondatokkal fejeztem ki afölötti megdöbbenésemet, hogy lengyelek harcolnak lengyelek ellen. Mindez persze pár pillanatig tartott, mert ulánusaim beérték, s kimentettek a kínos társaság gyűrűjéből” – ismerteti a lengyel dzsidások utolsó rohamának sajátos epizódját Poniński.

A lengyel dzsidások egymás után verték szét a valójában Császár ulánusezred századait, de mögöttük a vértések falába ütköztek. A roham végső eredményét egy szemtanú honvédtiszt így foglalta össze, jelezve a temesvári csata végső kimenetelét is: „... hiába próbáltak bevágni a derék lengyel dzsidások az ellen sűrű tömegei közé, előrenyomulásukat többé föl nem tartóztathaták.” A heves összecsapásban sokan elestek és megsebesültek a légió lovasai közül. Vitézségért többeket kitüntetnek. De a rászolgáltak közül nem mindenkit. Włodzimierz Kozłowski, aki noha az osztrák hadseregből tisztként lépett ki 1848 augusztusában, a lengyel légió lovasságában mindvégig közlegényként harcolt. A nyári hadjáratban többször megsebesült. Vagyis csak sebeket kapott, kitüntetést nem. Hacsak azt nem tekintjük annak, hogy bajtársai mint derék katonára emlékeztek rá.

– Strzelecki! Strzelecki! – Bentkowski harsány kiáltásokra szökken ki az álom aknájából, amelynek testet abroncsozó járata hol beszívta, hol kivetette magából, miközben egyre tompább öntudattal érzékelt

környezetét. Fölállt a világ tetején magasodó páholyából, hogy szemügyre vegye, mi történt. Az úton, a még mindig tüzelésre kész ágyúk mögött egy bricska áll, amelyet mosolyogva és tülekedve vesznek körül tüzérei. Ugyanazok, akik pár perccel azelőtt még készek lettek volna vérét ontani. Az embergyűrű közepén egy dzsidástiszt és egy hölgy. Bentkowski egy darabig még áll, hogy felfogja, mi történik, aztán lassú, kimért léptekkel elhagyja a jótékony vadalmafa árnyékát, kilép a szabad ég alá – s miközben tüzérei utat nyitnak neki –, tisztársához megy és megöleli. Egy röpke mosoly kíséri csak a részéről szokásosnál érzelmdúsabb köszöntést. A hölgy levelet húz elő a kebeléből, odaadja Paweł Strzeleckinek, aki a következő szavak kíséretében nyújtja át Bentkowski főhadnagynak: „Wysocki tábornok parancsa”. A tüzértiszt, a Teregovai-szoros halálra szánt őrizője átfutja a sorokat: „Induljon (a kétnapi járóföldre fekvő) Orsovára, keljen át a Dunán Szerbiába, s a túlparti Tekiában csatlakozzék a légiónak.”

Ugyanaznap, amikor e parancs megfogalmazódott, talán a szomszédos szobában, egy nem mindennapi jelenetnek volt tanúja és megörökítője Burchard Gyula százados: „Belépve a Wysocki kvartélyául szolgáló szobába, egy számomra idegen civilt láttam a tábornok mellett. »Nem ismered meg, ugye? – mondta halkán Wysocki. – Ő Kosuth!«. Ez utóbbi elővigyázatosságból leborotválta bajuszát és fekete körszakállát, hogy ne lehessen felismerni.”

– No, most már mehettek a pokolba! – veti oda keserű szájjal tüzéireinek Bentkowski főhadnagy. Most persze már könyörögve kérik, hogy maradjon együtt a csapat. A magányos csellengőket könnyen agyonverheti a környék ellenséges érületű román lakossága. Kmety tábornokot és társait is az erdélyi lengyel légión dzsidásai szabadították ki, mielőtt egy disznóólban megpörkölték volna őket. Kazimierz Paprocki, akit 1849.

Kazimierz Paprocki

június 1-jén neveztek ki az Erdélyben szerveződő 4. dzsidásezred főhadnagyává, a lengyel légionisták és honvédek krakkói emlékalbumában található fényképének hátulján szükségesnek tartja, mint érdemet, megjegyezni: „A törökországbani visszavonulás során részt vett Kmety tábornok és törzskara oláhok kezéből történt kiszabadításában.” Bentkowski nem sokáig kéreti magát. Katonai fegyelem ide, katonai fegyelem oda, megbocsát a lázadóknak.

Megmenekülésüket különben is pár nappal azelőtt dezertált katonájának köszönheti, aki az orsovai térparancsnokság elnéptelenedett irodájában felfedezte a gyors kézbesítésre meghagyott Wysocki-parancsot. Ugyan ki juttatta volna el Bentkowskihoz? A bomlás már mindent kikezdett. Paweł Strzelecki főhadnagy önként jelentkezett a futárposta továbbítására. Ennek ürügyén ugyanis még néhány napot tölthetett együtt magyar szerelmével, aki Magyarországon mindenüvé követte, de azért a világ végére nem volt hajlandó vele menni.

A szakasz az ágyúkkal együtt elindult Mehádiafürdő, Orsova felé. Példás rendben!

Bentkowski még egy pillantást vetett Karánsebes, Lugos felé. Eszébe jutott a temesvári vereséget követő visszavonulás. Nem visszavonulás volt az, hanem az ősi népvándorlások újkori paródiája. Összekeveredett csapatmaradványok cirkuszi forgataga hömpölygött az előlük makacsul odébb-odébb csúszó szemhatár felé. A végtelen rónaságon ötös sorokban haladtak – hol gyorsabban, hol lassabban – a szekerek, lövegkocsik, ágyúk, lőszerestalgák, markotányoskocsik, hintók, homokfutók... Huszárok, civilek, tisztek, szekeresek, zászlóaljtöredékek tolultak tehetetlenül előre. Vagy hátra? Mert merre volt valójában az előre? A gazdátlanra vált ország menekült reménytelen, tette kész önmaga elől.

„Ily légkörben és ilyen körülmények közepette haladtam félüteg-gemmel (...) egy erdőségen vagy bozótos ligeten, már megmondani sem tudom, min, keresztül, mert koromsötét éjszaka borult ránk, s csak az ágyúk és szekerek kerekei alatt recsegő-ropogó gallyak és cserjék zajából következtettem rá, hogy micsoda sűrűség övez bennünket.

Ágyúim körül tíz-egynéhány piros és fehér csákós ulánus, különféle színű egyenruhát viselő huszár, más és más fegyvernemet és rangot képviselő tiszt gyűlt össze, köztük Władysław Zamoyski ezredes... – emlékezik vissza menekülésük keserű óráira Bentkowski. – Zamoyski, aki a legnagyobb tűzben is egy született angol hidegvérével viselkedett, most vacogott a hidegtől. Amennyire forró volt ugyanis a nappal, annyira hideg az éjszaka, s ő polgári öltözékül csak könnyű nyári ruhát viselt, mivel mint hirtelenében felcsapott önkéntesnek, nem volt egyenruhája. Szerencsére a lövegkocsikon akadt néhány tartalék katonaköpeny. Adtam neki egyet. Ezen apró szívességért nemcsak engemet tüntetett ki figyelmességével, hanem egész félütegemet támogatta a törökországi emigráció hosszú hónapjai alatt.”

Władysław Bentkowski már 1850 derekán hazakerült Poznańba, ahol azonnal bekapcsolódott a kulturális életbe. Az ekkoriban alapított *Goniec Polski* című napilap szerkesztője lett. Nyelvészeti és irodalmi

Mehádiafürdő – az utolsó állomás Orsova előtt

munkákkal foglalkozott, s angolból fordított történelmi műveket. Érdeklődött a gazdasági élet iránt is, baráti szálak fűzték a legsikeresebb vállalkozóhoz, Hipolit Cegielskihez. 1854-ben követté választották a porosz parlamentbe. 1858-ban társalapítója volt a Dziennik Polski című poznańi napilapnak, amelybe cikksorozatot írt a hadművészetről. Tevékenyen részt vett az 1863–64-es lengyel szabadságharcban. Amikor csapata visszahúzódott Galíciába, Krakkóban letartóztatták és egy évre bebörtönözték. *Személyes jegyzetek* címmel kiadott memoárja az 1860-as évek élményeiről határozottan írói tehetségre vall. Foglalkozott a poznańi bankhálózat kiépítésével és 1880-ig a Cegielski Művek igazgatótanácsának elnöke volt...

Szelleme hetvenhat év múlva is történelmi tüzet tudott volna csíholni. 1956. június 28-án a Cegielski Művek munkásai robbantották ki az antisztalinista poznańi felkelést, a magyar forradalom prelúdiumát.

A TÖBB NEVŰ „HŐS EZREDES EMLÉKE”

A kiegyezéssel szinte egyidőben újra alapított Honvéd című lap 1867. augusztus 26-iki száma az alábbi eseményről tudósított: „Zsurmay Lipót honvédezredes folyó hó 21-én az életből kimúlt. (...) A gyászolt honvédezredesnek hült teteme nagy számmal megjelent honvéd tisztikar és roppant néptömeg kíséretében a Kerepesi sírkertben tétetett örök nyugalomra.”

Hogy valójában lengyel emberről van szó, az a tudósításból egyértelműen kiderül: „Részt vett a[z 1830–31-es] lengyel szabadságharcban. Magyarországra menekült, s nevét ekkor változtatta Zsurmayra...” A kiegyezés után sorra alakultak honvédegyletek szerte az országban. Ebben a hangulatban a Kerepesi temetőben megjelent „roppant néptömeg”

számára Zsurmay nem volt ismeretlen. Száznegyvenöt év múltán számunkra az. Pedig 1848. december elején némi esélye volt arra, hogy az erdélyi hadsereg parancsnoka legyen. Ez utóbbi tény alapján is feltehető a kérdés: ki volt Zsurmay Lipót?

Eredeti neve Surmacki, de ez előfordul Żurmański és a magyaros Dzurmanszky vagy Dzurmany változatban is. 1814-ben született Bolesławban, az egy évvel később a bécsi kongresszuson Oroszországgal perszonálunióban létrehozott Lengyel Királyság radomi vajdaságában. Olyan családból száрма-

Zsurmay Lipót honvédezredes

zik, amelyben eleven a felosztott Lengyelország helyreállításáért folytatott küzdelem emléke. Az apa, Adam Surmacki Napóleon zászlai alatt harcolt, s mint a visztulai légió 2. gyalogezredének főhadnagya 1808-ban megsebesült a spanyolországi Saragossánál. Leopold 1825-től a legkiválóbb lengyel középiskolában, a krakkói Szent Anna gimnáziumban tanult. (Ugyanott, ahol húsz évvel korábban Bem.) Miután 1830. november 29-én Varsóban „revolúció” tört ki, amelynek következtében nem egészen két hónap múlva I. Miklós cárt megfosztották a lengyel királyi tróntól, Leopold bátyjával, Augusttal együtt önként belépett a felkelt lengyel nemzet hadseregébe. Apja példáját követve ő is az 1831-ben napóleoni hagyományok szellemében újra megszervezett visztulai légióban harcolt. „Puskagolyó emlékézt hordom” – írta 1855. febr. 21-én Adam Jerzy Czartoryskinak címzett levelében, jelezve azt, hogy nem kímélte magát a harcok során és megsebesült.

A lengyel szabadságharc leverése után Galícián át Magyarországra menekült. Nevét Zsurmay Lipótra változtatva, Kassán született magyarnak adta ki magát, s 1832 nyarán így lépett be a Galíciában állomásozó 10. (Vilmos) huszárezredbe. 1855-ben papírra vetett rövid életrajzában büszkén szögezhetette le; „1832-től 1848-ig szolgáltam az osztrák hadsereg 10. huszárezredében, s a ranglétrát végigjárva minden protekció nélkül avansáltam közkatonából tisztté...” 1845. június 10-én. 1847-es hadnagyi minősítési lapjának tömör jellemzése szerint jól beszél és ír lengyelül és németül, s elfogadhatóan beszél magyarul és franciául. Bajtársai szeretik, beosztással él, a civilekkel korrekt a kapcsolata, s annak ellenére, hogy nemrégiben lovasbalesetet szenvedett, jól lovagol.

A tavaszi bécsi forradalom után tíz nappal, 1848. március 23-án – rangja megtartása nélkül – kilépett a hadseregből. Lehet, hogy ennek gondolatával már két éve foglalkozott. Azóta, hogy az osztrák hatóságok a fellázított galíciai jobbággyokkal közel ezer nemest mészároltatnak le 1846 februárjában. Zömmel olyanokat, akik a tervezett nemzeti felkelés jelszavai között a jobbággyfelszabadítást is lobogójukra tűzték. Tény, mihelyt lehetségessé vált, nem kívánt tovább császári lobogó alatt

szolgálni. Nem ő volt az egyetlen ilyen lengyel katona. Teofil Łapiński, aki a magyar szabadságharc történetét elsőként adta ki *Feldzug der ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849* (A magyar főhadssereg 1849-es hadjárata) címmel Hamburgban, 1848. április 30-án bátyja kérésére szerelt le a 3. tüzérezredtől öt évi szolgálat után, majd jött egy fél év múlva Magyarországra harcolni. Ugyanezt tette Władysław Poniński, az 1. (János főherceg) dragonyosezred hadnagya is, aki 1849 augusztusában a lengyel légió alezredeként menekült ki Törökországba.

Miután Magyarország és Ausztria között 1848. október 3-án kitört a nyílt háború, szinte természetes, hogy Zsurmay huszonhárom nappal később élére állt a Vilmos huszárezred alezredesi osztálya Zbarázból hazatérni akaró 2. századának. (Egy huszárezred négy [egy ezredesi, egy alezredesi és két őrnagyi] osztályból, egy osztály két századból állt.) A tarnopoli sztarosza jelentése szerint egyenesen Zsurmay buzdította szökésre a huszárokat...

Kalandos hazatérésüket riporteri hűséggel rögzítette Eötvös Károly a *Százhetvenöt huszár* című elbeszélésében, amelynek tényanyagát Hermann János beszámolóiból merítette, aki a 10. Vilmos-huszárezred fent említett századában szolgált őrmesterként, s fontos szerepet játszott a szökés előkészítésében. Hermann az 1860-as évek második felében Eötvös Károly kérésére leírta hazatérésük krónikáját, amelyet elküldtek Jókainak, aki azt Baradlay Richárd kapitány Bécs alól Morvaországon keresztül hazaszökött századának történeteként dolgozta fel *A kőszívű ember fiaiban*. A *Nyolcvan huszár* című film is részben a Vilmos-huszárezred századtörténeteinek 1848-as őszi epizódjait jelenítette meg.

A Vilmos-huszárezred két őrnagyi osztályát a bécsi hadügyminisztérium Batthyány miniszterelnök kérésére már 1848 áprilisában Magyarországra vezényelte. A többiek napról napra várták a hazatérést bejelentő parancsot, amely azonban elmaradt. A legénység körében növekvő feszültséget fokozták a szerb felkelőkkel vívott véres délvidéki háború és Jellačić betörésének hírei. Apránként elhatározással érett az önálló (és önkényes) cselekvés gondolata. Elsőként október 11-én László János tizedes szökött meg Czortkówból az ezredesi osztály

1. századának ötven huszárjával. Tizennégy embert veszítve öt nap múlva érkezett meg a Máramaros megyei Tarcaközre. Október 24-én az alezredesi osztály Tarnopolban állomásozó 1. századának százkilencvenöt huszára kerekedett fel Szontágh Frigyes hadnagy vezetésével. Véres összecsapások árán haladt a magyar határ felé, s száztizenkét embert veszítve november 27-én érkezett meg Körösmezőre.

Az alezredesi osztály 2. százada október 26-án este indult el az orosz határ közelében fekvő Zbaražból. A huszárszökések történetét tudományos apparátussal feldolgozó Rédvay István (*Huszáraink hazatérése 1848/49-ben*) és az irodalmi képzeletét ezúttal fegyvelmező Eötvös Károly is aláhúzza, hogy ilyen távolságból a vállalkozásnak azáltal lehetett esélye, hogy a Galíciában ekkor még legálisan működő lengyel nemzeti gárdák, nemzeti tanácsok és magyarbarát bizottságok beavatott tagjai pénzzel, vezetőkkel, élelmet biztosító közvetítő bázisok megszervezésével (vagyis nemesi udvarházak beszerzésével) támogatták a hazatérő huszárokat. Ez szinte nélkülözhetetlen volt, mivel a huszároknak a falvakat és városokat egyaránt ajánlatos volt elkerülniük. A reguláris osztrák gyalogság mellett ugyanis a vidék császárpárti lengyel és ukrán népfelkelői is útjukat állták. (Az utóbbiakkal való összecsapást a feltartóztatottak kerülni igyekeztek.)

Zsurmay, minden bizonnyal tagja volt a területi magyarbarát bizottságnak, de döntéséhez az is hozzájárulhatott, hogy éveken át az alezredesi osztály 2. században szolgált őrmesterként. A huszárok fenntartás nélkül követték őt. Útközben Trembowlánál az ezredesi osztály nem teljes 2. százada is csatlakozott hozzájuk, s így Zsurmay valójában közel kétszáz huszárral vonult be november 2-án Felsővisóra. Nyolc nappal később fáradalmaikat kipihenve innen mentek át Máramarosszigetre. November 12-én Zsurmayt századossá léptették elő, s kinevezték az általa hazavezetett század parancsnokává.

„Daliás termet...” – jellemzi e két szóval Eötvös Károly Zsurmayt. A XIX. század második felének egyik legkiválóbb emigráns lengyel írója és politikai gondolkodója, Zygmunt Miłkowski (írói nevén Teodor Tomasz Jeż), aki a magyar szabadságharc utolsó szakaszában a

lengyel légió 3. zászlóaljában szolgált hadnagyként, *Emigráns arcképek* című munkájában *Surmacki* portréját is megrajzolta: „A természet magasságát és lovagias tartását illetően is gránátos termettel ajándékozta meg. (...) Az arcát díszítő hosszú konya bajuszával mintha saját méltóságának tudatában nézett volna le a köznapi halandóra...” A róla készült fénykép is ilyennek mutatja őt.

Kinevezése után nem sokkal Zsurmay kapitány is csatlakozott századával Katona Miklós őrnagy Dész elfoglalását célul kitűzött hadjáratához, amelynek megindítását az indokolta, hogy az erdélyi magyar csapatok november 16-án Kolozsvárt kiürítve a történelmi Erdély peremére, Csucsra, Zsibó, Szilágysomlyó térségébe vonultak vissza. Noha Katona őrnagy 5000 fős – igaz, nagyobb részt kiképzetlen nemzetőri – sereggel és 17 ágyúval rendelkezett, Désnél katasztrofális vereséget szenvedett Karl Urban határőr alezredes 5 ágyúval támogatott 2500 fős dandárjától. A teljes szétveréstől csak a bécsi légió és Zsurmay huszárszázada valamint a lengyel Stanisław Tuszowski őrmester kitartóan tüzelő ágyúi mentették meg Katona őrnagy seregét. A visszavonult vert magyar had december 1-jén Nagybányát feladva Szatmárnémetibe hátrált, jóllehet nem üldözték. Az indokolatlan visszavonulást elrendelő parancs olyan felháborodást váltott ki a tisztekből, hogy Katona Miklós maga ellen vizsgálatot kérve a parancsnokságot átadta Zsurmaynak.

A „szatmárvidéki honvédi bizottmány” végérvényesen Zsurmay Lipót századost akarja kineveztetni az újjászervezendő had parancsnokává, aki a kérést azzal hárítja el, hogy nem tud jól magyarul. A következő napokban ettől függetlenül ő az ideiglenes parancsnok, amit az is bizonyít, hogy nevében küldik Pestre hadbíróági vizsgálatra a dési csatavesztőt, Katona Miklóst. Az Országos Honvédelmi Bizottmány azonban az ősz folyamán a hadügyminisztériumban segédtisztként szolgáló Szathmári Király Barna honvéd tábornoki századost nevezi ki „a szatmári had” élére, aki a Zemplén megyei tartalékcsapatot vezetve vett részt a sikertelen dési vállalkozásban. A hírre nagy felháborodás tör ki a szatmári táborban. Ennek következményeként

december 9-én az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz tiltakozó beadványt intéznek, amelyben közel száz altiszt és főtiszt aláírásával ad nyomatékot abbéli meggyőződésének, hogy Szathmári Király Barna iránt „a dési események után kevés bizodalom mutatkozik. (...) s az eddig itt már összegyűlt három ezernyi sereg köz- és határtalan bizalommal egyes egyedül Zsurmay Lajos (sic!) Vilmos ezredbeli huszárszázados iránt van”, s őt kéri „ezen sereg parancsnokául kinevezni”. (Álláspontjuk helyességét az is bizonyítja, hogy Szathmári Király Barna 1849 elején igazoló eljárásra jelentkezett a császáriaknál.)

Ekkor már tíz napja Bem József tábornok a „felső erdélyi hadsereg” fővezére, így a „szatmári had” is az ő parancsnoksága alá tartozik. December 9-én a főhadiszállásul kijelölt Szilágysomlyón intézkedett a vezérkari főnökévé kinevezett Czetz János őrnaggyal együtt az erdélyi sereg újjászervezéséről és a Kolozsvár felszabadítását célzó hadművelet előkészítéséről. A „szatmári hadnak” már az előző napon parancsot küldött, hogy vonuljon Nagybányára. Az éppen december 9-én kelt fentebb idézett tiltakozó beadvány hírért lázadásnak vehette, mert parancsára másnap letartóztatták Zsurmayt. Ez ellen „a szatmári honvédi bizottmány” ismét tiltakozást nyújtott be az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. A beadványban úgy jellemzik Zsurmayt „mint reményünk setét ege egyetlen csillagát”.

Zsurmay minden bizonnyal tisztázta magát honfitársa előtt, mert rövidesen visszakерült az általa vezetett huszárszázad élére, amelyet betagoltak az újjászervezett erdélyi hadsereg Nagybányán és környékén álló III. dandárjába. Ennek közvetlenül Bem volt a parancsnoka, helyettesének tisztét Zsurmay töltötte be. Így ő is részese volt a december 22-én és 23-án Dés térségében Gustav Jablonsky ezredes különítményével szemben kivívott győzelmeknek, s két nappal később a Kolozsvár felszabadítását lehetővé tevő apahidai összecsapásnak.

Zsurmay százada részt vett a Dél-Erdély felszabadításért indított első hadműveletben is, amelynek célja az erdélyi osztrák hadtest főparancsnoksági székhelyének, Nagyszebennek az elfoglalása volt. E város falai között rendezkedett be a császárpárti román és szász fel-

kelés politikai és katonai vezetése is. Bem ezúttal is számított arra, hogy meglepetésszerű hadművelete eredménnyel jár, de január 21-én sikertelenül rohamozta meg a várost s vissza kellett húzódnia falai alól. A Nagyszeben közelében fekvő Szelineken készült a támadás megismétlésére. Két ízben verte vissza a császáriak támadását, s e győzelmektől felbátorodva a Nagyszebenhez közelebb eső és fekvése, természeti környezete miatt jól védhető Vizaknára telepedett át. Arra számított, hogy hamarosan beérkezik a Székelyföldről várt erősítés. A székely segélyhad azonban Brassó térségében orosz csapatokba ütközött, s kénytelen volt visszavonulni.

Bem nem tudhatta, hogy február elején a Havasalföldet megszállva tartó V. orosz hadtest parancsnoka, Lüders tábornok – formálisan az erdélyi szászok kérésére – önhatalmúlag egy 4500 főből álló orosz dandárt küldött Brassó és egy 2200 fős dandárt Nagyszeben védelmére. E két város így felszabadult osztrák helyőrségei a magyarok ellen nyílt téren harcoló császári csapatokat erősítették. A Bem közvetlen rendelkezésére álló honvédsereg február elejére 2000 főre csökkent. Puchner – az orosz dandárral fedezett Nagyszebebt elhagyva – február 4-én nagy erővel indított Vizakna ellen támadást. Az ütközet első, még győztesnek ígérkező szakaszában Zsurmay is kitüntette magát. Egy lengyel bajtársa, az erdélyi lengyel légió szervezésében részt vett Władysław Rucki hadnagy így számol be az összecsapásnak erről az első sikeres fázisáról: „Puchner generális merészen nyomult előre, ágyúlövésnyi távolságra megközelítette Bem állását, aki a centrumban sorakozó ágyúi, vagyis kedvenc fegyverneme mögött állt szokásához híven, s csak az említett távolság elérésekor vezényelt tüzet, mire megkezdődött a harc. (...)”

Bem jobbszárnyán Zsurmay őrnagy a gyalogság és az ágyúk eredményes tüzelésétől kísérve, huszárjainak rohamával elsőnek készítette visszavonulásra a császáriakat, az ellenséges centrum csak később kezdett visszahúzódní, a jobbszárnyon mindkét fél megtartotta állásait.”

Bem ahelyett, hogy beérte volna az ellenség visszaverésével, csekély erejével az üldözésére indult. Hogy ezt követően mi történt, arról

Rucki a következőket írja: „Hiába kérték törzstisztjei, elhagyta jól fedezett állásait, s meggondolatlanul a császárik üldözésére indult, akik egész tüzérségüket felsorakoztatták a nagyszebeni út mellett emelkedő dombon és szörnyű pusztítást végeztek Bem gyenge gyalogságában, amely, csekély ereje és a dombon fedezett császári ütegek miatt, nem használhatta eredményesen szuronyait.” Puchner látva, hogy Bem milyen csekély sereggel rendelkezik, csapatait visszafordította és többszörös túlerejével az immáron teljesen fedezetlen honvédhadra vetette magát. Az óriási felfordulás miatt, a törzs nem kapott parancsot, hogy vonuljon vissza a poggyászszekerekkel, amelyek így teljesen eltorlaszolták a Vizaknán átvezető utat – emlékezik vissza Rucki. – „És így az őexcellenciája, a vitéz Puchner tábornok személyes vezetésével rohamozó gránátosoktól folyvást szorongatott tüzérség nem tudván gyorsan visszahúzódni, elhagyta ágyúit, amelyek közül tizenhat az ellenség kezébe került. Nyolc ágyút szerzett vissza egy oldalrohammal a vitéz Bethlen alezredes, egyet pedig a Bem seregétől teljesen elvágott Zsurmay mentett meg.”

Az ezt követő hónapban Zsurmay egy kisebb különítménnyel önállóan működött. Tetteiről és a rendelkezésre álló erőről a továbbiakban is Władysław Rucki számol be. Bem a február 9-én Piskiné aratott győzelme után „13-án Szászcsanádra vonult, másnap pedig Medgyesre, ahol Zsurmay őrnagyra bukkant, aki két század jól felszerelt gyalogosból, egy század huszárból, fél század olasz dragonyosból és két ágyúból álló csapat élén állt. A Vizaknánál elvágott Zsurmay váltakozó kimenetelű partizánharcot folytatott Heydte őrnagy tőle jóval nagyobb erőt képező reguláris katonaságával valamint a zsákmányéhes oláh és szász népfelkelőkkel.” Egyik célja az volt, hogy távol tartsa őket a Székelyföldről.

Bem elégedett lehetett honfitársával. Már a vizaknai ütközet előtt, február 3-án (január 23-i érvénnyel) őrnaggyá léptette elő. Zsurmay rászolgált a bizalomra. Március 3-án váratlan megérkezésével és energikus fellépésével kis híján győzelemre fordította a vesztes medgyesi ütközetet. Ezt Bem vezérkari főnöke, Czetz János ezredes is kiemeli

az emlékiratában. Rucki erről így ír: „E csatában egy császári hadoszlop abból a célból, hogy a balszárnyon átkarolja Bemet, a hegyeken fárasztó menettel átkelve éppen felsorakozott a támadásra, amikor Zsurmay villámként csapott le rá és szétszórta, de túl messzire előretörve, elszakadt Bemtől. Hogy ismét csatlakozzék hozzá, nagy kerülményt kellett megtennie.”

Március derekára a lengyel törzstiszt kapcsolata megromlott lengyel felettesével. Ennek okát a Koburg és a Vilmos huszárok közötti rivalizálásban lehet keresni. Mindkét ezred Galíciában állomásozott és századaik onnan szöktek haza Magyarországra. E két ezrednek több százada (svadronja) szolgált az erdélyi hadseregben. Feltehetőleg éppen a medgyesi ütközet után a Vilmos huszárezred Szontágh Frigyes százados svadronjában szolgáló egyik őrmester egy közlegénnyel közösen megverte a Koburg huszárezred egyik századosát, akire még fegyvert is fogtak. Szontágh Frigyes nemhogy nem torolta meg a súlyos kihágást a saját hatáskörén belül, hanem még egy húszszallal meg is jutalmazta katonáit. Az esetről Bem is tudomást szerzett...

A medgyesi ütközet utána Bem Segesvárra vonult vissza, ahol elszáncolta magát. Puchner felismerte, hogy a rendelkezésére álló túlerővel sikeresen leszámolhat vele. Be akarta keríteni úgy, hogy a Székelyföldről elvágja. A sikeres vállalkozáshoz bonyolult átkaroló hadműveletbe kezdett. Bem felfedezte, hogy ennek során egyetlen út maradt számára nyitva, az, amelyik Nagyszebenbe vezetett. Március 9-én riadóztatta az egész segesvári honvédtábort és kiadta a parancsot a két órán belüli indulásra. A hadművelet kockázatos volt, s azt csak óraműpontossággal működő fegyelmezett sereg hajthatta végre. A fegyelmezettséget katonáiban a lehető legradikálisabb módon tudatosította Bem. Hogy miként, arról az Erdélyben 1848 nyarán felállított új honvéd lovasalakulat, a Mátyás királyról (a kezdet kezdetén Kossuthról) elnevezett 15. huszárezred fiatal tisztje, Imreh Sándor számol be *Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben* című memoárjában: „A többi (...) csapatok is mind a piacon és az utcákon álltak sorrendben mindenfelé.

– Mi fog történni? – kérdeztük az ismerős bajtársaktól.
– Mi éppen annyit tudunk, mint ti – válaszolának azok. – Mi is rég állunk már itt sorrendben. Ki is fáadtunk már az állásban.

Alig egy pár perccel ezen párbeszéd után megjelent köztünk Bem tábornok is, kocsiba ült s jelt adott az indulásra.

Erzsébetváros felé indultunk.

Midőn azon magaslatot elhagytuk, amelyen a nagy fáradsággal készített földmunkálatok vonultak végig, Bem tábornok megállni parancsolta az egész hadsereget, s egy hatalmas négyszöget képeztetett, hogy ott előttünk két Vilmos-huszárt valami nagy büntényért föbelövessen.

A két huszár az országúttól jobbra, nem messze a Nagy-Küküllő folyótól, állítatott ki.

Megjelentek a gyaloghonvédek is töltött fegyvereikkel egy parancsnokoló tisztt vezénylete alatt, előttük. (...)

Bem az országúton álló kocsijában ült. Megkezdődött aztán a kegyelemkérés, amely csaknem két teljes órát vett igénybe. Nem volt a hadseregben egyetlen csapat, egyetlen osztály, amely két bajtársa által kegyelmet ne kéretett volna a halálra ítétekért. Bem azonban mindannyiszor fejét rázta, annak jeléül, hogy nem ad kegyelmet.

Végül tiszteink is kértek kegyelmet a két huszárért, de siker nélkül.

A vasakaratú tábornok nem engedett. Meg akarta mutatni, hogy egy rendes hadseregnél legfőbb feltétel mindenkifelett: a fegyelem.

A halálra ítélt huszárok (...) letérdepeltettek, aztán föbelövették, s midőn haláluk beállt, ott mindjárt el is temetettek.”

Szontágh századost Bem már az előző napon eltávolította a hadseregtől. Tiltakozásul Zsurmay őrnagy nem kívánt tovább az erdélyi hadseregben szolgálni, s elbocsátást kérte, amelyet honfitársa nem tagadott meg tőle. Az ügyben a hadügyminisztérium igazságügyi osztálya, nevezetesen Meihoffer Károly őrnagy, főhadbíró 1849. június 1-jén vizsgálatot rendelt el Szontágh Frigyes elbocsátása ügyében azzal az indokkal, hogy főtisztet csak haditörvényszéki ítélettel lehet megfosztani a rangjától. Szabó Imre államtitkár erre egy hét múlva azt válaszolta, hogy „egy fővezérnek az ellenség előtt igenis van joga egy tisztet min-

den per nélkül elbocsátani”, de a tényleírást ilyen esetekben is be kell küldenie. Ezt a mulasztást tehát Bem altábornagynak is pótolnia kellett.

Zsurmay ekkor már a magyarországi főhadiszíntéren, Kmety György ezredes önálló hadosztályában szolgált, amely Budavár május 21-i bevétele után a nyári hadjáratot a Dunántúl észak-nyugati térségében megindította. A június 13-án Csornánál vívott első ütközetben – bízató nyitányként – Kmety az 1849 májusában újjászervezett osztrák hadsereg egyik legkiválóbb generálisának, Franz Wyssnek a hadosztályával ütközött meg. Az összecsapásban maga Wyss tábornok is elesett. A győzelem dicsőségében Zsurmay Lipót őrnagy is osztozott, akit, miután az erdélyi hadszínteret elhagyta, Kmety hadosztályába osztották be, mivel annak kötelékében a Vilmos huszárezred hat százada szolgált. Zsurmay őrnagy az ő parancsnokuk lett, s őket vezette rohamra az ellen a császári lovasság ellen, amelyben két galíciai sorozású ezred is harcolt. Így a lengyel őrnagy nemcsak Erdélyben kényszerült honfitársaival megütközni. A *Honvédban* napvilágot látott 1867-es megemlékezés szerint „midőn husárjaival lengyel dzsidások ellen – kardját hüvelybe téve – rohant, és lengyel honfiat nem fegyverrel, hanem dorgáló szóval támadta meg: hogy miként tehetik ők, a szabadság után sóvárgó nemzet gyermekei, hogy egy szabadságért küzdő nemzet ellen harcoljanak!” A császári dzsidásezred lengyel és ukrán harcosait nem hatották meg Zsurmay szavai, kemény ellenfeleknek bizonyultak. A lengyel őrnagy honfitársa és bajtársa, Władysław Dzwonkowski kapitány az ő kardcsapásaiktól kapott halálos sebeket.

Kmetyt a csornai győzelemért június 26-án tábornokká léptették

A csornai ütközet

elő. Másnap azonban a Győr közelében fekvő Ihásznál vereséget szenvedett az osztrák túlerőtől. A Zsurmay által vezetett Vilmos huszárok-nak egy jól fedezett ellenséges félüteget kellett megrohamozniuk, s a visszavonulást is ők fedezték.

A Haynau által vezetett és a Pozsony térségében szinte észrevétlenül a Duna jobb partjára áttett osztrák főhadssereg voltaképpen ezzel az összecsapással indította meg általános támadását a Görgei Artúr altábornagy-vezette feldunai hadsereg ellen. Június 28-án a hatszoros túlerőben lévő osztrák főssereg elfoglalta a VII. honvéddadtest által védelmezett Győrt. Ezzel megnyílt az út Pest felé. Ez egyben azt is jelentette, hogy az osztrákok elvágták Kmety tábornokot annak lehetőségétől, hogy csatlakozzék a VII. hadtesthez, amelynek kötelékéből nemrégén kivált. Kmety hadosztálya ebben a kényszerű helyzetben új feladatot kapott.

Július elején Zsurmay Kmety tábornok hadosztályával együtt lekerült a délvidéki frontra, ahol Jellačić osztrák–szerb hadteste ellen harcolt. Vitézségéért július 25-én alezredessé léptették elő. Részt vett a katasztrofális vereséggel végződő temesvári csatában is, amelyben megsebesült: koponyáját golyó érte. Nem menekült ki Törökországba, hanem Vécsey Károly tábornok hadtestéhez csatlakozva Lugosról az Erdély kapuját jelentő Facsetig vonult. Állítása szerint Bem a temesvári csata után ezredessé léptette elő. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy követte őt Erdélybe. Facsetnél azonban, ahol a mintegy 7–8000 fős sereg kettévált, mégsem tartott azokkal, akik folytatni akarták a harcot, s a Dévánál táborozó orosz hadosztállyal megütközni készültek. Vécseyhez csatlakozott, aki csapatainak állapotát látva fel akart hagyni a további küzdelemmel, s Nagyváradnak vette az irányt. Zsurmay ezredes is vele tartott, és együtt tették le a fegyvert Borosjenőnél augusztus 20-án. Szontágh Frigyes őrnagy és Hermann János főhadnagy ugyanitt oldották le kardjukat. Szontágh, miután megvált az erdélyi hadseregtől, a Vilmos huszárezred Belényesen szervezett tartalékszázadának parancsnoka lett. A századot július első felében a közép-tiszai hadsereghez osztották be. Szontághot augusztus elején

léptették elő őrnaggyá. A temesvári csatát követő visszavonulás során találkozhatott egykori erdélyi felettesével.

Zsurmay osztozott bajtársai sorsában: az oroszok átadták az osztrákoknak. Az aradi hadbíróság 1849. december 6-án halált mondott ki a fejére, de az ítéletet kegyelemből 16 évi várfogságra változtatta. Szontágh Frigyes őrnagyot 1850. március 10-én ítélték kötél általi halálra Aradon. Az ő ítéletét 18 évi várfogságra változtatták. Négy év múlva Kufsteinben halt meg. (Hermann János főhadnagyot közlegényként besorozták a Vilmos huszárezredbe. 1852-ben szerelt le, s Veszprémben megállapodva gabonakereskedő lett. A kiegyezés utáni évtizedben már nyugállományú honvédszázadosként Szamosújvárra költözött, ahol 1879-ben öngyilkos lett.)

Zsurmay életében – hozzájuk képest – szerencsés fordulat állott be. Mindössze fél évet kellett büntetéséből letöltenie. A kegyetlen megtorlás által kiváltott nemzetközi felháborodás hatására Ferenc József okot keresett a kegyelemgyakorlásra. Az uralkodó 1850. március 26-án kelt határozatával, amely azokra a cs. k. tisztekre vonatkozott, akik „a felkelő seregben szolgáltak ugyan, de korábban – (vagyis 1848. okt. 3. előtt – K. I.) – tiszti rangjuk megtartása nélkül léptek ki a hadseregből”, kegyelembe részesültek, s egyúttal mentesültek az ítéletben elrendelt vagyyonelkobzástól is. Ez hatvannégy tisztet érintett – köztük Zsurmayt. 1850 nyarán helyezték szabadlábra, de mint volt orosz alattvalót azonnal átadták a cári hatóságoknak. Két és fél évet töltött orosz fogságban, bár lehetséges, hogy ez a valóságban rendőrségi felügyeletet jelentett apjának az Olkuszi járásban bérelt birtokán, közel az osztrák határhoz.

1853 tavaszán Franciaországba utazott, ahol egy idő után Párizsból átköltözött Toulonba. Itt érte a krími háború kitörésének híre. 1854. november 6-án tizenhét önkéntes társával áthajózott Isztambulba, ahol belépett az angol szolgálatban álló Władysław Zamoyski tábornok 2. szultáni kozákezzredébe. November 17-én indult a harctérre. Mivel várakozása ellenére nem ő lett a lengyel kozákezzred parancsnoka, kilépett a hadseregből, s passzív szemlélője maradt a hadi eseményeknek és aktív bírálója Zamoyski tábornoknak.

A háború után Isztambulban telepedett le, amelynek egyik főutcáján a Giuliani házban „magyaros” kávéházat és pékséget nyitott az 55. honvédszászlóalj volt főhadnagya, Pap Sándor. Zsurmay reménybeli tőkéstárként társult be hozzá. Ígérete szerint Kolozsvárról hamarosan meg kellett volna érkezzen a menyasszonya és annak édesanyja – tízezer forinttal. Párszáz forint jött – postán. A küldemények elmaradása automatikusan a jegyesség felbontását jelentette. Az üzleti kapcsolat három hónap múltán a szakításig megromlott Pap és Zsurmay között is. Az előbbi azzal vádolta meg az utóbbit, hogy az a hitelezőknek átadandó törlesztő részleteket rendszeresen elkártyázta. Nem tudható, mi igaz a vádból. Miłkowski szerint Zsurmay kávéházi működése főként abban merült ki, hogy azt, akinek nem ízlett a Giuliani ház kávéja vagy a péksüteménye, kipenderítette az utcára. Az esetenkénti bárdolatlan vendéglátást feljegyző Miłkowski szerint Zsurmay mindig a legnagyobb tisztelet hangján szólt Bemről, akinek nagyságát – szerinte – csak Napóleonéhoz lehet mérni. Az unokaöccsét, III. Napóleon Lajost ellenben nem győzte szidni amiatt, hogy a krími háborút Oroszország európai helyzetét érintetlenül hagyó békekötéssel zárta le. Miłkowski azt is feljegyezte, hogy miután egy alkalommal közösen végiglátogatták a Louvre kiállítótermeit, Zsurmay megjegyezte: az ott található műalkotásokhoz hasonlóakat már nem egy magyar főúr kastélyában látott.

1859 nyarán az Ausztria és a Piemonti–Szárd Királyság valamint a vele szövetséges Franciaország között kitört háború után belépett a szerveződő itáliai magyar légióba, amelyben ezredes lett. Annak feloszlátása után, 1860-ban a szárd király hadseregében folytatta a katonai pályát. Az 1860-as évek elejétől ismét részt vett a lengyel emigráció tevékenységében, de kapcsolata a magyar számkivetettekkel se szakadt meg. 1864-ben Klapka tábornok Kupa Hümérrrel együtt őt küldte Moldvába, hogy az együttműködésre kész románokkal és lengyel emigránsokkal felvegye a kapcsolatot. Ennek közvetlen célja az 1863 januárjában Orosz-Lengyelországban kirobbant lengyel szabadságharc támogatása lett volna. Zsurmay missziója azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Zsurmay Lipót a kiegyezés után a fővárosban telepedett le, s alapítója lett a pesti honvédegyletnek. Néhány hónap múlva ennek tagjaként halt meg. A fentebb idézett temetési megemlékezés az alábbi szavakkal fejeződik be: „Végül Galeczky lengyel születésű honvédtárs, ki a magyar, karimiai [krími] és olasz hadjáratokban az elhunytal harcolt, mondott néhány megható búcsúszót, tiszteletébe ajánlva lengyel honatársainak a hős ezredes emlékét...” Zsurmay Lipót, noha Miłkowski a róla rajzolt pályaképben megemlíti, hogy levelezett egy magyar asszonnyal – nyilván a kolozsvári menyasszony lehetett az –, aki temesvári csata után gyógyította, nem alapított családot. Temetésének költségeit – 74 forint 66 krajcár – az általa vezetett pesti honvédegylet teremtetette elő.

A MAGYAR SZABADSÁGHARC LENGYEL MÁRTÍRJAI

1869. július 29-én Zygmunt Miłkowski, az 1848 utáni úgynevezett „új emigráció” legkiemelkedőbb képviselője, a húsz évvel azelőtti magyarországi lengyel légió tisztje, a Tomasz Teodor Jez néven majdan népszerű író, levélben megfogalmazott kérést tett fel a korszak legtekintélyesebb lengyel történészének, Agaton Gillernek, hogy a magyar szabadságharcban játszott szerepéért hány lengyelt végeztek ki. Válasza szerint 1848/49 magyar forradalmának három lengyel mártírja volt: Karol d'Abancourt, Mieczysław Woroniecki és K. Rulikowski. Az utóbbi kettő a magyar közvélemény által is ismert, míg d'Abancourt-ról csak a korszak iránt érdeklődők tudnak. Arról azonban ők sem, hogy a kielcei orosz hadbíróság által 1850-ben halálra ítélt Antoni Piotrowski honvédezzredest, az 1830/31-es lengyel szabadságharc alezredesét csak azért nem végezték ki, mert a börtönben meghalt.

Agaton Giller mit sem tudhatott arról, hogy az aradi és nagyváradi hadbíróság 1849 őszén és 1850-ben több lengyelt, egykori császári tisztet is halálra ítélt – mint Hieronim Olszewski, Izydor Towarnicki, Longin Wierzbicki honvédszázadosokat vagy Piotr Podoski huszárőrnagyot, Leopold Żurmański huszáralezredest –, de az ítéletet végül kegyelemből tíz-tizenhat évig tartó sáncfogságra „enyhítették”. Volt azonban egy lengyel halálra ítélt, akit az osztrák katonai hadbíróság nem tartott méltónak a kegyelemre, holott nemhogy a halálbüntetést, de még börtönt se érdemelt volna. Ő, Feliks Sławski, voltaképpen 1848/49 ügyének második fővárosi mártírja, akit 1849. február 6-án lőttek agyon. Talán azért hullott ki a magyarságnak a szabadságharc hősei iránt megkülönböztetett figyelmet tanúsító történelmi emlékezetéből, mert nem katona volt, hanem polgári személy. Foglalkozását tekintve szabómester: *A Pál-utcai fiúkba* való figura.

Feliks Sławski

(Krakkó, 1808 – Pest, 1849. febr. 6.)

Miután a herceg Windisch-Grätz tábornagy által vezetett osztrák főhadsereg 1849. január 5-én bevonult Magyarország fővárosába, a központi katonai kerület és a II. hadtest parancsnoka, gróf Ladislav Wrba-Freudenthal altábornagy két nappal később 11 pontból álló kiáltványt tett közre. Ennek 2. pontja az alábbiakra figyelmeztette Pest-Buda és a katonai kerület lakosságát:

„A békés polgár személye és vagyona védetik, ellenben az összecsoportozások, lázadások, szóbeli vagy írásbeli felingerlések, és ő fellege első Ferencz-József császárunk és királyunk kormánya elleni fellázítások rögtönítélet útján haditörvények szerint fognak büntettetni, hasonló fenyték érendvén azt, ki merészolni vagy kísérelni fogna a katonákat engedetlenségre vagy hitszegésre csábítani.”

A halálbüntetést kilátásba helyező fenyegetést először a hónap végén váltották be, amikor hadbíróági ítélet alapján agyonlőtték Csömy Zsigmondot. A „szegény komáromi molnárlegénynek” az volt a bűne, hogy január 28-án este „egy budai kocsmában mámoros fővel Kossuthot éltette”, s kicsit szidalmazta a megszállókat. Az, hogy a császári hatóságok miért éppen január végén kívántak példát statuálni, kapcsolatban lehetett Perczel január 22-én Szolnoknál és három nappal később Ceglédnél aratott győzelmeivel, amelyek híre a fővárosba is eljutott. A tény azonban a főhadiszálláson jóval nagyobb zavart okozott, mint örömet a lakosok körében. Perczel kitámadása ugyanis azt bizonyította, hogy a Debrecen felé elvonult honvédcsepatox nem széledtek szét, mint ezt Windisch-Grätz Bécsnek jelentette. Ráadásul Franz Ottinger tábornok dandárjának Pest felé történt hirtelen hátrálása a szükségesnél is energikusabb intézkedés meghozatalára sarkallta a főparancsnokságot. Egyrészt a főváros védelmének megerősítésére a Görgői feldunai hadtestét üldöző seregből Windisch-Grätz visszavonta Anton Csorich tábornok hadtestének nagyobbik részét, másrészt a belső rend megőrzése céljá-

ból az elrettentés legszigorúbb eszközéhez nyúlt. Vagyis az első statáriális ítéletek meghozatala – Csömyń kívül Sławskié – mintegy részét képezte a fővárost biztosító katonai intézkedéseknek.

Feliks Sławski 1808-ban Krakkóban született, s 1834-ben telepedett le Pesten, ahol női szabóként igyekezett a számítását megtalálni. Minden bizonnyal már itt nősült meg. Házasságából négy gyermek született.

Amikor az 58. (István főherceg) gyalogezred néhány százada január 28-án bevonult Pestre, azok katonáit nem kaszárnnyákban, hanem magánházaknál szállásolták el, annak az elvnek megfelelően, hogy ez egyszerre büntessék és ellenőrizzék a lakosokat. A Lagerstrasse 1227 sz. házba, ahol a Sławski család lakott, egy tizedest, egy őrzetűt és néhány közlegényt helyeztek el. Természetesen Sławskinak fogalma se lehetett arról, hogy a császári hadseregnek Galiciában éppen az István főherceg gyalogezred volt a leggyűlöltebb alakulata, annak ellenére, hogy legénysége részben lengyelekből állott. Ez a gyalogezred verte szét 1848. április 28-án Stanisławówban a Jędrzej Żuławskinek, a hírhedt kerületi főnököknek macskazenét adó diáktüntetését. A kíméletlen tömegoszlatásnak egy Stefan Hoszowski nevű tizenhat éves gimnazista is áldozatul esett, aki öt szuronydöfést kapott a mellébe. Lenkey Jánosnak a demonstráción részt vevő huszárai – a legenda szerint – a tüntetők védelmére keltek. Az biztos, hogy az ifjú lengyel mártír két nappal későbbi temetésén, amely a helybéli lengyel, ukrán és zsidó lakosság szolidaritásának köszönhetően, nagy tüntetéssé változott, huszárok is tisztelegtek a ravatalnál és vitték a koporsót – felváltva a civilekkel. Az osztrák birodalmi gyűlés egyik galíciai küldöttének, Jerzy Lubomirski hercegnek a felszólalására, 1848 júniusában Bécs vizsgálatot rendelt el Stefan Hoszowski halálának ügyében.

Mind Stefan Hoszowski, mind Feliks Sławski vesztét az István főherceg gyalogezred lengyel katonái okozták, de más módon és más körülmények között.

Sławski hadbíróági kihallgatásából kiderül, hogy január 29-én este a házmesterné kérésére vállalta a tolmács szerepét az egyik szoba beszállásolt katonái és a házmesterasszony között. A beszélgetés során,

miután az egyik katona egy korsó bort kapott, Sławskit is megkínálták egy pohár itallal. Ennek elfogyasztása után a szobájukba invitálták honfitársukat, ahol – mint ilyenkor megesik – a kínálás ivászáttá fajult. Két óra múlva a szomszéd szobából (vagy a szomszéd házból) ájtott egy katona, akivel Sławski szintén beszédbe elegyedett – lengyelül. Hogy miről, arra már Sławski nem emlékezett, mert – mint mondta – „megmámosodott”. Annak döbbenetében tért magához, hogy le van tartóztatva.

Sławski, négy tanú egybehangzó állítása szerint, az uralkodót szidva azt fejtegette nekik, hogy nincs császár, mert a „mostanit még nem koronázták meg, s ha meg is koronázták volna, mit se tesz, mert az még egy nagy lurkó...” A jegyzőkönyvben szereplő „Spitzbube” kifejezést azonban, amely tréfás értelemben „lurkót” jelent, „gazemberként” is értelmezhető. Hogy eredetileg lengyelül milyen szót használt rá, nem tudható. Emellett Sławski a tanúk állítása szerint Kossuthot éltette és a katonákat „hitszegésre csábítani igyekezett”. Erre vonatkozó szavait két tábori káplán is hallotta.

Kiderült, hogy Sławski azzal a katonával, aki őt utolsóként magához meghívta, összeveszett. A vita hevében erőszakos „vendéglátó” ökölrel Sławski arcába sújtott.

Sławski makacsul tagadta az ellene felhozott vádakat, mondván, hogy a tanúk nem mondanak igazat. Kezdetben azt hajtogatta, hogy nem emlékszik semmire, majd bizton állította, hogy a neki tulajdonított mondatok az ő ajkát nem hagyták el. Magatartását a hadbíróság megátalkodottságnak, az őszinte megbánás, a töredelmes vallomásra való készség hiányának tartva, súlyosbító körülményként értékelte. Miután a bevezetőben ezt kiemelte, a katonai büntetőtörvénykönyv 3. paragrafusának 6. cikkelyére és a központi katonai körzet parancsnokának január 7-i kiáltványára valamint az 1848. október 3-án kelt uralkodói proklamációra hivatkozva a vádlottat kötél általi halára ítélték.

Az 1849. február 6-án reggel fél kilenckor kihirdetett ítéletet délben 12.15-kor a budai gránátos-laktanya udvarán hajtották végre – kegyelemből – golyóval. Az ítéletet nyomban a nyilvánosság tudomására hozták:

„Szlawszky Bódog galíciai, krakkói születésű, kath. vallású, nő, szabó ellen a vizsgálatba vett tény valószínűsítése után tanúvallomás által törvényesen bebizonyosodott, hogy múlt hó 30-án Pesten, több cs. kir. katonák szállásán, ezek előtt nemcsak öfelsége a császár ellen a legdurvább és legingerlőbb rágalmakat szórta, hanem ugyanezen katonákat hitszegésre is csábítani igyekezett.

Ennélfogva ugyanaz (...) kötéllal szenvedendő halálra ítéltetett, s rajta az ítélet löpor és ónnal a mai napon végre is hajtatott.”

Lengyelbarát egyesületek és a budapesti szabó céh kezdeményezésére és anyagi támogatásával 1936-ban Sławski tiszteletére emléktáblát állítottak a kőbányai lengyel templom falán. A bronztábla a II. világháborút követően eltűnt.

Mieczysław Woroniecki

(Skurowa, 1825. március 7. – Pest, 1849. október 20.)

A szabadságharc azon hősei közé tartozik, akiknek már életükben legendájuk született. Woroniecki azonban közöttük is kivétel, mert mártírsorsának beteljesülése után azonnal a magyar nemzeti emlékezet részévé nemesedett. Hogy a magyar ifjúság egyik példaképe lett, bizonyíthatja, hogy mihelyt lehetett, 1867 októberében két joghallgató – Hory Béla és Friedrich József – kezdeményezte emlékművének felállítását. Az Luks Rezső és Jablonszky Vilmos által közadakozásból elkészített obeliszket végül 1877. november 2-án leplezték le a Kerepesi temetőben. A fekete gránit-felkiáltójelet többször áthelyezték, míg mostani helyére, a Kossuth-mauzóleum közelébe nem került.

A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium épületének Báthori utcai oldalán felfedezett emléktáblán szembesülhetünk „a szép hős” éremarcképével és az életpályáját tömören összefoglaló felirattal:

AZ 1848–49-I SZABADSÁGHARC LENGYEL LOVAS LÉGIÓJÁNAK
AZ ITT ELTERÜLŐ RÉGI FA-TÉREN
HALT VÉRTANÚHALÁLT
1848. OKTÓBER 20-ÁN 23 ÉVES KORÁBAN A MAGYAR
SZABADSÁGÉRT
ÉS AZ EZERÉVES MAGYAR–LENGYEL BARÁTSÁGÉRT

Ebben az egyetlen mondatban a kivégzés dátumán és helyszínén valamint a barátságra való hivatkozás hitelén kívül minden adalék téves, mintha csak a tényeken túlemelkedő legendák lényegét tükröznék. Mieczysław Woroniecki ugyanis a kivégzésekor másfél évvel volt idősebb, mint ahogy az emléktábla szövege állítja. Katonai törzslap-

Mieczysław Woroniecki

ján az áll, hogy 1825-ben született a Jasłói kerületben fekvő Skurován. A közelben fekvő Przeczycza római katolikus plébániájának keresztelési anyakönyvében természetesen a születés hónapját és napját is bejegyezték: március 7. Apja, Franciszek Woroniecki Skurora földesura, anyja Romana Jordanowa. A család nem volt gazdag. A nemesi címek 1810-ben történt felülvizsgálásakor az eredetileg Litvániából származó és Galíciában szerteágazó Korybut Woroniecki nemzetségnek csak a nemességét ismerték el, hercegi címét nem. Így mind Mieczysławot, mind a honvédseregben alezredesi rangban

küzdő unokabátyját, Józef Woronieckit „csak” a lovagi titulus illette meg. (Ennek ellenére mind az osztrák hadseregben, mind a honvédseregben hivatalosan is használták a „herceg” címet.) Mivel elszegényedett nemesi családból származott, a felemelkedés lehetőségét számára is a katonai pálya jelentette.

Mieczysław Stefan Woroniecki csenevész gyermeknek született, akárcsak Bem harmincegy évvel azelőtt. Úgy gondolták, jó, ha a tavaszt megéri. Március 21-én, állapotáról ítélve elengedhetetlennek tartották minden előkészület nélkül azonnal megkeresztelni. Kiderült azonban, hogy Mieczysław huszonnégy év haladékot kapott a haláltól. Mivel a csecsemő életben maradt és gyönyörű gyermekké cseperedett, a keresztszülőknek, Michał és Marianna Jordannak eszébe jutott, hogy a kényszerű keresztelés voltaképpen érvénytelen, mert nem szentelt vízzel történt. A szabályos keresztelési szertartásra bő tizenhat és fél évvel később került sor: 1841. november 17-én. Ekkor Elżbieta Bob-

rowska és Stefan Uniatycki vállalták a keresztszülőséget. Megismétlése Mieczysław egész életét meghatározó döntésével is kapcsolatban lehetett; egy hónap múlva, december 16-án katonának állt – a felszerelési pénz lefizetése ellenében ezredkadét lett a 3. tábori tüzérezredben.

Egy ideig minden arra utalt, hogy jó császári katonatiszt válik belőle. Bár ezt a galíciai lengyeleknél sohasem lehetett tudni. 1842-ben az olműtzi kadétszázadban kapott kiképzést. 1843. július 1-jén a 44. (Albrecht főherceg) gyalogezredhez osztották be, ahonnan 1845. január 16-án került át az 57. (Haynau) gyalogezredbe. Ennek kötelékében egy ideig Temesvárt szolgált ezredkadétként. Minősítése szerint egészségi állapota kiváló, rendkívül kedves és népszerű, polgári személyekkel könnyen köt ismeretséget, küllemét tekintve tiszta, de az

Landbuchs.

Seite	13.	Seite	119. ✓
<i>Mieczysław Syn Woroniecki.</i>			
Geburts- ort	Ort	Geburts-Jahr	1845.
	Herrschaft	Religion	Katholisch
	Kreis o. Komitat	Stand	Einzig
	Land	Profession	Krieg
Bemerk- en	am 16. April 1847 beim Don Miguel 34. Linie 1. Regim. Dragonen als Einziger in der 1. Linie und 1. Compagnie des 1. Regim. Dragonen		
	Nachgefolgte.		
Charge	Veränderung	im Jahr	am
Hauptmann	hinauf	1847	16.
	hinauf	1847	16.
	hinauf	1847	16.
Beschreibung.			

1. Div. Reg. von 1841-50 = I. II. III. Abg. 12.

Mieczysław Woroniecki törzslapja

öltözködést illetően hajlamos az előírásoktól eltérni. Számos tehetségről árulkodó tulajdonságjeggyel bír: németül és lengyelül nemcsak beszél, hanem ír és olvas is, továbbá a francia nyelvben is jártas. Emellett némi földrajzi és történelmi ismerettel is rendelkezik, valamint a helyszínismereti jelekben tájékozott és képes őket bejelölni. Ami felróható neki; a hadmérnöki ismeretek hiánya, de még inkább az, hogy hajlamos adósságokba verni magát és ebből fakadóan nemegyszer kapható lóditáson, továbbá igyekszik a szolgálati kötelességek alól kibújni, s e vonatkozásban „csak állandó felügyelet alatt használható”.

A minősítési lapot természetesen Haynau is olvasta. 1847. január 25-én az ő jóváhagyásával szerelt le obsitlevéllal mint „unobligát hadfi”. Nem tudható, mi okból. Ha esetleg egészségi állapotára hivatkozva kérte leszerelést, hamar meggyógyulhatott, mert április 16-án belépett a magyarországi sorozású 39. (Dom Miguel) gyalogezredbe, amelynek kötelékében Péderváradon szolgált ezredkadétként. Pártfogója a felszerelési pénz lefizetésétől is eltekintett. A közben eltelt hónapokban megfordulhatott a magyar fővárosban. Még ugyanebben az évben, 1847. október 16-án áthelyezik a szintén Péterváradon állomásozó 1. (János főherceg) dragonyosezredhez, s nyomban előléptetik hadnaggyá. Beosztása szerint az ezredtulajdonosnak, Johann Picard von Grünthals altábornagy parancsírója.

Itt érték a népek tavaszának eseményei. A visszaemlékezések szerint 1848 tavaszán nemegyszer megfordult Pesten, ahol a rokonszenves lengyel ifjút szívesen látták a forradalmi salonokban. Degré Alajos kiemeli, hogy ismerte a márciusi ifjak vezetőit, mind Jókait, mind Petőfit, s az utóbbinak több versét tudta kívülről. Ez, ha valóban így volt, Woronieckit bizonyára befolyásolta későbbi döntéseiben. Merthogy döntött. A hadbírószági tárgyalásának jegyzőkönyvében az áll, hogy júliusban István főherceg nádor jóváhagyásával, rangjának megtartásával belépett az 1. honvédszászlóaljba. Ez azonban akkor még csak papíron vagy a szándék szintjén történhetett meg. Hivatalosan augusztus 31-én bocsátották el az 1. dragonyosezred kötelékéből. Woroniecki életének elkövetkező utolsó évében számos olyan

mozzanat mutatkozik ténynek, amely a valóságban nem vagy nem olyan súllyal történik meg, mint annak lényegéből következhetne, de több döntéshozó tényként kezeli, azok is, akik majd a hadbíráson sorsáról döntenek.

Lehetséges, hogy Woroniecki azért kért Szabadkán, dragonyosezredének törzsállomáshelyén szabadságot, mert rendezni akarta szolgálát az 1. honvédszászlóaljban. Mivel a tettek embere volt, „köztes lépésként” gyors elhatározással a szerb felkelők ellen harcba küldött szabadkai nemzetőrök élére állt. E 380 fős csonka zászlóalj élén Futaknál aratta élete első diadalát: július 16 megfutamította a Dunán Begacsnál átkelt 500 főt meghaladó szerb felkelő csapatot. A győzelemhez az is hozzájárult, hogy a nemzetőrök segítségére 30 huszár és 120 sorakona érkezett a Dom Miguel gyalogezred Újvidéken állomásozó zászlóaljából. A két órás harc hőse egyértelműen a „határozott bátorsággal működő” Mieczysław Woroniecki volt, akinek tiszteletére „a szabadkaiak ovációt rendeztek”.

A győzelemről július 22-én számolt be Mészáros Lázár hadügyminiszternek, aki öt nap múlva válaszol neki: „Nagy öröömre válik, hogy alkalmam lehet Önnek a futaki ütközetben tanúsított és a szabadkai nemzeti őrseregnek győzelmére eszélyes vezérlése felett köszönetemet és dicséretemet nyilváníthatni. Most Önnek kérelmére a kívánt három hónapi szabadságot megadom, mely alatt Ön szabad tetszése szerint vehet részt a haza Ön által már dicsőséggel megkezdett megmentésében.” Mészáros ehhez még azt is hozzáfűzi, ha a szabadkai nemzetőrök megválasztják századosná, „engedelmet adok azt Önnek elfogadni”.

Woronieckinek tehát győzelmével, amellyel kevesen dicsekedhettek 1849 júliusában a mind veszedelmesebb délvidéki hadszíntéren, sikerült magára a figyelmet felhívnia. Ennek köszönhetően a szabadkai nemzetőrök századosát augusztus elején már Pesten találjuk. Talán azért, hogy valóban elfoglalja helyét az 1. (pesti) honvédszászlóalj tisztjei között, akik kétséges, hogy elismerték volna „könnyen kapott” százados rangját. A helyzetet ezúttal is Mészáros Lázár oldotta meg, akitől

arra kapott megbízást, hogy szervezzon egy 250 főből álló szabadcsapatot, amelynek költségeit a kormány fedezi. A szabadcsapat augusztus 21-én indult el Pestről, s a hónap utolsó hetében már a szerb felkelők ellen harcolt Becskereknél.

Országos hírnevet Woroniecki szeptember 2-án a perlaszi sáncok bevételenél szerzett, amikor vadászait, lováról leszállva, személyesen vezette rohamra. A kormány hivatalos lapjának, a Közlönynek tudósítása szerint: „A balszárnyon, hol az ellenségnek hármas sánccal körülkerített dombon álló ágyútelepei folyton tüzeléssel viharoztak, az önkénteseknek és a Woroniecki vadászoknak jutott a megtámadás dicsősége”. A honvédsereg Perlasznál aratta a közel három hónapja tartó szerb–magyar (polgár)háború addigi legnagyobb győzelmét. Történt ez éppen abban a kritikus időben, amikor a negyvenötezer fős horvát haderővel Jellačić betörni készült Magyarországra. A perlaszi siker azt akadályozta meg, hogy a szerb felkelők a horvátokéval összehangolt hadművelettel támogassák a Pest-Buda elfoglalására indított hadjáratot. A lengyel őrnagy, dicsőségét még jobban megalapozandó, Perlasz bevétele után közvetlenül azzal a kéréssel fordult Mészáros hadügyminiszterhez, hogy vadászcsapatát helyezték át a verbászi táborba, mivel az ő parancsnoksága alatt részt szeretne venni a szerb felkelés kulcspontjának tartott Szenttamás ostromában.

A perlaszi ütközet

Szeptember 24-én Batthyány Lajostól Woroniecki már arra kapott megbízást, hogy vadászcsapatát alakítsa át honvédzászlóaljja. Lehet, hogy a vadászcsapatot frissen szerzett babérjai és a Pestet fenyegető Jellačić miatt rendelték fel rövidesen a fővárosba. Kossuth szeptember 30-ról október 1-jére virradó éjjel tartott beszédében a rendelkezést azzal indokolta meg, hogy Woronieckinek a Duna jobb partján a horvát hadsereg hátában kell működnie. Aznap folytatja megszakított alföldi toborzókörútját. Szeptember 4-én Szegeden méltatja a Pesti vadászcsapat érdemeit. Addig is míg át nem alakul honvédzászlóaljja, a Perlaszi vadászcsapat nevet viselheti, s tisztjeit egy ranggal előlépteti. Woronieckit visszamenőleg augusztus 1-jétől őrnaggyá nevezi ki.

Jellačić visszavonulásának hírére azonban az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke sokkal veszélyesebbe feladattal bízta meg a perlaszi hőst. A 2. (Schwarzenberg herceg) ulánusezred Temesvárt állomásozó századait kellett volna felbomlasztania, s rábírnia az átállásra. A galíciai sorozású dzsidásezred nagy harci értéket képviselt, s a nyár folyamán még magyar oldalon harcolt a szerb felkelők ellen, s az összecsapásokban több embert veszített. Amennyiben a dzsidások a császári zászlót fölcserélik magyar nemzeti lobogóra, ez azt is jelentette volna, hogy Temesvár az Országos Honvédelmi Bizottmány ellenőrzése alá kerül. Woroniecki jól ismeri a várost és az erődítményt, mivel ott szolgált a Haynau gyalogezredben. A terv azonban irreális volt. Csak a fiatal lengyel őrnagy lélekjelenlétén múlott, hogy el nem fogták császárhű honfitársai. Amikor a letartóztatására szállására érkező ulánustisztek kivont karddal felszólították, hogy kövesse őket, ő mintha mi sem történt volna, öltözködését nyugodtan folytatta. „De uraim, hogy képzelik ezt? Nekem nincs vesztegetnivaló időm, még fontos teendők várnak rám! Kérem, távozzanak!” – vetette oda nekik, majd miután dolgait összecsomagolta, a megdöbönt tisztek sorfala között temesvári szállását elhagyva lóra szállt és elvágtatott. Legalábbis így idézte fel a jelenetet október 14-én kelt jelentésében, amelyben küldetésének eredménytelenségéről beszámolt Kossuthnak.

Őrnaggyá avanzsálása végül október 19-én nyer hivatalos megerősítést – október 16-i érvénnyel. Ekkoriban még töretlenül bírja felettese bizalmát.

Hadbíróági vallomásában az áll, hogy október végén vagy november elején tért vissza Pestre, ahol Nádasy Sándor ezredes az Országos Nemzetőrségi Tanács elnöke alezredessé nevezte ki a 26. honvédszászlóaljhoz. Kérdés, miért nem a 38. honvédszászlóaljhoz, amellyé a vadászcsapatát átszervezték, fejlesztették? És milyen szinten történt meg a kinevezés? Nádasy kilátásba helyezte vagy írásba is adta? És volt-e rá esély, hogy jóváhagyja az Országos Honvédelmi Bizottmány? Írásban csak oly parancs született meg részére, amely Pozsonyba Görgei táborába rendelte, ahonnan a Nagyszombatban állomásozó Guyon tábornokhoz küldték. Hogy milyen feladattal, nem tudható. A rendelkezések hírnevének még meg nem szűnő hatásáról, az iránta tanúsított bizalomról tanúskodnak. A bizalom azonban november végén elenyészni látszik. Szabadcsatával kapcsolatban elszámolási hiányosságok miatt vizsgálatot indítanak ellene. Az Országos Nemzetőrségi Tanácsnak a Woroniecki ügyében hozott döntése november 28-án: „Ezután egészében független állási működésben nem meghagyható.” Az elmarasztalás egyben alezredesi kinevezésének folyamatát – ha ilyen egyáltalán volt – is elvágta. Ezt bizonyíthatja az is, hogy a szerveződő 14. (Lehel) huszárezredhez helyezték át őrnagynak. De a valóságban nem került át a huszárokhoz.

Az bizonyítható, hogy decemberben unokabátyjával, Józef Woroniecki őrnaggyal Pozsonyból (ismét?) Nagyszombatba Guyon táborába utazott. A 16-án ott vívott vesztes ütközet után visszatért Győrbe. Görgei tábornokot december 29-én arról tájékoztatja az Országos Honvédelmi Bizottmány, hogy Mieczysław Woronieckit, a 14. huszárezred őrnagyát ugyanezen rangban áttették az alezredessé előléptetett Józef Woroniecki által szervezendő szabadcsapathoz.

A felállítandó szabadcsapatnak az lett volna a feladata, hogy a Kárpátok északkeleti átjáróit védje a galíciai osztrák csapatok betöréseitől, s lengyel önkénteseket toborozzon. A szabadcsapat szervezésének

központjául Máramarosszigetet jelölik ki. Se Józef Woroniecki, se a már korábban odarendelt Antoni Piotrowski honvédezredes nem váltja be a lengyel vadászcsapatok gyors megszervezéséhez és hatásos működéséhez fűzött reményeket. Mieczysław Woroniecki 1849. január 31-én Máramarosszigeten kelt jelentésében ugyan arról számol be az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének, hogy már háromszáz embere van, s javaslatot tesz, hogy közülük kiket léptessenek elő. Kossuth azonban a lehető leghatározottabban rendre utasítja: vegye tudomásul „az őrnagy úr, hogy nem önálló csapatparancsnok”, s ilyen javaslatot tenni nincs joga. A szerveződő vadászcsapat valóban nem jelent számottevő erőt. Pedig szükség lett volna a Kelet-Galíciával és Bukovinával szomszédos vármegyék határvidékének energikus védelmére, mivel az Uzsoki- és Vereckei-hegysorosokon át Debrecen ellen lehetett vonulni, a Borgói és a Radnai „passzusokon” átkelt ellenségtől pedig Beszterce, Dés, Kolozsvár, Szászrégen kerülhetett veszélybe. Az utóbbi helyen 1849. február 6-án be is következett a vészhelyzet, amikor az előző év végén Felső-Erdélyből Bukovinába üzött Karl Urban ezredes megerősített dandárjával a Borgói-hágón átkelve meglepte és elfogta a három nappal azelőtt őrnaggyá előléptetett Kofler Bódog elővigyázatlan határőrségét. A hír fellelkesítette a vidék határőrezredbe szervezett román lakosait valamint a velük szövetséges a szászokat, s óriási zavart okozott az Urban Kolozsvár felé nyomulásától tartó magyarok körében. (Mindez akkor történt, amikor a Bem-vezette maroknyi erdélyi hadsereg szinte élet-halál harcát vívta a távoli „Vizakna s Déva közt”).

Mieczysław Woroniecki Urban ezredes betörésének hírére február 10-én indult el lengyelekből és magyarokból álló frissen felállított szabadsapatával és a 22. honvédzászlóalj 6. századával Beszterce felé, amelyről annyit bizonyára tudott, hogy az erdélyi lengyel légió egyik szervezési központja. Vadnai Károly, a Fővárosi Lapok majdani társalapítója és irodalmi becsvágyú szerkesztője, aki tizenhat évesen a Máramaros vármegyében működő 22. honvédzászlóaljból szolgált, így emlékezik rá: „Lengyel lovasaival csak átvonulni láttuk Márama-

rosszigeten, ahol egy víg bált adott (...) és hónapok múltán is nem egy szigeti leányka halavány arccal mélézött utána”. A csapat huszonöt lengyel önkéntest, hatvan volt hadifogolyból lett vadászt és még nyolcvan vegyes összetételű embert számlált a honvédszázadon kívül. Karl Urban ezredes tizenkét nap múltán Besztercét elfoglalva megindult Kolozsvár felé, s február 18-án Királynémetinél megütközött Riczkó Ignác ezredes útját álló gyenge seregével.

Mieczysław Woroniecki szinte a harc válságosra forduló szakaszában érkezik meg, mondhatni, a legjobbkor, s nyomban bekapcsolódik az ütközetbe. Fellépésével azonban már csak azt tudja elérni, hogy a vert honvédsereg hátrálását eredményesen fedezi. Az erdélyi lengyel légióban szolgáló Franciszek Bagieński szemtanúként megjegyzi, hogy „az ifjú Mieczysław Woroniecki (...) energiájával képes volt a menekülő hadat megállítani, s rávenni, hogy forduljon szembe az ellenséggel”. Tóth Ágoston Kolozsvár térparancsnoka, aki a vesztes ütközet hírére Urban feltartóztatására indult, Csány László teljhatalmú erdélyi kormánybiztosnak február 19-én írt jelentésében kiemeli: „A lengyel légiónak egy része (...) tartotta (...) a sarat.” Szó lehet itt mind a Teofil Błeszyński őrnagy által Szamosújvárt felszerelt két lengyel századról, mind Woroniecki vadászairól. Ami meglepő, Tóth Ágoston ezredesnek titulálja Mieczysław Woronieckit, aki nyilván maga mutatkozott be így neki, mintegy önkényesen (vagy önkéntelenül) érvénybe léptetve Nádosy kinevezési szándékát. A lengyel hadseregben hagyomány volt, hogy az alezredest ezredesnek, az alszázadost századosnak titulálták. Tóth Ágoston, aki csak alezredes volt, szó szerint vette a bemutatkozást. Woroniecki imponált neki, noha nem tartozott a könnyen lelkesedők közé. Tekintélyét az „újsütetű ezredes” nem a rangjával, hanem a Királynémetinél tanúsított bátorságával, határozottságával alapozta meg. Egyszeriben ő lesz az Urban különítménye által Beszterce térségében közel két hete támasztott zűrzavarban, pánikban a biztonságot jelentő igazodási pont, s így mi sem természetesebb, hogy – Tóth Ágoston támogatásával – a Szamosújvárt és környékén tartózkodó

magyar csapatoknak is élére kerül. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács döntése ellenére – amelyről Erdélyben mit sem tudnak – egy ideig Woroniecki rendelkezik a már fegyverben álló és még szervezés alatt lévő csapatok felszerelésére folyósított pénzzel is. Nem merül fel ellene panasz. Kis idő múltán ugyan a térparancsnoki posztot Nánássy Ferenc főhadnagy tölti be, a környék katonai erői fölött azonban Woronieckinek megmarad a befolyása. Hiszen ezredes. Rangját februárban és márciusban senki sem kérdőjelezi meg... A magyarok közül.

Bem március 6-án a segesvári főhadiszálláson fogalmazta meg azt a parancsát, amelyben Mieczysław Woronieckit a Szamosújvárt felállítandó lengyel lovasosztály parancsnokává és szervezőjévé nevezi ki. (A lengyel légióra a Galíciában kirobbantandó felkelés idején várna meghatározó szerep.) Woronieckit az irodák, harcterek és a gyakorlóterek mellett a báltermek is vonzzák. Minden szabad idejét Kolozsvárt tölti. Honfitársa, Władysław Rucki némi irigységgel jegyzi meg: „Itt volt alkalmam újból látni Kolozsvár három leghíresebb szépségét. Közülük a legelső, akiért Mieczysław Woroniecki rajongott, B. Klára grófné, szebb volt, mint a legékesebb tavasz. Woroniecki teljes gálaöltözetben jelent meg, mihez mindig vonzódott, s széptevéseivel olyan szoros ostromzárba fogta Klára kisasszonyt, hogy az szinte megközelíthetetlen volt, s ezzel Árpád ivadékai közül több ifjút magára haragított.” P. Szathmáry Károly, a 31. honvédszászlóalj főhadnagya hasonlóképpen látja Woronieckit: „Szép hős volt, ki gazdagon ezüstözött öltözetében sok nő fejét megzavarta.” Ehhez még hozzáfűzi: „Hős volt a csatákon is; de pénzdolgokban pazar és könnyelmű...”

Az érintett a hadbírószági kihallgatáson magáról azt vallja, hogy áprilisban lett alezredes. A gyulafehérvári ostromsereget szemlélő Stein ezredes május elején kelt jelentésében felháborodik azon, hogy Mieczysław Woroniecki alezredesnek tituláltatja magát, holott még csak őrnagy. Lehet azonban, hogy összekeveri Józef Woronieckivel, aki valóban alezredes volt, s ekkor már Erdélyben, Gyulafehérvárnál szolgált. Könnyen elképzelhető, hogy Bem, aki áprilisban elrendelte a

lengyel légiosok „rangrevízióját”, Mieczysław Woronieckit valóban kinevezte alezredessé, de a hadügyminisztérium erről még nem vett tudomást, s a megerősítésre csak júniusban került sor. De lehet, hogy az ellenkezője történt: Mieczysław Woroniecki beosztás nélkül maradt. Április folyamán ugyanis hetekre eltűnik a történész dokumentumokkal körülhatárolt látóteréből.

Degré Alajos úgy emlékszik, hogy Budavár bevétele után a fővárosban találkozott Woronieckivel. A társaságban ott volt Petőfi Sándor és Vasvári Pál is. Woroniecki dokumentálhatóan június közepén tartózkodott a fővárosban, majd visszatért az erdélyi hadszíntérre. Egyes források szerint a június 20. körül a Borgói-szoroson át betört bukovinai orosz–osztrák csapatok ellen a Beszterce térségében vívott összecsapások egyikében megsebesült.

Mieczysław Woroniecki saját vallomása szerint júliusig nem csinált semmit. (Talán a sebesülése miatt.) Július 3-án még Kolozsvárt tartózkodott. Ezt követően utazott Nagyváradra. Ott juthatott a tudomására, hogy az 1. magyar dzsídázsezred parancsnokságnak átvételére Pestre kell utaznia. Ilyen ezred azonban csak Woroniecki periratában létezett. Legfeljebb arról lehetett szó, hogy Woroniecki a lengyel légio 1. dzsídázsezredének élére kerül, amennyiben Władysław Poniński alezredesre más, fontosabb beosztást bízna. Az azonban teljességgel elképzelhetetlen, hogy ezredesként. Mieczysław Woroniecki ekkor már a császári csapatok térnyerése miatt sem juthatott el Pestre, amelyet a kormány július 7-én kiűrtett. Más beosztás várt rá. Cegléden a IX. hadtest parancsnokának, Dessewffy Arisztid tábornoknak, aki július végén a Szeged térségében összpontosított főszereg lovassági parancsnoka is, lesz a parancsörtsíztje. E beosztásában is alkalma nyílik kitüntetni magát. Az augusztus 3-i újszegedi összecsapásban szerzett vitézségéért a katonai érdemjel 3. osztályával jutalmazták.

Mieczysław Woroniecki az augusztus 5-i szőregi csata napján délután négy és öt óra között egyedül végez kémszemlét a sáncok előterében az ellenség még harcba nem vetett jobb szárnyán túl. Ezzel megszegi a felderítéssel kapcsolatos legelemibb előírást, amely tiltja a

nyílt téren végrehajtott ilyen jellegű vállalkozást. Későn veszi észre a tőle 300–400 lépésre tőle előbukkanó 4. (Ferenc József császár) ulánus-ezred dzsidásait. A dzsidásosztály előtt tiszték haladnak: Julius von Simbschen őrnagy, Kallert őrnagy, Majer kapitány és még néhányan. Velük szemben egy szál ellenséges katona, aki mintha ügyet se vetne rájuk. Pedig küzd a lovával, hogy megfordítsa, de az nem engedelmeskedik: mintha mágnesként vonzaná magához a lovak közeledő tömege...

A Schwarzenberg miniszterelnökhöz felküldött tényállásban az eset leírói szükségesnek tartják Woroniecki elfogásának körülményét részletesen ismertetni. Woroniecki helyből meg akart fordulni, de lova megmakacsolta magát. Így a Simbschen őrnagy által vezetett élgárda egy-kettőre elérte őt. Woroniecki kardot rántott. Elszántsága láttán az osztrák őrnagy rásütötte pisztolyát. Nem talált, de a fenyegető jelenet Woronieckit lekötötte annyira, hogy a másik oldalról Kallert őrnagy és Majer százados meg tudták ragadni és le tudták rántani a lóról.

Azonnal a főhadiszállásra kísérték. Haynau éppen egy kakasviadal színhelyéről érkezett vissza, amikor jelentették neki, hogy fogoly törzstisztet hoztak. Az egykori kadét és hajdani felettese közötti találkozásnak volt egy orosz szemtanúja, a Panyutyin altábornagy parancsnoksága alatt az osztrák főszereg mellé rendelt orosz kombinált hadosztályban szolgáló Alekszandr Karlovics Baumgarten ezredes, aki naplót vezetett. Augusztus 5-én a következőket jegyezte föl: „Elővezetnek egy ezredest, aki a szegedi ütközetben esett fogságba; arra a kérdésre, hogy mit gondol, mi vár rá, azt feleli, valószínűleg főbe lövik; mire Haynau azt mondja, ez túlságosan nemes halál számára, és megparancsolja, hogy akasszák fel.”

Hogy Woroniecki elfogásának a császári hatóságok milyen jelentőséget tulajdonítottak, azt az is bizonyítja, hogy aényt augusztus 8-án falragaszokon hozták a főváros lakosságának tudomására. Hadbíróági kihallgatása augusztus 25-én Aradon kezdődött el, majd Pesten folytatódott. A császári hadbíróság mint ezredest és önálló csapatparancsnokot október 18-án kötél általi halálra ítélte. Önálló csapatparancsnokként a

valóságban csak 1848 augusztusában és szeptemberében működött, vagyis abban az időben, amely az október 3-án kihirdetett uralkodói amnesztia alá esett. Ráadásul ezredesi kinevezésére sem találtak semmilyen hiteles dokumentumot. Ilyen azóta sem került elő. E rangjára egyébként csak saját vallomása szolgált bizonyítékul, s az, hogy ezredesi egyenruhában fogták el. Márpedig ez miért ne jelenthetett volna csak annyit, hogy „gyerekesen” ragaszkodott az 1849 februárjában önkényesen felöltött „gazdagon ezüstözött” dzsidásezredesi uniformisához. (Súlyosbító körülménynek számított, hogy kurtkáját a két nappal korábban kapott „Kossuth-kitüntetés” díszítette, de ilyesmiért nem járt halál.)

A hadbíróság tagjai is érezték, hogy e bizonyítékok rendkívül törékenyek, s a lehető legrészletesebb indoklásuk se támasztja alá a halálos ítélet saját kategóriájuk szerinti törvényességét. Ezért jegyzik meg az utolsó szakaszban, hogy ha az ítéleten „enyhítenének” is, hadnagyi rangjától és vagyonától akkor is meg kell fosztani. Az ítéleten csak Haynau-nak állt volna jogában „enyhíteni”.

Mieczysław Woroniec-
kit végül a halálos ítélet
avanzsálta visszavonhatat-
lanul ezredessé. Karol
d'Abancourt kapitánnyal
és Peter Giron alezredessel
együtt október 20-án
akasztották fel. Nem ál-
lunk messze az igazságtól
azzal a kijelentéssel, hogy
bár Haynau személyes
bosszúja is sokat nyomott a
latban, Bécs Woroniecki
kivégzésével akarta meg-

Woroniecki síremléke a Kerepesi temetőben

bosszulni a Perlasznál aratott magyar győzelmet, amelynek jelképes hőse éppen ő volt. A megtorlás egyik fő célja 1849 őszén a jelképek, a jelképpé emelkedett hősök megsemmisítése, a nemzetté lett nép megalázása... Akárcsak 1956-ot követően.

Woroniecki kivégzése új tartalommal gazdagította a személye által támadt legendát. Megalapozásában Degré Alajos is részt vett, aki visszaemlékezéseinek néhány bekezdésén kívül az aradi vértanúk emlékművének leleplezése alkalmából 1892-ben kiadott *Albumban* közzétett *Fátyolos idők* című írásában is költői tömörséggel írt róla: „A tündérmesék hőse, ígéző jelenség. Soha költői képzelet eszményibb ifjút nem alkotott: üde, mint a harmatos virág, bátor, mint az oroszlán. A csatákban mindig a legelső volt...

A halálos ítéletet mosolyogva fogadta, s (...) mosolyogva lépett a bitófa alá, s úgy ment át a másvilágra, mintha egyik szalonból a másikba lépne.”

Degré azt is hozzáteszi, hogy Woroniecki elküldte komornyikját a menyasszonyához, egy grófi szépséghez, s kérte, legyen az ablaknál, „hogy utoljára láthassa, mert arra fogják vezetni. A grófné nem teljesítette a kívánságot”. A jelenet nem egy hasonló szerkezetű európai legendából ismert. Woroniecki esetében annyi alapja lehet e „vándortörténetnek”, hogy a kiegyezés után támadt kultusza nyomán híre ment; egy erdélyi grófkisasszonnyal eljegyezte magát. Kivégzésének napján volt aki elbúcsúzzon tőle: a felesége...

A kitűnő galíciai történész, Stanisław Schnür-Peplowski *Magyarok és lengyelek. Történelmi beszámoló 1848-1849-ből* címmel 1896-ban kiadott egy háromszáz oldalas munkát. Lengyel történész tollából mindezideig ez a legalaposabb feldolgozása a magyar szabadságharc

Woroniecki özvegye

históriájának. Természetesen kitér benne a lengyelek részvételére, így Woroniecki mártírsorsára is. Leírja, hogy a kivégzése előtti napon egy Karger nevű börtönőr szolgálati lakásában házasságot kötött Schweighoffer kisasszonnyal, egy német származású leMBERGI színésznővel. Ennek alapján a lengyel történész számára teljesen természetes, hogy a színésznő Woroniecki felesége.

Hogy a legendát tények tegyék hitelt érdemlően veretessé, ahhoz történelmi dokumentumok szükségesek. A Magyar Országos Levéltárban az 1867-ben alakult Honvédségélelvezési alap bizottságának min-tegy hatvanezer oldalnyi iratanyagát átnézve bukkantam arra a beadványra, amely a legendák iránt egyszeriben alázatos-sá tett. Anna Amália Schweighoffernek a Wenkheim Béla belügyminiszterhez, a se-gélyezési bizottság elnökéhez benyújtott folyamodványáról van szó, amelyben utal Woroniecki kivégzésének a Galíciában élő családot fel-dúló tragikus következményére is. A bonyolult nyelvezetű kérvény-ben ez olvasható:

„Úgy hiszem, s reménylem a Nagy Méltóságú Magyar Királyi bel-ügyi Miniszter Úrnak kegyes bocsánatát megnyerni e jelenvaló ese-dező soraimmal lett alkalmatlankodásáért, amikor is az 1848-dik évben a Magyar hazánkba vonult hadi testületével együtt én is Lengyel honból jövök a herczeg Woroniecki ezredessel, mint a lengyel csapat-nak tulajdonos vezénylőjével, aki is az 1849-ik évben október 20-án ifjú életét feláldozá a magyar hazáért, mely halálrai elítélésére nézve engemet, mint legközelebb álló bizalmasát a melléje rendelt gyóntató lelkész úr által október 19-én a következőkről értesített:

»Én a készséges halálra vagyok elítéltetve, s jól tudom, miként a rendes eltemettetésemről szó sem leend, mindamellett még is gon-doskodj bizalmas lelkem egy hajóról, amelyen a jobb világra bizton s léleknyugodtan átköltözhessek! – Az anyám el fog jönni, tehát bízd reá a mi szívbeli titkunkat, miután ő fog rólad kétségkívül gondos-kodni, még egy utolsó Istenhöz-zádot intézek, s a jövő életben ismét meglátjuk egymást«. – Ezek valának végszavai a boldogult Woroni-ecki hercegnek, mint az én leghűbb tisztelőmnek, aki másnap reggel

az ő 24. éves ifjú életében a hóhér által kedves magyar hazánkért csakugyan feláldoztatva elvérzett.

Mely gyászos kimúltát tudattam a hercegi családdal, – holott is a Nagyanyja azt vigasztalhatatlan szívére vette, hogy az ő lelkes utóda egy idegen nemzetért oly irgalmatlan halállal múlt ki, s azonnal szörnyű halált szenvedett –, nemkülönben a 17 éves herceg fivére, amidőn ezeket hallotta, ő szinte azonnal maga magát kivégezte; – s így mind a hárman áldozatai lettek a kedves magyar hazánknek, – áldás mindannyinak boldogult herceg hamvaira. (...)

A szívélyes áldozatú hercegnek gyászos kimúltá után a szigorú hadbírótság engemet is fogságoltatott, mert a herceg cselekvényeinek titkaiba mélyen be voltam avatva; de Haynau Ő Excellenciája által szabad lábra állítva lettem, mely szabadultom folytán fordultam a boldogult hercegnek életben lévő családjához némi síremlékének és külön sírboltjának megszerzése végett, – hanem a hercegnek édes Anyja engemet ez érdekében a következő feleletre méltatott:

»Forduljon kegyed a magyar ország főuraságaihoz, és a magyar nemzethez, amelynek igaz jogai pártolása érdekében az én fiam, mint vértanú elvérzett ártatlan ifjú hős életét feláldozá.« (...)

Én a boldogult herceg jólétéért s áldott egyetértésért minden üdvömet s boldog jövőmet feláldoztam, úgy szinte a herceget én temettem el, s a tetemeit fedő sírjának mindekkoráig hív ápolója voltam, amiről meg van győződve pesti lakos honvéd őrnagy Recsegi István temetői felügyelő úr is, aki engemet, s körülményeimet ösmeri, s tudja az én hűséges eljárásomat, s temérdek kiadásaimat is, tehát ennek tanúsága méltán hihető lehet, azért arra hivatkozhatok, valamint azt is tudja, hogy felette szegény vagyok, mi oknál fogva ezennel kényszerült lettem a Nagy Méltóságú Miniszter Úr Ő Excellenciájához, illetőleg a segélyező bizottság osztályának fő pártfogójához folyamodni aziránt: hogy legyen kegyelmes a magyarországi minisztériumnál engemet védeni; és jóltévőleg ajánlani; hogy azáltal én egy segedelmet nyerhessek, s azáltal magamat az élelmetlen szükségétől megóvni szerencséltessek!”

Mieczysław Woroniecki édesanyja

Schweighoffer Amália kérését elutasították. „Férje kivégzése után a hercegnő, megfosztva minden létszükségletétől, mosónő lett, de nemsokkal ezután elfogyott belőle az erő ahhoz, hogy nehezebb testi munkát végezhesen. 1884-ben koldulásért letartóztatták” – írja Schnür-Pepłowski, aki hozzáteszi, hogy Török polgármesternek köszönhetően nyert elhelyezést a Szent Erzsébet szegényházban, s 1893-ban havi öt forintot kapott a városi pénztárból. Lehet, hogy Török János, pesti rendőrfőnök volt a segítője. Szerény elégtétel lehetett számára, hogy mint a nagy idők tanúját Vögerl G. Ágost fotóművész „Woro-

nyecky Micisláv hercegnét” is megörökítette, akárha honvéd veterán lett volna. Az egykor ünnepelt színésznő így szerepelhetett a halála után... – nem „a világot jelentő deszkákon”, hanem az 1902 télutóján rendezett budapesti fényképkiállításon. Tekintete, arca és a keze, mintha a börtöncellából halálba menő férje drámájának képekben is megörökített folytatása volna.

Mieczysław Woroniecki édesanyja, Romana Jordanowa közel negyven évvel élte túl fia halálát: 1888-ban a Bochniai ker.-ben fekvő Więkowicében hunyt el.

Karol Gustaw d'Abancourt (de Franqueville)

(Lemberg, 1811. – Pest, 1849. október 20.)

Karol d'Abancourt életét, akinek főnemesi felmenője a francia forradalom idején menekült lengyel földre, meghatározta a Lengyel Demokrata Társaság befolyása alatt álló összeesküvő mozgalom, amely az 1830-as években egész Galíciát behálózta. Az egymással laza kapcsolatban álló összeesküvő csoportok az évtized második felében a hadseregbe is beékelődtek. Henryk Bogdański, aki több összeesküvő szervezetnek – Ifjú Szarmácia, Lengyel Demokraták Titkos Szövetsége – is tagja volt, így foglalta össze a mozgalom célját: „Szövetkezésünk politikai szövetség volt. A politikai szövetkezés célja vagy az, hogy megváltoztassa a kormányzatot, vagy az, hogy megváltoztassa a nemzeten belüli társadalmi viszonyokat. Mi összehangoltuk e két célt. (...) A kormányzat megváltoztatása nálunk nem volna egyszerű változás, hanem a számunkra idegen kormányzás alóli felszabadulással és nemzeti kormány felállításával, vagyis a politikai lét a nemzeti függetlenség visszaszerzésével volna egyenlő.”

Lengyelország helyreállítása csak a három felosztó hatalom veresége árán mehetett volna végbe. Az ország önállóságának megteremtésére az új európai rendet létrehozó 1815-ös bécsi kongresszus után az 1830. november 29-én Varsóban kirobbant „revolúció”, majd az ezt követő lengyel–orosz háború jelentette az első kísérletet. A második próbálkozás az 1846-ig tartó galíciai összeesküvő mozgalom volt. Bécset meglepte az 1830-ig nyugodt Galícia forrongása. Hatalmas rendőri erőt vetett be a titkos szervezkedések leleplezésére és felszámolására. Mindenkit és mindent szigorúan ellenőriztek, így a levelezést is.

1839 első felében a posta cenzúrázása során három rendkívül gyanús tartalmú levélre bukkantak. Aláírójuk egyazon személy volt: Karol d'Abancourt. A rendőrhivatalnokok két levélben azt olvashatták, hogy meg kellene ölni az uralkodót, a harmadikban az aláíró kertelés nélkül

Karol d'Abancourt

kijelentette, hogy sajátkezűleg meg tudná fojtani a császárt. Először a kelet-galiciai Komarniki nevű faluban, majd Komarno városában folytattak nyomozást. Ennek eredménytelensége után jöttek rá, hogy a Duklai hágótól délre eső, magyarországi Alsó- és Felső-Komárnikról lehet szó, amelyek szinte egybenőttek. Először a Csegény nevű helyi postamestert faggatták ki. A tőle nyert felvilágosítás vezette el a hatóságot az Erdődy grófok birtokán erdészként dolgozó Karol d'Abancourt-hoz. Az ügyében elrendelt nyomozás kiderítette, hogy francia neve ellenére lengyel,

s 1835-ben valamiféle kihágásért eltávolították a przemysli gimnáziumból. 1838-ban kapcsolatban állt Józef Łusakowski mozgalmával, aki parasztnak öltözve igyekezett a lengyel nemzeti eszmének megnyerni a Bochnia környéki parasztokat. A leleplezés azt jelentette, hogy d'Abancourt-nak meg kellett válnia a papi szemináriumtól. Ezt követően húzhatta meg magát Magyarországon.

Kérdés, hogy a przemysli tanintézetekből eltávolított d'Abancourt és a Komárnikban leleplezett Karol egyugyanazon személy-e? A név elég ritka ahhoz, hogy annak higgyük. Kételyt bennünk az ébreszt, hogy Karol d'Abancourt, aki valóban Przemyslben volt gimnáziumi tanuló, tizenkilenc éves korában, 1830. március 1-jén tizennégy éves szolgálatot vállalva önként belépett a 30. (Nugent) gyalogezredbe. Döntését megbánhatta, mert július 12-én dezertált, de szeptember 16-án önként jelentkezett, s ettől kezdve – úgy tetszett – fegyelmezett katona lesz belőle. 1831. május 11-én őrzetetővé, másfél év múlva tizedessé lépte-

tik elő, majd őrmester lesz a 4. zászlóalj 4. századában. Ez egyben azt is jelenthette, hogy tartalékállományba helyezték, vagyis a családja kijárta neki, hogy tanulmányai folytatására hosszú időre szabadságot adják. Apjáról, Augustyn d'Abancourt-ról tudhatták, hogy XVI. Lajos hadügyminiszterének az unokafivére volt, s a francia forradalom eseményei következtében menekült Galíciába. (A bécsi Műegyetemet végzett öccse, Franciszek Ksawery 1848-ban a leMBERGI Központi Nemzeti Tanács tagja lesz.)

Karol d'Abancourt uralkodót fenyegető sorait – elhatározott szándéknak, tervnek tartva – annyira komolyan vették, hogy maga Majláth Antal királyi kancellár tájékoztatta a nyomozás részleteiről és eredményéről Josef von Sedlnitzky bécsi rendőrelnököt. Ahhoz azonban, hogy d'Abancourt-t letartóztassák, a magyar hatóságoknak előbb ki kellett

Seite		Nr. 108		Seite		Nr. 107/187	
Carl Albancourt							
Geburts-	Ort	Lemberg		Geburts-	Jahr 1811		
	Herrschafft	Lemberg		Religion	katholisch		
	Kreis oder Comitat	Lemberg		Stand	Leinwand		
	Land	Galizien		Profession	Bismarck		
Bismarck	am 1 ^{ten} März 500 bei Graf Sigmund Graf Angewandt Nr. 30 "Leinwand"						
	als "Leinwand" gegen 2 "Leinwand" mit 14 "Leinwand" im "Leinwand".						
Nachgefolgte ^{am 1ten März 500 bei Graf Sigmund Graf Angewandt Nr. 30 "Leinwand"} März 500 im "Leinwand"							
Charge	Veränderung	im Jahr	am	Beschreibung			
Leinwand	Leinwand	500	12	Leinwand			
Leinwand	Leinwand	500	15	Leinwand			
Leinwand	Leinwand	500	16	Leinwand			
Leinwand	Leinwand	500	20	Leinwand			
Leinwand	Leinwand	500	11	Leinwand			
Leinwand	Leinwand	500	16	Leinwand			

d' Abancourt törzslapja

toloncolniuk Galíciába. Az ezzel kapcsolatos procedura hónapokig elhúzódott, így Lembergben csak 1839. szeptemberében, októberében kezdhették meg a komoly nyomozást „büntetőben”. Ügyének nem kedvezett, hogy ezt követően göngyölítették fel teljes egészében a galíciai gyalogezredeket átszövő katonai összeesküvéseket, s tartóztatták le annak szellemi vezetőjét, a 10. (Mazzuchelli) gyalogezredben szolgáló horvát származású főhadnagyot, Tomaš Dmitrašinovićot, aki a Habsburg-uralom elleni kirobbantandó felkelésben a szláv közösségek összefogására éppúgy számított, mint a parasztság támogatására. A hozzá hasonló elveket valló cseh származású Norbert Auffenberg hadnagyot – (Ormai Norbertként Woroniecki vadászcsapatában századosként kezdve újra a katonai pályáját lesz alezredes a honvédseregben) –, aki a 21. (Leiningen) gyalogezredben szolgált, szintén letartóztatják. Az összeesküvésnek nemcsak tiszték voltak a tagjai, hanem altiszték és közlegények is – zömében lengyelek: Marynowski, Suchodolski, Józef Nowakowski és mások.

Karol d’Abancourt ügyében a nyomozást 1841 őszén zárták le. Október 18-án felségárulásért húsz év nehéz vasban letöltendő sáncmunkára ítélték. A vád nem állt erős lábakon. Az érintettre nem tudták rábizonyítani, hogy részt vett a katonai összeesküvésben. Az, hogy a három levél mindegyikében egy-egy mondatban halállal fenyegette az uralkodót, nem mérhető az összeesküvésben vezető szerepet vitt tiszték által a birodalomra nézve potenciálisan támasztott veszéllyel. Nem véletlen hát, hogy „halmazatként” az is vádpontok között szerepelt, hogy d’Abancourt 180 forinttal tartozott erdésztársainak és másoknak.

Karol d’Abancourt ügyének szigorú ítélettel történt gyors lezárása még inkább elgondolkodtató, ha tudjuk, hogy Dmitrašinovićot 1846-ban ítélték 20 évre, Norbert Auffenberg hadnagyot pedig 1847-ben 14 évre, s Michał Strzelecki hadnagyot (a majdani erdélyi lengyel légión 1. zászlóaljának parancsnokát) is hat évig tartották vizsgálati fogságban, mielőtt szabadon bocsátották azzal, hogy éppen ennyi év börtönt érdemelt.

D'Abancourt-nak a Temesvári erődben 1842. január 2-tól letöltendő büntetés idejét 1841. november 30-tól számították. A születése és családja révén Temesvárhoz kötődő Fiala János, aki honvéd alezredesként a törökországi emigrációban Bem tábornok, Murad pasa legszűkebb környezetéhez tartozott, így emlékezik vissza a város erődítményében raboskodó d'Abancourt-ra: „Egy lengyelországi összeesküvésben való részvételért 20 év kemény várfogságra ítélték. Úgy kezelték, mint közönséges fegyencet. Láncokba verve, fát vágattak vele, vizeslajtot húztak. Egészen jól emlékszem rá a temesvári vár kazamatáiból. A durva darócba öltözötten is meglátszott nemes, úri mivolta. Apám lengyelül beszélgetett vele, s mikor a magyar őrség vette át a rabok őrizetét, könnyebbenedett az ő helyzete is, s már hozzájuthatott néhány pohár sligovicához.” (Fiala 1836 és 1842 között hadfi őrmesterként szolgált a 39. gyalogezerredben, majd irodai gyakornok volt a Bánsági Főhadparancsnokságon, ahol az apja is katonai hivatalnokként szolgált, s lévén morvaországi származású, nyelvismerete révén szót tudott váltani a fogollyal.)

A Habsburg Birodalmon végigsöprő események az ő börtönének ajtaját is megnyitották: 1848. ápr. 27-én amnesztiával szabadult. D'Abancourt tisztában volt vele, hogy e tekintetben mit köszönhet a magyar kormánynak. Köszönete kifejezési formájának tekinthető az is, hogy 1848 nyarán belépett a temesvári nemzetőrök közé, ahol őrmester lett. Vallomása szerint a nemzetőrség ekkor még Friedrich Blomberg ezredesnek, a 2. dicsőítőezred parancsnokának vezetése alá tartozott, s vele együtt vonult Versecré, majd onnan Fehértemplomba. Itt a város megrohanására készülő szerbek táborában is megfordult parlamenterként. Részt vett Fehértemplom védelmében, amelyet a szerb felkelők, miután a környék sváb, magyar és román helységeit elpusztították, folyamatosan támadtak. Fiala így örökített meg egy összecsapást, amelyben a lengyel nemzetőr is részt vett: „Fergeteges éljenzéssel, lengő zászlóval, szuronytsegezve rohantunk az ellenség tömött soraira. Olyan kézitusa kerekedett itt, amilyent még a magyarok is keveset láttak. Abancourt, ez az excentrikus lengyel, a harc hevében csodálatos bravúrt művelt, finom pengéje, csak úgy kaszabolta a rác koponyákat.”

Vörössapkások rohamja a szerb felkelők ellen

Hasonlóképpen méltatta őt a kormány hivatalos lapja, a Közlöny is október 16-i számában Fehértemplomnak augusztus 30-án a szerbek által történt megtámadása kapcsán: „A megrohanásoknál vitézül viselték magukat a határ- és nemzetőrök, de különösen Abancourt Károly, a temesi nemzetőrök őrmestere, ki gyorsan jelent meg minden megrohanásnál s buzdításával lelkesíté a csapatokat.”

Fehértemplomi helytállásával d'Abancourt nemcsak a hírnevét, hanem a jövőjét is megalapozhatta. Egy helybéli kereskedő lányát, Sofia Miloseszkrét vette el feleségül. Amikor október 6-tól (1-jei événnel) hadnaggyá nevezik ki a 9. honvédszászlóaljhoz, Magyarország politikai és közjogi helyzetében gyökeres változás áll be. Azzal, hogy az uralkodó három nappal azelőtt törvénytelenül feloszlatja az országgyűlést, kitör a nyílt háború Ausztria és Magyarország között. Blom-

berg és dzsidásai a császár mellett kötelezik el magukat. A hadbírószági kihallgatásán d'Abancourt azt vallotta, hogy eredetileg Blomberg ezredes javasolta hadnagynak a vörössipkás zászlóaljba. (Az ügyben, hogy ez így történt-e, 1849 szeptemberében vizsgálat indult.)

Fehértemplom polgárai 1848. december 10-én Vécsey tábornok közvetítésével beadványban kérték a hadügyminisztérium katonai osztályán keresztül az Országos Honvédelmi Bizottmányt, hogy d'Abancourt-t nevezzék ki főhadnagyi rangban a város térparancsnokává. Ő azonban Fehértemplom elhagyására kényszerült, mivel december 22-én (16-i érvényességgel) a 8. (Koburg) huszárezredhez kerül főhadnagynak. A családi megállapodottság helyett állandó mozgás várt rá. Új feladatkörének betöltésére 1849. január 15-én Debrecenbe érkezik. Itt azonban mindössze két hetet tölt a Koburg-huszárok kötelékében, mivel február 16-tól alszázadosként áthelyezik a 12. (Nádor) huszárezredhez. Március 10-én a *Márczius Tizenötödike* hasábjain *Lengyelország nemes fiai* címmel felhívást tett közzé, amelyet – költői dagályossággal a lengyel–magyar összefogásra szólítva fel – a következő szavakkal fejezett be: „És ti magyar testvérek! – kikkel mi szívesen halunk, vagy győzünk, ne hagyjatok soha magunkban meghalni, sem győzni, hanem egyenlő léptekkel haladjunk sűrű tűzfellegekbe, oszlassuk azokat egyesülten a valódi Soldateska szétverésével, akkor biztosak lehetnek, hogy a szabadság egén felkelő napsugár a szolgaság sűrű ködét eloszlatandja. Testvérek! Vívjatok velünk lengyelül, – és mi örömmel fogjuk veletek a magyar *éljent* hangoztatni.” A német, lengyel és magyar nyelven született felhívás Kossuth nagyságának méltatásával kezdődik. Ebből arra következtethetünk, hogy a Debrecenben eltöltött hetek idején d'Abancourt személyes (és bizalmas) kapcsolatba került Kossuthal.

A kiáltvány mintha arra utalna, hogy a lengyel tisztet galíciái miszsióval akarták volna megbízni. A hadbírószági tárgyaláson azt vallotta, hogy két hónapot töltött tétlenül Debrecenben. Hogy közben megfordult-e Galíciában, nem tudható. Tevékenysége április végétől dokumentálható: parancsőrtisztként szolgál Dembiński altábornagy mellett. Együtt vonultak be Eperjesre. Mi több, d'Abancourt az, aki a Duklai

hágón egészen a galíciai magyar határátkelőpontig eljut. Erre így emlékezik vissza Dembiński 1874-ben megjelent memoárjában: „Hadtestem parancsőrtisztjét, d'Abancourt kapitányt, huszonnégy huszár kíséretében egészen a határvonalig küldém, hol az osztrákok sáncokat hányva, azokat a galíciai népfölkelés néhány száz embere által megrakták. E vakmerő tiszt egész a földhányásig lovagolt s a fölfegyverkezett parasztokra lödöztetett embereivel, mire azok haladéktalanul a sáncok mögé vonultak.”

Ugyanebben a hónapban, 27-én „d'Abancourt kapitányt, ki függetlenségi harcunk dicséretesebb bajnokai közé méltán sorolható” Kiss Ernő altábornagy III. osztályú katonai érdemjelre terjesztette föl a szerb felkelők ellen Ördöghídjánál, Versecnél, Fehértemplomnál tanúsított helytállásáért. Hadbírószági vallomásában erről hallgat, miközben hangsúlyozza, hogy miután a küszöbön álló orosz intervencióról tudomást szerzett, szabadságot kért és benyújtotta lemondását. Az utóbbit Kossuth nem fogadta el. Az viszont tény; az egész júniust Fehértemplomban töltötte. Hogy hosszabb időt szándékozott a városban maradni, azt egyrészt június 20-án a Hadügyminisztériumhoz szabadsága meghosszabbítása ügyében beadott kérvénye, másrészt az a június 26-án kelt orvosi bizonyítvány is igazolja, amelyben Lengsfeld doktor, megyei főorvos pihenést és ápolást ír elő a huszárkapitánynak a bal lábába kapott szúrt seb gyógyulása céljából. Ugyanezen a napon d'Abancourt is kiállít egy bizonyítványt, amelyben tanúsítja, hogy Stoll Mártonnak (Martin Stollnak), aki korábban a tüzéségnél szolgált, a 9. honvéd zászlóalj közlegényeként milyen érdemei voltak az ördöghídjai és a lagerdorfi ütközetekben. A huszárszázadost kérvénye és az orvosi igazolás ellenére Kossuth néhány nappal később utasítja, hogy szolgálattételre vonuljon be Szegedre, ahová székhelyét Pestről július 7-én a kormány is áttette. Itt várta be Dembińskit, akinek a hónap végétől ismét a parancsőrtisztje lesz.

A hadbírószági dokumentumok szerint a „második szegedi csatában”, vagyis augusztus 5-én Szőregrnél esik fogságba. Az őt foglyul ejtő ulánusosztály parancsnoka, Emerich Thurn und Taxis herceg kapitány visszaemlékezése szerint az eset a szőregi csatát követő üldö-

zés során a csatádi összecsapást megelőző napon, tehát augusztus 7-én történt. Dembiński törzskara éppen ebédelni készült, amikor Webber hadnagy egy dzsidás-szakasszal meglepte az asztaltársaságot, amely alig tudott elmenekülni. Thurn und Taxis visszaemlékezése szerint az éppen szükségét végző d'Abancourt-nak annyi ideje se maradt, hogy kardot rántson. A Dembińskiéknek feltálatl ebédet és kimért bort az osztrák katonák fogyasztották el, akik foglyukat az asztalhoz ültették, „s ez hamarosan jókedvre derítette őt...” Az érintett szerint az elfogását követő idill nem tartott sokáig, mert mihelyt megtudták, hogy Dembiński parancsörtsztje, vasra verték. Fogságba ejtésének érdeme kétségtelenül az angol származású Webber hadnagyé volt, aki nem sokáig fürödhetett a dicsőségben. Másnap a csatádi lovasösszecsapásban széthasították a fejét.

Augusztus 13-án Pesten kezdetét veszi a hadbírószági kihallgatása, amelyen rögtön bevallja, hogy korábbi politikai vétkéért húsz esztendei sáncmunkára ítélték. D'Abancourt tisztában van vele, hogy „mint visszaesőt” súlyos ítélet fenyegeti. Ahogy tudja, menteni igyekszik magát. Állítása szerint a trónfosztás, illetve az orosz betörés után ki akart lépni a magyar hadseregből, de csak szabadságot engedélyeztek neki. Nem harcolt az oroszok ellen, mert május második felében már Pesten tartózkodott, s onnan utazott tovább Fehértemplomba felesége szüleihez. Az újszegedi visszavonulás után azért maradt le két társával, hogy a császáriak fogságába essen, vagyis tulajdonképpen át akart állni. A hadbírószág a nehezen hihető enyhítő körülményeket figyelmen kívül hagyva Karol D'Abancourt honvéd századost, a cs. kir. hadsereg közlegényét visszaesőként október 19-én kötél általi halálra ítélte. Másnap Pesten Mieczysław Woronieckivel és a német légió parancsnokával, Giron Péterrel együtt felakasztották.

Szüleitől, feleségétől, Fehértemplom polgáraitól német nyelvű levélben búcsúzott el. Az utóbbiakat augusztus 19. dicsőséges napjára emlékeztette, amikor Maderspach Ferenc őrnagy csapatai, amelynek soraiban D'Abancourt is küzdött, 1848-ban megvédték Fehértemplomot Stevan Knićanin ezredes és Petar Bobalić őrnagy szerb csapatai ellen:

„Fehértemplom polgáraihoz!

Éljetek jól, drága barátaim – szilárdan meg vagyok győződve arról, hogy minden augusztus 19. emlékeztetekbe idézi annak nevét, aki a Ti és a király jogaiért oly készséggel és vakmerően életét hidegvérrel kockára tette.

Éljetek igazán jól, ne feledjétek barátotokat.”

Feleségéhez intézett búcsúlevelét a következő sorokkal kezdi:

„Legdrágább feleségem!

A sors kockája eldobva – a végzetet úgy hívják, halál – élj jól, egyetlen szerelmem! Az esküt, amit a Megváltó oltáránál Neked tettem, soha nem szegtem meg – ott csupán szerelmet esküdtem Neked, azonban többet tettem, mindig imádtalak...”

Sofia Miloseszko holtában is hű maradt Karol d’Abancourt-hoz. 1867. június 23-án mint „honvédözvegy” fordult a Honvédsegélyező alap bizottságához támogatásért. Beadványában az szerepel, hogy férje őrnagy volt. Nyilván nem amiatt állította ezt, mert így jóval magasabb támogatásra számíthatott, mintha csak kapitány lett volna. A családi legendában Karol d’Abancourt őrnagyként élt. Valószínűleg azért, mert úgy tudták, hogy Dembiński a szabadságharc végnapjaiban őrnaggyá léptette őt elő a hadügyminisztériumtól kapott felhatalmazásánál fogva. Az eljárásában rendkívül alapos, körültekintően döntő bizottság, amely többségében egykori honvédtisztekből állt, nem kérdőjelezte meg a mártír lengyel rangját, az őrnagy özvegyét megillető „végsegélyt” utalt ki Sofia Miloseszkonak.

**d' Abancourt és mártírtársai
síremléke a Kerepesi temetőben**

Konrad (Kazimierz ?) Rulikowski

(Oroszo., Podólia, 1825. – Nagyvárad, 1849. augusztus 28.)

Rulikowski emlékezete még Mieczysław Woronieckiénél is jobban él (élt?) a magyar közvéleményben – a legendába foglalt téves adalékokkal együtt. Az, hogy az ő neve a lengyel mártírok közül a legismertebb, elsősorban annak köszönhető, hogy 1945 után az orosz népnek és katonaságnak a magyar nép szabadságharca iránti rokonszenvét, támogatókészségét bizonyítani akaró berendezkedő kommunista hatalom politikai manipulációjának is alanya lett. Ő „ihlette” Illés Bélát Alekszander Guszev kapitány (és társai) alakjának, vértanúhalálának kiötlésére és ezzel a propaganda szolgálatába állítására. Ennek következményeként neveztek el a centenáriumi ünnepségek részeként számos magyarországi településen utcát Guszevről, akinek az írói fantázia tüzérszázadosi rangot adományozott.

Akiről a történelmi valóságban nem létező alakját mintázta, ulánustiszt volt. Igaz, nem kapitány, hanem kornétás. Nem Kazimierznek hívták, hanem Konradnak. (Maga Miłkowski Edwardnak keresztelte el visszaemlékezésében.) A Konrad keresztnevet Adam Mickiewicz tette divatossá az ország felosztásába belenyugodni nem akaró lengyel hazafiak körében. Mickiewicz drámai hőse, Konrad Wallenrod beépül a Litvániát leigázó kereszteslovagok közé, s bizalmukat elnyerve végül nagymesterük lesz. A lovagrend felbomlásztására szőtt tervét így tudja hatásosan megvalósítani. A Konrad keresztnév tehát mintha Rulikowski tragikus sorsát is eleve magába foglalta volna.

A Podólia Oroszországhoz tartozó részén született Rulikowski a Voznyeszenszkij ulánusezredbe lépett be, ahol 1849-ig a tiszti ranglétra legalsóbb fokáig jutott. Nem tudni, előmenetelét mennyiben segítette, hogy kítűnő lovasnak bizonyult. A IV. orosz hadtestbe tagolt ulánusezrednek az a százada, amelyben a majdani lengyel mártír szolgált, 1848 tavaszán az orosz és galíciai határ mentén fekvő Radziwiłłowban állomásozott. A Galíciába tartó Zygmunt Miłkowski itt találkozott vele egy

Lengyel gyalogos és magyar huszár 1849-ben

Bolesław Popowski nevű ismerőse révén, aki szintén az ezredben szolgált. A kialakuló beszélgetés során, amelyben még egy lengyel tiszt, egy százados is részt vett, szóba került, miként viselkednének abban az esetben, ha a magyarok ellen bevetnék őket. A Miłkowski által az *Od kolebki przez życie* (A bölcsőtől egy életen át) című emlékiratban megörökített eszmecseréből az derül ki, hogy egyikük se mutatott

hajlandóságot a magyarok elleni harcra, sőt még azt sem tartották kizártnak, hogy, ha a helyzet úgy hozná, akár át is állnának az oldalukra.

Miłkowski több mint egy év múlva, 1849. július utolsó napjaiban Szegeden futott össze Rulikowskival, aki valóban úgy viselkedett, ahogy Radziwiłłowban jelezte: átállt a magyarok oldalára. Az első kínálkozó alkalmat kihasználva július 23-án a poroszlói pap révén levélben értesítette a tiszafüredi átkelőt őriző magyar különítmény parancsnokát, Korponay János ezredest átállási tervéről. Az átállás módjául azt javasolta, hogy Poroszlón itatás közben ejtsék fogságba szakaszával (fél-szakaszával ?) együtt.

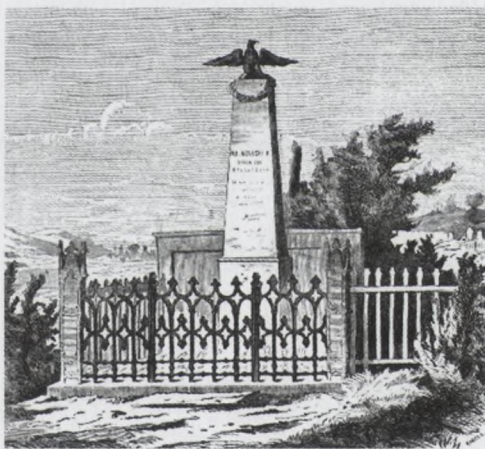
A tervbe természetesen nem avatta be a katonáit, akik, amikor a huszárok meglepték őket, kísérletet tettek az ellenállásra. A kibontakozó csetepatéban heten közülük megsebesültek, az egyikük halálosan. Rulikowskit ezt követően főhadnagyi rangban beosztották a lengyel légió Aradon, illetve Szegeden szervezett tartaléklovasságához. Augusztus elején csatlakozott a Szegedet elhagyó lengyel légióhoz és egészen Orsováig osztozott a sorsában. Itt azonban úgy

döntött, hogy nem kel át a Török Birodalomba, nem vállalja az emigráns létet. Az őt a menekülés szükségességéről meggyőzni igyekvő Miłkowski azzal érvelt, hogy a harcokban nem vett részt, így voltaképpen akár hadifogolynak is tekinthető, vagyis nyugodtan visszatérhet az ezredéhez.

Valóban, ezzel a magyarázattal jelentkezett a nagyvárad orosz parancsnokságon. Ott azonban rögtön letartóztatták és hadbíróság elé állították. A gyanút az keltette fel irányában, hogy a Poroszlónál megsebesült dzsidások elmondták feletteseiknek, milyen körülmények között lepték meg őket a magyar huszárok, s hogyan viselkedett a tisztjük. Más adalék szerint az augusztus 2-i debreceni ütközetben szétvert Korponay-különítmény oroszok kezére került irodája iratainak átnézése közben rábukkantak Rulikowski levelére, illetve egy magyar tiszt is megerősítette átállásának tényét. Mindez elegendő bizonyíték volt ahhoz, hogy mint áruló dezertőrt halálra ítéljék. Érdekében Rüdiger tábornok se tudott mit tenni, akinek gomeli birtoka a Rulikowski család birtokának szomszédságában feküdt.

Rulikowskit augusztus 28-án a nagyvárad temető falánál lőtték agyon. Nyomban legendája támadt. A váradiai ma is a vértanúnak kijáró tisztelettel emlékeznek rá. Kultuszának bizonyága a sírján százhatvan év múltán is szinte naponta elhelyezett friss virág. (A város magyar lakossága a sírkertet ma is Rulikowski-temetőnek hívja, s ha Nagyváradon valaki meghal, azt mondják róla: elment Kázmérral kártyázni.)

E legenda része az is, amely Rulikowski tragikus sorsát Görgői árulásának

Rulikowski nagyváradai síremléke

tulajdonította. Ő volt az – úgymond –, aki Paszkevics tábornagy figyelmét felhívta a lengyel ulánustiszt átállítására. Ennek híre az egész európai sajtót bejárta. Miłkowski is utal rá visszaemlékezésében. Görgei maga is szükségesnek tartotta, hogy a vádat emlékiratában cáfolja.

2002-ben a főváros V. kerületi önkormányzata a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium falán Woroniecki éremarcképének szomszédságában emléktáblát állított Kazimierz Konrad Rulikowski tiszteletére.

EPILÓGUS

Roman Gąsiorowski a dzsidások „temesvári hadjáratának” visszaemlékezés-szerű leírása során többször idézi a magyar vezérkari tisztek egy, a lengyelekre vonatkozó mondását: „Die Polen marschieren wie die Schweine, aber auf dem Schlachtfelde Mütze vor ihnen abnehmen!” (A lengyelek úgy vonulnak, mint a disznók, de a csatatéren le a kalapot előtűk!) Az ennek kapcsán tolakodó kérdésre – milyen is volt ez a „békebeli” időkre emlékeztető vonulás – Gąsiorowski maga adja meg a választ: „A tűzér, a dobos, a tiszt a dobon kártyáztak, a gyalogosok az ágyúvontató »hurkáján« ültek, és majszolták, amit a zsebükben találtak, a tűzerek összekeveredtek a gyalogosokkal. Itt egy társaság valamiféle szavalatot vagy érdekes történetet hallgatott nagy odaadással, ott egy lelkes, a legkülönbözőbb fegyvernemek képviselőiből és tisztjeiből álló kórus – a dzsidások kürtöse a gyalogosok körében, akik a dzsidás kürtjét próbálgatják, a dzsidás gyalogos puskával a vállán battyog, míg a baka a dzsidások között dzsidával a kezében lovagol. Így vonultunk – »wie die Schweine«.”

E leírást azonban a következő fordulattal zárja: „De a legelső riadójelre mindenki egy szempillantás alatt a maga előírt helyére került.” És halálmegvető bátorsággal harcolt – tegyük hozzá. És mi az önfeláldozó hősiesség, ha nem a legeszményibb fegyelem? Ez alapozza meg az idézett mondás második felét: „...a csatatéren le a kalapot előtűk!”

Kossuth a valóságban is leemelte a kalapját, amikor az isaszegi csatát követő gödöllői díszszemlén a lengyel légió elvonult előtte. És levette sisakját a sebesült Regelsberg alezredes is, amikor a szolnoki ütközet után a hadifogoly-szállító szekér éppen az ő dragonyosezredét szétverő lengyel dzsidások mellett döcögött el vele.

A Gąsiorowski által leírt groteszk vonulás filmvígjátékba illik. Éppen általa kerülnek mai közelségbe a történelem minapi szereplői. Hiszen valójában ugyanolyanok, mint mi vagyunk. Esendő emberek. Akik a história kivételes pillanatainak varázsa alatt hősök tudnak lenni. Ismeretlen hősök.

NÉVMUTATÓ

- d'Abancourt, Augustyn 245
d'Abancourt, Franiszek Ksawery 245
d'Abancourt, Karol Gustaw 15, 43, 220, 238, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252
Adamczyk, Mieczysław 16, 17
Ady Endre 54
Afrozimov 117
Andrássy Gyula 173
Auffenberg, Norbert, lásd Ormai Norbert
Ágost, II. (Erős) 18
Ágost, III. 18, 23

B. Klára 235
Baczyński, Antoni 172
Badowski, Józef Kłoda 122, 123
Bagieński, Franciszek 234
Balassi család 138
Banasz (Banasik, Banaś), Szymon 194
Baradlay Richárd 207
Baranowski, Teofil 165
Batko, Jerzy Leszek 152, 154
Báthory István 115, 165
Baumgarten, Alekszandr Karlovics 237
Baumgartner, Mikołaj 192

Batthyány Lajos 126, 127, 128, 207, 231
Bánffay Simon 74, 75
Bányai 157
Bem, Józef Zachariasz (Murad pasa) 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 31, 32, 34, 35, 36, 43, 46, 48, 49, 56, 58, 63, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 83, 118, 129, 152, 157, 166, 169, 170, 179, 192, 194, 195, 198, 206, 210, 211, 212, 213, 214, 218, 226, 235, 247
Bentkowski, Feliks 191
Bentkowski, Władysław 64, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203
Bessenyei György 24
Bethlen Gergely 212
Bielański fivérek 137
Bielecki, Robert 114
Bieliński, Seweryn 199
Bismarck, Otto von 164
Błeszyński, Teofil 234
Blomberg, Friedrich 248, 249
Bobalić, Petar 251
Bobczyński, Jan Chrzyciel Ludwik Konstanty 50, 172
Boberski fivérek 137

- Boberski, Władysław 172
 Bobrowska, Elżbieta 226, 227
 Bobrowski, Stefan 125
 Boczkó Dániel 56
 Bogdański, Henryk 243
 Bognarski, Ksawery, lásd Kołod-
 ziejski, Franciszek Ksawery
 Boleszló (Merész) 154
 Bombay, Maksymilian 169, 199
 Borkowski, Jan 172
 Borus József 15
 Borzęcki, Kolomb 50
 Breinl, Józef 41
 Brenner, Izabella 164
 Brenner, Władysław 164
 Bryniewicz, Antoni 13, 66
 Bryniewicz, Józef 12, 13, 66
 Brullez, Denise Apolline 110, 122
 Buczyński, Józef 172
 Bułharyn, Jerzy 15, 47, 67, 131,
 132
 Burchard Gyula 201
 Bystrzonowski, Ludwik 64

 Castiglioni, Heinrich 90, 105
 Cegielski, Hipolit 204

 Champeaux(-Kleczyńska), De-
 nise de 109, 110, 121, 122,
 123, 124, 125, 126, 136
 Chlipała (Chlipalski), Ludwik 79
 Chłopicki, Józef 30, 116, 119
 Chopin, Fryderyk 17, 37
 Chojecki, Stanisław 148
 Cholewa, Jacenty 172
 Chorich, lásd Csorich, Anton

 Chorzewski, Piotr 117
 Collin de Collstein, Ludvig 41
 Concoreggio, Horatio 90, 94, 105
 Cyfracki, Antoni 112
 Czajkowski, Ignacy 172
 Czarторыski, Adam Jerzy 14, 19,
 26, 30, 35, 36, 63, 64, 70, 123,
 165, 170, 174, 206
 Czechowski, Leon 169, 170, 171,
 173
 Czernik, Ignacy 52
 Czet, János 210, 212

 Csányi László 234
 Cseghény 244
 Csorich, Anton 221
 Csömy, Zsigmond 221, 222

 Dąbrowski, Jan Henryk 25, 114
 Damjanich, János 55, 56, 59, 144,
 149
 Danzer, F. Alfonsz 15
 Decoster, Marie Therèse Octavie 121
 Degré Alajos 228, 236, 239
 Dembiński, Henryk 8, 9, 10, 11, 14,
 15, 36, 60, 61, 62, 63, 162, 186,
 193, 195, 198, 249, 250, 251, 252
 Dessewffy, Arisztid 61, 132, 236
 Dmitrašinović, Tomaš 42, 43, 246
 Dombrowski, Mieczysław 172
 Dominikowski, Kajetan 50
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics
 139
 Drejer, Nyikolaj 167
 Drucki-Lubecki (Lubecki-
 Drucki), Ksawery 27, 30

- Dunajewski, Adam 162, 172, 186
 Dunajewski, Edward 162, 172, 186
 Dunajewski, Wiktor 199
 Dunowski, Aleksander 157
 Dunszt Máté 77
 Dwernicki, Józef 33, 116, 168
 Dwernicki, Klet 51
 Dzierzkowski, Józef 73
 Dzwonkowski család 124
 Dzwonkowski, Edward 173, 174
 Dzwonkowski, Władysław 173, 175, 215

 Englert, Władysław 195
 Eötvös Károly 207, 208

 Falkowski, Juliusz 69, 71
 Ferdinánd, I. 87
 Ferdinánd, V. 46, 87
 Ferenc, I. 12, 33, 39, 46
 Ferenc József, I. 34, 83, 87, 154, 217, 221
 Fiala János 247
 Fiedler, Anton von 178, 179
 Friedrich József 225
 Fredro, Aleksander 162
 Fredro, Jan Aleksander 161, 162, 163, 166, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 189, 199
 Fredro, Jan Maksymilian 162
 Fredro, Seweryn 162
 Frivisz Ferenc 131

 Gaál Miklós 55
 Gacek, Jan 79

 Gadomski, Apolinary 50
 Galas, Jędrzej 158
 Galeczky (Galecki), Andrzej 219
 Garay János 177
 Garibaldi, Giuseppe 167
 Gál László 173
 Gąsiorowski, Roman 87, 89, 90, 161, 162, 166, 168, 176, 178, 179, 183, 186, 187, 189, 190, 257, 258
 Gejszmar, Fjodor 116
 Ghiczy Kálmán 71
 Giełgud, Antoni 116
 Giller, Agaton 38, 220
 Giron, Peter 238, 251
 Gładysz, Walenty 172
 Gniadek, Jan 158
 Gorizutti, Johann 90
 Goszczyński, Seweryn 124
 Górniszewicz, Antoni 151, 154, 155, 157, 158
 Görgei Artúr 11, 59, 61, 62, 63, 77, 108, 128, 129, 149, 179, 216, 221, 232, 255, 256
 Görgey Ármin 59, 61, 154, 155, 156
 Görgey István 156
 Gorazdowski, Franciszek 192
 Grabbe, Pavel Hrisztoforowicz 155, 156,
 Grabowiecki, Jacenty 52, 129
 Gratza György 168, 190
 Grochowalski, Adolf 56
 Groman, Karol 172
 Grudzińska, Joanna 28, 29
 Grünthals, Johann Picard von 228

- Grzesicka (z Kołodziejskich),
Anna 84
- Guniewicz, Jan 176, 177
- Guszev, Alekszandr 253
- Guyon Richárd 70, 157, 232
- Guzek 139
- Gwastak, Franciszek 134
- Gyibics, Ivan 30, 3132, 113, 119
- Hajnal István 15
- Hajnik Pál 71, 76, 77
- Hammerstein-Equord, Wilhelm
von 49, 88
- Hauslab, Franz von 158
- Haynau, Julius von 63, 216, 228,
237, 238, 241
- Hedvig, Szent 18, 40, 151, 152,
153, 154
- Hentzi von Arthurm, Heinrich 76
- Herkalović András 56
- Hermann János 207, 216, 217
- Hermann Róbert 133
- Heydte, August 212
- Hławaty, Albin 134
- Hławaty, Karol 134
- Horodyński, Franciszek Ksawery
190, 195
- Horodyński, Wacław 63, 149, 199
- Horváth Mihály 121
- Hory Béla 225
- Hoszowski, Stefan 222
- Hunbry, Williams Charles 18
- Hüppe, Siegfried 192
- Idzikowski, Tadeusz 15, 57, 119,
120, 121, 123, 129, 185
- Igmándy Sándor 135
- Ignác Rózsa 137
- Illés Béla 253
- Illyés Gyula 38, 50
- Imreh Sándor 213
- István főherceg, nádor 128, 228
- Jablonsky, Gustav 210
- Jablonszky Vilmos 225
- Jabłonowski, Stanisław 118
- Jan znad Lipy, lásd Maliszewski,
Jan
- Jan z Czarnolasu, lásd Kocha-
nowski, Jan
- Jaruzelski, Wojciech 9, 91
- Jasieński, Bruno 42
- Jelačić (Jellačić) von Buzim, Josip
53, 128, 135, 136, 207, 216,
230, 231
- Jeziroański, Antoni 178
- Jordan, Marianna 226
- Jordan, Michał 226
- Jordan, Władysław 66, 69
- Jordan, Zygmunt 66
- Jordanowa, Romana 226, 242
- Jókai Mór 146, 177, 207, 228
- „Józef” ügynök 60
- Jundziłł, Wiktor 122
- Kabath, Feliks 58
- Kalita, Karol 148, 151
- Kallert 237
- Karczewski, Mikołaj 50
- Karger börtönör 240

- Karsa Ferenc 87, 89, 91, 95, 179
 Katalin, II. 18, 20, 26
 Katona Miklós 209
 Kazinczy Lajos 60, 61, 170
 Károly Albert 14, 63
 Károly, X. 27
 Kędzierski, Władysław 86
 Kieniewicz, Stefan 109, 124, 125
 Kisfaludy Károly 177
 Kiss Ernő 250
 Klapka György 55, 61, 63, 132, 218
 Kleczyński, Boleslas Stanislas
 110, 122
 Kleczyński, Edward 121, 125
 Kleczyński, Franciszek 123
 Kleczyński, Jan 111, 112, 125
 Kleczyński, Józef 109, 110, 11,
 112, 114, 115, 116, 118, 119,
 120, 121, 122, 123, 124, 125,
 126, 127, 128, 129, 130, 131,
 132, 135, 136
 Kleczyński, Robert 110
 Kleczyński, Saturnin 119, 120,
 123, 125, 132
 Kleczyński, Stanisław 125
 Kleczyński, Władysław 125
 Kłossowski, Antoni 192
 Kmety György 175, 201, 202,
 215, 216
 Knićanin, Stevan 136, 251
 Kochanowski, Jan 177
 Kocsis János 134
 Kofler Bódog 233
 Kołodziejska, Emilia Maria 85
 Kołodziejska, Eugenia Maria
 Barbara 85
 Kołodziejska, Jadwiga Kazimiera
 85
 Kołodziejska, Józefa Augusta
 Stanisława 85
 Kołodziejska, Maria 86
 Kołodziejska, Maria Józefa Sydo-
 nia 85
 Kołodziejska, Wanda Tekla Maria
 Anna 85
 Kołodziejski, Franciszek Ksawery
 66, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 76,
 77, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 85
 Kołodziejski, Fryderyk 86
 Kołodziejski, Hilary 86
 Kołodziejski, Józef (Franciszek
 Ksawery bątyja) 81, 82
 Kołodziejski, Mikołaj Ambroży
 80, 81, 82
 Kołodziejski, Wincenty 66, 79,
 81, 82, 83, 84
 Kołodziejski, Władysław 86
 Kołuszek, Ignacy 117
 Konarski, Szymon 39
 Konarski, Tomasz 117
 Konstantin nagyherceg 27, 28,
 29, 30, 34, 117, 167
 Kornis László 70
 Korponay János 254
 Koryzna, Krzysztof 114, 117, 118
 Korzeliński, Seweryn 15, 58,
 162, 167, 168, 169, 173, 182,
 185, 187, 188, 190, 199
 Kossak, Juliusz 10, 66, 90, 161,
 162, 166, 184
 Kossak, Leon 0, 66, 166, 167

- Kossak, Władysław 10, 166, 167, 168
 Kossak, Wojciech 66
 Kossuth Lajos 11, 45, 47, 48, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 89, 129, 142, 143, 168, 189, 201, 213, 221, 223, 231, 249, 250, 157
 Kossuth Zsuzsanna, Ruttkay Józsefné 52
 Kostecki, Antoni 13
 Kościelecki, Władysław 182
 Kościuszko, Tedeusz 22, 23, 38, 127
 Koterba, Józef 151
 Koterba, Stanisław 151, 158
 Kozieradzki, Józef 111, 158
 Kozłowski, Franciszek 158
 Kozłowski, Władysław (Włodzimierz) 111, 199, 200
 Krajewski család 140
 Krasiński, Zygmunt 13
 Krobicki, Wiktor 63, 149, 151, 199, 200
 Krobicki, Stanisław 151
 Krowaczowski, Maciej 14
 Kuczyński, Ludwik 59, 155, 156
 Kulczycki, Onufry 151
 Kupa Hümér 218
 Kurkiewicz, Henryk 112

 Labincov, Ivan Mihajlovics 149
 Lajos, XIV. 245
 Lajos Fülöp 27, 34
 Latour, Theodor de Baillet von 128
 Lángh József 69
 László János 207
 Lech fivére 151
 Lelewel, Joachim 121, 191
 Lengsfeld 250
 Lenkey János 222
 Lessen, Teofil 169
 Leśniewski, Władysław 112
 Lewak, Feliks 156
 Lewandowski, Walenty Teofil 167
 Linde, Bogumił Samuel 191
 Lipót, II. 21
 Lipski, Hipolit 133
 Löw, Ignacy 134
 Lubański, Józef 79
 Lubomirski, Jerzy 222
 Lukacs, John 21
 Luks Rezső 225
 Lüdersz, Alekszandr Nyikolajevics 211

 Łapiński, Teofil 130, 131, 132, 207
 Łacki, Jan 52, 129
 Łopaciński, Antoni 66
 Łopaciński, Józef 66
 Łoś, Franciszek Salezy 169, 170
 Łusakowski, Józef 199, 244

 Machała, Stanisław 172
 Macharski, Franciszek 160
 Maciejowski, Franciszek 13
 Madejski, Eustachy Jan 181, 189
 Maderspach Ferenc 251
 Majcher, Piotr 151

- Majer 237
 Majláth Antal 245
 Maliszewski, Jan 177
 Mars, Leopold 151
 Marszałek, Piotr 151
 Marynowski 246
 Marynowski, Wacław 51
 Matczyński, Konstanty 52
 Matejko, Edmund 66
 Matejko, Jan 66, 156
 Matejko, Zygmunt 66, 156
 Mayerhofer, Ferdinand 47
 Mazzini, Giuseppe 120
 Mária Terézia 19
 Máriássy János 55
 Mátyás király 213
 Mednyánszky Cézár 166, 167
 Meirhofer (Mayerhoffer), Károly 214
 Metternich-Winneburg, Klemens Lothar von 44, 139
 Mezősy Pál 56
 Mészáros Lázár 62, 131, 229, 230
 Miączyński, Feliks 134, 189, 199
 Michelet, Jules 37
 Mickiewicz, Adam 9, 11, 13, 17, 36, 37, 176, 253
 Miklós, I. 10, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 46, 60, 70, 113, 117, 126, 139, 170, 206
 Miloseszko, Sofia (Milošesko, Sofia) 248, 252
 Miłkowski, Zygmunt (Jeż, Tomasz Teodor) 46, 68, 77, 78, 123, 124, 177, 208, 218, 219, 220, 253, 254, 255, 256
 Morawiecki, August 156
 Morawiecki, Leopold 156
 Mroczkowski, Mieczysław (Maksymilian) 176, 187, 189
 Nagy Lajos 18, 152
 Nagy Kázmér 40
 Nagy Péter 18
 Napóleon, I., Bonaparte (Buona-
 parte) 24, 26, 28, 34, 111, 116,
 117, 122, 157, 162, 191, 206, 218
 Napóleon, III., Charles Louis Na-
 poléon Bonaparte 218
 Nawała, Franciszek 158
 Nádosy (Nádossy) Sándor 232, 234
 Nánássy Ferenc 235
 Niemcewicz, Julian Ursyn 23
 Niewiadomski fivére 137
 Niewiadomska, Ewa 150
 Niewiadomski, Gracjan 139
 Niewiadomski, Hieronim 138
 Niewiadomski, Ksawery 140,
 141, 142, 143, 147, 149, 150
 Niewiadomski, Jakub 138, 139,
 140, 141, 142, 143, 144, 147,
 149, 150
 Niewiadomski, Maciej 138
 Niewiadomski, Marcelli 138, 139,
 141, 142, 150
 Niewiadomski, Michał 138, 139,
 140, 141, 142, 143, 150
 Norwid, Cyprian Kamil 7, 8, 9,
 10, 11, 12, 13, 17, 117
 Nowakowski, Józef 51, 246
 Nyáry Pál 74

- Olga nagyhercegnő 148
 Olszewski, Hieronim 135, 220
 Ormai (Auffenberg) Norbert 246
 Ostrowski, Samuel 134
 Ottinger, Franz 221
 Pál, I. 26
 Panyutyin, Fjodor Szergejevics
 194, 237
 Pap Sándor 218
 Paprocki, Kazimierz 201
 Paszkevics-Erivanszkij, Ivan Fjo-
 dorovics 32, 39, 61, 62, 147,
 149, 256
 Pawłowicz, Feliks 134
 Penderecki, Krzysztof 177
 Perczel Mór 62, 147, 173, 174
 Petőfi Sándor 177, 228, 236
 Piasecka-Valois 122
 Piątka, Franciszek 114, 116
 Piłsudski, Józef 26
 Pieniążek-Odrowąż, Stefan 142
 Pini, Józef 86
 Piotrowski, Antoni 220, 233
 Podoska, Emilia 86
 Podoski, Jakub Józef 86
 Podoski, Józef 86
 Podoski, Piotr 220
 Podowski, Konstanty 79
 Poniatowski József 87, 162
 Poniatowski Szaniszló 18
 Poniński, Władysław 15, 51, 55,
 57, 64, 143, 145, 147, 166,
 187, 199, 200, 207, 236
 Popowski, Bolesław 254
 Póca Ireneusz 143
 Pracki, Stefan Wiktor 169
 Prawda, Andrzej 158
 Prażmowski, Michał 187, 190
 Prądyński, Ignacy 31, 115
 Puchner, Anton von 53, 211, 212,
 213
 Pulszky Sándor 88
 Puskin, Alekszandr Szergejevics
 31, 37
 Quinet, Edgar 37
 Radziwiłł, Dominik 116
 Rakowski, Kazimierz 89
 Ramorino, Hieronim 88
 Recsegi István 241
 Reinfuss, Grzegorz 79
 Regelsberg von Thunberg, Josef
 146, 257
 Rembowski, Henryk Ludwik 56,
 57, 165, 192
 Rédvay István 208
 Riczkó Ignác 243
 Roch, Thomas 54
 Rodakowski, Henryk 10
 Rodin, Auguste 10
 Rosty István 195, 197
 Rucki, Władysław 68, 211, 212,
 213, 235
 Rulikowski, Konrad (Kazimierz)
 15, 220, 253, 254, 255
 Rüdiger, Friedrich Wilhelm von
 255
 Sand, George 37
 Sándor, I. 26, 27, 30, 39, 111, 191
 Sándor, II. 10, 12, 34

- Sárosy Gyula 33, 177
 Schaller 88
 Schlik, Franz 55, 87, 88, 89, 92, 95,
 104, 105, 106, 130, 131, 142, 178
 Schubert, Friedrich Wilhelm 192
 Schnürr-Pepłowski, Stanisław
 239, 242
 Schwarzenberg, Felix Ludwig Jo-
 hann zu 47, 237
 Schweighoffer, Amália Anna
 („Woronyecky Micislávné her-
 cegnő”) 240, 242
 Scudier, Anton 94
 Sedlnitzky, Josef von 245
 Seifert, Rajmund 158
 Siemkowa (z Kołodziejskich),
 Tekla 84
 Sikorski 78
 Simbschen, Julius von 237
 Simunich, Balthazar 70
 Skrzynecki, Jan 31, 116
 Sławski, Feliks 220, 22, 223, 224
 Słomka, Aleksander 158
 Słomka, Józef 154, 156, 159
 Słomka, Włodzimierz 159
 Słowacki, Juliusz 13, 17
 Smagalska, Antonia 11
 Spielberg, Steven 137
 Stadion, Franz 45, 83
 Stanis, Antoni 151
 Stead, Marianna Anna 85
 Stein Miksa 235
 Sten, Józef 53
 Stobiecki, Lucjan 14, 147
 Stoll Márton 250
 Strzelecki, Michał 43, 246
 Strzelecki, Paweł 199, 200, 202
 Strzembosz, Michał 170
 Suchodolski 246
 Suchodolski, January 38
 Suchodolski, Marcin 66, 176
 Suchodolski, Piotr Tytus 66, 176
 Surmacki, Adam 206
 Surmacki, August 206
 Surmacki, Leopold, lásd.
 Zsurmay Lipót
 Suryn, Jan 106
 Synowiec, Antoni 158
 Synowiec, Stanisław 158
 Szabó Imre 214
 Szaniszló, Szent 154
 Szaniszló Ágost 20
 Szaryski, Grzegorz 192
 Szatmári Király Barna 209, 210
 Szathmáry P. Károly 235
 Szela, Jakub 42
 Szembek, Piotr 118
 Szemere Bertalan 131
 Szentkirályi Móric 127
 Sławski, Feliks 15, 220
 Szoncov, Dmitrij 149
 Szontágh Frigyes 208, 213, 214,
 216, 217
 Szörényi László 33
 Szuhozanyet, Nyikolaj Onufrije-
 vics 118
 Szytygar, Józef Mikoś 91
 Szybalski, Felicjan 161, 162, 163,
 164, 165, 168, 169, 173, 178,
 184
 Szyrma, Krystyn Lach 191

Ścibor-Rylski, Paweł 112
Ślaski, Edmund 170
Śnigowski, Antoni 151
Świzewicz, Wojciech 151

Tabaczyński, Józef 7, 11
Tarczyński, Marek 118
Tchorznicki, Władysław 15, 57,
75, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
94, 95, 101, 102, 103, 104,
106, 107, 130, 147, 162, 164,
176, 178, 179, 184, 185, 199
Tchórzewska, Ewelina 140
Tchórzewski, Emeryk 50
Tchórzewski, Zygmunt 141, 149
Terlecki, Leopold 50
Tetmajer, August de Przerwa 84,
85, 86
Tetmajer, Leon 85
Tetmajer, Stanisław 85, 86
Thun, Friedrich 46
Thurn und Taxis, Emerich zu
250, 251
Tobis, Maurycy 162, 185
Toczyski, Stanisław 199
Tokarz, Wacław 112
Tolsztoj, Alekszej Petrovics 148
Towarnicki, Edward 66
Towarnicki, Izidor 220
Towarnicki, Władysław 66
Tóth Ágoston 234
Török János 242
Trompeter, Juliusz 58
Tuszwowski, Stanisław 209
Tyrowicz, Marian 123
Tyssowski, Jan 41

Ujejski 181
Uniatycki, Stefan 227
Urban, Karl 209, 233, 234
Ulászló, II. 18
Újházy László 129

Vadnai Károly 233
Varga 54
Varga Gábor 66
Vasvári Pál 236
Vécsey Károly 194, 216, 249
Vlodek, Mihail Fjodorovics 115
Voigt, Johann 192
Vögerl G. Ágost 242
Vörösmarty Mihály 33, 277
Vukovics Sebő 77

Wagner, Franciszek 178
Wajda, Andrzej 25, 41, 173
Walas (Wallas), Józef 160
Walewska, Maria 28, 116, 117
Walewski Colonna, Aleksandre
Florian Jozeph 116
Wallenrod, Konrad 253
Wański, Ludwik (Vanszky Lajos)
54, 60, 127
Webber 251
Wenkheim Béla 240
Wierzbicki, Longin 220
Wilk, Zbigniew 91
Windisch-Grätz, Alfred zu 49, 74,
76, 83, 105, 221
Worcell, Stanisław 172
Woroniecki, Franciszek 226
Woroniecki, Józef 226, 232, 235

- Woroniecki, Mieczysław 15, 53,
 135, 220, 225, 228, 229, 230,
 231, 233, 233, 234, 235, 236,
 237, 238, 239, 240, 251, 253
 Wojtyła, Karol (II. János Pál
 pápa) 89, 90, 160
 Wójcik, Jan 149, 151, 193
 Wrba-Freudenthal, Ladislav
 221
 Wysocki, Józef 7, 8, 9, 11, 12, 13,
 14, 15, 48, 49, 50, 51, 52, 55,
 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 65,
 66, 67, 69, 70, 73, 77, 78, 79,
 89, 129, 131, 134, 142, 143,
 149, 155, 156, 162, 169, 173,
 184, 185, 201
 Wysocki, Piotr 34
 Wysocki, Teodor 116
 Wyspiański, Stanisław 29, 171,
 173
 Wybicki, Józef 25
 Wyss, Franz von 215
 Załuski, Józef 139
 Zamoyska, Zofia 111
 Zamoyski Kostka, Stanisław 112
 Zamoyski, Władysław 7, 8, 9, 11,
 13, 14, 63, 117, 174, 203, 217
 Zarzycki, Dionizy 43
 Zawisza, Józef 151
 Zieliński, Michał 151
 Zsurmay Lipót (Surmacki; Leo-
 pold, Żurmański, Leopold)
 205, 206, 207, 208, 209, 210,
 211, 212, 2014, 215, 216, 217,
 218, 219, 220
 Żabiński (Żabicki), Antoni 56
 Żółtowski, Hipolit 142
 Żeleński, Władysław 53, 54
 Żuławski, Jędrzej 222
 Żymirski, Franciszek 113, 114,
 115, 116, 117, 118, 119

1. The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work during the year. It is divided into two main sections: the first section deals with the general situation of the country and the progress of the work during the year, and the second section deals with the specific work done during the year.

2. The second part of the report deals with the specific work done during the year. It is divided into three main sections: the first section deals with the work done in the field, the second section deals with the work done in the laboratory, and the third section deals with the work done in the office.

3. The third part of the report deals with the results of the work done during the year. It is divided into three main sections: the first section deals with the results of the field work, the second section deals with the results of the laboratory work, and the third section deals with the results of the office work.

4. The fourth part of the report deals with the conclusions drawn from the work done during the year. It is divided into three main sections: the first section deals with the conclusions drawn from the field work, the second section deals with the conclusions drawn from the laboratory work, and the third section deals with the conclusions drawn from the office work.

5. The fifth part of the report deals with the recommendations made for the future work. It is divided into three main sections: the first section deals with the recommendations made for the field work, the second section deals with the recommendations made for the laboratory work, and the third section deals with the recommendations made for the office work.

6. The sixth part of the report deals with the summary of the work done during the year. It is divided into three main sections: the first section deals with the summary of the field work, the second section deals with the summary of the laboratory work, and the third section deals with the summary of the office work.

7. The seventh part of the report deals with the bibliography. It is divided into three main sections: the first section deals with the bibliography of the field work, the second section deals with the bibliography of the laboratory work, and the third section deals with the bibliography of the office work.

8. The eighth part of the report deals with the index. It is divided into three main sections: the first section deals with the index of the field work, the second section deals with the index of the laboratory work, and the third section deals with the index of the office work.

TARTALOM

Az örökkévalóság változatai

Kiket örökített meg Cyprian Kamil Norwid a magyar

1848 lengyel hősei közül 7

Lengyel történelem

Az ország első felosztásától 1848-ig 18

„Ha mi vállat vállhoz vetünk...”

A magyarországi lengyel légió megalakulása és harcai 45

A Kolodziejski család leghíresebb tagjai

Merénylet Bem tábornok ellen 66

A bárcai hőstett – két visszaemlékezésben

Władysław Tchorznicki alezredes, Karsa Ferenc őrmester,

Roman Gąsiorowski közlegény 87

Élet a halál előtt és a halál után

avagy Józef Kleczyński részvétele a lengyel és a magyar

szabadságharcban 109

A három Niewiadomski fivér 137

Szent Hedvig kovácsai

A hívószó: Świętniki Górne 151

Csataképek, harcterek és a napi aprómunka hősei

Jan Aleksander Fredro hőstette egy el nem készült festményen 161

Władysław Bentkowski – híven az utolsó parancsig 191

A több nevű „hős ezredes emléke” 205

A magyar szabadságharc lengyel mártírjai 220

Feliks Sławski 221

Mieczysław Woroniecki 225

Karol Gustaw d'Abancourt (de Franqueville) 243

Konrad (Kazimierz ?) Rulikowski 253

Epilógus 257

Névmutató 259

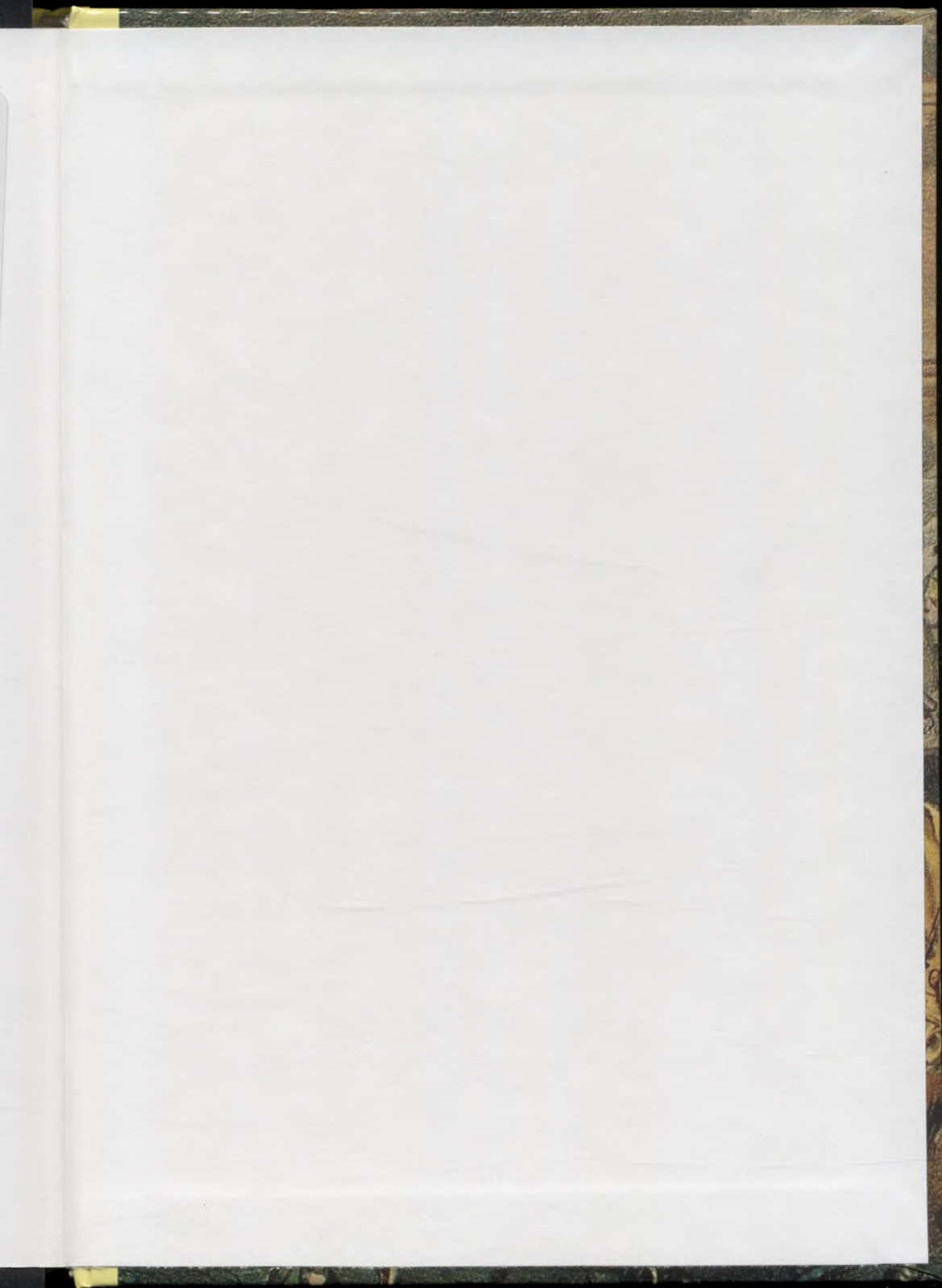
*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

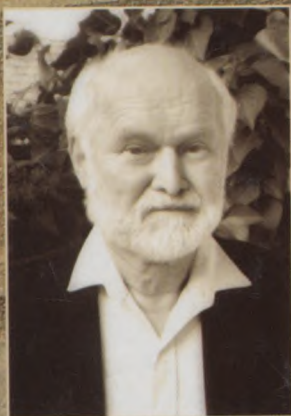
Magyar Napló Kiadó
www.magyarnaplo.hu
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Felelős kiadó Oláh János
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
A könyvet gondozta
és a Névmutatót összeállította Gilányi Magdolna
Tördelőszerkesztő Molnár Csenge-Hajna
A borítót Zách Eszter tervezte
Készült a Pannónia Nyomda Kft.-nél, Budapesten

10674/16

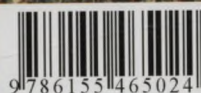

KOVÁCS ISTVÁN (1945) – költő, történész, diplomata. Mint költő a *Kilencek* tagjaként az *Elérhetetlen föld* című antológiában mutatkozott be 1969-ben. Kutatási területe a XIX. század első felének magyar-lengyel kapcsolatai, különös tekintettel a szabadságharc lengyel résztvevőire. E témakörben több könyve – „Mindvégig veletek voltunk”. *Lengyelek a magyar szabadságharcban* – 1848–1849; *A lengyel légió lexikona* – 1848–1849; *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél*; *Bem tábornok* – Az örök remények hőse – jelent meg. A gyermekkor tündöklete című regényéből 2006-ban Budakeszi srácok címmel 1956 emlékezetének szentelt játékfilm készült. Ebben a kötetében, amelynek most bővített és javított változatát adjuk közre, ismeretlen lengyel hősokeket kelt életre a szabadságharc idejéből. Közlegények, altisztek, főtisztek állnak elénk, s máris velük masírozunk történelmünk közismert színhelyein, s követjük őket túl a határon is „a nagyvilág magyar vándoraiaként”.

3000 Ft

9 786155 465024

MAGYAR
NAPLO

KOVÁCS ISTVÁN „Egy a lengyel a magyarral”